

liberal düşünce

Yıl 26 Sayı 102 Bahar 2021

LiBeRtE

liberal düşünce

Üç Aylık, Yerel-Sürelî Dergi
Yıl 26, Sayı 102, Bahar 2021

liberal düşünce, hakemli bir dergidir

Yayın Kurulu

Dr. Adnan Küçük, Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale
Prof. Dr. Ahmet Uzun, Akdeniz Üniversitesi, Antalya
Prof. Dr. Ahmet Kemal Bayram, Marmara Üniversitesi, İstanbul
Prof. Dr. Ahmet Nuri Yurdusev, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Ankara
Prof. Dr. Atilla Yayla, Medipol Üniversitesi, İstanbul
Prof. Dr. Bahadır Akın, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya
Prof. Dr. Bahattin Karademir, Çukurova Üniversitesi, Adana
Prof. Dr. Bekir Berat Özipek, Medipol Üniversitesi, İstanbul
Doç. Dr. Buğra Kalkan, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, İzmir
Prof. Dr. Cemal Fedayi, Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale
Doç. Dr. Cennet Uslu, Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara
Prof. Dr. Fuat Oğuz, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Ankara
Dr. Hakan Şahin, Medipol Üniversitesi, İstanbul
Prof. Dr. Haluk Alkan, İstanbul Üniversitesi, İstanbul
Prof. Dr. Hamza Al, Sakarya Üniversitesi, Sakarya
Prof. Dr. Hasan Yücel Başdemir, Ankara Üniversitesi, Ankara
Prof. Dr. Hayrettin Özler, Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya
Doç. Dr. Hüseyin Bal, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon
Dr. Levent Korkut, Medipol Üniversitesi, İstanbul
Prof. Dr. Mehmet Turhan, Çankaya Üniversitesi, Ankara
Prof. Dr. Metin Toprak, Sabahattin Zaim Üniversitesi, İstanbul
Dr. Murat Yılmaz, Ankara
Dr. Oğuzhan Yanarışık, Polis Akademisi
Prof. Dr. Ömer Çaha, Artuklu Üniversitesi, Mardin
Prof. Dr. Selahattin Togay, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Salih Zeki Haklı, Polis Akademisi, Ankara
Prof. Dr. Tanel Demirel, Çankaya Üniversitesi, Ankara
Dr. Yasemin Abayhan, Hacettepe Üniversitesi, Ankara

Uluslararası Danışma Kurulu

Prof. Dr. Angelo Maria Petroni, Roma Sapienza Üniversitesi, İtalya
Prof. Dr. Chandran Kukathas, Londra Ekonomi ve Siyaset Bil. Okulu, İngiltere
Prof. Dr. Hardy Bouillon, Trier Üniversitesi, Almanya
Dr. İmad-Ad-Dean Ahmad, Hürriyet Mînaresi Enstitüsü, ABD
Prof. Dr. Pascal Salin, Fransa
Prof. Dr. Richard Epstein, Chicago Üniversitesi, ABD
Prof. Dr. Suri Ratnapala, Avustralya
Prof. Dr. Victoria Curzon-Price, İsviçre
Dr. Stephen Davies, Ekonomik İşler Enstitüsü, İngiltere
Prof. Dr. Pierre Garelló, Aix-Marsilya Üniversitesi, Fransa
Prof. Dr. Deirdre McCloskey, Illinois Üniversitesi, ABD
Prof. Dr. Jason Brennan, Georgetown Üniversitesi, ABD

Yönetim Yeri

Liberte Yayın Grubu®

GMK Bulvarı No:108/16, Maltepe, Çankaya / Ankara
Tel: (312) 230 87 03 Faks: (312) 230 80 03

İnternet Sitesi: www.liberaldusunce.com.tr | Yazı İşleri: yaziisleri@liberal.org.tr

Abonelik ve İrtibat:

www.liberte.com.tr/ld-abonelik
info@liberte.com.tr

Baskı

Tarcan Matbaası
İvedik Cad. Mercan 2 Plaza, No: 417, Yenimahalle / Ankara

Sahibi

Liberte Yayıncılık A.Ş. adına,
Hatice Özlem Yılmaz

Editör

Alim Yılmaz

Yardımcı Editörler

Arda Akçiçek, Serdar Korucu

Yazı İşleri Müdürü

Büşra Sönmez

ISSN 1300-8781

e-ISSN 2667-6486

Basım Tarihi: 18 Haziran 2021

İç Tasarım: Serpil Koçtürk

Kapak Tasarımı: Abdurrahman Yılmaz

Ebru Çalışması: Erhan Büyükkakıncı

Liberal Düşünce dergisi

TÜBİTAK-ULAKBİM tarafından

dizinlenmektedir.

Dergide yayınlanmak üzere makalelerin

dergipark.gov.tr/liberal adresinden

gönderilmesi gerekmektedir.

Liberal Düşünce dergisi

ASOS İndeks'te ve SOBIAD

Atıf Dizini'nde

taranmaktadır.

Editörden.....	5
Sivil İtaatsizlik ve Hukuk	
<i>Civil Disobedience and Law</i>	
Ümit Müderrisoğlu.....	7
İki Özgürlük Anlayışı ve Thomas Hill Green'in Pozitif Özgürlüğe Etkisi	
<i>Two Concepts of Liberty and The Influence of Thomas Hill Green over Positive Liberty</i>	
Yavuz Selim Erfidan.....	29
Dobretsberger Dosyasına Bir Katkı: Avusturyalı Bir İktisatçının İktisadi ve Siyasi Çizgisi Üzerine	
<i>A Contribution to the Dobretsberger File: On the Economic and Political Perspective of an Austrian Economist</i>	
Mehmet Dinçaslan.....	55
Liberal Multiculturalism and Human Rights Discourse: The Contribution of Will Kymlicka	
<i>Liberal Çokkültürlülük ve İnsan Hakları Söylemi: Will Kymlicka'nın Katkısı</i>	
Ravza Altuntaş Çakır.....	85
Kemalizm'in Kadın Siyaseti: Unutma, Bastırma ve Araçsallaştırma	
<i>Women's Politics of Kemalism: Forgetting, Suppression And Instrumentalization</i>	
Ömer Baykal.....	105
Hoşgörü ve Ayrımcılık Sarkacında Türkiye'de Roman Algısı: Çanakkale Örneği	
<i>The Roma Perception at the Pendulum of Tolerance And Discrimination in Turkey: The Case of Çanakkale</i>	
Fatma İlnur Akgül.....	133
The Downhill Trend in Commitment Mechanism of EU Competition Law: Empirical Evidence	
<i>AB Rekabet Hukuku Açısından Taahhüt Mekanizmalarının Kullanımında Düşüş Eğilimi: Ampirik Bulgular</i>	
Fatih Buğra Erdem.....	157
Özgürlüğün Çekiciliği: Türkiye'ye Yönelen Uluslararası Turizm Talebine Hak ve Özgürlüklerin Etkisi	
<i>Attractiveness of Freedom: The Impact of Rights and Freedoms on International Tourism Demand to Turkey</i>	
Yahya Can Dura & Esin Kılıç.....	171
Ömer Seyfettin'in Hikâyelerine İktisadi Bir Yaklaşım	
<i>An Economic Approach to Ömer Seyfettin's Stories</i>	
Mustafa Türkmenoğlu & Sevgül Türkmenoğlu.....	197
The "New Turkey" Narrative and The Hegemonic Struggle of Justice and Development Party and Erdogan: A Gramscian Perspective (2002-2019)	
<i>"Yeni Türkiye" Söylemi ve AK Parti ile Erdoğan'ın Hegemonik Mücadelesi: Gramscian Bir Perspektif (2002-2019)</i>	
Fethi Ufuk Özışık.....	215
Terörizm ve Medya Çerçevelemesi Üzerine Bir Analiz: YPJ Örneği	
<i>An Analysis on Terrorism and Media Framing: the Case of YPJ</i>	
Oğuzhan Yanarışık.....	241

Gündelik hayatın içinde yer alan sıradan gibi duran söz ve eylemlerin önemi, geleceğe yönelik fikir üretimine kaynaklık etmelerine bağlı olarak oluşur. Bu bağlamda küresel düzeyde olduğu kadar ulusal ölçekte yer alan sorunlar, beraberinde yeni çözümleri devreye koymaktadır. Dünya genelinde yaşanan ve halen varlığını sürdüren pandemi tehdidine değinmeden yazmak oldukça güçtür. Zira mezkur tehdit hayatımızı, planlarımızı etkilediği gibi, insan ilişkilerinde mesafe artırıcı faktör olarak da işlevsel olmaya devam etmektedir. Mevcut hususun derinliği çeşitli sorunları diri tutmakta ve derinleştirmektedir. Siyasal, iktisadi ve sosyal sorunların yanı sıra aile ilişkileri, kişisel tutum ve davranışlar bu süreç içinde yeniden şekillenmektedir.

Krizlerin fırsatları ve yeni perspektifleri şekillendirdiği de ayrı bir unsur olarak değerlendirilebilir. Nitekim eğitimden sağlığa, üretimden tüketime ve iletişimden teknoloji kullanımına kadar faaliyetlerimize yeni biçim veren pandemi süreci, öğretici olduğu kadar, yaralayıcı ve yanıltıcı da olabilmektedir. Bazı konularda oluşan davranış değişiklikleri yeni imkanlar dahilinde düşünülebilir. “Uzaktan” ifadesinin bağlamında ortaya çıkan değişim süreci kaçınılmaz olarak “yakından” olma sonucuna evirilecektir. Ancak yine de belli faaliyetlerin teknolojinin sunduğu imkanlar da kullanılarak daha hızlı, daha etkili ve daha verimli olarak sürdürülebileceği de ortaya çıkmıştır. Bu bir kazanımdır ancak bu noktadan geleceğe yönelik kati kestirimlerde bulunmak zordur.

Eğitim hayatımızın yeniden şekillendiği açıktır. Özellikle Türkiye ve Türkiye gibi genç ve dinamik demografik özellikler gösteren ülkelerde, fırsat eşitliği sunan karar ve uygulamaların eğitim sürecinde olduğu kadar, iş hayatında da kullanılması olumlu olarak alınabilir. Dünya genelinde önemli kurumların sistemlerini açık erişime açmaları, söyleşi, kongre, konferans gibi entelektüel faaliyetlerin daha ulaşılır olması, yine bu çerçevede avantaj oluşturmaktadır. Tüm bu imkanların doğru değerlendirilmesi bireysel çabaya bağlı olarak şekillenmektedir. Sağlıklı beslenmek bu çerçevede gıda sorunu olmaktan öte, okumayı, yazmayı ve düşünmeyi gerektirmektedir.

Hareketliliğin fiziksel olarak kısıtlandığı bu zamanlar, dşünsel faaliyetin hızlandırılmasına kapı aralamış olabilir.

Anılan bu hususların yanında halen çatışmalı bir dünyada yaşamaya devam etmekteyiz. Fikirlerin çatışması, sözlerin karşıtlık içinde terennüm etmesi şüphesiz çatışmanın yaratıcı tarafını oluşturur. Ancak etnik, dini, ideolojik farklılıkların şiddet zemini olarak kullanılması ve fiziksel şiddetin farklı savaş formlarında sürmesi ciddi ve üstesinden gelinmesi gereken bir sorundur. Zira bu tür çatışma dinamikleri hayatın, zenginliğin ve üretimin yitimine neden olur ve olmaktadır. Türkiye'nin de içinde yer aldığı yakın coğrafyada bu çatışmalı ve yıpratıcı ilişkiler devam etmektedir ve görünen odur ki kısa zaman içinde sonlanma ihtimali bulunmamaktadır. Fakirliğin, işsizliğin ve sefaletin tetiklediği uluslararası bir sorun olan gergin ilişkiler içinde yer aldığımız coğrafyanın değerini paradoksal olarak hatırlatmaktadır. Mümbit topraklarda gelişen olumsuz hadiselerin, tüm sonuçlarıyla ortadan kalkması yine buralarda meskun olan birey, toplum ve kültürlerin inisiyatif almasıyla mümkündür.

Anılan bu atmosferin gerektirdiği en önemli işlerinden biri ve belki de en önemlisi, dşünsel faaliyete bulunmak ve bu faaliyetin gerektirdiği okuma, konuşma ve araştırma inisiyatifini sürdürmektir. Bu amaçla gerçekleştirdiğimiz çeşitli faaliyetlerin en önemlilerinden olan ve alnında derin etkiler oluşturma kabiliyeti haiz *Liberal Düşünce* Dergisi 102. Sayısıyla yayındadır.

Dergimizde yer alan siyasal, sosyal ve iktisadi sorunları ele alan özgün çalışmaları okumanız ve faydalanmanız dileğimle!

AlimYılmaz

Editör

Sivil İtaatsizlik ve Hukuk

Ümit Müderrisoğlu*

Öz

Sivil itaatsizlik, H.David Thoreau'nun kavramsallaştırdığı, demokratik bir toplumda siyasal toplumun ortaya koyduğu hukuk normu ve uygulamanın, adalet, insan hakları gibi sivil ve siyasal toplumun temelini oluşturan ilkelere aykırı olduğu yönünde sivil toplumu oluşturan bireylerin, sivil toplum üzerinden siyasal topluma mesaj verme amaçlı, şiddete başvurmeyen, kamuya açık bir eylemdir.

Sivil itaatsizlik temel bir insan hakkıdır. Çoğulculuk ve farklılığın esas olduğu modern sivil toplumlarda çoğunluğun yönetme hakkını esas alan temsili demokrasi ile toplumun tamamını kucaklaması gereken hukukun uyuşturulabilmesi; hukukun, adalet, insan hakları gibi temel değerlere sahip olmasına bağlıdır. Sivil toplumda azınlık konumundaki bireylerin, hukuk ve uygulanmasına yönelik barışçıl itiraz ve değerlendirmeleri pozitif hukuk normuna aykırı olsa da sivil itaatsizlik olarak meşrudur.

Anahtar Kelimeler: Sivil İtaatsizlik, Hukuk, Sivil Toplum, Siyasal Toplum, Normlara İtaat, Meşruiyet, Demokrasi.

Civil Disobedience and Law

Abstract

Civil disobedience is a form of action conceptualized by H. David Thoreau. In a democratic society, the legal norm and practice set forth by the political society must comply with principles such as justice and human rights. These principles form the basis of civil and political society. Civil disobedience is a message of the individuals who make up the civil society towards the political society through civil society that the legal norm and practice are against the basic principles.

Civil disobedience is a fundamental human right. Pluralism and difference are essential in modern civil societies. Representative democracy is based on the right of the majority to rule. Law, on the other hand, must embrace the entire society. In order for the law and representative democracy to be compatible, the law should enclose basic values such as justice and human rights. The peaceful objections and evaluations of the minority individuals in the civil society against their law and practice are legitimate as civil disobedience, even if they are against the positive norms.

Keywords: Civil Disobedience, Law, Civil Society, Politic Society, Obeying The Norms, Legitimacy, Democracy.

*Doktora Öğr. | Sakarya Üni., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı
umit.muderrisoglu@ogr.sakarya.edu.tr | ORCID: 0000-0003-0971-7334 | DOI: 10.36484/liberal.884264
Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 26, Sayı: 102, Bahar 2021, ss. 7-27.
Gönderim Tarihi: 21 Şubat 2021 | Kabul Tarihi: 8 Mart 2021

Giriş

Sivil itaatsizlik, Batı Demokrasilerinde kabul edilmiş bir hak ve eylem biçimi olup; hukuk sistemi dâhil demokrasinin gelişimi, sivil itaatsizliğin; sivil- siyasal toplum ve hukuk sistemi tarafından kabulüne, sivil- siyasal kültürde benimsenmesine bağlıdır.

Sivil itaatsizlik temel bir insan hakkıdır. Hiçbir hukuki- siyasal sistem, bağlı olduğu sivil toplum ile sivil toplumun temel unsuru olan bireylerin kabul etmediği, meşru görmediği bir normu, düzenlemeyi, topluma- bireye dayatamaz. Modern siyasal toplumlar rasyonel bir meşruiyet üzerine kurgulanmıştır. Normatif bir düzenlemeyi yürürlüğe koyan siyasal toplum-devletin, hukuk normu- düzenlemenin rasyonel bir meşruiyete sahip olduğunu ve sivil toplum- birey için gerekli olduğunu, rasyonel tarzda izah etmesi, sivil toplumu ve bireyleri de aynı şekilde ikna etmesi gerekir. Hukuk devletinin “ben yaptım oldu” deme lüksü yoktur.

Bireyin kabul etmediği, meşru görmediği bir norma- düzenlemeye karşı çıkması, sivil itaatsizlik sergilemesi, ifade özgürlüğü kadar temel bir insan hakkıdır. İnsan, ancak özgürce kabul ettiği bir düzenlemeye tabi olduğunda birey- insan olur. İkna olmadığı, meşru kabul etmediği bir düzenlemeye zorla, istemsizce, sorgulamadan tabi olan bir insan, modern sivil toplumun bir unsuru olan birey vasfında sayılamaz. Zorla itaat etme, kölelik kültürüdür.

Sivil itaatsizlik, sivil toplum ile sivil toplumun asli unsuru olan bireylerin, hukuk normuna- uygulamasına, reaksiyonu- direnci (tepkisi), aynı zamanda bir hak arayışıdır. Bu reaksiyon aynı zamanda hukuk normunun taşıması gereken özelliklere (adalet, insan haklarına uygunluk v.b) sahip olmadığı yönündeki sivil toplum (ve unsurlarının) algısı- değerlendirmesi olup, sivil itaatsizlik bu değerlendirmenin olumsuz olduğu yönünde sivil toplum üzerinden siyasal topluma yönelik bir geri bildirimdir. Bu geri bildirim, sivil ve siyasal toplumda gerekli karşılığı bulduğunda, sivil itaatsizlik de amacına ulaşmış olacaktır.

Bu sürecin anlaşılabilmesi için hukukun sivil toplumla ilişkisi ortaya konulduktan sonra, sivil toplumun- bireylerin hukuk normuna uymama hakkı var mıdır, bunun açıklanması gerekir. Zira hukuk normu, uyulması gereken bir dizge iken, sivil itaatsizlik; norma uymamayı esas alan bir hak- kavramdır. Bu süreç anlaşıldıktan sonra sivil itaatsizlik hakkı ile hukuka uyma yükümlülüğünün bağdaştırılması daha kolay olacaktır.

Bu çalışmanın temel tezi- iddiası, sivil itaatsizliğin bir birey- insan hakkı olduğu, temel bir insan hakkı olması dolayısıyla pozitif hukuk metinlerinde

yer almasının gerekmediğidir. Bunlara ek olarak sivil itaatsizlik, demokrasi ve hukuk sisteminin gelişmesi için vazgeçilemez bir hak; sistem kuramına göre siyasal sistemin çıktısı konumundaki hukuk normlarının meşruiyetinin testi yönünde de çok önemli bir geribildirimdir.

Sivil Toplum ve Siyasal Toplum

Sivil toplum, bireylerin iletişim içinde olduğu, toplandığı, örgütlendiği, kamusal sorunlarda birlikte sonuca vardığı, siyasal toplumu ve siyasal toplum üzerinden verilen kararları etkilemek için birlikte hareket ettiği, siyasal açıdan ilişkili kamu ve toplumsal alanlardan oluşan, demokratik meşruluğun ve hakların odağı olan bir toplum anlayışıdır (Cohen & Arato, 2013: 505).

Antik dönemde sivil toplum ve siyasal toplum kavramları aynı anlama gelirken, aydınlanma dönemi sonrası modern ulus devletlerin kuruluş sürecinin de etkisiyle sivil toplum, siyasal toplum karşısında tanımlanan bir anlayışa evrilmiştir. Toplumsal sözleşme kuramcılarının çabasıyla, siyasal toplumun bir sözleşmeyle kurdulduğu kabul edilmiş, bu anlayış doğrultusunda siyasal toplum olarak kabul edilen devletin işlevleri, sivil toplum ve bireyler üzerindeki hak ve yetkilerinin sınırları, bunlarla bağlantılı olarak sivil toplum ve bireylerin siyasal toplum üzerindeki hak ve yetkileri, aydınlanma dönemi filozofları- fikir insanları tarafından tartışılmıştır.

Sivil toplum, kendisini yeniden üretmek için kendi iç dinamikleriyle (hukuk dışındaki toplumsal yaptırım kurallarıyla) üstesinden gelemeyeceği konularda siyasal toplumu kurar ve görevlendirir. Siyasal toplum- devlet, insanların bir kurgusu olduğu için devletin neler yapabileceği ve yapması gerektiği, siyasal toplumun nasıl organize olacağı, sivil toplumun siyasal toplumu nasıl belirleyeceği, değiştireceği ve nasıl denetleyeceği gibi hususlar; sivil toplum ile siyasal toplum arasındaki temel bir sözleşme mahiyetindeki anayasa ile belirlenmek durumundadır.

Sivil toplum; farklılaşma, örgütlülük, iradilik özelliklerine sahip olmayı gerektirir. Bu anlamda sivil toplum heterojen, alternatif yaşam biçimlerinin- görüşlerinin var olduğu bir toplumdur. Farklılık, bağımlılıkla birlikte dayanışma da getirmektedir. Farklılaşma, her türlü (siyasal toplumdan yahut sivil toplum içinde oluşan) otorite- otoritelerden bağımsız davranabilme yetisi ile örgütlülüğün de kaynağıdır.

Her siyasal sistem, çevresinden aldığı girdileri, çıkarları, talepleri, kamu siyasaları haline dönüştürür. Kural yapımı (norm üretimi) de siyasa yapımıyla çakışan bir faaliyettir. Kural yapma, uygulama ve hüküm verme işlevleri birer

devlet işlevidir (Kalaycıoğlu, 1984). Böylelikle hukuk, siyasal toplumun, sivil toplum ile olan etkileşim sürecinin sonucunda varlık bulan bir olgudur.

Modern pozitif hukuk, siyasal toplumun bir çıktısı olmasına rağmen, uygulamada hukukun siyaset dışı, belki de üstü kabul edilmesi bir çelişki oluşturmaktadır. Bu kurgu, temsili demokraside çoğunluğa tanınan yönetme ve kural koyma işleviyle bağlantılı hukukun, sivil toplumun tamamı için geçerli olacak şekilde kabul edilebilmesi için ortaya konulmuş bir önerme, daha doğrusu bir varsayımdır. Hukukun, siyasetten bağımsızmış gibi değerlendirilmesi, hukuk normunun varlık kazanmasından sonra siyasal toplumun çekişmelerinden uzak tutulması ve uygulanması gereksiniminin de bir ifadesi sayılabilir. Bununla beraber hukukun siyaset dışı- üstü olduğu önermesinin, iktidarın (hukuk normunun arkasında gizlenmiş şekilde) hukuki meşruluk kalıbı içinde yeniden üretilmesini kolaylaştıran bir nitelik taşıdığı ortadadır.

Siyasal toplum, sivil toplum bünyesinde meşru zor kullanma tekeline sahiptir. Zor kullanma yetkisi bir iktidar meselesi olduğundan, iktidarın kullanılışı ve sınırlarının çizilmesi çok önemlidir. İktidarın hem kendi içinde, hem de adalet, insan hakları ve sivil toplumla sınırlandırılmaması halinde kuruluş amacının dışına çıkma ihtimali vardır.

Siyasal iktidara karşı bireylerin korunması ancak hukuk sayesinde mümkün olabilir. Hukuk zorlama ögesiyle siyasal iktidarın- yönetimin bir aracı olmanın dışında, yeni kurallar yaratma süreciyle iktidarın sınırlarını da gösterir. Hukuk devleti de esasen böyle oluşur (Jorgensen, 2001).

Hukukun Kaynağı ve Hedefi Olarak Sivil Toplum

Siyasal toplum, sivil toplumun bir parçası- uzantısıdır. Aslında tüm toplumsal kurumlar, değerler, normlar (sivil) toplum kaynaklı olup, ancak toplumun benimsediği, kabul ettiği ölçüde var olabilir ve varlığını sürdürebilir. Yani toplumsal kurumların ve kavramların, insanların onlara yüklediğinin dışında nesnel bir gerçekliği yoktur.

Habermas'a göre hukuk, (sivil) toplum ve bireylerin bir arada barış içinde yaşamalarına olanak tanıyan rasyonel bir dizgedir. Modern toplumlar parçalı, alt- dizgesel kurumlar toplamıdır. Hukuk, modern toplumlarda bu kurumları bir arada tutma işlevine sahiptir. Habermas'ın söylem teorisinde hukuk, yurttaşların siyasal kanaat ve irade oluşturma sürecinde temel hakları güvence altına alan bir garantör olma niteliğine sahiptir. Böylelikle (bireysel) haklar, piyasa (ekonomik toplum) ve devletten (siyasal toplumdaki) kaynaklanan olası tehditlere karşı korunmuş olurlar (Çelebi, 2015:300-301).

Siyasal toplumsal süreç, sadece çıkarların temsiline indirgenemez. Siyasal toplumun, sivil toplumun ahlaki ilkelerini kavraması gerekir. Bunun için de bilinçli ve biçimlendirilmiş kamuoyu görüşünün bu ilkeleri, (hukuk normunu oluşturan) siyasal topluma iletebilmesi ve bunun de mevzuat üstünde bir etkisinin olması gerekir. Bu durum sivil toplumun, siyasal toplumla en önemli ilişkisi olup, sivil toplumun siyasal toplum üzerinde etkide bulunabilmesi de esasen demokrasinin en temel boyutudur. Parlamenter kamu alanında varılan kararların meşruluğunun nihai değerlendirme yeri de sivil toplumdur (Cohan & Arato, 2013: 526-527).

Temsili bir siyasal sistemde hukuk normlarının bağlayıcılığının birincil (şekli) göstergesi, öngörülen prosedürlere uygun çıkarılıp çıkarılmadığıdır. Prosedürel geçerlik, hukuk normunun içeriğiyle ilgilenmez. Bununla beraber çoğunluğun her ortak kararı, rasyonel ve tüm toplumu kucaklayan bir işleve sahip olamayabilir. Farklılaşmış ve çoğulcu bir sivil toplumda hukuk normunun meşruluğu, çoğunluğun iradesinden değil, hukuk normunun arkasındaki ahlaki ilkelere uygun olmasından kaynaklanır (Cohen & Arato, 2013: 521-522). Böylelikle siyasal meşruluk, toplumsal çoğunluğa bağlıyken; hukuksal meşruluk, toplumsal meşruiyete ek olarak, normun tabi olması gereken adalet ve insan haklarına uygunluk gibi ahlaki ilkelere bağlılığı da gerektirmektedir.

Pozitif hukuk, siyasal toplum tarafından ortaya konulmuş olsa da, siyasal toplumun bizatihi kendisi, sivil toplum (çoğunluğu) tarafından belirlendiğinden; siyasal toplumun sistemsel anlamda çıktısı olan hukukun kaynağı ve nihai değerlendirme mercii, sivil toplumdur. Böylelikle sivil toplum, siyasal toplum üzerinden, sivil toplumu düzenlemeye yönelik normlara hem izin, hem de meşruiyet vermiş olur.

Sivil toplum ile siyasal toplum (ve çıktıları) arasında karşılıklı bir ilişki ve etkileşim olmalıdır. Bu ilişki ana hatlarıyla kamusal alanda gerçekleşir. Siyasal toplumun elinde zorlama yetkisini içeren pozitif hukuk normu çıkarılma hakkı ve görevi bulunurken; sivil toplumun elinde de siyasal toplumun çıkardığı pozitif hukuk normunu değerlendirme yetkisi, bu bağlamda normun, adalete ve insan haklarına aykırı olduğu durumlarda bunu belirtme, siyasal topluma kuruluş amacının dışına saptığını bildirme hakkı- yetkisi bulunmaktadır. Sivil toplumu oluşturan bireylerin bu hakkı, temel bir insan hakkı kadar açık bir haktır. Sivil toplumu oluşturan bireyler, siyasal toplum ile çıkardığı hukuk normlarına tabi olan bilinçsiz varlıklar değildir.

Habermas'a göre hukuk, demokratik bir kamusal alanın oluşumu, korunması ve geliştirilmesinin garantörü olup, hukukun meşruluğu da demokratik irade ve görüş oluşturma süreciyle, yani kamusal alanın varlığıyla

açıklamaktadır. Hukukun üstünlüğü, ona bu üstünlüğü tanıyan demokratik halk egemenliği sonucunda oluşmuş olup, hukukun üstünlüğü ilkesi de kamusal alanın dinamik, çeşitlilik arz eden demokratik yapısının korunmasına ve gelişmesine yardımcı olmaktadır (Çelebi, 2015: 301).

Hukuk Normuna İtaat ve İtaat Kültürünün (Sivil) Toplumda Üretilmesi

Normlara itaat kültürü, bireylere (sivil) toplum bünyesinde sosyalleşme ile kazandırılan bir durum olup, siyasal toplumun da dâhil olduğu sivil toplum etkinlikleriyle de pekiştirilir. Bu anlamda eğitim kurumları başta olmak üzere devletin- siyasal toplumun etkin olduğu tüm ortamlar, itaat kültürünü besler ve pekiştirir. İnsanlar, yetiştirme sürecindeki etkileşimlerle ebeveynleri yahut üzerlerinde etkili kimselerin emirlerine, buyruklarına uymamaları durumunda yaptırıma maruz kalacaklarını tecrübe ederek yetişkinliğe adım atar.

Sosyal psikoloji alanında gerçekleştirilen deneylerle, toplumsal normların nasıl oluştuğu, uyma davranışının nasıl gerçekleştiği konuları aydınlatılmaya çalışılmıştır. Bu deneylerin en bilinenleri aşağıdaki gibidir:

Muzaffer Şerif'in otokinetik deneyi sonucunda, fiziksel gerçekliklerin belirsiz olduğu durumlarda toplumsal normların, fiziksel gerçekliğin doğasından bağımsız olarak insan davranışlarını belirlediği tespit edilmiştir (Şerif, 1985: 79-94).

Solomon Asch tarafından gerçekleştirilen çizgi- uyum deneyinde ise, fiziksel gerçeklik belli olsa da, bireylerin güvendikleri kimselerin tercihlerine (normlarına) uymaya meyilli olduğu ortaya çıkmıştır (Aronson; Wilson; Akert, 2010: 440-443).

Stanley Milgram'ın itaat deneyinde ise bireylerin, otorite kabul ettikleri kimselerin emirlerine (normlara) başkalarına zarar verme olasılığı olsa bile çoğunlukla uyma davranışı gösterdikleri belirlenmiştir (Aronson ve diğerleri, 2010: 482-488; Yükselbaba, 2017).

Belirtilen deneylerden çıkan sonuçlar, insanların fiziksel gerçekliğin üzerine, (fiziksel gerçekliğe uygun olsun ya da olmasın) kendi toplumsal gerçekliklerini inşa ettikleri ve bu yapay toplumsal gerçeklik içinde varlıklarını sürdürdükleri- sürdürebildikleridir. Bu ayrım antik Yunan düşüncesinde yer alan fiziksel gerçeklikler- doğa yasaları (Physis) kavramı ile hukuk ve insan eseri tüm normları da içeren toplumsal gerçeklikler- toplumsal yasalar (Nomos) ayrımı ile de örtüşmektedir (Touchard, 2015: 40-43).

İnsanlar toplum içinde yaşamak için toplumun benimsediği norm ve değerlere uyma davranışı göstermekte, bu uyma davranışı da ailede başlayan toplumsallaşma süreciyle birlikte toplum içinde eğitim kurumları dâhil tüm toplumsal kurumlar bünyesinde sürekli pekiştirilmektedir. Birey böylelikle toplumsal normlara örtülü (zımni) rıza göstererek uymakta, böylelikle başkaları tarafından benimsenmeme olasılığını bertaraf ederek toplum içinde yaşama avantajlarını kullanmış olmaktadır. Uyma davranışının temelinde neyin doğru olduğunun bilinmediği durumlarda bireylerin bilgi sahibi olarak kabul ettikleri kimselere bireysel olarak uymalarıyla belirginleşen “bilgilendirici sosyal etki” ve toplumda doğru kabul edilen normlara kamusal uymayı gerektiren “normatif sosyal etki” yer almaktadır. Bilgilendirici sosyal etkiye uymama davranışı kişisel sonuçları olabilecek bir davranışken, normatif sosyal etkiye uymama davranışı, toplumdan dışlanmaya kadar varabilecek bir dizi yaptırımla karşılanabilmektedir. Toplumsal normlara uymanın temelinde bu yaptırımlarla karşılaşmama isteği yer almaktadır (Aronson ve diğerleri, 2010: 481-492).

Hukuk normlarına uymak, normatif sosyal etki kapsamında değerlendirilebilecek bir uyum faaliyetidir. Pozitif hukuk normları siyasal toplum üzerinden sivil toplumun bir bütün olarak kabul ettiği normlar olarak tanımlandığında, uymama davranışı bir dizi kurumsallaşmış yaptırıma bağlanmıştır. Çoğu insan bu yaptırımlarla karşılaşmamak ve otorite kabul edilen siyasal toplum-devlet üzerinden toplumla çatışmaya girmemek adına uyma davranışı sergiler. Toplumsal bir varlık olmanın bedeli de (kural olarak) kişinin kendi dahil (etkisi) olmadan hazır bulunduğu normlara uymak zorunda olmasıdır.

Habermas'ın da belirttiği gibi (aktaran, Çelebi, 2015:301) yasalara uymaları beklenen insanlara, bu yasaların yaratıcılarının kendileri olduğu güveni kazandırılmalıdır. Yani hukuk normlarının kaynağının sivil toplum ve bireyler olduğu, kültürel olarak tüm toplum tarafından benimsenmelidir. Yasaların meşruluğunun kendilerinden kaynaklandığının bilincinde olan yurttaşlar, yasaları insanların eylemlerini sınırlandıran bir engel olarak değil, eylemlerinin ussal çerçevesini oluşturan bir dizge olarak algılayabilir. Düşünürü göre hukuk devleti, kamu alanında ussal biçimde tartışılan kamusal aklın cisimleşmesidir. Böylelikle Habermas'a göre, hukukun meşruluğu ile birlikte hukuka itaatin rasyonel toplumsal dayanağı; sivil toplumun, siyasal toplumla kesişme bölgesinde yer alan kamusal alanda işleyen rasyonel bir iletişim ve etkileşim süreci olmaktadır.

Bireylerin hukuk normlarına uyma görevinin kapsamı, anayasal devletin adalete, temel insan haklarıyla uyumlu olmasına; hükümetin haklara karşı

gösterdiği saygıya göre farklılık gösterir. Temel insan hakları ve adalet siyasal toplumun, dolayısıyla çoğunluk yönetiminin doğasını ve sınırlarını gösterir. Gerçek ve bariz adaletsizlik durumlarında kurallara uyma olağan görevi askıya alınır. Bu durumda sivil itaatsizlik hukuka uygun olur (Cohen & Arato, 2013: 510- 513). Zaten sivil itaatsizliğin bu anlamıyla işlev görebilmesi için siyasal sistemin demokratik, hukuk ve uygulamanın da genel olarak adil, adaletsizliğin ise istisnai bir durum olması gerekir (Rawls, 2013: 56).

Sivil toplum, kendisini oluşturan bireylerin, temel norm ve değerlere uymalarını sağlamak ve kendisini yeniden üretmek için ahlak, gelenek, din, görgü kuralları gibi birçok toplumsal yaptırım kurallarını kullanır. Bu kuralların maddi bir yaptırımı olmasa bile, sivil toplumun yeniden üretilmesinde çok önemli işlevleri bulunmaktadır. Sivil toplum, kendisini oluşturan bireylerin (sivil) topluma ait değer ve normları benimsemesi ve uyması ile ayakta durur. Bu nedenle sivil toplumun varlığını sürdürmesi için sivil toplumu bir arada tutan değer ve normlara itaat gereklidir. Bununla beraber sivil toplumun kendini yeniden üretmesinin yanında, toplumsal değişim ve gelişimi önlemeyecek şekilde kurum ve değerlere sahip olması da gereklidir. İtaatsizlik hangi boyutta olursa olsun değişim talep etmektir. Sivil toplumu oluşturan (hukuk dışındaki) norm ve değerlere itaatsizlik, sivil itaatsizlik değildir. Bu da bir tür itaatsizlik olmakla birlikte, maddi yaptırımı olmayan kültürel norm ve değerlere itaatsizlik, sivil toplumda karşılık bulduğu takdirde sivil toplumu oluşturan norm ve değerlerin yumuşaması yahut değişmesine yol açan kültürel bir uyumsuzluk ya da kültürel itaatsizlik sayılabilir.

Hukuk normlarına uyma davranışı, temelde diğer toplumsal normlara uyma davranışından farklı değildir. Toplumsal ve hukuksal normlara uymak, sürdürülebilir bir toplumsal yaşam sağlayarak bireyleri belirsizliğe karşı güvende tutmaktadır. Bununla beraber hukuk dışındaki toplumsal norm ve değerler, büyük oranda inançlar gibi belli kabuller üzerinden inşa edildikleri için bunların rasyonel bir şekilde değerlendirilmesi mümkün değildir. İnançların temellendirdiği değerler, tartışmaya ve sorgulamaya kapalı bir anlayışla kendilerini bireylere benimsetirler.

Hukuk normlarının, insan haklarına uygunluk, adalet gibi değerler ve anlayışlar doğrultusunda rasyonel olarak değerlendirilebilmeleri için hukuk normlarının rasyonel bir şekilde sorgulanabilir kurgulanması gerekir.

Bireylerin ve sivil toplumun rasyonel ve insan hak ve özgürlüklerine uygun olmayan, adalete aykırı yahut öyle telakki ettikleri hukuk normlarına karşı, gerekçesini açıklayarak itaatsizlik sergilemeleri, hukuk normuna uyma kadar doğal bir durumdur. Hukuk normuna uyulması asıl olmakla birlikte,

hukuk normunun da insan hak ve özgürlüklerine, adalete uygun, rasyonel bir düzenleme olması gerekir.

Siyasal toplum, hukuk normlarını gerektiğinde nasıl kaldırıyor- değiştiriyor ve bunları hangi gerekçelerle yapıyorsa; sivil toplum da aynı şekilde hukuk normlarının kaldırılmasını, değiştirilmesini talep edebilir, insan haklarına- adalete aykırı gördüğü, rasyonel bir nitelik taşımayan normlara karşı sivil itaatsizlik sergileyebilir. Hukuk, değişmeyen- statik bir gerçeklik olmadığı gibi, siyasal toplumun yahut belli bir devlet ricalinin tekelinde de değildir. Hukuk, tüm sivil toplum ve bireylerin üzerinde söz sahibi olduğu bir dizgedir.

Hukuk Normunun Taşınması Gereken Özellikler

Kaynağı ve asli hedefi sivil toplum olan, sivil toplumun verdiği yetki doğrultusunda faaliyette bulunması gereken siyasal toplumda üretilen pozitif hukuk normunun taşınması gereken bazı özellikler vardır. Pozitivist anlayış, hukuku bir devlet etkinliği olarak görerek onu diğer norm ve değerlerden bağımsız kılma adına özellikle doğal hukukçuların vurgu yaptığı hukukun taşınması gereken özelliklere büyük ölçüde duyarsız kalmışlardır.

Pozitif hukukun diğer sosyal yaptırım normlarından farkı, siyasal toplum-devlet tarafından düzenlenerek yaptırıma bağlanması ve bunun (sivil) toplum tarafından kabul edilmesidir. Devlet- siyasal toplumun zor kullanma yetkisini, hukuk üzerinden kullanması, sivil toplum ve bireyin de hukuk üzerinde söz sahibi olmasını gerektirir, zira hukukun asli muhatabı sivil toplum ve bireylerdir.

İnsanların insan olmaktan kaynaklanan hakları vardır. Bu haklar bir hukuk sistemi tarafından verilmemiş olup, bizatihi insanın varlığıyla vücut bulurlar. Yaşama hakkı, düşünce ve ifade hürriyeti gibi haklar insanın insan olmasının bir gereği olup, bu hakların siyasal toplum- hukuk sistemi- devlet tarafından verilmesi ve tanınması gerekmemektedir. Bununla beraber bir kısım insan hakları ise sivil-siyasal toplumun varlığına, organizasyonuna gereksinim duyar. Mülkiyet hakkı ve adil yargılanma hakkı gibi haklar böyle haklardır. Sivil itaatsizlik hakkının anlaşılabilmesi de ancak sivil ve siyasal toplumun varlığını gerekli kılmaktadır

Siyasal toplum ve devlet, insanlığın bir kurgusu olduğundan; birey ve (sivil) toplum kavramları, siyasal toplum ve devlet kavramına karşı her zaman daha önceliklidir. İnsanların toplumsal yaşama geçişi ve bu süreçte iktidar oluşumlarının merkezileşmesi ile iktidar olmayı başaran gücün koyduğu kurallara karşı insanların uymaması halinde maddi yaptırıma maruz kalma

süreci, hukukun da başlangıcı sayılabilir. Siyasal toplumdaki önce de insanların varlığı kabul edilince, toplum sözleşmesi kuramcılarının özellikle Locke'un haklı olarak belirttiği gibi, siyasal toplumun işlevi, insanların hak ve özgürlüklerini korumak olduğundan, siyasal toplum, insan haklarını ihdas etmiş olmamakta, sadece tanımakta ve hakların korunması ve geliştirilmesi ile görevlendirilmektedir. Siyasal toplum bu işlevini yerine getirmezse yani insanların hak ve özgürlüklerine aykırı norm koyar ve uygularsa ya da buna kalkışırsa; sivil toplum ve bireyin de toplumsal sözleşme kuramında siyasal toplumun yükümlendiği edime aykırı davranmış olmasından dolayı artık siyasal toplum ve çıktılarına karşı uyma yükümlülüğü de kalmamış olur. Zira siyasal toplum artık temel sözleşmeye uymamaktadır.

Rawls'a göre adalete uygun hukuk normları ve politikalar, adil bir anayasa tarafından sınırlanan, adaletin ilkeleri tarafından yönlendirilen rasyonel yasanamacılar tarafından kanunla düzenlenmiş olanlardır. Böylelikle (siyasal) çoğunluk, (sivil) toplumun tamamınca paylaşılan ve anayasada yer alan adalet düşüncesini ihlal ettiği takdirde, (sivil toplum ve bireylerin) sivil itaatsizlik hakkı doğar. Bununla beraber Rawls'a göre bir yasanın salt adil olmaması sivil itaatsizlikte bulunmak için yeterli olmayıp, adaletsizliğin belirli sınırları aşması gerekir. (Bu sınırların aşılmış aşılmadığı ve bunun nasıl değerlendirileceği ayrı bir konu olmak üzere) Ona göre yönetimde yer almayan azınlıkların, adaletsizlik belli sınırları aşmadığı sürece, siyasal toplumun adil kurumları ile adil olmayan yasaların itaat etmeleri gerekir (Cohen & Arato, 2013: 512).

Hukuk Normunun Taşınması Gereken Özelliklerin Değerlendirilmesi

Hukuk normunun taşınması gereken özelliklere sahip olup olmadığı, hem sivil toplum, hem de siyasal toplum tarafından değerlendirilir ve değerlendirilmek durumundadır. Siyasal toplum bünyesindeki değerlendirme formel ve daha çok şekli özellikler esas alınarak normlar hiyerarşisi dahilinde yapılan bir değerlendirme iken, sivil toplum bünyesindeki değerlendirme ise, özü itibarıyla maddi bir değerlendirme olup, normun, insan haklarına, adalete uygun olup olmadığı yönünde daha üst ve nitelikli bir değerlendirmedir.

Hukuk Normunun Taşınması Gereken Özelliklerin Siyasal Toplum Tarafından Değerlendirilmesi

Hukuk normu, siyasal toplum içinde yer alan organizasyonlar ve kurumlarda öngörülen prosedüre uygun şekilde çıkarılıp kamuoyuna bildirilmekle varlık kazanır. Hukuk normu, siyasal- hukuksal sistemde öngörülen usule uyularak

çıkarıldığında (öngörülen usulün demokratik hukuk devletine uygun olup olmadığı ve normun öngörülen usulde çıkarılıp çıkarılmadığı, bu hususların nasıl ve ne şekilde değerlendirileceği ayrı bir konu olmakla birlikte) şekli bir meşruiyet taşıdığı kabul edilir.

Yasa düzeyindeki hukuk normlarının, anayasaya aykırılığının değerlendirilmesi, büyük ölçüde Anayasa Mahkemesinin hem anayasal hem de yasal düzeydeki normlara verdiği anlam ve yoruma bağlıdır (Metin, 2008: 33).

Yasa düzeyinde çıkarılan hukuk normlarının öngörülen kurullarda, meclislerde tartışılması, uzmanlardan görüş alınması, normun Anayasaya uygun olup olmadığı yönünde yasama organının bir etkinliği olarak kabul edilebilir. Bundan çıkan sonuç, siyasal toplumun, hukuk normunu çıkarırken öngörülen prosedürler doğrultusunda kurum içinde değerlendirmesini yaptığıdır. Tabii ki toplumun temsilcileri, değerlendirmeyi yaparken görevlerinin bir kısmını atamayla görevlendirilen kimselere devredebilirler, fakat (yasa düzeyindeki) normun şekli varlık kazanmasında nihai söz elbette ki toplumun temsilcilerine aittir (Korucu, 2014: 38). Bu değerlendirme, normun iç değerlendirilmesi olarak adlandırılabilir ve nihayetinde bir insan etkinliğidir.

Siyasal toplumu oluşturan bireylerin, sivil toplum ve sivil toplumu oluşturan bireylerin üzerinde, onları aşan bir insanüstülükleri yoktur. Sivil toplum ile siyasal toplum arasında ortak kültür ve değerleri paylaşma, ortak dayanım ve yetkinliğe sahip olma yönünden tam bir simetri vardır ve olmalıdır. Siyasal toplumun, sivil topluma üstünlüğü bir yana, sivil toplumun siyasal toplum ve çıktuları üzerinde tam bir kontrol ve değerlendirme yetkisi vardır. Zira siyasal toplum ile pozitif hukuk normu dâhil sistemsel olarak çıktuları, sivil toplumun kendilerine verdiği yetkilere uygun oluşmalı ve bu yetkiler dâhilinde kullanılmalıdır.

Demokratik toplumlar nihayetinde, çoğunluğun iktidar olmasını esas alan bir siyasal sisteme- kültüre sahiptir. Siyasal toplumun çoğunluğun iradesine göre oluşmasından yola çıkarak, öngörülen şekilde oluşmuş siyasal toplum tarafından çıkarılan hukuk normlarının sivil toplumun çoğunluğunun görüşüne uygun olduğu düşünülebilir. Bununla beraber hukukun, çoğunluğun görüşüne uygun olma dışında rasyonalite, adalet ve insan haklarına uygun olma gibi ek meşruiyet koşullarını da taşıması gerekir. Zira siyaset, farklı düşünce ve görüşlere dayansa bile, hukuk tüm (sivil) toplumu kuşatmak durumundadır.

Hukuk Normunun Taşınması Gereken Özelliklerin Sivil Toplum ve Bireyler Tarafından Değerlendirilmesi

(Pozitif) Hukuk, siyasal toplum bünyesinde rasyonel bir insan etkinliği olduğuna göre bunun asli muhatabı olan sivil toplumu oluşturan insanlar- bireyler tarafından da değerlendirilmesi, siyasal toplumun dışında ona ek olarak, sivil toplum ve asli unsuru olan bireyler tarafından da meşru sayılması ve kabul görmesi gerekmektedir.

Hukuk, en azından sivil toplum bünyesinde yaşayan hukuk, özü itibariyle yüksek düzeyde eğitim ve kavrayış gerektiren (doğa bilimlerindeki) bilimsel etkinlikler gibi belli insanların (bilim insanlarının) anlayıp yorumladığı ve sivil toplumu oluşturan bireylerin çoğunluğunun anlamadığı ya da anlayamayacağı bir şey değildir. Hukuk aynen dil (lisan) gibi o toplumda ortalama zekâyâ sahip insanların dili (lisanın nasıl oluştuğu ve öğrenildiği bilinmeden de rahatça konuşulup anlaşılması benzeri) rahatlıkla kullanması gibi ortalama insan etkinliğidir. Yani ortalama bir birey, hukuki bir kavramı, anlam dünyasında rahatlıkla kavrayıp anlayabilir ve uygulayabilir. Dili (lisanı) kullanan bireyler; zarf, sıfat, zamir, isim tamlaması v.b kavramları bilmeseler de dillerini rahatlıkla konuşur ve iletişim kurabilir. Aynı şekilde sivil toplum ve bireyler, hukukun toplumdaki karşılığını oluşturan olgu ve ilişkileri, hukukçuların onların tanımladığı şekilde olmasa bile anlarlar ve uygularlar. Yaşayan hukuk tam olarak budur.

Bununla beraber sivil toplum kavramı tanımlanırken asli unsur olarak vurgu yapılan birey kavramı, kendi başına kararlarını alabilen, donanımlı insanlar anlamına geldiğinden; ancak birey niteliğindeki insanlar ve bu insanların oluşturduğu bir sivil toplumun, hukuk normunu tam anlamıyla yorumlama ve değerlendirme yetisine sahip olduğunu da belirtmek gerekir.

Sivil toplumu oluşturan bireylerin yetkinliği, siyasal topluma ve oradan da (pozitif) hukuka yansır. Böylelikle sivil toplum, siyasal toplum aracılığıyla pozitif hukuku biçimlendirir ve uygulanma sürecinde de geribildirimle değerlendirir.

Hukuk normlarının ulaştığı sayı ve modern toplumsal yapının karmaşıklığı karşısında elbette ki bütün normların bireyler tarafından bilinmesi ve değerlendirilmesi gerekmediği gibi böyle bir şey esasen (hukuk profesyonelleri açısından dahi) mümkün ve gerekli değildir. Sivil toplumu oluşturan bireyler kendilerini ilgilendiren hukuk normları ile bir şekilde muhatap olurlar. Zaten sivil toplumun hukuk normuna yönelik bilgi ve değerlendirmelerinin kaynağını, sivil toplum ve siyasal toplumun kesişme bölgesi olan

kamusal alanda, sivil ve siyasal aktörler ile bireylerin iletişim ve etkileşim süreci oluşturmaktadır.

Hukuk normunun anlaşılması ve değerlendirilmesi süreci açısından önemli bir husus da toplumun bir bütün olarak yazılı kültürü içselleştirip içselleştirmedir. (Pozitif hukuk, temel olarak bir dil (lisan) etkinliği olduğundan, sivil ve siyasal topluma ait sözlü ve yazılı kültürün bir parçasıdır. Yani pozitif hukuk (büyük ölçüde) yazılı olduğundan; “yazılı kültürün” sivil toplum tarafından içselleştirilmesi (sözlü iletişim kadar), yazılı iletişimin de hem kaynak, hem kodlama hem de kod çözüm süreci açısından sorunsuz ya da en az sorunla işliyor olmasını gerektirir. Sivil topluma ait yazılı kültürde iletişim sorunu yoksa insanlar (buna siyasal toplum bünyesinde faaliyet gösterenler dâhil) düşüncelerini, anlatmak istediklerini net bir biçimde ifade edebiliyorlar ve muhatapları da bunları rahatlıkla anlıyorlarsa, yazılı hukukun (normun) anlaşılabilmesi için de bir neden yoktur. Eğer sivil toplumda yazılı kültür gelişmemişse, kavramların ifade edilmesi ve aktarılmasında sıkıntılar varsa, bu durum elbette ki siyasal topluma, aynı şekilde de hukuk normunun oluşumuna, anlaşılıp, uygulanmasına da yansıtacaktır. Yani yazılı hukuk, özü itibarıyla bir mesaj verme, bilgi iletme etkinliği olduğundan, bunun ifade edilmesinde (kodlanmasında) bir sorun varsa, doğal olarak iletinin çözülmesinde de bir sorun olacaktır.

Siyasal toplum- devlet aygıtı içinde yer alan sivil toplum tarafından seçilen temsilciler, kamu görevlileri ve hukuk profesyonellerinin hukuk normunu yorumlayarak uygulamaları geçerli kabul edildiğine göre, norma nihai meşruiyet veren sivil toplum ve bireylerin hukuk normunu yorumlama, değerlendirme yetileri ve donanımlarının bulunduğu evleviyetle kabul edilmelidir. Sivil toplum ile hukuk arasındaki bağın kurulabilmesi, hukuksal norm ve uygulamaların oluşum, uygulama dâhil her aşamasının sivil toplum tarafından değerlendirmesine bağlıdır. Anglo-Sakson hukuk ceza yargılamasında yer alan jüri sistemi, sivil toplumun hukuk uygulamasına katılmasının somut bir uygulamasıdır.

Hukuk normunun dilsel ifadesinde teknik kavramlar, ibareler bulunabilir, fakat bu durum normun nihai muhatabı olan sivil toplum- birey tarafından değerlendirilme ve yorumlanmasına engel değildir. Esasen toplum bir bütün olup, sivil- siyasal toplum bünyesinde ortak bir dil kullanıldığına göre siyasal toplum tarafından kullanılan dilin, sivil toplumdan ayrışması ancak sömürge toplumlarında olabilir. Teknik bir terminoloji içerse bile hukuk, sivil toplumun- bireylerin anlamadığı, anlayamayacağı, değerlendiremeyeceği bir özellik ve düzey taşıyamaz- taşımamalıdır.

Hukuk normu sivil toplum- bireyler tarafından anlaşılıp değerlendirilemezse reel- toplumsal hukuki meşruiyete sahip olup olmadığı belirlenemez. Sivil toplum- bireylerin anlamadığı, değerlendiremediği bir hukukla bağ kuramaması halinde (sivil) toplum, hukuka yabancılaşır. Hukukla (sivil) toplumun bağı kurulmazsa, siyasal toplumun- devletin varlığı da sorunlu bir hale gelir.

Demokrasilerin ayırt edici özelliği; seçim sistemine sahip olması değil, siyaset ve hukukun oluşum- uygulama ve değerlendirilmesi dahil tüm süreçlerde, sivil toplum- bireylerin sürece katılımını sağlayabilmesidir. Sivil toplumun- bireyin katılmadığı, görüşünün alınmadığı normlara, uygulamalara tabi olmasını istemek, modern demokratik hukuk devleti ve sivil toplum anlayışı ile bağdaşmaz. Demokratik bir hukuk devletinde, bireyler teba olmayıp, tüm siyasal- hukuksal süreçlerin aktif bir ögesidir.

Sivil toplum ve bireylerin hukuk normunu değerlendirmeleri, normun şekli varlık kazanması sürecinde de olabilirse de esas değerlendirme, biçimsel olarak norm vasfı kazandıktan sonradır. Bu niteliğiyle normun hukuki varlık kazanmasından sonra sivil toplum tarafından değerlendirilmesi dış değerlendirme olarak kabul edilebilir.

Dworkin'e göre bir yasanın geçerliliği, mahkemeler tarafından anayasanın dayandığı ilkelerin yorumlarıyla, ahlaki açıdan ilgili düşünceleri de içeren bir role sahip, daima ucu açık bir test etme sürecine dayanır. Bu test, yasama sürecinin prosedürel (şekli) doğruluğu kadar anayasal açıdan açıkça belirtilmiş siyasi kültürün ilişkili olduğu ahlaki ilkelerin yorumlanmasıdır. Yargıçların bu ilkeler konusunda düşünmesi kadar sıradan vatandaşlar da bu ilkeler hakkında düşünebilir. Yasaları test etmek yargının tekelinde değildir (Cohen & Arato, 2013:518). Bununla beraber siyasal toplum bünyesinde hukuk normlarının değerlendirilmesi sürecinin kurumsal karşılığı bulunurken, sivil toplum bünyesinde hukuk normunun değerlendirilmesi ve yorumlanması tamamen informel biçimde yapılmak durumundadır ve sivil itaatsizlik bunun başlıca yollarından biridir.

Hukuk normuna itaatsizlik bireysel, sınırlı olursa eylem sivil itaatsizlik adını almaktadır. Hukuk normuna sivil toplumun bir bütün olarak itaat etmemesi halinde siyasal toplumun, sivil toplumun tamamına yaptırım uygulaması mümkün olmadığına- olamayacağına göre; siyasal toplumun, sivil toplum tarafından verilen bu mesaja duyarsız kalması (demokratik bir toplumda) beklenemez. Zira sivil toplumun bir bütün olarak hukuk normuna yahut uygulamasına itaatsizliği, normun toplumsal meşruiyetinin olmamasını gösterir. Böyle bir durumda siyasal toplumun hukuk normunu değiştirmek yahut kaldırmaktan başka olasılığı bulunmamaktadır.

Siyasal toplum hukuk normu çıkarırken, hukuk normlarına neden gereksinim duyulduğunu; kamu kurumları ve özeld mahkemeler hukuk normunu uygularken yasayı nasıl yorumladıklarını, muhataplarına (sivil topluma) açıklamak zorundadır. Bu açıklama özel bir terminolojiyle gerekçe olarak ifade edilir. Gerekçeyle siyasal toplum, neden böyle bir uygulamaya başvurduğunu yahut karara varıldığını rasyonel şekilde izaha çalışır.

Çok sayıda normatif düzenleme ve hukuk normu içeren büyük yasama etkinliklerinde hem genel bir gerekçe, hem de maddeler düzeyinde özel gerekçeler bulunabilmektedir. Yasama organı, hukuk normunu niye çıkardığını ve neden böyle bir düzenleme yaptığını genel ya da özel gerekçelerle sivil ve siyasal topluma izah etmektedir. Bununla beraber bu tarz gerekçelerde nesnel bir dil kullanılmaya çalışılmakta böylelikle hukuk normunun çıkarılmasının arkasındaki siyasal amaçlar-saikler de gizlenmiş olmaktadır.

Hukuk normları çıkarılırken kullanılan gerekçeler ile özellikle mahkemelerde kullanılan gerekçeler, hukuk normlarının (doğa bilimlerindeki gibi) bilimsel bir kesinlik içermediğini, siyasal- hukuksal süreçlerin sivil ve siyasal toplum tarafından kabul edilebilir olduğu ölçüde geçerli sayıldığını gösteren en önemli göstergelerdendir. Yargısal kararlar, itiraz, istinaf yahut temyiz gibi yollarla başka yahut üst birimlere götürülebilir. Tüm yargısal kararların bozulabilirliği- değişebilirliği karşısında, hiçbir gerekçenin mutlak bir geçerliğe sahip olmadığı kolaylıkla anlaşılabilir. Yargısal süreçte nihai- son sözü söyleyen en üst yargı organlarının dahi içtihat değişikliklerine gitmeleri gibi olgular karşısında, hukuk normlarının değişmez ve tek bir yorumunun olmadığı, bütün siyasal- hukuksal olguların- süreçlerin, nispi (içinde bulunulan dönemde geçerli kültürel düzey ve algılamaya dayalı- rölatif) bir geçerliliğe sahip olduğu kabul edilmelidir.

Hukuk devleti de, hukuk normları da statik- hiç değişmeyen, değişime kapalı kurumlar, kavramlar- metinler değildir. Hukuk normu ihdas eden siyasal toplum birimlerinin hukuk normları koyma, değiştirme, kaldırma ve yorumlama etkinliği hukuk normlarının sürekli değiştiğini göstermektedir. Bunun dışında hukuk normunu uygulayan yürütme ve yargı organlarının yorumlarının, uygulamalarının da sürekli değişmesi, değişebilmesi karşısında böyle değişken bir etkinlikte sivil toplum unsurları ve bireylerin söz sahibi olması kaçınılmazdır. Zira hukukun asli muhatabı sivil toplumdur.

Siyasal toplum ya da mahkemelerin uygulamaları ile vardıkları sonucun kabul edilebilir olup olmadığının değerlendirilmesi süreci, çoğunlukla profesyonel bir etkinlik olarak düşünülebilir. Oysa hukukun kaynağı ve nihai hedefi sivil toplum ve bireyler olduğuna göre hukuka ilişkin her türlü

sürecin (oluşum, yorum, uygulama v.b) sivil toplum ve bireyler tarafından da değerlendirilebilmesini gerektirir. Hukuksal normun ya da uygulamanın geçerli olup olmadığı yahut itiraz edilmesi gerekip gerekmediği ya da itiraz edilmesi gereken noktalar, esas olarak norm, uygulama ve varılan hükmün gerekçesi üzerinden yapılabilir. Sivil toplum ve bireyler tarafından hukuk normunun nihai geçerliliğine ilişkin bu değerlendirme, siyasal toplum (özelde mahkemeler) tarafından yapılan değerlendirmenin bir tamamlayıcısı olarak da kabul edilebilir.

Sivil itaatsizlikte bulunanların neden bu yola başvurduklarının sivil ve siyasal toplum tarafından değerlendirilebilmesi; bu değerlendirmenin yapılabilmesi için de sivil itaatsizlikte sergileyenlerin gerekçelerinin sivil ve siyasal topluma serbestçe iletilebilmesi gerekmektedir. Zaten sivil itaatsizliğin kamuoyu önünde aleni olmasının nedeni de budur. Sivil itaatsizlikte bulunanların eylemleri siyasal toplum tarafından bastırılırsa, sivil itaatsizlik hakkı daha doğmadan yok edilmiş, sivil itaatsizlikte bulunanların gerekçeleri sivil ve siyasal toplum tarafından öğrenilememiş olur. Esasen otoriter ve baskıcı siyasal sistemler, sivil toplum ve bireylerden gelen mesajlara kapalı olsalar da demokratik bir toplumun oluşturduğu siyasal sistemler, sivil toplum ve bireylerin mesaj ve geribildirimlerine duyarsız kalmaz.

Ökçesiz'e göre (1996:124) sivil itaatsizlik, kendini yasayla bağlı sayan birey ya da bireylerin, toplumsal ve siyasal bir durum karşısında yasaya aykırı davranışı gerektiren bir vicdani- içsel bir duygu- düşünce sürecine girmesiyle oluşur. Demokratik hukuk devletinin temelinde yer alan- alması gereken ortak yararlar ve üstün değerlere hitap etme gereği ile (bu özellikleri taşımadığına kanaat getirilen) hukuk normuna uyma yükümlülüğü arasındaki gerilim sivil itaatsizlikle sonuçlanır. Ökçesiz'in dile getirdiği, hukuk normunun taşınması gereken ortak yararlar ile sivil itaatsizliğe konu normun, bu değerleri taşımadığı yönünde bireyde oluşan düşünce ve duygular, hukuk normunun sivil toplum bünyesinde değerlendirilmesinden başka bir şey değildir.

Rawls (2013: 515), sivil itaatsizliğin, siyasal çoğunluğun adalet düşüncesine hitap ettiğini ve sivil toplumdaki kamuoyuna yöneldiğini, bu nedenle nihai temyiz merciinin bir bütün olarak seçmenler topluluğu olduğunu öne sürmektedir. Seçmenler topluluğu da sivil toplum ve bireyler anlamına gelir.

Hukuk normları statik, hiç değişmeyen metinler değildir. Değişmeyen ya da sınırlı değişen hususlar, temel adalet duygusu ve değerlerdir. Hukuk normlarının değişmemesi, (sivil) toplumun da değişmemesi demektir. Hukuk normları, toplumun ve bireylerin deneyimleri ile sürekli bir uygulama ve uyarlamayı gerektirmektedir. Hukukun değerlendirme- uygulama ve uyarlanması,

siyasal toplum bünyesinde kurumsallaşmış olarak yasama, yürütme ve yargı organları tarafından yerine getirilir. Bununla beraber hukukun asıl kaynağı ve hedefini oluşturan sivil toplumun hukuk taleplerini (norm talebi, değiştirilmesi- kaldırılması v.b.) siyasal topluma nasıl ileteceği kurumsallaşmamış olup, sivil itaatsizlik işte bu çok önemli boşluğu doldurmaktadır.

Sivil İtaatsizlik ve Özellikleri

Hukuk normunun taşınması gereken özelliklerin (insan haklarına uygunluk, adalet gibi) sivil toplum tarafından değerlendirilmesi sonucu bu özelliklere sahip olmadığı yönünde bir kanaat olduğu takdirde bunun siyasal topluma iletilmesi gerekmektedir. Sivil itaatsizlik özü itibarıyla budur. Zaten sivil toplum, hukuk normunu geçerli kabul ederse, sergileyeceği (rıza) uyma davranışı, normun geçerli kabul edildiğine gösterge sayılabilir.

Sivil itaatsizlik, kurumsallaşmamış, fakat ilkeli ve toplu bir eylem biçimi olup; siyasal sistem ile sivil toplumu oluşturan ve koruyan haklara dayanan, sivil toplumun daha demokratik ve adil olmasını amaçlayan bir etkinliktir. Bu yönüyle sivil itaatsizlik, anayasal yönetimin temel ilkelerini kabul eden, tarihsel olarak hakların ve demokratikleşmenin genişlemesini sağlayan itici bir güçtür. (Cohen & Arato, 2013: 507- 508).

Ökçesiz (1996:130) sivil itaatsizliği; "Hukuk devleti idesinin içerdiği üstün değerler uğruna kamuya açık ve yasaya aykırı olarak, (üçüncü şahısların daha üstün haklarını çiğnemen) gerçekleştirilen barışçıl bir protesto eylemi olarak tanımlamaktadır.

Rawls'a göre (2013:57) Sivil itaatsizlik, yasaların ya da hükümet politikasının değiştirilmesini hedefleyen, kamuoyu önünde, aleni, şiddet içermeyen, vicdani ancak yasal olmayan politik bir eylemdir.

Sivil toplum, hakları korumak adına siyasal toplumu etkilemeye dönük siyasal eylemlerin (kurumsal olmayan ama hukuka uygun) ahlaki alanıdır. Bu yüzden sivil itaatsizlikte kişisel menfaatler üstü bir amaç olmalıdır. Zira siyasal kurumları değişime yahut anayasa sınırları içinde kurumsal reformlara zorlayabilmek için menfaat üstü, toplumsal bir ahlaki dayanak gerektir. Kamuoyunda gerekli değişimi sağlayabilecek süreç, bu ahlaki temeldir (Cohen & Arato, 2013: 523-524).

Sivil itaatsizlik, hukuk normuna uyma davranışının istisnalarından biridir. Modern çoğulcu toplumlar, farklı değer ve tercihler üzerinde ayrılmış insanların organizasyonudur. Geleneksel toplumsal norm ve değerler ile modern, organik yönden ayrılmış bir toplumu, birbirinden farklı nitelik ve

özelliikteki insanları bir arada tutmak mümkün değildir. Hukuk işte bu noktada devreye girmektedir. Çoğunluğun tercihiyle oluşsa da siyasal toplum-devlet; azınlıklar, farklı görüş, değer ve tutumlara sahip insanları bir arada tutabilmek yani farklı ve çoğulcu bir sivil toplumu yeniden üretebilmek için rasyonel, ayırım yapmadan insan hak ve özgürlüklerine dayanan, adalete uygun normlar üretmek zorundadır.

Sivil itaatsizlik sadece siyasal çoğunluğa hitap etmeyle sınırlı olmayıp, siyasal ilkelere, anayasa ve toplumsal kurumların temel paydasını oluşturan değerlere, özellikle adalet ilkesine hitap eden siyasal bir eylemdir. Sivil itaatsizlik, hukuk normlarının üst hukuk normlarına ya da anayasaya aykırılığı gibi şekli bir meşruiyet anlayışına da dayanmaz. Sivil itaatsizlik, anayasanın da üstünde yer alan sivil ve siyasal toplumun temel değerlerine, adalete hitap etmek zorundadır. Buna ek olarak sivil itaatsizlik eylemiyle mutlaka protesto edilen yasanın ihlal edilmesi de gerekmemektedir. Sivil itaatsizlik doğrudan olabileceği gibi dolaylı da olabilir. Örneğin maddi unsuru belirsiz, bakış açısına göre değişebilen bir suç tanımı yapılarak, bu suçu işleyenlere ağır yaptırımlar öngören bir hukuk normunun çıkarılması halinde, bu norma karşı çıkmak- sivil itaatsizlik sergilemek için mutlaka söz konusu suçu işlemek gerekmemektedir. Aynı şekilde doğrudan ihlal edilemeyecek uluslar arası anlaşmalar gibi hukuk normlarına itaatsizlik de, ancak dolaylı yollardan olabilir (Rawls, 2013: 58-59., Ökçesiz, 1996: 83).

Farklı görüşleri dışlayan, damgalayan bir kültüre sahip toplum ile mutlak itaati esas alan siyasal kültür, sivil itaatsizlikle bağdaşamaz. Her şeyi kontrol etmek isteyen bir siyasal- toplumsal kültür, zaten sivil topluma ve bireylerin varlığına, dolayısıyla sivil itaatsizliğin gelişimine izin vermez. Böyle bir toplumsal- siyasal yapıda ise demokrasi de, hukuk da gerçek anlamda oluşamaz.

Rawls ve Dworkin'in belirttiği gibi, (Cohen&Arato, 2013:511) yasama çoğunluğu, (siyasal toplum) hata yapabileceği gibi yanılabilir, hatta anayasaların temelinde yatan ahlaki ilkeler dahi ihlal edilebilir. Hiçbir kurum ve kişi, hata yapmaktan, yanılmaktan veya önyargıdan masun değildir.

Dworkin'e göre, çoğunluğun çıkar ve amaçlarına aykırı olacak şekilde bir azınlığın haklarını savunmaya yönelik sivil itaatsizlik "hukuka dayalı bir sivil itaatsizlik" tir. Siyasal toplumun ürettiği politikanın rasyonel olmadığı yahut toplum için tehlikeli olduğu yönünde sergilenen sivil itaatsizlik ise "siyasi amaçlı bir sivil itaatsizlik" tir. Her iki sivil itaatsizlik türü de politika ve hukuk normunun değiştirilmesini amaçlamaktadır (Cohen & Arato, 2013: 522).

Sivil itaatsizlik, devlet- siyasal toplumun kapalı bir sisteme dönüşmesini önleyen, sivil toplum ile siyasal toplum arasındaki bağı kurmak suretiyle “açık toplum”un oluşmasını sağlayan en önemli iletişim ve etkileşim kanallarından biridir.

Sivil itaatsizlik, hukuk normuna aykırı olsa da yöneldiği (yönelmesi gereken) üstün değerler itibariyle siyasi- ahlaki meşruluğa sahiptir. Siyasi ve ahlaki meşruiyet, sivil- siyasal toplum tarafından da benimsenirse, sivil itaatsizliğin siyasi- ahlaki meşruluğu, hukuki meşruluğa dönüşerek, hukuk normunun değiştirilmesi yahut kaldırılmasını gündeme getirebilir. Sivil itaatsizlik hukuki ve etik meşruiyet açısından, özgürlüğün yasal kullanımı ile siyasi direnme arası bir konumda yer almaktadır (Ökçesiz, 1996: 131-137). Zaten liberal toplum sözleşmesi kuramcılarında John Locke, insanların sözleşmeyle siyasal toplumu kurmalarının nedeninin mülkiyet dahil hak ve özgürlüklerinin korunması olduğunu, siyasal toplumun, insan hak ve özgürlüklerini ihlal etmek gibi kuruluş amaçlarına aykırı davranması halinde sözleşmeye aykırılık nedeniyle (sivil) toplumun da, siyasal iktidarı değiştirme bu bağlamda direnme hakkı bulunduğunu kabul etmiştir (Locke, 2019: 230-231). Locke’un kabul ettiği direnme hakkının, sivil itaatsizlik hakkını da içerdiği ortadadır, zira direnme hakkı daha üst düzey bir itaatsizliktir.

Habermas’a göre (1995:47) sivil itaatsizlik eylemlerinin vermek istediği mesajı verebilmesi için yasallaştırılmamaları gerekli olup, sivil itaatsizlik her halükarda yasallık ile meşruluk arasında yer almalıdır.

Sivil itaatsizlik, kamusal, prensipli ve tipik olarak sembolik, şiddete dayanmayan protesto araçlarını kapsayan ve toplumun adalet anlayışı ve gerekçesi için çağrıya başvuran illegal bir eylemdir. Belirli bir hukuk normu veya siyasanın (politikanın) meşru olmadığı görüşüne sahip olanlar, bu norm ve politikanın kaldırılması yahut değiştirilmesi gerektiği yönündeki görüşlerini, sivil ve siyasal (aynı zamanda ekonomik) topluma iletmeye çalışırlar. Zaten kamuoyunu etkilemek- ikna etmek, sivil itaatsizliğin meşru amacıdır. Demokrasi, salt çoğunluğun iktidarı değildir. Hukuk normları da mutlak bir doğruluk içermeyen normatif ifadelerdir. Sivil itaatsizlik, hukuk normları ile siyasal kararların haklılığının kabul edilmesi sürecinde, sivil toplum- siyasal (ve ekonomik) toplum arasındaki normatif ve karşılıklı bir ilişkiler ağının bir parçasıdır (Cohen & Arato, 2013: 526).

Sivil itaatsizlik, sivil toplumun siyasal toplum karşısında edilgen olmadığını gösteren (sivil- siyasal- ekonomik) ilişkiler ağının en önemli ve demokratik bileşenlerinden biri olup, kamuoyuna yönelik olarak, aleni her platformda gerçekleştirilebilir. Fiziki kamusal alanlar kadar, sosyal medya, kitle

iletişim araçları, sosyal organizasyonlar, basın yayın organları dâhil kamuoyunu etkilemeye elverişli her türlü (kamuya açık ve giriş çıkışın serbest olduğu) platform, sivil itaatsizlik için de uygundur.

Devletin-siyasal toplumun asli amacı, zor kullanma tekelini üstüne almak suretiyle sivil toplum bünyesindeki şiddeti yok etmek ya da asgariye indirmektir. Hukuk devleti ise insan hakları, özgürlükleri ve yasallıkla sınırlanmış bir şiddet tekelidir. Bu yüzden sivil itaatsizliğin şiddet içermesi meşruluğunu yitirmesine ve karşısına devleti- siyasal toplumu almasına yol açacaktır. Şiddet içermemek ve alenilik (kamuya açıklık) sivil itaatsizliği oluşturan eylemin dürüstlüğüne, samimiliğinin teminatıdır (Ökçesiz, 1996: 118-119)

Sivil itaatsizliğe konu olan norm ihlali, diğer norm ihlallerinden ayrı tutulmalı ve yaptırım da ona göre belirlenmelidir. Sivil itaatsizlik bugün için pozitif hukuk metinlerinde meşru müdafaa (yasal savunma) ve ızdırar hali (zorda kalma) gibi tam bir hukuka uygunluk hali olmasa bile takdiri hafifletici bir sebep sayılabilir. Çünkü takdiri indirim nedenleri yasada somut olarak belirtilmemiş olup, şu an yürürlükteki Türk Ceza Kanunu'nun 62. Maddesi, sivil itaatsizlik halinde takdiri indirim uygulanmasına elverişli hükümler içermektedir. Maddede hangi hallerin takdiri indirim nedeni yapılacağı konusunda yargıca geniş bir alan bırakılmış bulunmaktadır. Bu maddeye göre: Suç işleyen yararına cezayı hafifletecek takdiri nedenlerin varlığı halinde; takdiri indirim nedeni olarak, failin geçmişi, sosyal ilişkileri, fiilden sonraki ve yargılama sürecindeki davranışları, cezanın failin geleceği üzerindeki olası etkileri gibi hususlar göz önünde bulundurularak belli bir oranda indirim yapılabilir. Zaten kanun metninde "gibi" ibaresiyle takdiri indirim nedenlerinin sınırlanmadığı açıkça belirtilmiştir. Nihayetinde eylemin sivil itaatsizlik olup olmadığı mahkeme kararının gerekçesinde tartışılmış olacak ve takdiri indirim nedeni de kararda gösterilmiş olacaktır.

Sivil itaatsizlik nihai meşruiyetini ancak sivil toplumdan alabilir. Esasen hukuk normları dahil tüm siyasal, toplumsal kurumlar da meşruiyetlerini sivil toplumdan alırlar. Burada tek sorun sivil toplumun, sivil itaatsizliği meşru kabul ettiğini gösterecek kurumsal mekanizmalara sahip olmayışıdır. Bugün için sivil itaatsizlik hakkında bir sonuca varabilmek için sivil itaatsizlik eylemi hakkında kamuoyuna yansıyan reel ve nesnel sivil değerlendirmelerden yararlanma dışında bir yol görünmemektedir.

Sonuç

Sivil itaatsizlik temel bir insan hakkıdır. Temel insan hakları özünde siyasal toplum-devletin onu tanımamasına bağlı olmayan haklardır. Bu itibarla sivil itaatsizlik hakkının da pozitif hukuk metinlerinde tanınmamış- tanımlanmamış olması onun insan hakkı olmasını önlememektedir.

Sivil itaatsizlik, insan-birey olmanın da bir gereğidir. Hiçbir siyasi düzen, norm- uygulama, insana- sivil toplum içinde bireye, meşru görmediği normu- uygulamayı dayatamaz. Haksız, adaletsiz, meşru olmayan; sivil toplumun- bireyin böyle algıladığı- değerlendirdiği hukuk normuna- uygulamasına karşı sivil itaatsizlik sergilemek; insan olmanın bir gereği, hatta olmazsa olmazdır. İnsanlar karınca yahut arı kolonisinde yaşayan canlılar değildir. Bu anlamda kendilerinden uymaları istenen norm- uygulamayı benimsemeleri, norm ve uygulamayla bağ kurabilmeleri, normu meşru görmeleri gerekir.

Her ne kadar hukuk normu, zor kullanma yetkisi verse de, sivil toplum-bireyin meşru görmediği-kabul etmediği hiçbir toplumsal norm, uzun vadede varlığını sürdüremez.

Kaynakça

- Aronson, E.; Wilson, T. D.; Akert, R. M.; (2010). *Sosyal Psikoloji*. (O. Gündüz, Çev.) İstanbul: Kaknüs Yayıncılık.
- Cohen, L. J. & Arato, A. (2013). *Sivil Toplum ve Siyasal Teori*. (A. Akdoğan, Dü., & B. Kurt, Çev.) Ankara: Efil Yayınevi.
- Çelebi, A. (2015). Kamusal Alan ve Sivil Toplum: Siyasal Bir Değerlendirme. M. Özbek içinde, *Kamusal Alan* (s. 265-311). İstanbul: Hil Yayıncılık.
- Habermas, J. (1995). *Sivil İtaatsizlik*. (H. Ökçesiz, Çev.) İstanbul: Afa Yayınları.
- Jorgensen, S. (2001). *Hukuk ve Toplum*. (Ü. Yükselbaba, Çev.) İstanbul: Donkişot Yayınları.
- Kalaycıoğlu, E. (1984). *Çağdaş Siyasal Bilim*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Korucu, S. (2014). *Yargısal Aktivizm*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Locke, J. (2019). *Yönetim Üzerine İkinci İnceleme*. (F. Bakırcı, Çev.) Ankara: Serbest Kitaplar.
- Metin, Y. (2008). *Anayasanın Yorumlanması*. Ankara: Asil Yayın Dağıtım Ltd.Şti. .
- Ökçesiz, H. (1996). *Sivil İtaatsizlik*. İstanbul: Afa Yayıncılık.
- Rawls, J. (2013). Sivil İtaatsizliğin Tanımı ve Haklılığı. Y. Coşar içinde, *Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik* (Y. Coşar, Çev., s. 55-78). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Şerif, M. (1985). *Toplumsal Kuralların Psikolojisi*. (İ. Sandıkçıoğlu, Çev.) İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Touchard, J. (2015). *Siyasal Düşünceler Tarihi*. (İ. Yerguz, Çev.) İstanbul: Işık Yayınları.
- Yükselbaba, Ü. (2017). Milgram Deneyi: Otorite ve İtaate Dair. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, LXXV (75)(1), 227-270.

İki Özgürlük Anlayışı ve Thomas Hill Green'in Pozitif Özgürlüğe Etkisi*

Yavuz Selim Erfidan**

Öz

İki özgürlük anlayışı, siyaset felsefesinin modern özgürlük teorisindeki en önemli tartışma alanlarından birisidir. Bu, onun hem aydınlanmadan gelen hem de ideolojik boyutları olan özelliklerinin bir sonucudur. Liberal özgürlük teorisinde güncelliğini koruyan bir konu olarak negatif ve pozitif özgürlük düşünceleri, liberalizmin sistemli bir ideoloji olduğu gündem bu yana önemini korumayı başarmıştır. Elbette, bu modern dikotomisine erişene kadar özgürlük, pek çok farklı vecheden geçmiştir. Bu süreçlerde özgürlük, siyasal tecrübeler ve siyasal sistemlerle yakın ilişki içerisinde anlamlandırılmıştır. Bu noktada negatif özgürlük tecrübî siyasal süreçlerden kaynaklanan devlet-birey çelişkisi içerisinde gelişmiş bir karakteri inşa ederken, pozitif özgürlük bireyin içsel gelişimi ve rasyonel yeterliliğini arayan aydınlanmacı bir karakteri ortaya koymuştur. Bu kapsamda özgürlüğün modern bir ayırım olan iki özgürlük anlayışına ulaşana kadar geçen süreçteki tarihsel gelişimini betimleyerek onun düşünsel alt yapısını ortaya koymak önemlidir. Liberal teoride zorunlu bir karşıtlığı içermeyen bu iki özgürlük fikri İngiliz filozof Thomas Hill Green'in pozitif özgürlüğe ortodoks anlamının dışında devletli bir özgürlük eksenini kazandırmasıyla başka bir düzleme taşınmıştır.

Anahtar Kelimeler: İki Özgürlük Kavramı, Negatif Özgürlük, Pozitif Özgürlük, Thomas Hill Green.

Two Concepts of Liberty and The Influence of Thomas Hill Green over Positive Liberty

Abstract

Two concepts of liberty are one of the most important discussion areas of political philosophy in modern theory of liberty. This is a result of its characteristics, deriving both from enlightenment and with ideological dimensions. Negative and positive concepts of liberty, as a matter of current status in liberal freedom theory, have managed to maintain its importance since liberalism was a systematic ideology. Of course, liberty has gone through many different aspects until it reached this modern dichotomy. In these processes, liberty has been interpreted in a close relationship with political experiences and political systems. At this point, while negative liberty constructs a character developed within the state-individual conflict arising from experimental political processes, positive liberty has revealed an enlightened character seeking the inner development and rational competence of the individual. In this context, it is important to reveal the intellectual infrastructure of liberty by describing the historical development of liberty in the process that has passed until it reaches the understanding of two liberties, which is a modern distinction. These two concepts of liberty, which do not necessarily involve opposition in liberal theory, have been moved to another ground by the British philosopher Thomas Hill Green who had given positive liberty a state-based axis outside of its orthodox meaning.

Keywords: Two Concepts of Liberty, Negative Liberty, Positive Liberty, Thomas Hill Green

**Yüksek Lis.Öğr. | Kırıkkale Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi ABD
yavuzerselim@gmail.com | ORCID:0000-0003-0618-2186 | DOI: 10.36484/liberal.886327
Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 26, Sayı: 102, Bahar 2021, ss. 29-53.
Gönderim Tarihi: 24 Şubat 2021 | Kabul Tarihi: 3 Mayıs 2021

Giriş

Özgürlük siyasî bir birlikteliği sağlamış her toplum için varlığı söz konusu olan siyasal bir idealdir. Bu kapsamda insanlık tarihinin toplumsal birlikteliğini ele alacağımız ilk andan, modern dönemin kaotik düşünsel yapılarına kadar özgürlük, önemini korumuştur. Ancak değişen siyasal sistemler, düşünceler ve anlam dünyaları ile beraber özgürlük de anlamını güncellemekten geri kalmamıştır. Bu kapsamda siyasal organizasyonların ilk varlığı olan ilkel devletlerden bugüne kadar özgürlük anlamını güncelleyerek önemini ve misyonunu korumayı başarmıştır.

Çalışmamız boyunca özgürlüğün bu anlam değişimlerini ifade etmek, modern bir ayırım olan iki özgürlük anlayışını kavrayabilmek için de önemli bir düşünsel altyapıyı ifade etmektedir. Bu kapsamda özgürlüğün anlam değişimleri ve modern özgürlük yorumlarını doğuracak tarihini ele almak oldukça önemlidir. Özgürlük, pek çok farklı anlayış ve kavrayış biçimince ele alınmış bir ideal olduğu için, onun sistemli bir siyasal anlamını yakalamak ve en azından analitik bir mukayese imkânına izin verecek anlamları ile modern özgürlüğe giden sürecini kavramak bir zorunluluk içermektedir. Bu bağlamda çalışmamızın konusunu oluşturan özgürlüğün hukuk, eşitlik ve adalet gibi kavramlarla ilişkisi ancak onun tarihsel bağlamı içerisinde konu edinilmiş ve ortodoks siyasal düşünce geleneğinde bir karşılığı olan siyasal bir anlamdan başka bir anlamı taşımayan özgürlük tartışmalarını içermektedir. Dolayısıyla özgürlüğün siyasal düşünce geleneği içerisindeki kullanım detayları dikkatle ele alınmış ve modern özgürlük düşüncesine kadar süren serüveni irdelenmiştir.

Modern özgürlük tartışmalarının en önemli örneklerinden olan negatif ve pozitif özgürlük düşüncesi, kendisini farklı felsefi geleneklerde ortaya koymuş iki farklı özgürlük geleneğini ifade etmesi açısından dikkate değer bir ayırımdır. Liberal özgürlük düşüncesi içerisinde bir tartışma alanına dönüşen bu özgürlük fikirlerinin aslında bağlı olduğu düşünsel temeller ve bir dikotomiyi ifade edip etmediği de oldukça önemli bir husustur. Bu bağlamda negatif ve pozitif özgürlüğün ifade ettiği anlam ve karşılıklı ilişkisi, modern özgürlük tartışmaları içerisinde yer bulmaktadır. Bu noktada İngiliz siyasal deneyimlerinden hareketle Hobbes'un başını çektiği negatif özgürlük ve aydınlanmanın rasyonalizmini taşıyan pozitif özgürlük arasındaki giderek açılan makasın nasıl oluştuğunu ortaya koymak da bir diğer amacımızı işaret etmektedir.

---

*Bu çalışma, yazarın Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı'nda 2021 yılında tamamlayacağı "Negatif ve Pozitif Özgürlük Anlayışlarının Eşitlik ve Özgürlük Kavramlarına Etkisi" isimli yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Bu dikotomiye vesile olacak düşünceler, iki özgürlük anlayışına en sistemli bakışı sunmuş olan Berlin'in ifadesiyle İngiliz idealist filozof Thomas Hill Green ile mümkün olmuştur. Green, liberal olmasına rağmen pozitif özgürlüğe oldukça farklı ve daha sonra da bu kavramın çehresini değiştirecek bir anlam kazandırmıştır. Green'den önce her iki kavramın da isimlendirilmesi yaygın olarak kullanılmasa da düşünürler tarafından kavranabilen makul bir anlamı mevcuttur. Ancak Green, bu anlamlara kavramsallaştırma sunarken aynı zamanda pozitif özgürlüğe de yeni bir anlam yüklemektedir. Zira daha klasik pozitif özgürlük anlayışında aydınlanma ile temellenen akıl ve özgürlük birlikteliğini Green, aşkın bir amaç doğrultusunda yeniden şekillendirmiştir. Green'in iki özgürlük düşüncesine yapmış olduğu önemli katkı sebebiyle de pozitif özgürlük onun yapmış olduğu katkı ile kabullenilir ve kavranır durumdadır. Oysa pozitif özgürlük, Green'in tanımlamasından çok daha eski bir temele sahip ve onun verdiği anlamdan başka bir tanımı da içermektedir. Negatif özgürlüğün yetersiz kaldığını ve dolayısıyla pozitif özgürlüğe ihtiyaç olduğunu iddia eden Green, yaptığı yeni tanımlama ile pozitif özgürlüğe amaçsal ve devletçi bir ruh kazandırmıştır. Çalışmamızın son kısmında Green'in pozitif özgürlüğe kazandırdığı bu yeni anlamı ifade ederken, onun, öykündüğü idealist temel ile pozitif özgürlüğün günümüz anlamındaki devletçi bakışını ortaya koyma gayreti göstermekteyiz.

Özgürlüğün Anlam Dünyası ve Modern Özgürlüğe Giden Yol

Özgürlük kavramı siyaset felsefesi açısından farklı çehrelerde de olsa derin bir tarihsel geçmişe sahiptir. Öyle ki, bütün fikir ekolleri ve düşünürler özgürlük kavramı üzerine muhakkak fikir geliştirmişlerdir. Bundan dolayıdır ki özgürlük her ne kadar popüler bir kavram olsa da temel bir sözlük anlamına ulaşmanın da o derece zor olduğu bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Antik dönemden günümüze kadar siyaset felsefesinin aslî kavramlarından birisi olması, onun sürekli tartışmalı, popüler bir kavram olmasına da yol açmıştır. Ancak her şeye rağmen özgürlük kavramı siyasî düşünce için öyle etkin bir özelliktedir ki bu kavramı felsefesinin temelinde almamış tek bir siyasî düşünce geleneği dahî yoktur (Arendt, 1996: 135).

Her ne kadar siyasî düşünce geleneğinde özgürlüğün ancak siyasî, ekonomik ve felsefî temeli ele alınsa da dini ve psikolojik özgürlükten söz etmek de mümkündür. Tüm bu farklı disiplinlerde tek bir kavramın bu denli geniş kullanımının söz konusu olması, onun anlamının muğlaklaşmasının da bir gerekçesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak kavramı siyasî bağlamda ele almak, daha sistemli bir anlam arayışına erişmemize imkan sağlayacaktır.

Bu bağlam içerisinde özgürlüğün analitik bir anlamını yakalayabilmek, ancak onun karşısındaki kavramlarla beraber ele almakla mümkündür. Özgürlüğün karşısındaki kavram genellikle “kölelik” olarak tanımlanırken burada anlatılmak istenen esas unsur, kişinin bir zorunluluk altında kalıp kalmaması durumudur. Bu durumda özgürlüğün en kadim ve en genel anlamı icbarın yani zorlamanın olmayışı üzerinedir. Siyaset felsefesinin bu en kabul görmüş, ortodoks özgürlük tanımıyla beraber içsel özgürlük gibi manipülatiflik açısından oldukça büyük potansiyele sahip özgürlük ayrımları da mevcuttur. Buna karşın antolojist bir tutumla özgürlüğü inceleyen Hayek, içsel özgürlüğü, ancak, zorlamanın olmaması anlamında bir özgürlükle irtibatlandırıldığına manidar bulmaktadır. Zira bireylerin karar verme kabiliyetleri oturmuş ve ne istediğini bilen rasyonel varlıklar olarak tanımlanmasını, onun üzerine konuşmak için ön şart olarak kabul ettiğinden, ancak bir zorlamanın varlığından korkuyla iç özgürlüğü bağdaştırdığımız durumda böyle bir özgürlük sorunsalını kabul eder. Dolayısıyla içsel özgürlük, dışsal özgürlükle ancak ve ancak ilişkili olmalıdır ki, dışsal etkenler içsel kararlarımızda bizi etkileyebildiklerinden dolayı içsel özgürlükten söz edilebilmelidir (Hayek, 2013: 39-43).

Özgürlüğün bu bireysel anlamları dışında ona kolektif bir karakter izâfe eden bir başka özgürlük yorumu da siyasî özgürlüktür. Esasında özgürlüğün toplumsal bir ifade olarak anlatmak istediği anlam olan bu özgürlük anlayışında özgürlük, yurttaşların siyasî otoriteyi belirlemede etkin bir hal alabilmesini ifade eder ki, bu da siyasî eşitliğin sağlanması sırasında eşitlik-özgürlük eşgüdümünde ortaya koyulmuştur. Yurttaşların siyasî etkinliğince özgür olabilmeleri Antikiteden Roma’ya kadar uzanan cumhuriyetçi özgürlükle de yakından bağlantılıdır. Böylesi bir özgürlüğün en dikkat çeken yanı ise, bu ister monark ister efendi olsun kimsenin keyfiyeti ihtimaline dahî bağlı kalmayan yurttaşların varlığı ile mümkündür. Bu temeldeki bir özgürlük kavrayışı, Roma sonrası en yakın dönemde özellikle İngiliz İç Savaşı (1642-1651) sırasında parlamento yanlılarınca savunulan düşüncelerde kendisini göstermektedir. Karşısında ise Hobbes’un başını çektiği negatif özgürlükçü yorumun temellerinin atıldığı kralcılığı da kapsayabilecek bir yorumla kesişmesi de siyasî düşünce içerisinde önemli bir zıtlığın aynı anda karşılaşması olarak yorumlanabilir (Skinner, 2018: 34).¹

Pek çok siyasal kavram gibi özgürlük de yolculuğuna antik düşüncenin sofistike geleneğinden başlamaktadır. Antik özgürlük anlayışı, genel olarak

¹ Skinner, bu oldukça küçük hacimli eserinde günümüzün hâkim özgürlük yorumuna şekil veren liberalizmin negatif özgürlükçü yorumu ile İngiliz İç Savaşı sonrası kurulan kısa süreli Commonwealth süresince tartışılan ve daha sonra 13 koloninin İngiltere’ye karşı özgürlük motivasyonunu da oluşturduğu iddia ettiği cumhuriyetçi özgürlük anlayışını karşılaştırıyor ve hakim özgürlük anlayışına eleştiriler getiriyor (Skinner, 2018).

politik davranabilme ile eş anlamlı olarak ele alınmıştır. Dolayısıyla bu modern özgürlüğün birey-devlet ikileminin değil, birey-devlet eşgüdümünün bir konusudur. Antik dönemde özgürlük ancak bireylerin devlet yani politik süreçler ile içli dışlı olması demektir. Modern siyasî düşüncenin artık tecessüm ettiği dönemlerde tam da özgürlüğün düşünsel evrimi üzerine yazılar yazan Benjamin Constant, bu anlam farkını siyasal düzenlerdeki farklarla ilişkilendirmektedir. Constant'a göre antik dönemde özgürlüğün anlamı, siyasal olarak etkinlikte bulunmayı ve yurttaşın aynı amaca, yani polisın aşkın faydasına hizmet etmesi gerektiğiyle ilgilidir. Modern özgürlükte bireysel bağımsızlık ve otonomi söz konusu iken antik dönemin özgürlüğü dolaysız ve aracısız bir şekilde polisın etkinliklerine katılmayı ifade ediyordu (Berlin, 2016: 56) (Constant, 1988: 310-317).² Dolayısıyla Sokrates'in idamı modern okuyucular için ifade özgürlüğünün yokluğunu ifade etse de kendi dönemi içerisinde bu, özgürlük meselesinin bir konusu değildi. Kadınlar, köleler, çocuklar ve kendi işinde çalışmak zorunda olanların aksine, polisın yurttaşları tüm bunlardan azade olarak zaten özgürlüğü çoktan yaşamakta ve bu anlamda polisın işleriyle meşgul olmayı özgürlük olarak yorumlamaktadılar (Tubbs, 2017: 264).

Bununla beraber modern siyasal düşüncenin üzerinde mutabık kaldığı özgürlük tartışmalarının ortaya çıkması ise antik düşüncenin sonrasında gelişmiş feodal ve daha sonraki mutlakî yönetimlerle mümkün olmuştur. Modern özgürlük, siyasal birliğini sağlamış mutlakiyetlere karşı, daha sonra aydınlanma düşüncesi ile birey fikrinin yer aldığı koşullarda ortaya çıkmıştır. Burada dikkati çeken ve özgürlük kavramına yaptığı önemli katkı ile kavramın anlamında büyük dönüşümün başını çeken İngiliz filozof Thomas Hobbes'un etkisi yadsınamaz niteliktedir. Bu sesin adadan çıkmasının da özgürlük kavramının yaşanan hayat ile ilişkili olduğunu ortaya koyar niteliktedir. Zira İngiltere, feodalite sonrasında yaşanan süreçte mutlakiyete geçişin erken uygulayıcısı olmuştur. Hem parlamentonun gelişimi hem de lordların aralarında en üstün olarak kralın otoritesine 1215'de Magna Charta Libertatum ile sınırlaması açısından bu gelişmeler, henüz bireysel özgürlükçülük olmasa da iktidarın sınırlanması yoluyla özgürlükçü fikrin kendini gösterebileceği bir siyasal kültürün gelişmesine olanak sağlamıştır. Netekim, daha sonra bireysel özgürlükçülüğün ilk fikirleri de bu kültürün bir parçası olarak vuku bulmuştur (Minogue, 2017: 43).

2 Constant'ın siyasî düşüncelerinin derlendiği *Political Writings* isimli eserinin son bölümlerinde incelediği bu mesele ile aslında modern ve antik dönem arasında bir dengeyi ifade eder. Zira Constant, antik dönemin aksine doğrudan demokrasilerin olmadığı bu dönemlerde özgürlüğün siyasete etkin katılma olarak kavrandığı bu anlamın yadsınmaması gerektiğini ve yöneticilere bu konuda aşırı güvenin yurttaşlara zarar vereceğini vurgulamıştır. Yine de bu ayrımı antik dönemdeki özgürlüğü tanımlaması açısından oldukça önemlidir (Constant, 1988; 310-327).

Hobbes'un İngiliz İç Savaşı'nın hemen peşinden yayımladığı eseri *Leviathan*'da özgürlük artık tam anlamıyla negatif karakterine kavuşmuş durumdadır. Ona göre özgürlük, kelime anlamıyla kavranacak derecede basit temellerle anlamlandırılmalıdır. Bu da müdahaleye/engellemeye maruz kalmamaktan başka bir şeyi ifade etmemektedir. Ancak Hobbes'un özgürlüğe biçtiği anlam yalnızca müdahaleye uğramamak ilkesine dayanmamaktadır. *Leviathan*'ın özgürlük konusunda en çarpıcı bölümlerinden olan *Uyrukların Özgürlüğü Üzerine* isimli 21. Bölümünde Hobbes, özgürlük konusundan bahsedebilmek için güç olgusunu da ön kabul olarak koymaktadır. Kendi sözleriyle ifade edersek "eyleme tâbi olamayan bir şey, engellemeye de tâbi değildir" diyerek özgürlük için bir kudretten, bir güçten bahsetmeden geçmemektedir. Aynı zamanda insanın gücü yetmediği şeylerden dolayı özgür olmadığı fikri de Hobbes'un bu düşünceleri ile reddedilmiş durumdadır (Hobbes, 2020: 162-163).

Basit bir tanımı ve anlamı olmasıyla Hobbes'un temellerini ifade ettiği özgürlük siyasal düşünce geleneğinde önemli bir damarı ifade etse de özgürlüğün felsefe içerisindeki anlamı ilerleyen yüzyıllarda derin bir yarıkla çatallaşacaktır. Hobbes'un dönemi içerisindeki cumhuriyetçi özgürlüğe karşı koymuş olduğu basit negatif özgürlük tutumu, aydınlanma düşüncesi içerisinde yeniden değerlendirilecektir. Negatif özgürlük damarını ifade eden güç ve engellenme noktalarının yerini, daha önce Hayek'in manipülatifliğini vurguladığını ifade ettiğimiz içsel özgürlükle ilişkili bir unsur, akıl alacaktır. Akılcılığın aydınlanma ve özgürlükle ilişkisini ise en iyi ortaya koyan, aydınlanmanın kolayca anlaşılması için basit bir yazıyla durumu izah eden Immanuel Kant da bu durumu bariz bir şekilde açıklar. "*Aydınlanma Nedir?*" *Sorusuna Yanıt* ile aydınlanma ve özgürlük arasındaki ilişki net bir şekilde ifade edilmiştir. Kant'a göre aydınlanma, bireyin aklını kullanma cesareti göstermesi ve daha önce pek çok otoriteye devrettiği kendisi ile ilgili olan konuları tekrar üstlenmek istemesidir. Bunu, kendi suçu ile düştüğü ergin olmama durumundan kurtulmak olarak ifade ederken aslında özgürlüğü aklını kullanmak ile özdeşleştiren aydınlanmacı fikri de anlatmaya çalışmaktadır (Kant, 2015: 315-319).

Özgürlüğün 18. yüzyıl içerisindeki bu kritik bağlamlarını ele alırken unutulmaması gereken esas unsur ise onların daha sonra iki farklı özgürlük fikrine dayanak oluşturacak olmasıdır. Bu iddianın en net ifadesi kendisini John Dewey'in özgürlük ve siyasal gelenekleri incelediği eseri olan *Özgürlük ve Kültür*'de göstermektedir. Dewey özgürlüğün bu iki farklı gelenek içerisinde bambaşka anlamlara büründüğünü ifade ederken Anglo-Sakson ve Amerikan düşüncesinde onun normatif, bireyselci ve negatif bir karakterde olduğunu söylemektedir. Buna karşın Kıta Avrupası düşüncesinde ise özgürlüğün temelleri akıl ile atılmış durumdadır. Bu iki özgürlük ayrımı

siyasal kültürleri ile dünyanın her tarafında kendisini gösteren Avrupa medeniyetleri için, günümüze kadar devam eden tartışmaların da temellerini inşa etmiştir (Dewey, 1987: 28-30).

Özgürlüğün bu temelleri ile aydınlanma arasında karşılıklı bir ilişki de daha sonra özgürlüğün kazanacağı anlamlar açısından oldukça önemlidir. Aydınlanmalar arasında bu temelleri destekleyen ya da bu temellerden doğan aydınlanmacı fikirler, özgürlüğe yeni katkılar yapmaktan geri kalmamıştır. Burada Hobbes'un etkisiyle olabildiğine negatif karakterde özgürlüğü inşa etmeye çalışan ada ile daha sonra "eski rejim" adını verdikleri durumu akılcı ve ilerlemeci şekilde yıkıp yeniden inşa etmek isteyen kıta arasındaki akıl temelli özgürlüğü ile bu ilişki bağlamlandırılabilen, özgürlüğün mutlakiyete karşı mücadelesi içerisinde de bu bağlam ele alınabilmektedir. Zira hem İngiltere hem de Fransa mutlakiyete karşı tarihe devrim ismiyle geçecek tecrübeler bırakmıştır. Ancak İngiltere'de yaşanan süreç müdahaleye uğramamak anlamındaki özgürlüğe olumlu katkı yapıp onun dışındaki etmenleri revize ederken, Fransa bu anlamdaki özgürlüğün peşine düşmemiş yeni toplumsal düzen tahayyülleri ile mutlaki yönetimi ortadan kaldırarak çözüm bulmayı amaçlamıştır. Buradaki anlam farkının yarattığı tecrübe farkına da en önemli eleştiri kendisi de Wihg Partisi'nin bir üyesi olan Edmund Burke'ün Fransız Devrimi'ne yönelttiği akılcılık eleştirisini İngiliz ve Amerikan Devrimleri'ne yöneltmiyor ve onları destekliyor olmasıdır (Beneton, 2016: 18-19).

Aydınlanmalar içerisinde böylece farklı damarlardan beslense de özgürlük, kendisini aydınlanmalar sonrasında sistemli bir düşünce metodunun bir parçası halinde bulmaktan geri kalmamıştır. Özgürlüğün henüz bahsettiğimiz her iki seyrinin de ortak bir kümede eritildiği koşullar ise aydınlanma sonrasında liberalizm ile mümkün olmuştur. Liberalizm içerisinde de hem Kıta Avrupası hem de Anglo-Sakson geleneğinin etkileri gözle görülür bir biçimdedir. Ancak farklı dayanaklara sahip olsalar da bu sistematik bir ideoloji için göz ardı edilebilecek bir anlam ayrışmasıdır (Kalkan, 2017: 22-23).

Endüstri devriminden sonra özgürlük, devletin faaliyet alanının bir konusu haline gelirken üzerinde durduğu temeller iktisadî anlamda bireylerin devletten irak bir alanda faaliyet göstermesi anlamına gelmektedir. Zira bir etkinlik alanı olarak özel alanda yeni üretim araçlarının ortaya çıkmasını sağlayan bireylerin bu faaliyeti için tarihsel olarak yeterince sosyal tecrübe mevcut durumdadır. İngiliz monarşisi ya da Fransa'daki sürekli değişen kaotik yönetim biçimlerine karşı ortaya koyulan özgürlük tecrübesi, kendisini devletten uzak bir alanda tutma çabasında olarak gözlemlenebilir. Burada özgürlüğe elverişli gelişen siyasî tecrübenin ve endüstri devrimi tecrübesinin

İngiltere’de ortaya çıkması rastlantı değil, kümülatif özgürlük şuurunun bir sonucu durumundadır. 13. yüzyıldan itibaren gelişen özgürlükçü damar, bireylerin yeni üretim araçlarını keşfettiği etkinlik alanına dönüşmüştür. Bu dönüşüm özgürlüğün manasına da büyük katkı sunmuştur. Bu katkı, devletin etki alanının dışında bir ekonomi-politiğin gelişmesi sürecine yol açmış ve özgürlüğü aynı zamanda iktisadî bir varlık olarak bireyin tercih alanı anlamında da yorumlatmayı mümkün kılmıştır. Bu noktadan sonra, özgürlükçü klâsik iktisadî düşünce ve liberal fikir kurucuları, özgürlüğü, devlete karşı tarih boyunca gelişen siyasî olmakla beraber aynı zamanda iktisadî bir konu olarak görmüş ve özgürlüğün tarihsel olarak en tartışmalı alanına dikkat çekmişlerdir (Yayla, 1992: 164) (Minogue: 2017: 108)³

İki Özgürlük Anlayışının Söylemek İsteddiği

Siyaset felsefesi için özgürlük tartışmalarının kat ettiği uzun ve meşakkatli yolun sonunda, varlığını koruyan iki tür özgürlük yorumu tartışmanın modern sürecini devam ettirmektedir. 17. yüzyıla kadar dayandırabileceğimiz liberal özgürlük yorumu ve 19. yüzyılda bu yorumun endüstri devrimi ile beraber ortaya koyduğu olgusal değişimlere tepki olarak ortaya çıkan Marksist özgürlük yorumu genel olarak bu tartışmanın başat unsurlarını teşkil etmektedir. Bu kapsamda özellikle 20. yüzyıla girerken daha müstakil bir tanımlama ile özellikle ideolojik bağlamda anılan özgürlük tartışmaları yerine, özgürlüğün kapsamını işaret eden kavramsallaştırmalar kendisini göstermiştir. Temelleri Kant’a kadar dayandırılrsa da Thomas Hill Green’in öncüsü olduğu negatif ve pozitif özgürlükler kavramsallaştırması, özgürlüğün siyasal bir durum ya da erişilebilecek içsel bir hedef olduğu iddiasını gündeme getirmiştir. Alman düşünür Georg Jellinek’in insan hakları ile özgürlükler bağlamında negatif haklar ve pozitif haklar kategorizasyonu da negatif ve pozitif özgürlüklerin kavranması açısından dikkate değer bir katkıdır (Bülbül, 2019: 372-373).

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren dikkate değer bir düşünsel çaba ile varlığını kazanan negatif ve pozitif özgürlükler kavramsallaştırmasına yine de en büyük katkı, İngiliz liberal filozof Sir Isaiah Berlin tarafından yapılmıştır. Berlin’in 1958 yılında kaleme aldığı “Two Concepts of Liberty / İki Özgürlük Kavramı” isimli, esasında kısa ama her iki özgürlüğü de derinlemesine incelemiş olması açısından geniş bir perspektife sahip makalesi, yayımlandığı günden bugüne özgürlük tartışmalarına takdire şayan bir tepki almış ve bu tepki, tartışmanın seyrinde de önemli rol oynamıştır. Öyle ki pek çok alanda

³ Minogue’un dikkat çektiği unsurlardan birisi de liberalizmin özgürlük düşüncesindeki bütün vechelerin klâsik İngiliz özgürlüğünü kapsadığını ve burada Hobbes’tan başlayan bir özgürlük geleneğinin İngiliz siyasî hayatı ile beraber etkili olduğudur.

çalışması olmasına rağmen Berlin'in kendisi de bu makalesi ile tanımlanır ve tanınır haldedir (Çapan, 2015: 140). Berlin, birbiriyle ilişkili ancak açıkça iki farklı anlama gelen bu iki kavramdan yana bir tarafsızlık göstermesi de özgürlük konusunda belirli hatları çizme ve belirli olgulara karşı çıkma amacıyla etkin bir pozisyon sergilemiştir. Zira özgürlüğün bu iki farklı yorumunun farklı düşünsel altyapısı olduğu gibi, aynı zamanda farklı tarihsel gelişimleri de söz konusudur. Negatif ve pozitif özgürlük kavramlarını en net ifadesiyle aktaran Berlin'in düşüncelerinin böylesine etkili olmasının sebebi, aynı zamanda dönemin siyasal havasının bu düşüncelerin net bir şekilde ifade edilmesine ihtiyaç duymasını da kapsamaktadır. Zira her iki özgürlük anlayışının anlamlarının ve kapsamalarının ortaya koyulması, aynı zamanda negatif özgürlük yanlısı liberal siyasal düzenlerin ve pozitif özgürlük yanlısı sosyal adaletçi rejimlerin de politik bağlamlarına felsefi bir temellendirme sunmaktadır. 20. yüzyılın ortasında özgürlüğün iki zıt kutup tarafından da benimsenip böylesine ayrı siyasal kültürler ortaya koymasını anlamlandırabilmesi açısından Berlin'in negatif ve pozitif özgürlük kritiği, ortaya koyulduğu günden bu yana etkili bir anlamlandırma olmuştur (Çapan, 2015: 141).

Özgürlüğün bu iki farklı anlamı her ne kadar birbiriyle ilişkili olsa da Berlin'e göre ortaya çıktıkları günden bu yana, ilişkileri konusunda farklı yönlerde hareket etmişlerdir. Tarihsel olarak hangi anlayışın daha önce olduğu konusunda net bir iddia koymayarak aslında onların eskiden daha da birleşik bir anlama sahip olduğunu, ancak günümüzde artık çatışma seviyesinde birbirinden ayrıldıklarını da açıkça iddia eder. Zira, hem bireysel özgürlüğün bugün kazanmış olduğu anlamın çok taze oluşu hem de pozitif özgürlüğün çok eski içsel sorulara kadar dayandığı gerçeği bu çatışmanın da çok taze oluşunun bir diğer göstergesi durumundadır. Bu ayrıma rağmen aralarındaki ilişkinin Berlin tarafından nasıl algılandığı da iki özgürlüğün neyi ifade ettiğinin anlaşılması açısından oldukça önemlidir. Zira daha önce de belirtildiği üzere Berlin, iki özgürlük tartışmalarının odağındaki fikirleri ortaya koymuştur. Ona göre, medenî bir yaşam için hayatî bir anlama sahip olması açısından pozitif özgürlük çok önemli, ancak oldukça manipülasyona açık bir özgürlük anlayışıdır. Daha sağlam ve tartışmasız temelleri olması hasebiyle negatif özgürlük konusunda böylesi bir istismara açıklıktan söz etmek daha olanaksızdır (Berlin, 2008: 63).

Netice olarak her iki özgürlük düşüncesi de derin felsefî bir gelenekten beslenmekte oldukça büyük bir potansiyeli içerisinde barındırırlar. Bu bağlamda MacCallum, geniş bir felsefî yelpazeyi ele alarak, negatif ve pozitif özgürlüğe katkı yapan düşünürleri Berlin'den de faydalanarak ortaya koymuştur. Buna göre Hobbes, Locke, Bentham, Constant, J. S. Mill, Tocqueville, Jefferson,

Burke ve Paine gibi düşünürler negatif özgürlükçü perspektife katkı yaparken, Montesquieu, Spinoza, Kant, Herder, Rousseau, Hegel, Fichte, Marx, Bukharin, Comte, Carlyle, T. H. Green, Bradley, Bosanquet gibi düşünürler ise pozitif özgürlükçü geleneğe katkıda bulunan düşünürler olarak değerlendirilmiştir (MacCallum, 1967: 321).

Negatif Özgürlük

Özgürlüğün negatif yorumu içerik olarak olumsuzluk anlamına sahip olmasa da bu ismin olumsuzlama ile bir ilişkisi mevcuttur. Özgürlüğün, herhangi bir müdahaleye maruz kalmamak ve engellemeye tâbi tutulmamak olarak tanımlanmasının içerisindeki olumsuzluk, bu ismin yerleşmiş olmasında etkilidir. Dolayısıyla bu isim ona bir pejoratiflik katmak için değil, özgürlük anlayışının durumsallığını ifade etmesi için koyulmuştur (Yayla, 1992: 149).

Negatif özgürlük, temelde en kolay kavranan ve üzerinde en mutabık kalınan özgürlük modelidir. Zira ifade ettiği anlam özgürlük kelimesinin en yaygın kullanım biçimiyle de sıkı sıkıya bağlıdır. Özgürlük, bu haliyle davranışlarımızın herhangi bir engellemeye tâbi olmamasını ifade etmesi açısından mümkündür. Negatif özgürlük, engellemenin ve zorlamanın olmadığı bir durumu ifade etmektedir. Ancak Berlin, bunun elbette makul bir düzeyde gerçekliği ve yeterliliği de kapsamı gerektiğini vurgulamıştır. Zira yerçeki tarafından engellendiğimizi ve uçma özgürlüğümüzün olmadığını ifade etmek esasında negatif özgürlüğün tanımlamasının sınırlarında anlaşılabilir de teorik altyapıyı sabote etmekten başka bir işe yaramamaktadır. Yine de Berlin bu örneği verirken negatif özgürlük için oldukça önemli bir noktayı vurgulamaktadır. Fiziksel yetersizliğimiz ya da doğa durumları gibi, bizi baskılasa da özgürlüğün konusu olmayan kimi zorlamalardan farklı olarak negatif özgürlüğün konusu olan baskı ve müdahale, amaçlı ve bilinçli olmalıdır. Bu amaçlılık, onu kelimenin her anlamında anlaşılacağı şeklindeki baskıdan farklı bir noktaya taşır. Doğa durumlarının ya da fiziksel kabiliyetlerimizin sınırlarını aşan baskılar ve imkansızlıklar, sonuç olarak negatif özgürlüğün konusu olmaktan uzak olup negatif özgürlük için hayatî bir noktanın altını çizmektedir (Berlin, 2008: 53).

Negatif özgürlükte bireyin kabiliyetlerinin sınırlarının üzerindeki durumlar teorik çerçeve için oldukça önemlidir. Zira ilk teorik çerçevesini Hobbes ile kazanan bu kavramsal izâhta da bu durum kendisini göstermiş vaziyettedir. Hobbes'un negatif özgürlüğe kazandırdığı bağlam dikkatle incelendiğinde, Berlin'in üzerinde durduğu noktanın Hobbes tarafından özgürlüğün güç ile başlayacağı fikriyle yakından ilişkili olduğu kendisini fark ettirmektedir.

Hobbes'un Leviathan'da ele aldığı özgürlük fikri aslında negatif özgürlüğün temellerini ele alması açısından oldukça önemli noktaları açığa çıkarmaktadır. Bu durum, Berlin'in negatif özgürlüğü tanımlarken kullandığı teorik çerçeve ile birebir örtüşür durumdadır. Tüm özgürlük düşüncesini güç ve kudretle ilişkilendiren Hobbes, özgürlüğün imkanının güç ile ortaya çıkacağı fikrine sadık kalmış ve özgürlüğün her türlü tartışmasını bu temelde incelemiştir. İnsanın özgürlüğünün konusunu, gücünün yettiği şeylerden mahrum bırakılıp, bırakılmamasında inceleyen Hobbes, bireyin gücünün yettiği durumların dışındaki konuları özgürlüğün konusu olarak görmemiştir (Hobbes, 2020; 164).

O halde ilk teorik temellerinden, en kapsamlı ifadesine kadar negatif özgürlüğe tehdit oluşturan durumlar, insanın kendisiyle alakalı değil dışsal etkenlerden kaynaklanacak şekildedir. Bu durumda, Hobbes'tan Berlin'e kadar özgürlüğe tehdit oluşturan durumlar ancak bir amaçlılık barındırmaktadır. Amaçlı bir zorlamanın ifade ettiği anlam ise ancak bireyler ya da insanı kısıtlama hakkını ontolojik olarak kendinde gören siyasal yapıda kendini gösterir durumdadır. Dolayısıyla birey için zorlamanın ve müdahalenin iki kaynağı vardır; diğer bireyler ve devlet bu amaçlı engellemenin iki aslî kaynağını ifade etmektedir (Yayla, 1992: 149). Negatif özgürlüğün klâsik liberalizm ile olan sıkı ilişkisi de burada kendisine yer bulmaktadır. Liberal siyaset felsefesi, Mill'in etik düşüncelerinin sonucunda ulaştığı zarar ilkesince negatif özgürlüğün bireyler arası durumunu içerirken, Locke'un doğal haklar temelli kuvvetler ayrılığı ve sınırlı devlet fikriyle de negatif özgürlüğün devlete karşı yorumunu kapsamış vaziyette bulunmaktadır (Hayek, 2017: 45-46).

Genel olarak İngiliz siyasal düşüncesinde tecessüm etmiş negatif özgürlüğün, kendi kararlarını vermede otonom varsayılan birey anlayışının temelleri de yine İngiliz faydacıları tarafından atılmıştır. Bentham ve baba-oğul Mill'in ürettiği faydacı teoriye Spencer ve klâsik iktisat teorisyenlerinin "bireyin faydasına olan şeyi, en iyi kendisinin bileceği fikri" kendisiyle alakalı kararlarda en bilgili kişinin bireyin kendisi olduğu fikrini temellerken aynı zamanda İngiliz sosyal-iktisadî teorisinin zeminini inşa ederken negatif özgürlüğün temelini de güçlendirmişti (Barry, 2018: 310). Bu temellendirmelerin tamamının kendisine yer bulduğu siyasî bir zeminin varlığını unutmadan negatif özgürlüğün tarihine bakmak, ondaki insan tasavvurunun nasıl ortaya çıktığını da ortaya koyacak niteliktedir. Zira, negatif özgürlük geleneğinin sistemli bir şekilde gelişimini, İngiliz siyasî hayatının içerisinde ve onun tetikleyiciliği ile İngiliz siyaset felsefesinde görmek mümkündür. İngiliz İç Savaşı'nın içerisinde doğmuş ve düşüncelerini bu ortamda ortaya koymuş bir düşünür olarak Hobbes, aynı zamanda bu etkilenim ile negatif özgürlüğün sistematik bir özgürlük yorumu olmasının da temelini atmıştır. Bu durumun oluşumu

her türlü kaotik durumu sosyal ve siyasal düzen için başat tehdit olarak gören Hobbes'ta özgürlüğün parlamenteristler tarafından yapılan yorumuna karşı çıkması ve özgürlüğün negatif yorumunun temellerini atmasıyla mümkün olmuştur. Hobbes, negatif özgürlüğün tarihini başlatırken aynı zamanda özgürlüğün kral karşıtları tarafından anlaşıldığı gibi monarşi karşıtlığı ile değil, icbar karşıtlığı ile ilişkili olduğunu ifade etmiştir. Bu, özgürlüğün negatif yorumunun durum ve şartlar gereği bir yorumu gibi görünse de aynı zamanda daha öncesinde cumhuriyetçi özgürlük iddiasına bir ret, daha sonra da demokrasi yüceltmelerine karşı bir cevap olma özelliğini taşımaktadır. Zira Hobbes, özgürlüğün nasıl ve kim tarafından yönetilmek değil, ancak ve ancak, irade sahibi olarak kabul ettiğimiz bireylerin davranışlarının kısıtlanıp kısıtlanılmaması ile alakalı olduğunu iddia etmiş ve negatif özgürlüğün sistematikleşmesinin tohumlarını atarken aynı zamanda diğer özgürlük yorumlarıyla da konularının sınırlarını çizmiştir (Öztürk, 2015: 104-108).

Negatif özgürlüğün elbette İngiltere'nin kendisine has bir özgürlük anlayışı olmasında Whig Partisi'nin de etkisi büyüktür. Daha da ileriye gidilecek olursa siyasî birliğini ve kralın denetimini sağlayan soylu kültürü ile yönetim üzerinde denetim kuran bir siyasî mekanizması olmasıyla İngiltere, negatif özgürlükle derin bağlara sahiptir. Whig geleneğinin özgürlük anlayışı negatif özgürlüğe büyük katkıda bulunmuştur. Zira Whigler hangi yönetim tarzı ya da grubu olursa olsun ondan gelebilecek her türlü baskı ve zorlamanın karşısında duran bir siyasî tavır ortaya koymuşlardır. Bu tavır örneğin Fransız modeli özgürlükten farklı olarak siyasal katılım anlamındaki özgürlüklerle ilgili değil, kişisel özgürlük sevgisinden kaynaklanmaktadır (Reader, 2020: 287-290).

Negatif özgürlük bu haliyle bir süreçten ziyade, bir durumu ifade etmesiyle münhasırlaşmıştır. Bu ayrımında onun bir şeye doğru girilen adımlar yerine, bir şeylere karşı duruşunu ifade etmek oldukça yaygın bir formülasyondur. Negatif özgürlüğü anlamak için bu koşullarda kullanılan tabir haliyle "bir şeyden" özgürlüktür. Zira negatif özgürlüğün dışsal tehditlere maruz kalmamak olarak tanımlanması da bu formülasyonun bir uzantısıdır. Bu kapsamda negatif özgürlük baskıdan, zorlamadan ve engellemeden anlamlarını taşıyan türevleri ile birşeylerden özgür olmayı ifade etmesinden dolayı "from freedom" olarak anlaşılır hale gelmiştir (Yayla, 1992: 150). Durumsallığı ifade etmesi hasebiyle negatif özgürlük, elde etmek için bireyin çabasından daha farklı bir anlamı ifade etmektedir. Zira mevzu olan bireyin dışsal durumlardan etkilenmemesidir ve bu etkilenim, birey kadar dışsallık konusu olan şeyler üzerinde de kendisini göstermesi gerekir. Bu bağlam ele alındığı zaman, ne yapıldığının ya da nasıl yapıldığının bir önemi yoktur. Önemi olan şey dışsallıklar sebebiyle belirli şeylerden dolayı engelleniyor olmak ya da olmamaktır.

Bu bakış açısına göre Berlin'in de iddiasıyla negatif özgürlük ile demokratiklik arasında bir ilişki olmak zorunda değildir. Bu, dolaylı olarak demokratikliğin aynı zamanda özgürlükçülük demek olmadığını da bir iddiasıdır. Zira, Berlin "beni kim yönetiyor?" sorusuyla "devletin müdahale etme alanı nereye kadardır?" sorusunun farklı sorular olduğunu ve negatif özgürlüğün bariz bir şekilde ikinci soru üzerinde odaklandığını ifade etmektedir (Berlin, 2008: 61-63).

Negatif özgürlüğün tarihini ve sistematikleşmesini ele aldığımız bağlamı da göz ardı etmeden Antik Yunan düşünürü Sinoplu Diyojen ve Büyük İskender arasında geçtiği varsayılan diyalogun aslında negatif özgürlüğün tam olarak ne anlama geldiğini ortaya koyması açısından karikatüristik bir önemi vardır. Zaten, negatif özgürlükçü ifadenin etkili bir özgürlük savunusu olduğu pek çok düşünürce ifade edilmiş durumdadır. Kendisine kadar daha büyük bir otoritenin varlığını sürdürmediği bir yönetici olarak İskender ile karşılaşması sırasında "Dile benden ne dilersen!" diyen İskender'e "Gölge etme başka ihsân istemem." diye cevap veren Diyojen, negatif özgürlüğün karakterini tam anlamıyla ortaya koymuştur. Rivayet durumundaki bu hikayede elbette Diyojen'in sistemleşmiş bir düşünce olan negatif özgürlükçülüğü savunmuş olduğunu iddia etmemekle birlikte negatif özgürlüğün birey-devlet ikileminde neyi ifade ettiğini ve özgürlüğün birey için ne anlama gelmesi gerektiğini ortaya koyması açısından dikkate değer bir ayrıntı olduğunu da ifade etmek yanlış olmayacaktır (Cevizci, 2002: 55).

Özgürlüğü, negatif yorumuyla kavramış ve anlamış düşünürlerin her ne olursa olsun, onu kullanırken hareket ettikleri nokta olan, bireyin kendi kararlarını vermede en yetkin ve bilgili kişi olduğu fikri, negatif özgürlüğün epistemolojik anlamda zeminini sağlam tutma gayesi taşımıştır. Ancak bu iddia, aynı zamanda negatif özgürlüğün yetersiz bir özgürlük anlayışı olduğunu iddia edenler için bu yorumun zayıf karnı olarak görülmüştür. Negatif özgürlük anlayışına göre tutkuları, duygu ve düşünceleri ile beraber birey benliğini oluştururken, bu benliğe karşı yöneltebilecek soruların imkanını arayan başka özgürlük yorumları da varlığını ortaya koymaktadır. Aydınlanma düsturuna uyararak rasyonalist bir motivasyon kaynağıyla bu benliği inşa etme üzerine ortaya çıkan diğer özgürlük yorumları da negatif özgürlükle olan ilişkisi açısından oldukça büyük önem teşkil etmektedir (Horner&Westacott, 2018: 190-191).

Pozitif Özgürlük

Pozitif özgürlük, iki özgürlük karşılaştırılması çerçevesinde değerlendirilirken olumluluk ismini kazanmasına sebep olacak anlama, bir etkinlik katma

amacıyla ulaşmıştır. Pozitif ismini alması, özgürlük için bir yapma ve etme eylemine sahip olmasından gelmektedir. Burada söz konusu olan anlam özgürlüğün varlığı için “bir şey yapma” gereğinin ifadesini taşımasıyla kazanılmıştır. Dolayısıyla pozitif özgürlük anlayışı, ancak bir şeyler yaparak özgürlüğün mümkün olacağı anlamına gelen olumluluğun bir ürünü olarak pozitif sıfatıyla tanımlanmıştır (Yayla, 1992: 149).

Pozitif özgürlük, iki özgürlük kıyaslaması içerisinde daha çetrefil bir anlama sahip olması ve basit tanımlamalarla anlaşılacak bir düşünsel altyapıya sahip olması ile özel bir yere sahiptir. Liberalizm içerisinde bir tartışma konusu olarak iki özgürlük anlayışında tartışmaların genellikle basit ve anlaşılır bir tanıma sahip olan negatif özgürlükte değil de anlaması zor ve taraftarları sürekli değişkenlik gösteren pozitif özgürlük üzerinde yoğunlaşmış olmasının sebebi de budur. Liberalizm içerisinde her zaman taraftar bulabilme başarısını gösteren negatif özgürlüğe karşın pozitif özgürlük, aynı destekten çoğu zaman mahrum kalmıştır. Özgürlük teorisinin gelişme gösterdiği ve siyasî düşüncenin, siyasî yapılara ve kurumlara tesirinin dikkat çeken seviyeye geldiği dönemde pozitif özgürlük, iki özgürlük anlayışını oluşturan ayrımı yaşamamış olması sebebiyle de tüm özgürlükçü yorumlar tarafından arkasında durulan bir anlayışı temsil etmektedir. Ancak ilerleyen dönemde özellikle pozitif özgürlüğün bir adım atarak özgürleşme yolunu ifade etmesi sebebiyle, negatif özgürlükçü ruha sahip liberal fikirlerden almış olduğu desteği de yitirmiştir. Burada pozitif özgürlüğün karakterinde olan özelliklerle beraber, liberal düşüncenin pozitif özgürlüğün doğru ve ortak bir tanımına çok geç sahip olması da etkilidir (Yayla, 1992: 149-150).

Pozitif özgürlük, temel olarak, özgürlüğün kişinin kendi kendisinin efendisi olması durumunda özgürlüğün gerçekten var olacağı fikrinin ifadesidir. Bu ifade ile söylenmek istenen, hayatımızı devam ettirirken aldığımız kararların ne kadar bizim kararlarımız olduğuyla ilgilidir. Bizi harekete geçiren, benliğimizin istediği şeyler midir, yoksa dışsalılıklardan edindiğimiz etkilenimler midir? Bu sorulardaki temel maksat insanın edilgen bir nesne olmaktan, etken bir özne olma durumu ortaya koyduğu takdirde özgür olduğunun ifade edilmesidir. Zira bireyin pek çok etkilenim durumu vardır. Bu durumda pozitif özgürlük, her ne kadar kararlarımızın uygulayıcısı olarak bizi gösteriyormuş gibi görünse de bu kararların alıcısının, bireyin kendisinin olup olmadığını sorgulamaktadır. Bu noktada aklını kullanma edimi ve en azından etkilenimlerimizden, duygu ve tutkularımızdan farklı olarak aklımızı kullanarak kendimizin farkında olduğumuzu iddia etmemiz pozitif özgürlüğün en temel savıdır. Bu haliyle pozitif özgürlük aynı zamanda bir özgürleşme sürecini ve özgürlüğü bireyin kendisini kanıtlayarak kazanmasını da içermektedir. Pozitif

özgürlük aynı zamanda, bireyin tutkuları ve akıl dışı yanlarıyla yüzleşmesi, onları yenip özerk ve otonom benliğini rasyonel bir şekilde ortaya koyması niyetindedir. Ancak, akılcı bir yaklaşıma sahip olması sebebiyle pozitif özgürlük tanımlanmaya açık bir duruma da gelmektedir. Dolayısıyla birey tutkularından ve ihtiraslarından sıyrılırken aklıyla tanımladığı şeyi yakaladığı anlamda özgür olacaktır (Berlin, 2008: 63-64). Özgürlüğün en çok tutulan yorumuna karşı daha sofistike bir içeriği kapsayan pozitif özgürlük, her ne kadar Thomas Hill Green ile sistematikleştiği iddia edilirse de altyapısını modern siyaset felsefesi içerisinde Hegel ile kavramak daha doğru olacaktır. Neticede Green'in düşünceleri Kant ve özellikle Hegel'in özgürlük yorumunun kısa süre sonra yeniden ifadesini içermektedir (Erdoğan, 2006: 53).

Netice olarak pozitif özgürlük Hegel'den kavranacağı büyük etkilenimlerinden de anlaşılacağı üzere, insanın özgürlüğü içselleştirmesini amaçlayan bir süreci ifade etmektedir. Esasında bu bakış negatif özgürlükle doğrudan bir karşıtlık içinde olmamakla birlikte, aksine bir eşgüdümü de kolaylaştırabilir vaziyettir. Zira iki özgürlük ayrışması en başından beri bu kadar açık bir makas aralığına sahip olmayıp, sistemli savunuları hemen hemen çağdaş bir köke sahiptir. Ancak her iki özgürlük anlayışı da kutbunu daha derin noktalara taşımış ve sonuç olarak kesin bir şekilde çatışma durumuna gelmiştir (Berlin, 2008: 63). Bu durumun en bariz sebeplerinden birisi iki özgürlüğün dayanak sağlayan felsefî altyapıdadır. İngiliz siyasal hayatından hareketle somut bir özgürlük anlayışını ifade eden negatif özgürlükten farklı olarak pozitif özgürlük, aydınlanmacı bir anlayışı içerisinde barındırmaktadır. Kıta aydınlanma düşüncesi içerisinde bariz bir şekilde görülebilen akıl vurgusu, pozitif özgürlük için oldukça önemli bir motivasyon kaynağı olmuş durumdadır (Kaufmann, 2003: 216).

Kant'ın aydınlanma ve akıl içerisinde ifade ettiği tarzıyla insanın kendi kendisini anlaması ve kendi iradesini ortaya koyması olarak özgürlük fikri, bu şekilde pozitif özgürlüğün en temel argümanının bir örneğini ifade etmektedir. Kant, her ne kadar aydınlanma döneminin hemen ardından, aydınlanmanın ana ruhunu ve bireye yaptığı etkiyi ifade etmiş olsa da esasında pozitif özgürlükçü argümanlara da temel atmış durumdadır. İnsanın kendi suçuyla düşmüş olduğu durumdan aklını kullanarak özgür bir şekilde çıkması olarak ifade ettiği aydınlanma, aynı zamanda pozitif özgürlükçü düşünenin de temel argümanı olarak insanın irade koyabilmesi olarak özgürlük fikrini de kapsamaktadır (Kant, 2015: 315). Kant'ın aydınlanma ifadesi ile pozitif özgürlük her ne kadar yakın tanımlara sahip olursa olsun, aydınlanma rasyonalizmi ve pozitif özgürlüğün akılcı tanımlamaya sahip karakterinin ortaklığı en iyi Rousseau'da kendisini göstermektedir. Rousseau, devrim

öncesi siyasal düzen içerisinde bireyin akıldan ve kendisini gerçekleştirme-ten uzak tavrını özgürlük karşıtı bir durum olarak değerlendirmiş, mülkiyet tutkusunu da bu ergin olmama durumu içerisinde kabul etmiştir. Bu anlamda Rousseau tarafından bireyin özgürleşmesi, tam anlamıyla pozitif özgürlükçü bir bakışın ürünü olmaktadır. Mülkiyet tutkusu gibi bireyin farkında olmadan kapıldığı bu aldatmacadan kurtulmanın yolu ise yine bireyin kendisini gerçekleştirerek, aklını kullanıp bu durumdan sıyrılması ile mümkündür. Bu özgürleşmenin siyasal anlamda karşılığı ise ısrarla üzerinde durduğu bir bakış olan “genel irade” fikridir. Esasında genel irade ile tanımlamak istediği şey pozitif özgürlükçü bakış açısıyla dizayn edilmiş özgür bir yönetimin dayanması gereken ortak yönetim ruhu ve fikridir (Kaufman, 2003: 216).

Bu, özgürlüğün pozitif bakış açısının temel dayanağını teşkil eden ana prensibini oluşturmaktadır. Bu anlamda özgürlük insanın özünde yapılacak akıl aracılığıyla tanımlanmış bir “iyi”ye doğru yolculuk ve kendini gerçekleştirme eylemi olarak karşımıza çıkmaktadır. Özgürlük, aydınlanmanın ruhuyla tutkular, hurafelerden, bağınazlıktan ve akıl yoksunluğundan kaçınıp akla ve kendine hâkim olmaya doğru içsel bir yolculuğun ifadesi olarak karşımıza çıkarak pozitif özgürlükte kendisini net bir şekilde ifade etmektedir. Dolayısıyla bu bağlamda özgürlüğün kelime olarak yorumlanması da özgürleşmek veya özün gürleşmesi olarak anlaşılmaktadır. Özün gürleşmesi ve özgürlüğün bireyin içsel donanımlarını rasyonalite etrafında geliştirilmesi elbette aydınlanma içerisinde de çokça önemsenen eğitim ile doğrudan ilgilidir. Özellikle aydınlanma fikriyle beraber, eğitimin bireyin özgürlüğüne yönelik doğrudan bir ilişkinin irtibatla kurulmuştur. Bu daha sonra “okumak özgürleştirir” mottosunun da yaratılmasını sağlayacak olan irtibatın erken dönemdeki altyapısıdır. Zira eğitim, bireyin içsel gelişiminin en önemli parçası olarak görülmüş ve daha sonra da toplumların bireyin gelişimi için devletten en büyük pozitif talebi haline gelmiş durumdadır (Erdoğan, 2017: 21-22). Daha bariz bir örnek Benjamin Constant’ta kendisini göstermektedir. Her ne kadar negatif özgürlükçü düşüncelere dayanak olacak düşünceler ortaya koymuş olsa da o, zamanın ruhundan bağımsız bir düşünür olmayarak özgürlük ve eğitim arasındaki ilişkiden bahsetmiştir. Constant, oy verme hakkına sahip olan insanın bağımsız, yani özgür olması gerektiğini, bunun ise ancak eğitimle olacağını düşünmüştür. Constant’ın düşüncelerindeki bağlam, tıpkı Antik Yunan’da yurttaş sayılmak için gereken özelliklere benzer özellikleri barındırır ve bunun eğitim ile sağlanacağı iddiasını taşımaktadır. Eğitimin özgürlükle ilişkisini ortaya koyması açısından Constant kendi zamanındaki pek çok düşünür gibi bu bağlamı görmezden gelmemiştir (Göze, 2020: 685-686).

Bu temel, özgür insan fikrinin antik dönem ve orta çağ boyunca içersediği anlama da bağlantılı durumdadır. Özgürlük, bu dönemlerde her ne kadar demokratik biçimde ve yatay anlamda yaygınlığa sahip bir değer gibi görülmesi de “özgür insan”ın kendisine has özellikleri var olduğu bir kabul durumundadır. Elbette bu özellikler ile sosyal tabaka arasında paralellik kendisini göstermektedir. Ancak soylu sınıftan insanların özgür insan durumuna gelebilmesi için bile belirli bir eğitimden geçme gerekliliği, özgürlük ve eğitim arasındaki pozitif özgürlükçü bağlamı ortaya koyacak nitelikte bir detaydır. “Liberal Arts” olarak isimlendirilen ve Latince “Artes Liberales” ismiyle eski dönemde de verilen eğitimin temelinde özgür insanın eğitimi ele alınmaktadır. Tıpkı pozitif özgürlüğün gerekleri gibi özgür, müreffeh ve muteber kişiliği sağlamanın yolu bu eğitimin alınmasıyla mümkün olur. Tolerans, irade sahibi olmak ve açık fikirlilik gibi erdem olarak kabul edilen nitelikler modern dönem öncesinde de özgürlüğün bir koşulu olarak görülmektedir. (Gökberk, 1993: 157).⁴

Eğitimin, pozitif özgürlükçü anlayışla özgürleşmenin bir aracı olarak görülmesinde amaç, Berlin'in benlik ile ifade ettiği tarzda bireyin rasyonel bir makul pozisyona doğru yol almasını sağlamaktır. Berlin, benliği ikili bir ayırma tâbi tutarak pozitif özgürlüğün gerçekleşmesinin ve dolayısıyla özgürleşmenin imkanını, bireyin benliğinde yaptığı içsel bir yolculukla anlatmaya çalışmaktadır. Bu bağlamda Berlin, rasyonalite başta olmak üzere yüksek idealler peşinde olan tarafı yüksek benlik olarak tanımlarken, tutku, arzu ve ihtiraslı tarafı ise alçak benlik olarak ele almıştır. Pozitif özgürlüğün gerçekleşmesi de alçak benlikten sıyrılarak bireyin katalize olduğu düşünsel temeli yüksek benlikle buluşturarak özgürleşmenin sağlanması demektir. Dolayısıyla pozitif özgürlükçü anlayışa göre özgürlük, yüce ve yüksek ideallerle hareket eden yüksek benliğin, düşük ve bayağı amaçlara hizmet eden alçak benliğe hâkim olmasının bir ifadesidir (Berlin, 2008: 64-65).

4 Bu eğitimde, iki basamak olarak ele alınan dersler “trivium” ve “quadrivium” olarak sınıflandırılıp üçlü ve dördü dersler olarak verilmektedirler. Üçlü derste mantık, gramer ve retorik gibi temel dersler bulunurken, dördü basamakta ise aritmetik, geometri, müzik teorisi ve astronomi gibi daha dünyayı anlamayı amaçlayan dersler bulunmaktadır. Orta çağda skolastik felsefede sistemleşmiş, ancak “septem artes liberales” ismiyle antik döneme kadar dayanan tüm bu müfredatın temelinde ise “liberal” sıfatına özgü kişiyi, yani daha sonra özgür kişiyi ortaya koymak üzere bir amaç vardır. Bu müfredatın sonucunda insanın kazanımı bir tür erdemdir. Bilmenin erdemi aynı zamanda insanı özgür yapan erdem olarak karşımıza çıkacaktır (Gökberk, 1993:157). Buna ek olarak eğitimin özgürleşme aracı olması fikri erken reformcu Hristiyan düşüncesinde de kendisini göstermektedir. İsa'nın kefarete ödeyerek öğrendiği, bildiği ve dolayısıyla özgürleştiği sürecin eğitim ile inananlar arasında da mümkün olması fikri İtalyan hümanist Salutati'de kendisini göstermektedir (Salutati, 2014: 532). Daha sonra, Peter Paul Vergerio gibi İtalyan protestan düşünürler, “Liberal Arts”ın değerini artıracak olan düşünceler ile gerçek inananın sorumluluğunun, aynı zamanda beşeri ilimlerle ilgilenmesini kapsadığını ifade ederek özgürlüğüne doğru yolculuk etmesi gerektiğini vurgulamıştır. Özgürlüğün beşeri ilimlere ve dünyaya dair eğitimle olacağı düşüncesiyle, klasik orta çağ sıralamasında politik ilimlere daha çok yer verecek şekilde yeniden sıralama yapmıştır (Vergerio, 2014: 536).

Politik bağlamda böylesi sonuçları doğurması hasebiyle pozitif özgürlüğün anlamsal karşılığında son kerte, onun negatif özgürlükteki gibi zorlamadan, engellemeden anlamındaki bir şeyden özgürlüğü değil; eğitime, sağlığa ve asgarî yaşam koşullarına dolayısıyla bireyin özgürleşmesine olanak sağlayacak her türlü imkâna yönelik, “freedom to” formülasyonu ile bir şeye özgürlüğe karşılık geldiğini ifade etmek yanlış olmayacaktır. Berlin’in iki özgürlüğü karşılaştırırken kullandığı metotlardan birisi olan, iki anlamda özgürlüğün de cümleye kattığı anlamsal çerçeve, bu konuda pozitif özgürlüğün bir şeylerin sağlanması halinde özgür olunacağı iddiasını da ortaya koymaktadır (Berlin, 2008: 63).

Bir liberal olarak Berlin’in iki özgürlük ayrışmasındaki konumu da tarafgirce bir tutumdan olabildiğince uzaktır. Berlin, elbette insan hakları ve özgürlüğün temelini karakterize eden özelliklere sahip olduğundan dolayı amansız bir negatif özgürlük savunucusudur. Ancak pozitif özgürlük konusunda da pejoratif düşüncelere sahip fikirler sergilememiştir. Bununla beraber, kimi pozitif özgürlükçü düşüncelerin tamamen karşısında durmuştur. Dolayısıyla Berlin, yalnızca, bazı pozitif özgürlükçü düşüncelerin karşısında yer almıştır. Bu pozitif özgürlükçü düşüncelerin genel özelliği ise onun sağlayıcısının devlet olarak değerlendirilmiş olmasıdır. Zira düşüncelerinin tamamında çoğulculuk teorisini ifade etmiş bir düşünür olarak Berlin, bireyin moral altyapısını ifade eden bir özgürlük modelini inşa etmesi için devletin görevlendirilmesini son derece yanlış bulmaktadır. Ona göre, monist dünya görüşü bireyler, kurumlar ve cemiyetler arasında kendisini gösterebilir ancak bu bakış açısının en tehlikeli olduğu yer olan devlete özgürlük için gerekli olan ideallerin neler olduğunu belirletmek, Berlin için hem özgürlüğe hem çoğulculuğa hem de demokrasiye karşı bir tehdit oluşturmaktadır (Çelik, 2010: 161-166).

Berlin, devlete görev yükleyen pozitif özgürlük anlayışlarının, yalnızca totaliter eğilimler sergilemesini değil, bu eğilimlerin özgürlük adına sergilenen olmasının mümkün olduğunu da ısrarla işaret etmiştir. Berlin, pozitif özgürlük düşüncesinin son derece medenice olduğunu, insanca bir yaşam için kişinin benliğinde yapacağı mücadelenin saygıyı hak ettiğini, ancak, buna rağmen kesin bir şekilde negatif özgürlükten daha çok istismara açık olduğunu ve manipüle edildiğini söylerken politik hayattan da örnekler verir. Onun gözünde asıl ayırım, pozitif özgürlüğe yüklenen anlamın ve negatif özgürlükle ilişkisinin, bir toplumun liberal ya da otoriter, demokrat ya da despot, seküler ya da teokratik, bireyci ya da kolektivist olacağını belirlemesidir. Zira totaliter, despot, teokratik ya da kolektivist özelliklere sahip pek çok baskıcı hükümetin bu iddia ile trajik siyasal süreçleri yaşattığını ifade

eden Berlin'e göre hepsi aynı iddia⁵ ile baskıcılığını tesis etmiş ve objektif bir şekilde özgürlüğü ve plüralizmi ortadan kaldırmıştır. Bu iddianın belirli bir örneğini de dile getirmekten kaçınmayarak bariz bir şekilde ortaya koymaya çalışır (Berlin, 2016: 55).

Thomas Hill Green ve Pozitif Özgürlük

Thomas Hill Green(1836-1882) Oxford'da felsefe derlseri vermiş bir liberal olarak, liberal teorinin henüz sistematikleşme tecrübesi gösterdiği temelleri de sorgulamaktan geri kalmamıştır. Liberal gelenek içerisinde Hegelci ve en az onun kadar Kantçı etkilenimleri ile liberal siyaset teorisine idealist eleştirilerde bulunmuş ve teleolojik sorumluluklar yüklemiştir. Böylesi bir etkilenime sahip olmasına rağmen 19. yüzyılın ortasında felsefe profesörü olarak Green, her zaman liberal düşünce geleneğinin sınırları içerisinde kalmayı tercih etmiştir (Erdoğan, 2006: 52-53). Bununla beraber Green, kendi döneminde idealizmin önemli savunucularından biridir. Siyaset, ekonomi, hukuk ve topluma odaklanan görüşlerinde de bu temel kendisini açık bir şekilde ortaya koymaktadır. O da, diğer idealist düşünürler gibi toplumun ve siyasetin bir amaçlılığa hizmet etmesi fikrine kesin bir şekilde katılmaktadır. Zira Green, liberal düşünce içerisinde bu amaçlılığın bir parçası olarak kolektif şuur ve özeldede devlete bakışı ile farklılaşmasını buradan kazanmıştır. İdealizmin yeni dönemdeki savunucuları arasında da liberal olarak en dikkat çeken isim yine Green'dir. Green'in idealizmin temellerinden şaşmadan, devleti de önemseyerek liberal düşünce içerisinde kalabilmesinin gerekçelerinden birisi de liberalizmin devletle ilişkisini sorgulayarak katkı yaptığı kanaati ile kendisini göstermektedir (Burns, 1984: 245).

Bu sorgulama, idealizmin sınırları içerisinde kalarak özgürlük fikri üzerinde durmakla hasıl olmuştur. Liberal özgürlük fikri Green ile beraber bir amaçlılığa hizmet etmesi gereken bir husus olarak dönüşmüştür. Bu amaçlılık pozitif özgürlükte daha önce ifade edilen erdemli, vicdanlı ya da toplumperver bir karakter sergileyebilir. Green de bu hususta bu değerlerden uzakta bir tavır göstermemiştir. Onun özgürlük tanımı, negatif karakterle yetinmeyip bu amaçlılığın bir ifadesi olarak pozitif bir anlamı üzerinde taşımakta olsa da elbette pozitif özgürlük Green ile beraber var olmamıştır. Pozitif özgürlüğün derin tarihsel gelişimi içerisinde Green idealist teleolojikliğini

5 Berlin'in özellikle romanlarında Orwell'in çok iyi işlediğini düşündüğü bu iddiayı anlatmak için ifade ettiği bir örneği devlete dayanan pozitif özgürlükçü düşüncelerin neden tehlikeli olduğunu ve özgürlüğe katkıdan çok, zarar vereceğini anlamak açısından oldukça önemlidir. "Sizin hakikî duygularınızı ifade ediyorum, siz ne istediğinizi bildiğinizi sanabilirsiniz, fakat ben, Führer, biz, Parti Merkez Komitesi, sizi sizden daha iyi biliyoruz; eğer siz gerçek ihtiyaçlarınızı farketmiş olsaydınız, bizden onları isterdiniz, ama biz, siz onları istemeden size sağlıyoruz" (Berlin, 2016: 55).

ortaya çıkarırcasına bir ideal portre çizmiştir. Bu amaçlılığın liberal değerlerle uzlaşmış durumda olup olmadığı ise ayrıca bir tartışma konusudur. Zira özgürlük, Berlin'in daha önce ifade ettiği gibi diğer siyasî idealleri kapsayan bir çatı kavram olmaktan çok yalın anlamıyla özgürlüğü ifade eder. Öyle ki, bu değerler bazen özgürlükle karşıtlık içerisinde olabilir. Böylesi bir durumda toplumlar ve felsefeler özgürlüğe rağmen özgürlük tavrını sergilerler ve kelimenin gerçek manasındaki özgürlüğü, içi diğer siyasî ideallerle doldurulmuş olan özgürlük adına feda edebilirler (Berlin, 2008: 56-57).

Green, bu teleolojik tavrı ile özgürlüğün yalın anlamının içine diğer siyasî idealleri de katarak pozitif özgürlük sistemine derin bir iz bırakmıştır. Bu amaçlar Green'in özgürlük anlayışında da önemli bir noktayı ifade etmektedir. Green, böylesi bir temelle özgürlüğü klâsik tanımından farklı bir noktada bu amaçlılığa hizmet edecek şekilde tevیل etmiştir. Gaus, onun özgürlüğünü ortaya koymak için kolaylık sağlayan alçak ve yüksek benlik terimleştirmesinin bu teleolojikliğı içerdiğini ifade ederken, Green'in özgürlüğünün yüksek benlikle ilişkili olan bu amaçsallıkla bağlantılı olduğunu vurgulamak istemiştir. Dolayısıyla Green'in özgürlüğünü oluşturan yüksek benlik davranışları esasında onun idealist özgürlükçülüğünün bir ifadesi durumundadır (Gaus, 2016: 153).

Green'in idealist amaçsallığının içerisinde en büyük motivasyon kaynağı Hegelci bir tutumun sonucu olarak toplum ve devlettir. Onun diğer liberal düşünürlerden devlete bakışı ile ayrılmış durumda olması özgürlük fikrinde de klâsik liberal görüşten ayrılmasına sebep olmuştur. Zira Green'de devlet, liberal düşüncenin ekseri tutumundan farklı olarak araçsal bir fonksiyona değil, amaçsal bir değere sahip olmuştur. Dolayısıyla önemsedığı bir kavram olarak özgürlük de ancak bu amacın hizmetinde olduğu müddetçe anlamlı ve manidar bir karşılığı üzerinde taşımaktadır. Onun negatif özgürlüğü yetersiz bulurken çareyi devletin de aktif rol aldığı pozitif özgürlükte bulmasının sebebi budur. Green, pozitif özgürlük konusunda çığır açıcı yaklaşımlarını bu noktada bu motivasyon kaynaklarından hareketle geliştirmiştir. Onun pozitif özgürlüğü daha önce gelişmekte olan pozitif özgürlükçü tutumdan tamamen farklıdır. O insanın alçak benlikçe yaptığı davranışlardan kurtularak özgürleşmenin yolunu devletten geçirmiştir. Daha önce pozitif özgürlüğün gelişiminde herhangi bir siyasal organizasyona yüklenmemiş olan sorumluluğu, Green yine idealist motivasyon kaynakları ile siyasal organizasyona devretmekte bir beis görmemiştir (Burns, 1984: 246).

Green'in pek çok alanda olduğu gibi pozitif özgürlük konusunda da Hegel'den oldukça etkilenmiş olmasında onun felsefesindeki devlet algısını siyasal boyun eğme düşüncesi olarak sistematikleştirip, bireylerdeki hak ve

özgürlük algısının ancak devlet organizasyonu ile mümkün olduğunu iddia etmesinin de payı oldukça büyüktür. Bu kapsamda Green, bireyin özgürlükle beraber ahlaki bile, devlet ön kabulüyle kavrayabileceklerini iddia etmekten de kaçınmamıştır (Green, 2015: 170-175). Bu kapsamda özgürlük bilinci olarak kabul edeceğimiz özgürlüğün tesisinin belli bir aygıtla devredilmesi düşüncesi kendisini ortaya koymaktadır. Green, burada Hegel'in devlete atfettiği öneme benzer bir değeri tekrarlarlarken amacı birey için iyi olanın sağlanmasında bireyin yetersiz kalması durumunun giderilmesidir. Açıkça negatif özgürlükte ne yaptığını bilen ve rasyonel bir varlık olarak kabul edilen birey yerine, yeterli vasıflara sahip değilse ne yaptığı konusunda haberi olmayabilen bir birey fikrine karşı devleti işaret etmek, Green'in pozitif özgürlüğe yeni bir çehre kazandırmasını sağlamaktadır. Green'in bu yaklaşımı zaten köklerinde izlerinin olduğu üzere Rousseau'nun genel irade teorisine oldukça benzeyen bir yaklaşımı işaret etmektedir. Negatif özgürlükten farklı olarak Green ile beraber pozitif özgürlüğün bir başka özelliği ise özgürlüğe değerler yüklemesidir. Berlin'in ifade ettiği haliyle özgürlük, özgürlükten başka vicdan ya da ahlaklılık gibi anlamlara sahip değil, yalnızca özgürlüğü ifade etmektedir. Ancak Green, özgürlüğe kimi yüksek gördüğü değerleri yükleyerek pozitif özgürlüğün bugün kullanıldığı anlamını kazanmasına yardımcı olmuş, özgürlüğün içine diğer siyasî idealleri de sıkıştırarak bu ideallerin sağlanmaması halinde özgürlükten bahsedilemeyeceği düşüncesini kesin bir dille işlemiştir (Barry, 2018: 311-313).

Green'in bu katkısı, pozitif özgürlüğü negatif özgürlükten tam anlamıyla ayırmıştır. Neo liberal düşünürler arasında gösterilebilecek olan Hobson gibi düşünürler ise Green'in izinden giderek özgürlüğün gerçek tanımının pozitif anlayışta yattığını dile getirmiştir. Ona göre özgürlük için, negatif özgürlükte olduğu gibi devletin bireylerin alanından el çekmesi, yetersiz değil, hatta özgürlüğün önündeki en büyük engeldir. Zira özgürlük için bireylerin sosyal, iktisadî ve psikolojik yetersizliklerinin giderilmesi gerekmektedir. Burada bu eksikliğin gidericisi elbette Green'in yol gösterdiği üzere devletten başka bir yapı değildir. Özgürlük için devletin belli anlamda bireylerin alanına müdahil olması gerekmektedir. Daha sonra pozitif talepler olarak değerlendirilen eğitim, sağlık, barınma (genel olarak asgarî yaşam koşullarının sağlanması diyebileceğimiz) sağlanması zorunluluğu bu bakış açısıyla özgürlüğün gerekleri olarak kabul edilmiştir. Bu anlamda sosyal adaletçi politikalarla aynı zamanda toplumun özgürleştirildiği iddiasının temel sebebi, sosyal adalet idealini özgürlüğün anlam sınırları içerisine katan pozitif özgürlükçü yorumlardır (Erdoğan, 2006: 54).

Green'in bu yeni özgürlük anlayışının, özgürlüğün klâsik liberal yorumu üzerinde de önemli etkileri olmuştur. Klâsik liberal özgürlük düşüncesi

pozitif özgürlükle kavgalı değil, onu da içeren bir tutuma sahip ancak öncelikle negatif özgürlükçü perspektifin ön planda olduğu bir özgürlük düşüncesi iken pozitif özgürlüğün anlamı Green'in ifade ettiği tarzda devletle iltisaklı olmaktan daha çok çağdaş liberal değerlere bireyin yaşam tarzının uyumu olmasını ifade etmektedir. Ancak Green'in katkısı ile gelişen pozitif özgürlüğün içeriğinde bu uyumun devlet tarafından sağlanıyor olması, klâsik liberal özgürlük düşüncesinde pozitif özgürlükle arasında bir mesafe olmasına neden olmuştur (Gaus, 2016: 158).

Berlin'in ifadelerinden anlaşıldığı kadarıyla pozitif özgürlük klâsik liberal özgürlük düşüncesine ters ya da kesin bir biçimde uyuşmaz durumda değildir. Ancak aynı uyumu Green'in pozitif özgürlüğü için söylemek oldukça zordur. Zira Berlin, pozitif özgürlük gayesinin bireyler ve toplumlar için özgürlük adına olumlu ve erdemli olabileceğini belirttiği liberal tutumunda Green'in ifade ettiği tarzda bir pozitif özgürlük anlayışının oldukça tehlikeli olduğunu ifade etmiştir. Ona göre Green'in kastı bir sü-i kast olmaktan çok hüsn-i kast olsa da bu kasıt tehlikeli bir noktanın temellerini atmak demek olacaktır (Berlin, 2008: 65).

Sonuç olarak Green'in pozitif özgürlük üzerine olan bu düşüncelerine, iki özgürlük kavramı üzerine derinlemesine incelemeler yapan Berlin'in karşı çıkışlarını Gaus üç ana başlıkta incelemiştir.⁶ Bunlardan en önemlisi Greenci pozitif özgürlüğün bireysel özgürlükleri tehdit ettiği iddiasıdır. Tanımlanmış ve idealist bir amaçsallığa hizmet eden Greenci pozitif özgürlük, paternalist bir devletin motivasyon kaynağı olmayı pekâlâ başarabilir. Bu noktada onun pozitif özgürlüğü tanımlanışı itibarıyla negatif özgürlükler olan bireysel özgürlüklerle çatışık vaziyette bulunabilirler. Berlin ise, Green'in pozitif özgürlüğünü gayretli bir totaliterlik için yeterli bulmaktadır. Bunun yanı sıra onun pozitif özgürlüğü bireysel ve çoğulculuğu motive edecek unsurlardan ziyade, devletli ve kolektif bir bilinci ifade etmesi sebebiyle çoğulculuğu da tehdit edecek seviyede olabilmektedir. Burada ifade edilen benlik bölümlenmeleri de elitist bir tutumu içermektedir. Böylesi bir anlamda benliğin alçak ve yüksek ayrımı, liberal değer çoğulculuğuna aykırı bir söylemi içinde barındırmaktadır. Son olarak Gaus, Berlin'in bu tutumların genel olarak negatif özgürlüğe tehdit olduğu düşüncesini paylaşmaktadır. Bireysel özgürlükler ve değer

6 Gaus'un, Berlin tarafından karşı çıkılan pozitif özgürlük düşüncesine yönelik ifadelerini anlamak için topyekün bir pozitif özgürlük karşıtlığını düşünmemek ve bu noktalara değinmeden önce Berlin'in pozitif özgürlüğe ontolojik olarak karşı çıkmadığını, Green'inki başta olmak üzere devletli pozitif özgürlük düşüncesine karşı çıktığını belirtmek gerekmektedir. Zira değer çoğulculuğu çalışmalarından hareketle Berlin pozitif özgürlüğü ve onun tanımlanmamış halini bireyin moral temeli olması sebebiyle önemser. Bu noktada o, pozitif özgürlüğü etik negatif özgürlüğü ise politik anlamda değerli bulmaktadır. Karşı çıktığı pozitif özgürlükçü tutumlar genellikle çoğulculuğu da riske edecek bir yaklaşım olan devletli pozitif özgürlüklerdir (Çelik, 2010: 166-173).

çoğulculuğunu göz ardı edebilen devletli pozitif özgürlüklerin, totaliter olma yolunda meyyal oluşu ile insanlığın büyük siyasal ve tarihsel tecrübeler sonucu elde ettiği negatif özgürlükleri de ortadan kaldıracak bir potansiyele sahip olması sebebiyle onları eleştirmektedir (Gaus, 2016: 159-162).

Sonuç

Tarihsel açıdan her devirde öneminin farkında olunan siyasî bir ideal olarak özgürlük, siyasal sistemler ve tarihsel tecrübelerden etkilenerek modern dönemdeki anlamını yakalamayı başarmıştır. Bu kapsamda özgürlüğün siyasal düşünce içerisindeki yeri yurttaşlık davranışlarını sergilemekle başlamış durumdadır. Bu, özgürlüğe politik bir varlık olabilme anlamını yüklemek demek olacaktır. Bu bağlamda özgürlük, antikiteden feodaliteye kadar politik toplumun bir parçası olmanın ifadesi durumundadır. Böyle bir anlam kökenine sahip olması onun modern dönemdeki iki karşıtlığını, negatif ve pozitif özgürlük yorumlarını besleyecek bir değerdir. Zira, politik davranabilmek için pozitif değerlerin bireyce kazanılmış olması durumu ve özgürlüğün politik değerlendirilmesinin negatif karakteri bu temelden beslenmiş durumdadır.

Ancak feodalite sonrası kurulan mutlakiyetlerden yola çıkarak özgürlüğün bugüne kadar ulaşan modern yorumunun oluşumu anlaşılabilir. Zira mutlakî yönetimler, daha önce bireye karşı sınırlandırılmamış alanların özgürlüğün konusu olabileceğini göstermiştir. Bu bağlamda Hobbes'un özgürlüğün negatif yorumunu ifade etmesinin böylesi tecrübî bir karşılığı vardır. Mutlaki yönetimler gibi batı düşünce hayatındaki pek çok otoritenin ve sınırlandırıcı kurumun aydınlanma ile tekrar gözden geçirilmesi ise pozitif özgürlüğün felsefî temellendirmelerine imkân sağlamıştır. Aydınlanma ile rasyonalist felsefe, özgürlüğün de makul, içsel ve bireyce kavranabilecek tanımlarını yapma girişimindedir. Özellikle kıta aydınlanmacıları başta olmak üzere, pek çok aydınlanmacının ifade ettiği özgürlük, Hobbes'un çizgisini oluşturan adalı düşünürleri dışarıda bırakacak olursak, pozitif özgürlüğün temellerini atan bireyin iradesini güçlendirme amacındaki özgürlük mefhumudur.

Ancak bugün kavranılanın aksine iki özgürlük kavramı, böylesi farklı tarihsel ve felsefî geleneklerden geliyor olmasına rağmen Isaiah Berlin'in de ifade ettiği gibi ontolojik olarak bir karşıtlık içermek zorunda değildir. Ona göre, iki özgürlük anlayışı da pekâlâ uyum içerisinde ve senkronik bir şekilde varlığını devam ettirebilir durumdadır. Bu bağlamda Berlin, pozitif özgürlük ve negatif özgürlük arasında bir taraf tutmayarak her ikisinin de medenî bir toplum için oldukça önemli olduğunu vurgular. Elbette, bir liberal olarak negatif özgürlüğü önceliklilik açısından pozitif özgürlüğün üzerinde tutsa da

o, pozitif özgürlüğe pejoratif bakmamaktadır. Ancak karşı olduğu ve manipülasyona uğradığını düşündüğü pozitif özgürlükçü tutumlar da mevcuttur. Berlin'in karşı olduğu pozitif özgürlükçü tutumlar ona göre, iyi niyetli olsa da tehlikeli bir sapmadan ibarettir.

Böylesi bir anlam değişimine katkı yapan en önemli düşünür ise Oxford'un ünlü idealistlerinden Thomas Hill Green olmuştur. Green, pozitif özgürlüğün anlamını farklı bir noktaya taşımakta oldukça mahir bir tutum sergilemiştir. O, bir liberal olarak negatif özgürlüğün özgürlük için yeterli bir anlam dünyasına sahip olmadığını ifade etmekle kalmamış, pozitif özgürlüğün bireyin içsel yeterliliği anlamını genişleterek bu içsel gelişimin devlet tarafından toplum adına sağlanmasını talep etmiştir. Green, diğer liberal düşünürlerden farklı olarak özgürlüğün bireysel değil toplumsal olduğu iddiasını, Hegelci etkilenimi ile idealist teolojisine sığdırmış ve bu toplumsal değerın mümkünlüğünü devlet tarafından garanti altına almak istemiştir. Green'in pozitif özgürlüğü, modern özgürlük tartışmalarında bir dikotomiye ifade eden negatif ve pozitif özgürlük ayrımının bugün sahip olduğu anlamı kazanmasına neden olmuştur. Berlin'e göre yanlış bir pozitif özgürlük tasavvuruna sahip olsa da Green bir liberaldir. Ancak tarafsız ve müsterih halini korumakla beraber Berlin, Green'in pozitif özgürlük anlayışının mutlak suretle, oldukça hayati bir değere sahip olan negatif özgürlüğü tehdit ettiği kanaatinde. Öyle ki, Green sonrası iki özgürlük anlayışı bir çatışmayı ve hatta ideolojik bir kaplaşmanın bir enstrümanını ifade etmiş ve iki özgürlük kaplaşmanın müsebbibi olarak Green'i işaret etmiştir.

Kaynakça

- Arendt, H. (1996). *Geçmişle gelecek arasında*. (çev. Bahadır Sina Şener). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Barry, N. (2018). *Modern siyaset teorisi*. (çev. Mustafa Erdoğan ve Yusuf Şahin). Ankara: Liberte Yayınları.
- Beneton, P. (2016). *Muhafazakarlık*. (çev. Cüneyt Akalın). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Berlin, I. (2008). İki özgürlük kavramı. *Kirpi ile tilki: Seçme makaleler içinde*. (s. 49-107) (çev. Mete Tunçay ve Zeynep Mertoğlu). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Berlin, I. (2016). *Isaiah Berlin ile konuşmalar*. (söy. Ramin Jahanbegloo). (çev. Zeynel Abidin Kılınç). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Burns, E.M. (1984). *Çağdaş siyasal düşünceler 1850-1950*. (çev. Alâeddin Şenel). Ankara: Birey ve Toplum Yayınları.
- Bülbül, K. (2019). *Siyaset bilimi*. Ankara: Adres Yayınları.
- Cevizci, A. (2002). *Etiğe giriş*. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Horner, C., Westacott, E. (2018). *Felsefe aracılığıyla düşünme*. (çev. Ahmet Arslan). Ankara: Phoenix Yayınları.

- Constant, B. (1988). *Political writings*. Cambridge: Cambridge University Press. Erişim adresi: [www.phil.arts.cuhk.edu.hk/~phidept/TCIVP/Zoeller/Zoeller_Const antReadings.pdf](http://www.phil.arts.cuhk.edu.hk/~phidept/TCIVP/Zoeller/Zoeller_Const%20antReadings.pdf).
- Çapan, A. (2015). *Isaiah Berlin: İki özgürlük arasında*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Çelik, Ö. (2010). Isaiah Berlin'in pozitif özgürlük kavramı ve eleştirdiği pozitif özgürlükçü yaklaşımlar. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 12, Sayı 3, 159-186.
- Dewey, J. (1987). *Özgürlük ve kültür*, (çev. Vedat Günyol). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Erdoğan, M. (2006). *Aydınlanma, modernlik ve liberalizm*. Ankara: Orion Yayınevi.
- Erdoğan, A. T. (2017). *Özgürlükten kurtulmak*. İstanbul: Rumuz Yayınevi.
- Gaus, G.F. (2016). *Siyaset kavramları ve siyaset kuramları*. (çev. Nihal Akdere) Ankara: Phoenix Yayınları.
- Gökberk, M. (1993). *Felsefe tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Göze, A. (2020). *Siyasal düşünceler ve yönetimler*, İstanbul: Beta Yayınları.
- Green, T. H. (2015). Siyasal boyun eğme yükünün ilkeleri üstüne dersler'den seçme parçalar. (çev. Oğuz Onaran). Mete Tunçay (Ed.). *Batı'da siyasal düşünceler tarihi - seçilmiş yazılar yakın çağ* içinde. (s. 169-204). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Hayek, F. A. (2017) Liberalizm. (çev. Ünsal Çetin). Cennet Uslu (ed.). *Liberalizm el kitabı* içinde. (s. 19-63). Ankara: Liberte Yayınları.
- Hayek, F. A. (2013). *Özgürlüğün anayasası*. (çev. Yusuf Ziya Çelikkaya). Ankara: Big Bang Yayınları.
- Hobbes, T. (2020). *Leviathan* (çev. Semih Lim). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Kalkan, B. (2017). Demokrasinin liberteryen eleştirisinin eleştirisi: Caplan ve Brennan örneği *Liberal Düşünce Dergisi*, Sayı 86, Bahar, 7-22.
- Kant, I. (2015). *Seçilmiş yazılar*. (çev. Nejat Bozkurt). Bursa: Sentez Yayınları.
- Kaufmann, M. (2013). *Aydınlanmış anarşi: Siyaset felsefesine giriş*. (çev. Yakup Coşar). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- MacCallum, G. C. J. (1967). Negative and positive freedom. *The Philosophical Review*, Volume 76, 312-334. Erişim adresi: www.jstor.org/stable/2183622.
- Minogue, K. (2017). *Siyaset: Kısa bir giriş*. (çev. Ünal Gündoğan).Ankara: Liberte Yayınları.
- Öztürk, A. (2015). Hobbes'tan Berlin'e negatif özgürlük düşüncesi ve Berlin'in agnostik liberalizmi. Hilal Onur İnce (Ed.). *Günümüzde yeni siyasal yaklaşımlar II* içinde (s.102-138). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Reader, L. C. (2020). Edmund Burke ve F. A. Hayek'in liberalizmi & muhafazakarlığı: eleştirel bir mukayese (çev. Fatih Duman) Fatih Duman (Ed.). *Muhafazakarlık okumaları* içinde (s.285-308). Ankara: Kadim Yayınları.
- Salutati, C. (2014). Pellegrino Zambecari'ye mektuplar. Alev Alatlı (Ed.). *Batı'ya yön veren metinler II* içinde (s.532). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Skinner, Q. (2018). *Liberalizmden önce özgürlük*. (çev. Kemal Özdil). İstanbul: Isık Yayınları.
- Tubbs, N. (2017). *Batı felsefesi tarihi*. (çev. Doğan Barış Kılınç). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Vergerio, P. P. (2014). Carraralı Ubertinus'a mektuplar. Alev Alatlı (Ed.). *Batı'ya yön veren metinler II* içinde (s.533-540). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Yayla, A. (1992). *Liberalizm*. Ankara: Turhan Kitabevi.

Dobretsberger Dosyasına Bir Katkı: Avusturyalı Bir İktisatçının İktisadi ve Siyasi Çizgisi Üzerine*

Mehmet Dinçaslan**

Öz

Josef Dobretsberger (1903-1970) para, finans, konjonktür dalgaları ve iktisat politikaları hakkındaki yazılarıyla Avusturya İktisat Okulu içerisinde yer alan bağımsız bir iktisatçıdır. Yaşadığı dönemde söz konusu alanlarda bilinirliği bulunmakla birlikte, Türkiye özelinde, Dobretsberger'in iktisat felsefesi ve politik serüveninin yeterince irdelenmediği tespit edilmiştir. İktisat felsefesi üzerine inşa ettiği iktisadî sistem anlayışının ortaya konulması, Türkiye'de iktisadî düşüncenin koordinatlarının anlaşılması açısından önem arz etmektedir. Ayrıca Soğuk Savaş döneminde Avusturya'nın Doğu ve Batı Blokları arasındaki 'tarafsızlık' politikasına yaklaşımı da dikkat çekicidir. Bu çerçevede, makalenin birincil amacı Dobretsberger'in iktisadî sistemler hususunda benimsediği yolun ve yöntemin saptanmasıdır. Politik çizgisini aydınlatma çabası da ikincil amaç olarak belirlenmiştir. Neticede sosyalist eğilimlere sahip olmakla beraber kapitalizm karşıtı olmadığı; bloklar arasındaki dengede "Doğu" ile siyasî ve iktisadî ilişkilerin geliştirilmesi yönünde çaba sarf ederken, "Batı"nın radikal bir muhalifi olmadığı izlenimini bırakmıştır.

Anahtar Kelimeler: Josef Dobretsberger, İktisadi Sistemler, Soğuk Savaş, Avusturya Siyasi Tarihi, Avusturya İktisat Düşüncesi.

A Contribution to the Dobretsberger File: On the Economic and Political Perspective of an Austrian Economist

Abstract

Josef Dobretsberger is one of the independent economists who belongs to Austrian school of economics. He was recognized in academic circles due to his writings on monetary and financial issues, business cycles, and economic policies. However, Dobretsberger's economic philosophy and political life have not been analyzed thoroughly in Turkey. It is significant to comprehend his approach on economic systems in order to follow up the retrospect of economic thought in Turkey. Furthermore, his approach to Austria's neutrality policy is remarkable to trace the differences between the Eastern and the Western Blocs during the Cold War. In this context, the primary aim of this paper is to review the philosophical and methodological background of economic systems that have been espoused by Dobretsberger. The secondary target is to clarify his political line through official documents and English-written publications. We put forward the two main amendable findings in conclusion. First, he had socialist tendencies, but was not anti-capitalist. Second, he paid attention to build closer relationships with the East, but not to neglect or break with the West.

Keywords: Josef Dobretsberger, Economic Systems, Cold War, Austrian Political History, Austrian Economic Thought.

*Bu makaleyi, "Dobretsberger Dosyası" yazı serisinin oluşumuna ilgili arşivi koruyarak Ahmed Güner Sayar'ın istifadesine sunan ve Covid-19 salgını sürecinde hastalığa yakalanarak vefat eden "Ahmed Selahaddin Kalın" ile Dobretsberger'in kitaplarını ve makalelerini akıcı bir dil ve zengin bir üslûpla Türkçemize tercüme eden "Ahmed Halid İlteber"e ithaf ediyorum.

**Dr. Öğr. Üyesi | Karadeniz Teknik Üniversitesi, İktisat Bölümü
mehmetdincaslan@ktu.edu.tr | ORCID:0000-0002-8549-2627 | DOI: 10.36484/liberal.834033
Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 26, Sayı: 102, Bahar 2021, ss. 55-83.
Gönderim Tarihi: 30 Kasım 2020 | Kabul Tarihi: 4 Haziran 2021

Giriş

“Türkiye toprakları nasıl birtakım tabiî zenginlikleri ihtiva ediyorsa, Türk gençliğinde de cevherli bir kabiliyet mevcuttur. Ekonomi siyasetinin gayesi o kuvvetleri inkişaf ettirmek olduğu kadar, gençliğin bu fitrî istidadını takviye etmek olmalıdır.”

Dobretsberger (1940a: IV).

Josef Dobretsberger (1903-1970), Avusturyalı bir iktisatçı olup iktisat politikası, iktisadî sistemler, iktisat felsefesi, konjonktür dalgaları, para ve finans alanlarında kaleme aldığı yazılarla dikkate değer bir isim olarak tebarüz etmektedir. Ayrıca siyasetle de fazlasıyla içli dışlı oluşu, onu farklı kılan noktalardan bir diğeridir. Diğer taraftan mülteci olarak geldiği Türkiye’de, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi’nde (İÜİF) 1938-1941 döneminde çalışmış olması, bilhassa Türk iktisat düşüncesi açısından önem taşımaktadır.

Genel olarak iktisat tarihinin, münhasıran iktisadî düşünceler tarihinin ülkemiz iktisatçıları nezdinde yeterli ilgiyi görmemesi gerçeği bir yana, Dobretsberger’in ülkemiz iktisâdiyatına katkıları geç de olsa iki makale ile karşılık bulmuştur. Ahmed Güner Sayar’ın kaleme aldığı “Dobretsberger Dosyası” (2007)¹ ile Özgün Burak Kaymakçı imzalı “İkinci Dobretsberger Dosyası...” (2013) adlı makaleler, mezkûr alâkanın kâğıda dökülmüş örnekleridir. Sayar’ın takdim edici ve tanıtıcı mahiyette yazdığı makale, sonraki çalışmalar adına mühim ipuçları bırakmıştır. Kaymakçı (2013: 234), bu ipuçlarını takip ederek Dobretsberger’in Avusturya İktisat Okulu (AİO) kapsamında C. Menger’in yöntem anlayışını Kantçı yorumla işlemlerini değerlendirmiştir.

Diğer taraftan Sayar (2011: 359), Dobretsberger’in iktisadî sistemler bağlamında Avusturya Marksizm’ine yakın düştüğüne işaret etmiş, iktisadi eşitlikçiliğe (sosyalizm) varan yolda Joseph Schumpeter’le örtüşen ve ayrışan muhtemel noktaların varlığına dikkat çekmiştir. Keza Dobretsberger’in dalgalı siyasî serüveninde uğradığı limanlara da ana hatlarıyla temas etmiştir. Dolayısıyla bu çalışmada Schumpeter-Dobretsberger ve Menger-Dobretsberger ilişkileri kapsam dışında tutulmuştur. Bununla birlikte Sayar (2011: 359)’ın “Josef Dobretsberger’in iktisat düşüncesinin boyutlarının tespit edilmesi, hiç şüphesiz, etraflı bir çalışma yapılmasını gerekli kılmaktadır” yönündeki kanaati, çalışmanın kurgusuna vücut verilmesinde temel hareket noktası olmuştur. Bu doğrultuda makalenin çıkış noktası, Sayar’ın kalemiyle taslağı çizilen Dobretsberger’in iktisadî ve siyasî çizgisini derinleştirme arzusudur.

¹ Çalışmada, bu makalenin genişletilmiş güncel hali (Sayar, 2011) esas alınmıştır.

Bu gayenin tahakkuku yolunda, öncelikle, Dobretsberger'in Türkçeye çevirisi yapılmış eserlerinin değerlendirilmeyen yönleri olduğu tespit edilmiş ve bunların tetkikine ağırlık verilmiştir.² Şöyle ki, Sayar ve Kaymakçı'nın çalışmalarında, iktisadî sistemler konusunda Dobretsberger'in hangi hususlara binaen sınıflandırma yaptığı, değişen iç ve dış ekonomik ve politik konjonktürün kendi yaklaşımına ne ölçüde nüfuz ettiği üzerinde durulmamıştır. Keza söz konusu çalışmalarda, Dobretsberger'in iktisadi sistemler analizini besleyen iktisat felsefesi ve metodolojisi anlayışının da işlenmediğini söylemek mümkündür. Bu noktada Dobretsberger'in Türkçeye çevirisi yapılmış çalışmalarında mühim ipuçları bulunmaktadır. Ayrıca Sayar'ın kalemiyle ana güzergâhları tespit edilen siyasî çizgisinin de farklı belge ve kaynakların ışığında tafsilatına inilmesi gerekmektedir. Nitekim Türkiye özetinde, Avusturya'nın I. Dünya Savaşı sonrası süreçte izlediği siyaset ile Soğuk Savaş döneminde uluslararası ilişkiler bağlamında takip ettiği "tarafsızlık" çizgisinin ve bu çizgiden kopma eğilimlerinin yeterince analiz edilmediği görülmüştür. Buradan hareketle siyasî çizgisi itibarıyla de net bir renk vermeyen, fakat bahsedilen süreçte aktif bir rol alan Dobretsberger'in politik serüvenine, tespit edilen bilgi kırıntılarıyla açıklık kazandırılmaya çalışılmıştır.

Bu bağlamda Dobretsberger'in iktisadî sistemler hususunda benimsediği yolun ve yöntemin tespiti bu çalışmanın birincil amacıdır. Buradaki temel kısıt, çoğunlukla Türkçeye çevirisi yapılmış eserlerinin ele alınmasıdır. Dobretsberger'in politik çizgisine berraklık kazandırma gayreti de tali amaç olarak belirlenmiştir. Tali amacın aydınlatılmasında İngilizce kaleme alınmış yazılar çalışmanın hudut çizgisidir. Dobretsberger, eserlerinin çoğunu doğal olarak Almanca, ikincil olarak da Fransızca kaleme almıştır. Söz konusu dillere nüfuz edilebilmesi hususu, bu makalenin yazarının müktesebatı dışındadır. Dolayısıyla Dobretsberger'in katkılarını bütün cihetiyle kuşatma gibi bir iddia güdülmeyeceğinin ifade edilmesi kaçınılmaz bir sorumluluktur. Bununla birlikte, İngilizce kaynak seçiminde büyük ölçüde Avusturyalı araştırmacıların/bilim insanlarının çalışmalarına müracaat edilerek yol alınmaya çalışılmıştır.³ Böylelikle Türk iktisat düşüncesinde etki alanı ve bilinirliği cılız da olsa var olan "Dobretsberger fidanlığında", Sayar ve Kaymakçı'nın müstakil katkılarına mütevazı bir ilâve yapılması arzulanmaktadır.

2 Bu çalışmada Sayar (2011: 351)'in Dobretsberger'e dair tespit ettiği Türkçe yayınların tümüne ulaşılmış ve taranmıştır. Buna karşın, doğal olarak, çalışmanın kapsamına giren makalelerden ve yazılardan istifade edilmesi tercih edilmiştir.

3 Bu makaleyi kaleme alırken Almanca bilmemenin olumsuz etkisini bir parça giderebilmek maksadıyla e-posta yazışmaları vasıtasıyla Avusturya "akademia"sından bazı mühim isimlerle temas kurulmuştur. Bu noktada Heinz D. Kurz, Peter Rosner, Hansjörg Klausinger ve özellikle de Peter Ruggenthaler'i anmak gerekir. Dobretsberger hakkında İngilizce kaynak tavsiyeleri (kendi eserleri değil!) ile "kolaylaştırıcı" bir katkıda bulunan bu zevata teşekkürü bir borç bilirim. Bununla birlikte makaledeki görüş, değerlendirmeler ve muhtemel kusurların şahsıma ait olduğunu belirtmek isterim.

Söz konusu amaçlar ve kısıtlar doğrultusunda makale, giriş ve sonuç bölümleri dışında, üç ana bölümden oluşmaktadır. Evvelâ Dobretsberger'in AİO geleneği içerisindeki yeri tespit edilmeye çalışılarak, iktisada ve iktisat politikasına nasıl bir felsefî ve metodolojik adese ile yaklaştığı tahlil edilmiştir. Akabinde söz konusu politik ve felsefî arka plan ile eklemleşen "iktisadî sistemler" yaklaşımına ışık tutulmaya çalışılmıştır. Devamında siyasî çizgisi, erişilebilen istihbarat belgeleri ve farklı bakış açılarından değerlendirmelere yer verilerek tasvir edilmiştir. Neticede bulanıklığı nispi olarak azaltılmaya çalışılan bir portrenin iktisadî ve siyasî izdüşümü ortaya konulmuştur.

Dobretsberger'de İktisat Felsefesi ve Metodolojisi

"(...) İktisat canlı bir varlıktır. Dolayısıyla hem kusurlu olmayı hem de değişimi ima eder."

Mises (1996: 7).

Bir düşünürün, siyasetçinin, sanatçının ya da genel anlamda herhangi bir insanın düşünce dünyasını ve faaliyetlerini anlayabilmek ve açıklayabilmek için, o insanın yaşadığı "zaman dilimine", soluklandığı "mekânlara" ve yetiştiği vasatın ikramı olan "insan" ilişkilerine inilmesi kaçınılmaz bir husustur. Bu bağlamda Dobretsberger'in 1903-1970 arasında yaşadığı esas alındığında, hangi ülkelerin hangi şehirlerinde yaşadığı ve çalıştığı, buralarda kimlerle tanıştığı ve etkileşimde bulunduğu noktaları önem arz etmektedir.⁴ Bu çerçevede Dobretsberger'in iktisat felsefesine tesiri bulunan Avusturya İktisat Okulu⁵ (AİO)'nun hangi çevresi veya çevrelerine yakın düştüğüne ilişkin temel bilgilere ihtiyaç duyulmaktadır. Buradan devşirilecek bilgilerle tashihe açık bir portrenin taslağını oluşturmak mümkün olacak ve iktisadî sistemler yaklaşımının da arka planı idrak edilebilecektir. Bu hususta özellikle vurgulamak istediğimiz nokta, Dobretsberger'in iktisat felsefesinin tüm cihetiyle kuşatılması gibi bir iddia yerine, Türkçeye çevrilmiş eserleri ve kendisine dair kaleme alınmış bazı İngilizce yazılardan beslenerek bir "mukaddime" denemesi kaleme almaktan ibaret olduğudur.

Bu mukaddimeye başlarken, öncelikle, Dobretsberger'in AİO'na mensup bir iktisatçı olduğunu belirtmek gerekmektedir. AİO'nun hangi "çevre"sine dâhil olduğu veya yakın konumda bulunduğu hususu ise izaha muhtaçtır. Bu bağlamda Dobretsberger'in akademiye girdiği dönem esas alındığında, Avusturya iktisatçıları iki temel kategori içerisinde toplamak mümkündür:

4 Sayar, ilgili makalesinde (2011), bu noktalara ana hatlarıyla temas ettiği için burada tekrara düşmemek adına söz konusu hususlara değinilmemiştir.

5 AİO ile dönemin *Viyana Hukuk ve Siyaset Bilimleri Fakültesi*'ndeki iktisat kürsüleri kastedilmektedir.

AİO ve Avusturya Marksizmi. Carl Menger'in AİO'nun kurucusu olduğu bilinmektedir. Menger'den sonra, tabiatıyla, okul içerisinde kuramsal ve siyasal düzlemlerde ayrışmalar başlamıştır. Bu sebeple, evvelâ, AİO içerisinde ortaya çıkan farklı çizgilerin varlığına temas etmek, akabinde Avusturya Marksizm'ine öz olarak değinmek yerinde olacaktır.

Carl Menger'den sonra AİO'nun iktisat kürsülerini ikinci nesil temsilciler olarak Eugen von Böhm-Bawerk, Friedrich von Wieser ve Eugen von Philippovich paylaşmıştır. Böhm-Bawerk'in *kürsüdeki* halefi (düşünce olarak değil!) Carl Grünberg olup, Joseph Schumpeter ve Ludwig von Mises de öne çıkan diğer öğrencileridir. Grünberg'in halefi ise Ferdinand Degenfeld-Schonburg olacaktır. Zikredilen isimler AİO'nun üçüncü neslini oluşturmakta olup, okulun Menger/Böhm-Bawerk çizgisinden gelen iktisatçıları olduğunu en azından kürsü bağlamında söylemeyi mümkün kılmaktadır. Okulun bu meşhur simaları da kendi içerisinde teorik ve politik açıdan farklılık arz edecek konumlara sahiptirler (Klausinger, 2019: 489-492). Bu noktada AİO içerisinde özgün bir iktisadî liberalizm damarının varlığını, ayrıntıya inmeden örnek olarak göstermek mümkündür. Nitekim Klausinger (2006: 26), Menger/Böhm-Bawerk çizgisinde beliren bir Avusturya liberalizmine işaret ederek, 1930'ların başında Mises'in bu çizginin tartışmasız lideri olduğuna dikkat çekmiştir. Keza Friedrich August von Hayek, Gottfried von Haberler ve Fritz Machlup gibi meşhur iktisatçıların da bu minvalde kalem yürüttüklerini belirtmiştir.

Diğer taraftan AİO'nda Menger-Wieser çizgisinden gelen iktisatçılar da dikkat çekicidir. Bu doğrultuda Wieser'in favori öğrencisi Hans Mayer'in bayrağı teslim aldığı bilinmektedir. Mayer de okulun üçüncü kuşak temsilcileri arasında zikredilmektedir. Hayek, Haberler ve Oskar Morgenstern, Mayer'in öğrencileri olarak okulun dördüncü nesil iktisatçılarıdır. Mayer'in daha az tanınırlığı olan Alexander Mahr ve Hans Bayer adlı öğrencileri de bulunmaktadır. Ayrıca Paul Rosenstein-Rodan, Fritz Machlup ve Martha Stefanie Braun (Browne) gibi okulda tahsilini sürdüren, fakat doktoralarını tamamlayıp (*habilitation*, ders verme yetkinliği) okutman (*lectureship*) olma umudunu bir şekilde bırakan veya başvurularını geri çeken iktisatçılar da vardır. Bu noktada AİO içerisinde farklılaşan bir ikinci damarın varlığına temas etmek yerinde olacaktır. Bu çizgi kendi içerisinde daha az uyum göstermekte olup Wieser'i esas almaktadır. Bu çizgide liberalizme karşı teoride ve pratikte daha ihtiyatlı bir tutum sergilenmektedir. Mayer'in liderliğindeki çizginin diğer temsilcileri Morgenstern, Alexander Gerschenkron, Rosenstein-Rodan, Mahr ve Bayer'dir (Klausinger, 2006: 26; 2015: 283).

AİO kapsamında Menger'den sonra kürsü sahibi olan isimlerden bir diğeri de Philippovich'tir. Philippovich'in AİO'nun iktisat teorisi yaklaşımını siyasî görüşlerle harmanlayarak daha ziyade Alman kürsü sosyalistleriyle bağdaşan bir çizgide bulunduğu söylenebilir. Philippovich'in halefi olan Othmar Spann ise, okulun üçüncü kuşak temsilcileri arasında bulunan bir iktisatçıdır (Klausinger, 2019: 489, 491). Spann, AİO'na intisap etmeden evvel Alman romantizm akımının, bilhassa Adam Müller'in, tesiri altında kalmıştır. Evrenselcilik olarak adlandırdığı kendi yaklaşımını metodolojik, felsefî, politik vb. gibi tüm boyutlarıyla bireyciliğin karşıt kutbunda konumlandırmıştır. Spann'ın politik ütopyası, Marksist sınıf mücadeleleri fikrine olduğu kadar liberalizmin siyasî ve iktisadî tüm düzlemlerine de karşı çıkan bir korporatist devlet anlayışıdır. Bu doğrultuda serbest rekabet, serbest ticaret, eşitlik ve kitlelerin egemenliği yerine, sırayla; düzenleyici ekonomi (*Gebundene Wirtschaft*), kendine yeterli ekonomi (*autarky*), hiyerarşi ve elitlerin hâkimiyetine önem atfetmiştir (Klausinger, 2015: 279).

Son olarak AİO'ndan çıkmakla birlikte ondan ayrışarak müstakil bir doktrine yönelen Avusturya Marksizm'ine de kısaca değinmek gerekmektedir. Klausinger (2015: 273-274), AİO'nda iktisat tarihi ve iktisat politikasının hususi yönlerini Marksist usulle anlatan Carl Grünberg'in Avusturya Marksizm'inin kurucu isimlerinden birisi olduğuna dikkat çekmiştir. Ayrıca Avusturya Marksizm'inin öne çıkan isimlerinden Max Adler, Otto Bauer, Rudolf Hilferding ve Karl Renner de Grünberg'in öğrencileridir. Neo-Marksizm'in Avusturya ayağını temsil eden bu isimler özellikle emperyalizm kuramı, Marksist değer teorisi ve transformasyon sorunu hakkındaki çalışmalarıyla sivrilmişlerdir. Schumpeter (2003: 202), bunlar arasında hukukçu Max Adler'i baş günahkâr olarak adlandırmış, bu kişinin Viyana'daki diğer "Adler"ler ile karıştırılmaması gerektiğini vurgulamıştır. Bunlardan ilkinin Avusturya sosyalizminin seçkin bir siması ve başarılı bir teşkilatçısı olarak bilinen Victor Adler olduğunu belirtmiştir. Diğer meşhur isim ise Victor Adler'in oğlu Fritz Adler'dir.⁶ Keza Schumpeter, V. Adler'in Avusturya'da yerleşik tüm halkların sosyalistlerini bir araya getirme başarısını göstererek 1888'de Avusturya Sosyalist Demokrat İşçi Partisi'ni kurduğunu ve parti içerisindeki tüm kesimlere otuz yıl boyunca liderlik edebilme kabiliyetini gösterdiğini ifade etmiştir.⁷

6 F. Adler, I. Dünya Savaşı esnasında Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Başbakanı Karl von Stürgkh'ü öldürmüştür (Schumpeter, 2003: 202).

7 Partinin entelektüel çekirdeği, sayıca az dâhi Yahudi çevresinden müteşekkildir. Leon Trotsky (Troçki) de bu çevre ile temas halinde bulunmuş ve onların tesirinden nasiplenmiştir (Schumpeter, 2003: 348). O. Bauer, V. Adler, M. Adler, F. Adler ve R. Hilferding Yahudi kökenli Avusturyalı Marksistlerdir. Keza bu çevre ile temas kuran Troçki de Yahudi kökenli Rus/Ukraynalı bir Marksist'tir.

Kısacası Avusturya liberalizmi, Avusturya faşizmi ve Avusturya Marksizm'i olmak üzere üç ana damarın ortaya çıktığı görülmektedir. 1920'lerde, üçüncü kuşak iktisatçıların elinde, Avusturya liberalizmi Mises ve Mayer kamplaşmasıyla ayırışmaya başlarken; Spann, Wieser'in vefatıyla (1926) faşizme dönük kendi konumunu büsbütün belli edecektir. Bauer ise Avusturya Marksizm'inin entelektüel ve siyasî lideri gibi görünmektedir. Saydığımız isimler arasında sadece Mayer'in fikrî ve siyasî çevre oluşturmada zayıf kaldığı söylenebilir. Bununla birlikte Mayer, sıkça değişen iktidarlara rağmen kürsüdeki konumunu korumada diğerlerine göre başarılı olmuştur. Böyle de olsa, söz konusu iktisatçıları arasında iktisadî düşünce bağlamında en uzun soluklu tesiri kuşkusuz Mises göstermiştir.⁸

Tespit etmek ve anlatmak istediğimiz asıl nokta, bahsedilen çevreler ve isimlerle Dobretsberger'in ne ölçüde bağlantılı olduğu ve bunların Dobretsberger üzerindeki muhtemel tesirleridir. Bu çerçevede, evvela, Dobretsberger'in fikrî gelişiminde ve çevre oluşturmada hukukçu Hans Kelsen'den⁹ etkilendiği söylenebilir (Jablonek, 1998: 376; Dekker, 2014: 38). Bununla birlikte bir iktisatçı olarak Dobretsberger üzerinde Kelsen'in tesirini büyütmemek gerekir. Nitekim Klausinger (2015: 283); Mayer, Mises ve Spann'ın öğrencileri olmakla birlikte bunların çevresine intisap etmeden etkileşim içerisinde bulunan bir ara grubun varlığına dikkat çekmiş, *Dobretsberger'i* Spann ve Kelsen'in gözde öğrencilerinden birisi olmasına rağmen, bu ara grup kapsamında değerlendirmiştir. Dolayısıyla Dobretsberger'i de AİO'nun dördüncü kuşak iktisatçıları arasında zikretmek gerekmektedir.

8 Bu dört ismin birbirine karşı fikrî ve siyasî ithamları da ilgi çekicidir. Mesela Mises (2013: 13, 65, 68), "(...) Bauer'in şovenist profesörleri ve öğrencileri kendisine karşı kışkırtarak yok ettirmeye çalıştığını ifade etmiş, bu olaydan sonra onunla bir daha asla konuşmadığını belirtmiştir." Mises, öte yandan, Mayer'in zamanının çoğunu Spann'a açık savaşa ve kendisine yönelik muzır entrikalarla harcadığını ileri sürmüştür. Ayrıca Mayer ve Spann'ın kendi başarılarını kışkırdığını ve öğrencilerini kendisinden uzaklaştırmaya çalıştıklarını savunmuştur. Dahası Mayer'in, Hitler Almanyası ile Avusturya'nın birleşmesi sonrasında Yahudi kökenli (geniş anlamda "non-Aryan") akademisyenlerin kapı dışarı edilmesini bildiren mektubu kaleme aldığını belirtmiştir. Buna karşın Klausinger (2015: 277-278, 294-295), Mayer'in Mises'in AİO ile Klasik (Manchester) liberalizmi eklemleştirmeye çabalarını yanıltıcı olarak nitelendirdiğini belirtmiştir. Ayrıca Mayer kişisel düzlemde de Mises'e karşı fazlaca ihtiyatlıdır. Nitekim "Haberler", bir keresinde Mayer'in kendisini ve Hayek'i Mises'in casusu olarak itham ettiğini aktarmıştır. Diğer taraftan Mayer, Spann'ın evrenselcilik yaklaşımını bilimsel olarak değerli bulmamış, Nazi öğretilerine aykırı düşen anti-semitizm analizini de ırksal saptamalarının yanıltıcı olmasından ötürü alenen suçlamıştır. Keza Spann'ın Yahudi Bolşevik M. Adler'in desteğiyle "habilitasyon" aldığını ve Marksist Yahudi dekan C. Grünberg ve Yahudi hukuk profesörü H. Kelsen'in desteğiyle Viyana Üniversitesi'ne atandığını ileri sürmüştür. Burada ayrıntısına giremediğimiz bu tartışmalar gösteriyor ki; Avusturya'nın I. Dünya Savaşı'ndan II. Dünya Savaşı bitimine kadar karşılaştığı içsel ve dışsal sorunlar, üniversite kürsülerine de olanca hız ve yoğunlukta yansımış, kılıçların çekilmesiyle kutuplaşmalar körüklenmiş, dolayısıyla bilimsel ortam derinden sarsılmıştır.

9 Kelsen, Mayer'in *Akademisches Gymnasium*'dan sınıf arkadaşı olup, Viyana Hukuk Fakültesi'nin meşhur üyesi ve saygın bir hukuk kuramcısıdır. Mayer, Yahudi kökenli Kelsen'in 1905'te Katolik inancına geçişinde vaftiz babalığı yapmıştır. Kelsen'in 1930'da Köln Üniversitesi'ne geçtiğini de belirtmek gerekmektedir (Klausinger, 2015: 272, 288). Bununla birlikte Paz (2015: 89), Kelsen'in 1912'de Lutherci Protestanlığı benimsediğini belirtmiş, fakat 1940'da ABD'ye göçünü müteakiben kendisini Yahudi olarak gördüğüne dikkat çekmiştir.

Dobretsberger, Viyana yıllarında Mayer ve Spann arasındaki çekişmenin dışında kalan tipik muhafazakâr bir iktisatçı görünümündedir (Klausinger, 2015: 283). Bununla birlikte Mayer ve Spann'ın hışmına uğradığı da anlaşılmaktadır. Bu hususta Mayer, Dobretsberger'in Graz Üniversitesi kürsüsüne atanmasını engellemek için Schumpeter ve diğer Alman profesörlerin organize desteğini almayı denemiş (Klausinger, 2006: 31), fakat bunda muvaffak olamamıştır. İktidardaki Hıristiyan Sosyal Partisi ile yakın ilişkisi bulunan Dobretsberger'in¹⁰, Mayer ve Spann'ın direnişine rağmen Graz Üniversitesi'ne 1931'de *associate professor* ve 1934'te de *full professor* olarak atandığı dile getirilmiştir. Bu bağlamda Klausinger, Mayer'in Dobretsberger'in hem *habilitasyon* almasına hem de Graz Üniversitesi'ne atanmasına karşı çıkması iddiasını, 5 Temmuz 1930 tarihli Schumpeter'den Haberler'e gönderilen mektuba atfen delillendirmektedir.¹¹ Bununla birlikte Dobretsberger 1935'te Sosyal Hizmetler Bakanı olunca, Mayer'in onu "Sosyal Hizmetler Bakanlığı'nda bir bilim adamı" olarak övmesi (Klausinger, 2015: 284) dikkat çekicidir. Bu övgünün hilafına Mayer, Viyana Üniversitesi'nden emekli olurken (1950), kürsüsüne kendisinden sonra başkanlık edecek muhtemel adaylara dair hazırladığı raporda Dobretsberger'i düşünülmemesi gereken isimler arasında zikretmiştir. Mayer'in bu kaniya varmasında, Dobretsberger'in AİO'nun araştırma çabalarına olumsuz bir bakış açısıyla çok yanıltıcı yorumlar getirmesi (Klausinger, 2015: 297) etkili olmuştur.

Buraya kadar anlattığımız "çevre"ler ve kişilerle olan etkileşim ağı içerisinde Dobretsberger'in, teorik düzlemde AİO geleneği içerisinde hem Böhm-Bawerk/Mises iktisadî liberalizminden hem de iktisadî liberalizmi esas almakla birlikte ihtiyatlı bir tavır sergileyen Wieser-Mayer çizgisinden

10 Hıristiyan Sosyal Partisi'nin Millî Eğitim Bakanı Emmerich Czermak'ın desteğiyle profesörlüğünü aldığı ileri sürülmüştür (https://de.zxc.wiki/wiki/Josef_Dobretsberger). Czermak'ın 1933'deki "Yahudi Meselesi'nde Usûl" başlıklı çalışmasında çözüm yolu olarak Siyonizm kanalıyla Filistin'e göçü savunduğu, daha sonra şansölye Schuschnigg namına da dönemin "Ulusal Yahudiler" lideri Oscar Karbach ile bu mesele üzerine mektuplaştığı belirtilmiştir (https://de.zxc.wiki/wiki/Emmerich_Czermak).

11 Bu noktada Sayar (2011: 341), Dobretsberger'in Graz Üniversitesi'ne 1930'da profesör olarak atanması ile 1934'te aynı üniversiteye tayinine engel olmak için Mayer öncülüğünde bir teşebbüste bulunulduğunu belirtmektedir ki, çelişkiye meydan verme ihtimali olan bu ifadelerin tashihi gerekmektedir. Ayrıca Sayar (2011: 342)'in, "Schumpeter'in 1934'te Harvard Üniversitesi'nde olduğu düşünülecek olursa, ondan böylesi bir destek beklemek anlamsızdır" ifadesinin de bağlamına oturtulması gerekmektedir. Şöyle ki; Sayar'ın atıfta bulunduğu Klausinger, Mayer'in söz konusu teşebbüsü için "*he once had tried*" ifadesini kullanmış ve kaynak olarak da Kasım 1935'de G. Haberler ve O. Morgenstern arasında cereyan eden mektuplaşmalara atıfta bulunmuştur. Klausinger (2006: 31)'in ilgili makalesinde kullandığı bu kaynak, bir başka makalesinde (2015: 284) Schumpeter'den Haberler'e 05.07.1930 tarihli mektup olarak değiştirilmiştir. Bu sebeple Schumpeter'in olaya (*associate professor kadrosu için*) dâhil olma ihtimalinin bulunduğu söylenebilir. Bunun dışında Sayar (2011: 342)'in Mayer'i, Mises çevresine mensup bir iktisatçı olarak nitelemesi de yerinde değildir. AİO geleneği içerisinde farklı çizgilere yönelen, birbirlerine ağır ithamlarda bulunan ve nihayetinde siyasî çizgi itibarıyla de ayrışan bu isimlerin birbirinin çevresine mensup olması mümkün değildir.

etkilendiği söylenebilir. Spann'ın evrenselci yaklaşımı bir kenara bırakılırsa, korporatist devlet anlayışından da kısmen etkilendiği belirtilebilir. Politik düzlemde ise muhafazakâr-sol olarak tanımlanabilecek konumu nedeniyle Avusturya Marksizm'i ile de yakın temas kurduğunu söylemek mümkündür. Kısacası eldeki kaynaklar doğrultusunda, teorik ve politik alanlardaki faaliyetleriyle Dobretsberger'i belli bir kalıba sokmak ve hakkında net bir hüküm vermek pek kolay değildir.

Dobretsberger'in AİO geleneği içerisindeki konumunu açıklamak için sarf edilen çabalarımızı yedeğe alarak, onun iktisat felsefesi yaklaşımına eldeki Türkçe kaynaklar doğrultusunda kısmen de olsa ışıklar salabilmenin önem arz ettiğini düşünüyoruz.

Bu bağlamda altı çizilmesi gereken ilk nokta, Dobretsberger'in iktisadın kapsamına yönelik tespitleridir. Dobretsberger'e göre iktisat, bir yönüyle teknik-nicel boyuta sâhip olup, üretimin fennî/teknik icatların derecesi ve seviyesi ile yakından alâkalıdır. Bununla birlikte bu teknik temel üzerinde, fertlerin ve grupların menfaatlerinden ve gayretlerinden oluşan bir ağ bulunduğunu ve teknik olguların toplumsal kıymetlerinin buradan kaynaklandığını belirtmiştir. Esasında Dobretsberger'e göre teknik (maddî) boyut ile toplumsal, siyasî, kültürel ve hukukî unsurlar karşılıklı etkileşime sâhiptir. Bu sebeple iktisat teorisinin tabîî bilimlerde olduğu gibi yürütülemeyeceği açıktır. Bir başka deyişle iktisat teorisi, iktisadî yaşamda kesin sebep ve sonuç ilişkisi üzerine inşa edilecek kanunlar oluşumuna uygun değildir ve verilecek hükümler her vakit "ihtimâl" içerecektir (Dobretsberger, 1939a: 4). Bu ifadelerden Dobretsberger'in metodoloji anlayışında "yöntembilimsel ikicilik" yanlısı olduğunu ileri sürmek mümkündür.

Dobretsberger'in iktisatta yöntem meselesi bağlamında üzerinde durduğu bir diğer husus, kurgulanan modellerin esas alacağı birey tipi hakkındadır. Bu meselede ise iktisat teorisinin varsayımlarının sâdece iktisadî hususlar üzerine inşa edilemeyeceğini, böylesi bir tavrın "realite"nin gerektirdiklerine ters düşeceğini ifade etmiştir. Sırf iktisadî güdülerle hareket eden "homo-economicus" birey tipinin, serbest piyasa ekonomisi oluşumu bağlamında anlamlı olabileceğini belirtse de, Dobretsberger'e göre bu yaklaşım, iktisadın yöntemini teşkil edemez. Ona göre "reel"e şekil vermenin yolunu arayacak olan iktisadî "norm"ların, iktisadî hâdiselere içkin olan toplumsal ilişkileri de dikkate alması gerekmektedir (Dobretsberger, 1939a: 5).

Dobretsberger'in, vardığı bu hüküm itibarıyla de yöntembilimsel ikicilik'e yakın bir konumda bulunduğu söylenebilir. Nitekim "Dobretsberger'in parasal sorunlar hakkındaki çalışmaları, güçlü sosyolojik ve kurumsal bakış

açısı ile kaleme alınmıştır. Esasında Schumpeterci gelenekte, iktisadın sınırlarını aşarak sosyolojik temalar ağırlıklı eleştirel analizler yapılmasına da bir engel yoktur” tevecihiyle Rothschild (1964: 13), bu görüşü destekleyici bir örnek vermiştir.¹² Bununla birlikte Dobretsberger ihtiyatlı davranarak toplumsal, siyasî ve kültürel gerekçeleri ölçüsüzce kullanarak, iktisadın temel prensiplerinin aşılması hususundan kaçınılması gerektiğini belirtmiştir (Dobretsberger, 1939a: 6).

Dobretsberger’in iktisat felsefesi bağlamında üzerinde durduğu bir başka nokta da iktisadî meselenin tarihî şartlarıdır. Dobretsberger, esasında, iktisadın ve/veya daha geniş anlamda hayatın sürekli bir evrim (tekâmül) içerisinde bulunduğu, dolayısıyla kurgulanmış “norm”ların zamanın ruhuna uygun olarak tadil edilmesi veya değiştirilmesi gerektiği kanaatindedir. Kısacası iktisadî hayatın dinamizmi karşısında açıklama kabiliyeti zayıflayan modellerin ısrarla savunulmasını yanlış bulmaktadır. Bu bağlamda Klasik İktisat’taki “rekabet” ilkesini örnek olarak göstermiştir. Bir yandan sanayiinin ve ticaretin gelişme kaydettiği, nüfusun çoğunlukla arttığı ve teknik gelişmelerin olduğu dönemlerde rekabetin, üretim güçlerinin tümüne fayda sağladığını vurgularken; diğer taraftan içinde bulunan konjonktürün, rekabeti “imha edici” bir yapıya büründürdüğüne dikkat çekerek bu ilkenin körü körüne savunulmasını anlamsız bulmuştur. Buradan hareketle Dobretsberger’in “iktisat teorisi, iktisadî yapının aşamalı olarak değişimini gerektiren ‘eğilimleri’ bulmalı, bunların hangi yönde tesir gösterdiklerini araştırmalıdır” yönündeki hükmünün altı çizilmesi gerekmektedir (Dobretsberger, 1939a: 6-7).

İktisat metodolojisi bağlamında Dobretsberger’in bakış açısına göre önem arz eden bir diğer husus, iktisat teorisinin varsayımlarının da sıhhatli bir biçimde test edilmesi gerekliliğidir. Örneğin Fisher denkleminin bir sonucu olarak belirtilen “para arzı artarsa fiyatlar genel seviyesi artar” ifadesinin ne ölçüde doğru veya yanlış olduğu nicel/sayısal yöntemlerle test edilerek öğrenilebilecektir. Bu da iktisat politikacıları için oldukça mühim bir işlevi icra edecektir¹³ (Dobretsberger, 1939a: 9).

Diğer yandan Dobretsberger, zamandan ve zeminden azade olan “iktisat politikalarının” bulunmadığını vurgulamıştır. Bu vurgu, aynı zamanda, iktisat

12 Bununla birlikte Dobretsberger’in Schumpeterci bir gelenek içerisinde ne ölçüde yer aldığı tartışmalıdır.

13 Bu hususta Avusturyalı mantıksal pozitivistlerin ve Karl Popper’in Dobretsberger üzerinde bir tesiri var mıydı? Ya da Dobretsberger, iktisat metodolojisinde Popper - Hayek bağlantısı veya Popper - Terence Hutchison çizgisinde “sınanabilirlik/yanlışlanabilirlik” kıstasından haberdar mıydı? Bir Avusturyalı olarak Dobretsberger’in mantıksal pozitivistlerden ve Popper’den haberdar olma ve eserlerini tetkik etme ihtimali söz konusu olsa da, aynı ihtimali Hutchison okumaları için iddia edebilmek, daha somut delillerin varlığını gerektirmektedir.

politikalarının tüm sorunları çözüme kavuşturacak usuller ve uygulamalar bütünü olarak dikkate alınmaması gerektiği anlamına gelmektedir. Şöyle ki, genel olarak hayat, özelde ise iktisadî yaşam bir evrim içerisindedir. Nüfus, teknik ve iktisadî mekân bu dinamizmi mümkün kılan unsurlar olarak iktisat politikalarını etkilemekte ve karar alıcıları kısıtlamaktadır (Dobretsberger, 1940a: 14-15). Dolayısıyla Dobretsberger, tüm zamanlarda ve mekânlarda geçerli olabilecek bir “rekabet” kuralı veya “planlı iktisat” gibi ilke ve kurallara iltifat etmemiştir (Dobretsberger, 1939a: 15).

Bir başka cihetle Dobretsberger, her dönemin ve ülkenin kendine özgü sorunlarının varlığını kabul etmekte ve buna uygun olarak iktisadî meselelere çözüm bulunmasını savunmaktadır. Bu bağlamda geçmişte itibar edilen ve doğru olan bir ilkenin, değişen şartlar altında yanlış olabileceğine veya geçmişte anlamsız diye reddedilen bir ilkenin ise yeni şartlar altında değerli, isabetli ve uygulanabilir olarak ön plana çıkabileceğine dikkat çekmek istemiştir (Dobretsberger, 1940b: 141). Kısacası iktisadî normlar zamana ve zemine göre değişiklik gösterebilir. Bu minvalde Dobretsberger, iktisadın “evrensel” özelliklerini inkâr etmemekle beraber, daha çok “izafiliğini” ve “evrimsel” yönünü benimsemiştir. Dolayısıyla Dobretsberger’in, herhangi bir iktisadî sistemin müfrit taraftarı olarak etiketlenmesi doğal olarak kusurlu bir yaklaşım olacaktır.

Dobretsberger ve İktisadî Sistemler

“Kapitalizm, doğası gereği, bir iktisadî değişim şekli ve yöntemidir, Evrimsel karakteri gereği durağan değildir ve asla durağan olamaz.”
Schumpeter (2003, 82).

Genel ve çağdaş çizgileri içerisinde iktisadî sistemler, kapitalizm (iktisadî hürriyetçilik) ve sosyalizm (iktisadî eşitlikçilik) olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Bununla birlikte kapitalizmin iki temel iktisat siyasası bulunmaktadır. Bunlardan ilki ve en esaslısı iktisadî liberalizm iken, diğeri iktisadî korumacılıktır (Sayar, 2006: 151-152). Bu bağlamda, çalışmamızın baş aktörü olan Dobretsberger’in iktisadî liberalizm, iktisadî müdahalecilik ve iktisadî eşitlikçilik arasında salınım gösteren konumunun aydınlatılmaya muhtaç olduğunu düşünüyoruz. Bu sebeple iktisat felsefesinden beslenerek geliştirdiği iktisat siyaseti ideolojileri sınıflandırmasının ayrıntılarına inmek elzem olacaktır.

Bu noktada, öncelikle, Dobretsberger’in iktisadî liberalizme nasıl yaklaştığını açıklamak gerekmektedir. Dobretsberger (1939a: 33), Sanayi Devrimi’nin doğal sonucu olarak başta İngiltere olmak üzere dönemin Avrupası için herkesin iş bulabildiğine, ücretlerin yükseldiğine, halkın nispeten refah içerisinde

olduğuna dikkat çekmiş; bu gelişmeler karşısında A. Smith'in, bireysel girişimin genel için faydalı, devlet faaliyetinin ise zararlı olduğu kanaatine vardığını dile getirmiştir.

Dönemin diğer iktisat bilginleri de, ekonomide atıl durumda olan üretim güçlerinin, mahrum kaldıkları hürriyete kavuşmaları neticesinde iktisadî gelişmenin tesis edildiğine dikkat çekmişlerdir (Dobretsberger, 1939c: 76). Böylelikle serbest piyasa ekonomisi, iktisadî gelişmenin kaynağı olarak görülmüş ve bireysel çıkarlarla toplumsal çıkarlar arasında uyum sağlanacağı fikri hâkim olmuştur (Dobretsberger, 1939d: 106). Bu kanaati “yanılgı” olarak gören Dobretsberger (1940a: 23), iktisadî liberalizmin de diğer sistemler gibi bir ideoloji olduğunu, I. Dünya Savaşı'ndan itibaren liberalizmin iktisadî değişimin tesiri altında uygulamada zayıfladığını belirtmiştir.

Smith'in, yaşadığı zaman ve zemin için geçerli olan tezinin “evrensel” olarak kabul edilmesi, söz konusu yanılgının fikrî kaynağı olmuştur. Hâlbuki içinde bulunulan dönem (1930'lu, 1940'lı yıllar), Smith'in mezkûr yaklaşımının tahakkukuna imkân vermemiştir. 19. yy. şartlarında geçerli olan bu anlayışın, iktisadî hayatın dinamizmi ve değişkenliği karşısında savunulması mümkün değildir (Dobretsberger, 1939a: 33). Bu bağlamda Dobretsberger (1939c: 116)'de “(...) bugün liberal ekonominin rastladığı müşkülâtın kendisini kurtaracak hiçbir yol görünmemektedir” fikrinin hâkim olduğu söylenebilir. Bu müşkülâtın oluşumuna kaynaklık eden, bir başka ifadeyle iktisadî liberalizmden iktisadî müdahalecilik çizgisine yönelmede etkili olan birçok etken bulunmaktadır.

Bunlardan ilki ve göze en fazla çarpanı “arz fazlası veya talep eksikliği” kaynaklı işsizlik olgusu olup, müzmin bir hâl almıştır. Dobretsberger (1947: 24-25), Klasik para kuramcılarının işsizlik sorununun “denge” anlayışını bozan bir husus olması gerçeğini kavrayamadıklarını, bu doğrultuda bilindik “para” politikaları ile sorunun aşılabileceğine inandıklarını belirtmiştir. Buna karşın Büyük Buhran (1929), klasik istihdam teorisini derinden sarsmıştır. ABD'deki “New Deal” uygulamaları, W. Beveridge ile başlayan ve J. M. Keynes ile devam eden kamu harcamaları ve telafi edici bütçe politikaları, klasik anlayışın aksine bir iktisat teorisi ve politikası çizgisinin izlendiğini göstermektedir. Diğer yandan Dobretsberger, bu türdeki kamu müdahalelerini yeterli bulmamış, istihdam politikasına tatmin edici çözümler bulunabilmesi için piyasa ekonomisine geniş kapsamlı müdahaleyi, planlamayı ve denetimi savunmuştur.

Dobretsberger, devletin iktisadî hayata müdahale etme nedenlerini ve bunun uygulanış biçimlerini “*Gebundene Wirtschaft*” kavramı altında izah etmiştir. Bu kavramı “kayıtlanmış veya sınırlandırılmış ekonomi” olarak çevirmek mümkündür. Kavram karmaşasına mahal vermemek adına bu

makalede “müdahaleci ekonomi” ifadesi tercih edilmiştir. Bu minvalde Dobretsberger (1939c: 77-78; 1939d: 106; 1940a: 30-31; 1940b: 143)’e göre, işsizlik olgusu dışında, iktisadî müdahalecilik çizgisine yönelmede etkili olan diğer unsurlar şunlardır:

- Denizaşırı ülkelerden getirilen gıda mallarının zaman zaman ziraâ buhranlara yol açması ve ucuzlayan emtia karşısında esnafın geçim şartlarının bozulması,
- Rekabetin yok edici nitelik taşıması,
- Ticaret ahlâkının düşüşü,
- Serbest rekabetin reklam ve satış maliyetleri gibi lüzumsuz masraflara yol açması,
- Teşebbüs fikrinin sönmesi,
- Kredi yetersizliğinden ötürü bazı üretim imkânlarından faydalanılamaması,
- Toplumsal kutuplaşmanın artması ve çıkar gruplarının rant kollama ve lobicilik faaliyetleri çerçevesinde birbirleriyle mücadelesinin kızışması,
- Silahlanma yarışındaki artışın liberal rejimle yönetilen ülkeleri devletçiliğe sevk etmesi,
- Büyük sanayilerin, bankaların ve sigorta şirketlerinin millî ekonomi içinde payının fazlaca büyümesi ve bunun kamu çıkarlarına ters düşecek sonuçlara yol açması,
- Dönemin şartlarının devlete uluslararası ticaret anlaşmalarında vazgeçilemez bir sorumluluk ve roller yüklemesi.

Yukarıda bahsedilen sebeplerin de tetiklemesiyle, ülkelerin çoğu 19. yy. liberal sistemini terk ederek iktisadî hayatı düzenleme bağlamında yeni şekiller aramaya başlamıştır (Dobretsberger, 1940b: 143). Söz konusu arayışın bir yansıması olan müdahalecilik türleri ile toplumsal çıkarlara katkıda bulunmak hedeflenmiştir (Dobretsberger, 1939c: 79).

Dobretsberger, iktisat politikalarına yön vermede tesiri bulunan “iktisat siyaseti ideolojilerini” altı kategoride tasnif etmiştir. Bunlar; kolektivist planlı ekonomi, devletçilik, müdahalecilik, korporatizm, iktisadî demokrasi ve totaliter devlettir.

Kolektivist planlı ekonomi, Dobretsberger’in ele aldığı iktisat politikası ideolojilerinden ilkidir. Marx ve Engels’in 1848’deki “Komünist Manifesto” eseri, sistemin temel çıkış noktasıdır. Rusya’daki Ekim İhtilali (1917)’nden sonra etkili olduğunu söylemek mümkündür. Temel fikri, üretim araçları mülkiyetinin devlete aktarılmasıdır. Bu durumda devlet, “müteşebbis” olarak üretimin

yönünü ve miktarını belirlemekte, halk ise planlı ekonominin elinde “edilgen/ araç” konumunda olarak karar verici vasfına sâhip olamamaktadır. Aralarındaki birtakım farklılıklarla beraber SSCB, Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri bu ideolojinin uygulanma imkânı bulduğu yerlerdir (Dobretsberger, 1940a: 20). Buna ilaveten Dobretsberger (1940b: 144), sistemin SSCB örneğinde 1928’den itibaren beş yıllık planlar şeklinde tatbik edildiğini belirtmiştir.

İktisat politikası ideolojilerinden ikincisi *devletçiliktir*. Bu ideolojinin uygulamadaki karşılığı, ekonomi için önem arz eden üretim alanlarının ve kurumlarının devlet mülkiyeti kapsamına alınarak, ülke menfaatlerinin özel sektör tarafından zarar görmesi ihtimâlinin önlenmesidir. Buna karşın mülkiyet hukukuna dokunulmamakta ve özel teşebbüs, üretim alanlarının birçoğunda faaliyetine devam etmektedir (Dobretsberger, 1940a: 21). Devletin kontrolüne ulaşım, bankacılık ve sigortacılık, madencilik ve silâh sanayii gibi kamu menfaatleri ile ilgili iktisadî sahalarda girmekte, diğer alanlarda özel teşebbüs serbest bırakılmaktadır (Dobretsberger, 1939b: 269-270). Bu sisteme “devlet kapitalizmi” de denilerek sosyalizm ile devletçilik arasındaki fark belirgin kılınmak istenmiştir. Dobretsberger (1940a: 21), Türkiye’yi bu sistemin tatbik edildiği ülkelerden birisi olarak zikretmiştir.

Dobretsberger, iktisadî gelişme aşamalarında Türkiye gibi sınaî ve ziraî yapısını yeni kurmuş olan bir ülkenin iktisat politikasının, üretim cihazını çok evvelden kurmuş ve tamamlamış olan herhangi bir ülkeye göre daha mühim olduğunu belirtmiştir. Devletçilik anlayışının Türkiye’nin özel şartları gereği tek çıkar yol olduğunu dile getirerek, iktisadî liberalizmin toplumsal kutuplaşmalara ve yabancı sermaye tarafından istismara yol açabileceğini vurgulamıştır. Türkiye’de sınaî teşebbüslere liberal ülkelerde olduğu türde girişecek bir müteşebbis sınıfı bulunmadığından, liberalizmin uygulanmasının olanaksızlığına dikkat çeken Dobretsberger, iktisadî gelişmenin bütünüyle yabancı sermaye çıkarları doğrultusunda şekillenmesinin, Türkiye için kesinlikle tehlike arz edeceğini ifade etmiştir (Dobretsberger, 1940a: IV).

İktisat siyaseti ideolojileri kapsamında ele alınan bir diğer uygulama *müdahaleciliktir*. Müdahalecilikte iktisadî girişimlerin devlet mülkiyetine bırakılmasından kaçınılmakla birlikte, bunların geniş ölçekte yasal düzenlemelere tâbi kılınması esastır. ABD’deki New Deal sonrası iktisadî şekillenme, bu sisteme örnek olarak gösterilmiştir (Dobretsberger, 1940a: 21). II. Dünya Savaşı’nda bulunan ülkelerin birçoğu, bu sistemi farklı biçimlerde uygulamıştır. Örneğin; İsviçre hükümeti anonim şirketleri feshetme, İsveç hükümeti fiyatları şiddetle kontrol etme, Belçika hükümeti tüm ulaşım araçlarına gerektiğinde el koyma yetkilerine sâhip olmuştur. Türkiye ise “Millî Korunma

Kanunu” ile bu kapsamdaki düzenlemeleri hayata geçirmiştir. Bununla birlikte Dobretsberger, iktisadî hürriyete karışma bağlamında Millî Korunma Kanunu’nun İsveç ve Belçika örneklerine nispetle hafif kaldığını belirtmiştir (Dobretsberger, 1940b: 145-146).

İktisat politikası ideolojilerinden dördüncüsü *korporatizmdir*. Korporatizm, iktisadî birliklerin ve meslek gruplarının kendilerine ait sorunları kendi vazife sahaları kapsamında düzenlemeleri ve devletin yalnız bu iktisadî özerk birimlerin üzerinde bir denetim ile yetinmesidir (Dobretsberger, 1940a: 21). Bir başka deyişle korporatizm, adem-i merkeziyetle idare olunan bir tür planlı ekonomidir (Dobretsberger, 1939b: 270). Bu sistemde üretim, satış ve tüketim farklı girişimcilere bırakılmadığı gibi, bu hususlar bizzat devlet makamları tarafından da belirlenmemekte, fakat düzenleme için büyük iktisadî teşekküllere bırakılmaktadır. Bu durumda korporatizm, tekelci ekonominin devletçe bir tür denetim ve kontrolünden başka bir şey değildir (Dobretsberger, 1939b: 270). Bununla birlikte sosyalist planlı ekonomi anlayışından mühim farklılıklar içermektedir. Öncelikle özel teşebbüsün aleyhinde değildir. İkincisi, rekabet ekonomisi içinden doğmuş olan özel tekeller, karteller, konzernler yasal bir kalıba sokulmaktadır. Üçüncüsü ise mülkiyetin devlete intikali yerine birtakım kısıtlamalara tâbi tutulmasıdır. İtalya, Portekiz ve ilhaktan (*Anschluss*) önceki Avusturya, korporatizmin uygulandığı ülkelere birer örnek teşkil etmektedir (Dobretsberger, 1940b: 144-145).

Dobretsberger’in iktisat politikası ideolojileri kapsamında zikrettiği diğer iki uygulama türü *iktisadî demokrasi ve totaliter/total devlettir*. İktisadî demokrasinin tatbikinde siyasî parlamentonun yanı sıra ülkede bir iktisadî parlamentonun da tesisi arzulanmaktadır. Bu parlamentoda meslek grupları temsilcilerinin iktisat politikası meseleleri üzerinde kararlar alması tasarlanmaktadır. Bu fikir, demokratik ülkelerde kapitalist grupların siyasî üstünlüğünü hedef tutmaktadır. Bu bağlamda Fransa ve Almanya’da birer “devlet ekonomi şûrası” teşkil edilse de pek tesirli olmamıştır. Totaliter devlet anlayışında ise ekonominin tamamıyla devletin ve millî ekonominin yüksek hedeflerine uyum sağlamasının gerekliliği vurgulanmaktadır. Devlet, iktisadî hayatın en ince ayrıntılarına kadar müdahale ederek, ekonomiyi topyekûn politik amaçların tahakkukuna hizmet ettirmeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda “politika, iktisattan önce gelir” sözü, dönemin nasyonal sosyalist Almanya’sı için bir ilke olmuştur (Dobretsberger, 1940a: 22).

Dobretsberger (1940b: 146)’in tasnifini yaptığı iktisat siyaseti ideolojileri, birer ideal tip mahiyetinde olup, iktisadî yaşamda birbiri içerisine geçmiş vaziyette bulunur. Ayrıca iktisadî müdahalecilik ve iktisadî eşitlikçilik

siyasaları arasında bir tür geçişkenliği veya salınım gösteren bir anlayışı da yansıtmaktadır.

Devletin ekonomiye müdahale etmesine karşı olan iktisatçılar, Dobretsberger'in "müdahaleci ekonomi" sınıflandırmasına birtakım eleştiriler yöneltmiştir. Bunlar; üretimin kâr getiren sahalara yönlendirilmesi yerine siyasî kararların tesiriyle yanlış yerlere sevk edilmesi, üretim maliyetlerinin artması, tüketicilerin zevk ve tercihlerinin önemsenmemesi ve kırtasiyecilik gibi hususlardır. Bu eleştirilere cevap olarak Dobretsberger; kırtasiyeciliğin özel sektörde de bulunduğuna ve özel teşebbüs için cazip gelmeyen fakat ekonomi için lüzumlu olan sahaların varlığına dikkat çekerek, reklam ve rekabetin doğuracağı maliyetlerden devletin etkilenmeyeceğini belirtmiştir. Zevk ve tercihler konusunda ise halkın zaten reklamlar ve karteller vasıtasıyla yönlendirildiğini, buna karşın devlet idaresinde seçim külfetinden kurtulma ve malın kalitesinden emin olma gibi hususların etkili olduğunu vurgulamıştır (Dobretsberger, 1940b: 146-147).

Dobretsberger, neticede, iktisadî liberalizm ve iktisadî müdahalecilik siyasalarının olumlu ve olumsuz yönleri bakımından karşılaştırılabileceğini, fakat zamanın şartları gereği hükmün iktisadî müdahalecilik lehine olacağını vurgulamıştır. Ayrıca iktisadî müdahaleciliğin bireyi sindireceği yönündeki görüşlere katılmamış, bu hususta, müdahaleci politikaların siyasetçilerin elinde uygulanış biçimlerinin önem taşıdığını belirtmiştir. Üstelik, liberal iktisat politikaları kapsamında bireylerin istismarı ve sönük kalması karşısında, bunların önünü alacak düzenlemelerle ferdin hürriyetini pekiştirerek belirgin bir özne olmasının da mümkün olduğunu ifade etmiştir (Dobretsberger, 1940b: 147-148).

Öte yandan Dobretsberger, devletin ekonomiye müdahale etmesi veya etmemesi durumunu, benimsediği realist-evrimsel anlayışın bir neticesi olarak konjonktür dalgalarına bağlamıştır. Buna göre nüfus artışının yavaşladığı veya durduğu, teknik gelişmelerin azaldığı veya kesildiği, uluslararası ilişkilerin gerginleştiği ve "devletçi" politikaların izlendiği dönemlerde, arz edilen ürünlerin yurtiçinde ve yurtdışında sürüm imkânlarının daralacağını ve bir buhran içerisine girilebileceğini belirtmiş, bu devrede "planlı ekonominin" kaçınılmazlığına dikkat çekmiştir. Buna karşın söz konusu şartların kalktığı ve ekonominin genişleme evresine girdiği dönemlerde ise Dobretsberger'in, planlı ekonominin sürekliliği yönünde bir ısrarı yoktur. Bilâkis bireysel girişimin ve rekabetin verimli olabileceği yönünde kanaati vardır (Dobretsberger, 1939a: 15, 17).

Dobretsberger, konjonktür merkezli yaklaşımının rehberliğinde, Henry Laufenburger'in devletlerin ekonomiye müdahale etme tarzlarında oluşan farklılıkları sınıflandırma biçimini de değerlendirmiştir. Laufenburger, iktisadî hayata müdahale etme biçimlerine göre ABD, Fransa ve İngiltere örneklerinin (demokratik devletler) karşı kutbuna SSCB, Almanya ve İtalya devletlerini (otoriter devletler) koymuştur. Ulaştığı netice ise; otoriter devletler grubunun "müdahalecilik" anlayışının kat'i ve şiddetli tedbirlerle pekiştirildiği, buna karşın demokrat devletler grubunun ise ancak zaruret hâllerinde kısmî ve tamamlayıcı bir tedbir olmak üzere ve bireyi sindirmeyecek bir yöntemle müdahaleciliği tatbik ettikleri yönünde olmuştur (Dobretsberger, 1939b: 269).

Bununla birlikte Dobretsberger (1939b: 270), Laufenburger'in ulaştığı teorik sonuçların tatmin edici olmadığını belirtmiştir. Dobretsberger'e göre tetkike öncelikle liberalizmden ayrılmayı gerektiren şartları tespit etmekle başlanması gerekir. Bu doğrultuda serbest rekabet ekonomisinin teknik, nüfus ve mekân itibarıyla kalkınma ve gelişme hâlinde olan zamanlara uygun bir sistem olduğunu ve dolayısıyla bu koşullarda ortaya çıkabileceğini ifade etmiştir. İktisadî gelişmenin yavaşladığı, nüfusun durgunlaştığı, teknik ve mekân düzleminde genişleme olanaklarının tükendiği zamanlarda ise "müdahaleci ekonomi" sistemine doğru bir eğilim ortaya çıkmaktadır. Dobretsberger, sâdece siyasî kriterlere göre yapılan bir karşılaştırmanın, müdahalecilik meselesinin de siyasî tesirler altında değerlendirilmesine yol açabileceğini vurgulamıştır. Politik kıstaslar yerine iktisadî kriterlere önem atfeden Dobretsberger (1940b: 146)'e göre, sanayileşmiş-gelişmiş ülkelerde daha ziyade "müdahalecilik", sanayileşen-gelişmekte olan ülkelerde ise "devletçilik" daha etkin görünmektedir.

Konjonktür devreleri ile iktisadî siyasalar arasındaki ilişkiye önem atfeden Dobretsberger, "durgunluk" devresinde özel girişimin "kâr" güdüsüyle aldığı kararların, üretimin yönünü ve derecesini azamî üretimden önemli ölçüde saptırdığını ileri sürerek, bu devrede bireysel çıkarların toplumsal çıkarlara katkıda bulunduğu tezinin zayıfladığını belirtmiştir. Bununla birlikte serbest piyasa ekonomisinin hatalarına bakarak, üretim dallarında özel girişimin konumunu arka plana atıp, yerine devletin tek başına girişimci vasfıyla ikamesinin zorunlu olduğu yönünde bir sonuca varmanın sıhhatli olmayacağını vurgulamıştır. Dobretsberger'e göre özel teşebbüs birçok ülkede iktisadî faaliyeti harekete geçiren en mühim etkenlerden birisidir. Bununla birlikte, özel teşebbüsün yol açtığı hataların devlet eliyle toplumsal fayda gerekeciyle tashihi ve yeterli olmadığı yerlerde devletin tamamlayıcı olması gerektiği aşikârdır. Ayrıca devletin üretim sahasında daha büyük yanlıslara yol açmayacağı yönünde bir garanti yoktur. Bu noktada planlı ekonomiye geçişin hızlı

olmaması ve tüm sektörleri aynı anda kapsamaması gerekir. Keza özel teşebbüsleri haddinden fazla kamulaştırmaktan da kaçınılmalıdır. Çünkü konjonktürün genişleme evresinde devlet idaresinde olan kurumların yeniden özel girişime bırakılması muhtemeldir (Dobretsberger, 1939c: 109, 111, 113).

Arz fazlasından kaynaklanan sorunları önleyebilmek için de işletmelerin kamulaştırılması anlayışına ihtiyatlı yaklaşan Dobretsberger (1939c: 116-117), bu durumda devletin yasal düzenlemelerle üretimi en doğru ve uygun yollara yönlendirebileceğini belirtmiştir. Bu politika ile hem özel girişimciliğin baskılanmaması hem de ekonominin tümüyle kırtasiyeciliğe teslim edilmemesi sağlanacaktır. Buna karşın konjonktürün genişleme evresinde ise özel teşebbüsün kazanç arzuları güçlenecek ve devletçilik rejimine muhalefet eğilimleri yükselecektir. Kısacası Dobretsberger'in konjonktür esaslı iktisat politikaları yaklaşımının, liberal ve korumacı çizgi arasında devr-i daim ettiğini söylemek mümkündür.

Dobretsberger, konjonktür esaslı iktisadî sistem anlayışında “mülkiyet” mefhumuna da öz olarak temas etmiş, bu bağlamda Marx'ın iktisadî sistem yaklaşımını eleştirmiştir. Marx'ın temel kıstası olan, üretim araçları mülkiyetinin devletin veya fertlerin elinde bulunması şeklindeki ayrımını kabul etmemiş, mülkiyet mefhumunun mutlak değil “izafî” olduğunu vurgulamıştır. İzafilikle “derece farkını” kasteden Dobretsberger, “ekmek” ve “konut” örneği üzerinden söz konusu derece farkını açıklamıştır. Ekmekte sahiplik hakkının “tüketim hakkı”, konutta ise “kullanım hakkı”nın ön planda olduğuna dikkat çekerek, gayrimenkullerdeki sahiplik hakkının tüketim mallarındaki sahiplik hakkından daha dar olduğunu vurgulamıştır. Buna göre mülkiyet hakkı, sâhip olunacak şeye/araca göre değişiklik arz etmektedir. Buradan hareketle Dobretsberger, iktisadî gelişmenin var olduğu devirlerde hukuk kurallarının ferdin mülkiyet haklarını genişlettiğini, iktisadî durgunluğun yaşandığı dönemlerde ise bireyin haklarına birtakım kısıtlamalar getirme mecburiyetinde kaldığını belirtmiştir. Bununla birlikte gidişatın sosyalizm yönünde olduğu fikrine kapılmamak gerektiğini dile getirmiştir (Dobretsberger, 1939a: 18-19).

Bu açıklamalardan Dobretsberger'in iktisattaki muhtelif tartışmalara ve meselelere izah getirirken “iktisadî konjonktürü” fazlasıyla önemseddiği ve esas aldığı görülmektedir. Buna göre Türkiye yıllarında Dobretsberger'in Marksist-Sosyalist bir çizgiye en azından teorik düzlemde ihtiyatlı yaklaştığı anlaşılmaktadır. Elbette bu hüküm, onun Marx ve diğer sosyalistlerden hiç etkilenmediği anlamına gelmemelidir. Buna karşın iktisadî müdahaleciliğe zamanın ruhu gereği daha sıcak yaklaşmış, konjonktürün genişleme evresinde ise iktisadî liberalizme kapıyı açık tutmuştur. Bununla birlikte, konjonktür

esaslı yaklaşımda sâdece ülke içinde ekonomik gelişmeleri değil, dünya genelinde genişleme veya durgunluk evrelerinin tesirini de göz önünde bulundurmak gerekmektedir.

Dobretsberger'in Siyasî Çizgisine İlişkin Bir Katkı

“Avusturya, birçok cihetle Avrupa'nın Kore'si mesabesinde dir.

Stratejik olarak konumu, ABD'nin savunması için Kore kadar önem taşımaktadır. Bununla birlikte Batı Avrupa'nın savunması açısından Avusturya'nın stratejik önemi, Asya'nın dost ülkeleri için Kore'nin önemini geride bırakmaktadır.”

Walter C. Dowling¹⁴'ten aktaran Bischof (1999: 1).

Dobretsberger'i İÜİF'ye gelen diğer mülteci hocalardan farklı kılan özelliği, politika ile tamamen içli dışlı olmasıdır (Sayar, 2011: 355). Bunda, diğer şartların tesiri sabit tutulursa, gençlik yıllarının henüz başlarında, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun I. Dünya Savaşı akabinde yıkımına şahit olması, I. Cumhuriyet devrinin şiddetli siyasî çekişmelerini görmesi ve bilfiil bunların içinde yer alması etkili olmuş olabilir. Bu sebeple Dobretsberger'in politik çizgisini anlayabilmek için dönemin Avusturya'sında cereyan eden siyasî gelişmelere öz olarak temas etmekte fayda bulunmaktadır.

Avusturya, 20. yy. başlarında, I. Dünya Savaşı sonu itibariyle (1918) büyük ve çok uluslu bir imparatorluktan, küçük ve pratikte tek ırka dayalı bir bakiye devralmıştır. Geleneksel fikrî ayrışmalar, I. Dünya Savaşı ve Büyük Buhran itibariyle sürmüştür (Puff, 2012: 111). Bu sıkıntılı devrede Almanya ile bir gümrük birliği inşası zarureti doğmuş, fakat “Saint-Germain Antlaşması”nın (1919) Almanya ile birleşmeye doğru giden eğilimlere engel olması, Avusturya'yı İtalya ile ilişkileri geliştirmeye sevk etmiştir. Avusturya faşistleri de İtalya'dan yardım görmüşlerdir. Almanya'da Hitler'in iktidara gelmesi (1933), Avusturya Nazilerini Almanya ile birleşme konusunda yüreklendirmiştir. Bu gelişmelere karşın 1932'de şansölye olan E. Dollfuss, Nazilere ve sosyalistlere karşı mücadeleye girişmiştir (Dursun, 1991: 177).

1933-1934 itibariyle Katolik-baskıcı bir diktatörlüğe evrilen Avusturya'da Katolisizm hâkim ideoloji olmuştur. Bu rejim, politik tutumlara bağlı olarak korporatif devlet veya Avusturya-Faşizmi olarak da adlandırılmıştır (Puff, 2012: 111, 121). Nazilerin hükümet darbesiyle Dollfuss öldürülmüş (1934), yerine genel olarak benzer politik çizgiyi takip eden K. Schuschnigg

14 Walter Cecil Dowling, ABD'nin Güney Kore (1956-1959) ve Batı Almanya (1959-1963) büyükelçisi olarak görev yapmıştır.

gelmiştir. Schuschnigg, Nazilere karşı mücadele ettiyse de, neticede, güçlenen Hitler'in taleplerine karşı koyamamıştır (Dursun, 1991: 178). Öte yandan Schuschnigg'in de sürdürdüğü baskıcı yapı, Nazi'lerin Avusturya'yı ilhakı (12 Mart 1938) ile son bulmuş, fakat şekil değiştirerek (Faşizm'den Nazizm'e, 1938-1945) devam etmiştir. Nazilerin Avusturya'yı ilhakı ile sâdece Yahudi kökenli akademisyenler değil, Dobretsberger gibi önceki (faşist) rejimin destekleyicileri arasında bulunanlar da kürsülerinden ayrılmak zorunda kalmışlardır (Puff, 2012: 111, 122, 125).

Avusturya'da 1934-1938 arasındaki korporatif devlet (Ständestaat) devresinde etkin olan muhafazakâr grupların Katolik sol kanadı üzerinde¹⁵, Hans Kelsen'in etkisini belirtmek gerekmektedir. Bu bağlamda Dobretsberger, Kelsen'in asistanlarından birisi olması hasebiyle dikkat çekmektedir (Jabloner, 1998: 376). Kelsen ile "Avusturya Kamu Hukuku Dergisi" bağlamında yakın bir çalışma ortamı içerisinde bulunduğu belirtilmiştir. Dönemin Avusturya'sında "din (Katoliklik)-hukuk-iktisat" ilişkisi yoğunlukla incelenmiş ve bu temel üzerine bir yönetim biçimi oluşturulmaya çalışılmıştır. Dobretsberger de, bu rejimde "Sosyal Hizmetler Bakanlığı" (1935-1936)¹⁶ yapmıştır (Puff, 2012: 122-123).

Avusturya'dan ayrılmak zorunda kalan Dobretsberger, İstanbul'a gelmiş, burada Avusturya'dan gelen diğer mültecilerle tanışma imkânı bulmuştur. Bunlar içerisinde Komünistlerle birlikte bir tartışma grubu kurmuş ve Marx'ı incelemişlerdir. Bununla birlikte Dobretsberger hiçbir zaman komünist olmamış, asıl sorunu ülkesinin Almanya'ya ilhakına karşı çıkmak olmuştur.

15 Avusturya'daki Katolik sosyal düşüncesi birçok farklı eğilimi içerisinde barındırmaktadır. Bunlardan Dobretsberger'in de dâhil olduğu eğilim türleri, "bilimsel-ampirik eğilim" ve "ilerlemeci eğilim"dir. Bunlardan ilkinde Katolik sosyal düşüncesinin ampirik sosyal bilimin bulguları ile uyumlaştırılması amaçlanmaktadır. İkincisinde ise Dobretsberger'in de aralarında bulunduğu araştırmacıların, siyasî güdülerini tesiri altına alma niyetiyle teorik çalışmalarda bulunduğu belirtilmiştir (Burghardt, 1967: 371-372).

16 Dobretsberger'in bakanlığı esnasında ABD'nin Viyana Büyükelçisi olan George S. Messersmith'in ABD Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı 5 Kasım 1935 tarihli raporda Dobretsberger ile ilgili kanaatleri ilgi çekicidir. Messersmith (1935: 1), Dobretsberger'in, şansölye Schuschnigg'in desteğiyle Avusturyalı "Sosyal Demokratlarla" bir ölçüde uzlaşma arayışı içerisinde olmasını memnuniyetle karşılamaktadır. Bu çabaların başarılı olma ihtimali zayıf da olsa, Avusturya hükümetini hem içeride hem de İngiltere ve Fransa nezdinde güçlendireceğine dikkat çekmiştir. Dobretsberger'in girişimleri, son kabine değişiklikleri ile İtalya'yla bağını güçlendiren Avusturya'nın söz konusu eğilimlerinden yumuşama emareleri olarak okunmuştur. Diğer taraftan Löscher (2007: 310-311), bakanlığı döneminde Dobretsberger'in 2. *Uluslararası Katolik Hekimler Kongresi*'ne (Viyana, 1936) Viyana Kardinali Theodor Innitzer ile başkanlık ettiğini belirtmiştir. Bu toplantı, Katolik öjenicilerin (ırk/soy ıslahçıları) beş yüzden fazla hekimin iştirakiyle o zamana kadarki en geniş katılımlı kongresi olmuştur. Kongrenin ana temaları "Misyonlardaki Tıbbî Tedavi", "İrk/Soy Islahı (Eugenics) ve Kısırlaştırma (Sterilisation)" hakkındadır. Bu noktada Papa'nın talimatı ve Hıristiyan Evliliği Üzerine adlı genelgesini esas alarak, bazı ruhsal bozuklukların yol açtığı seks suçları ve kalıtsal hastalıkların giderilmesi gibi zorunlu istisnai haller dışında, kısırlaştırma gibi hususlardan kaçınılması gerektiği konusunda uzlaşmıştır. Bu bağlamda doğal hukuka, Tanrısal ve Katolik buyruklara aykırı olan her tür ırk/soy ıslahını da kınamak gerektiği belirtilmiştir.

Almanya'dan "Herbert Scuria" adlı bir müfettiş, 11-25 Mayıs 1939 arasında, Türkiye'ye iltica eden Alman akademisyenlerin faaliyetlerini incelemek amacıyla gelmiş, burada özellikle Almanya'daki rejime muhalif faaliyetler sürdüren akademisyenler hususunda, Türkiye'de Millî Eğitim Bakanlığı başta olmak üzere ilgili yetkilileri bilgilendirmiş ve uyarmıştır. Dobretsberger de bu bağlamda zikredilen isimlerden birisidir (Şen, 2008: 17, 47, 93-94, 159).

Franz von Papen'in Ankara'ya Almanya Büyükelçisi olarak atanmasıyla kaygıları artan Dobretsberger, 1941 yazında Kudüs (Filistin)'e geçmiştir.¹⁷ Autengruber (1996: 187-188), Dobretsberger'in hem Kudüs'te hem de daha sonraki durağı olan Kahire'de Britanya'nın siyasî istihbarat bölümünün Avusturya biriminde çalıştığını belirtmiş, bu kapsamda Kudüs ve Kahire'de BBC radyo yayını üzerinden Nazi karşıtı konuşmalar yaptığını ve dolayısıyla İngiliz gizli servisine hizmet ettiğine dikkat çekmiştir. II. Dünya Savaşı'nın bitmesi ile Avusturya'ya dönen Dobretsberger, Graz Üniversitesi çatısı altında kesintiye uğrayan akademik faaliyetlerine devam etmiş, eşzamanlı olarak politik hedeflerini de tahakkuk ettirme çabalarını sürdürmüştür.

Avusturya, savaş sonunda tesis edilmeye çalışılan denge kapsamında, 1945-1955 arasında müttefik devletlerin (ABD, SSCB, İngiltere ve Fransa) denetiminde kalmıştır. Bu dönemde siyasî hayata egemen olan iki parti, Avusturya Sosyal Demokrat Partisi (SDP) ve Avusturya Halk Partisi (HP) olmuştur (Dursun, 1991: 178). Bu denge içerisinde Dobretsberger, "sol" ağırlıklı bir çizgiyi sürdürmüştür. Bu bağlamda henüz belirmeye başlayan "Doğu-Batı Blokları" ayrımında dengeleyici bir unsur olarak, Doğu Blokuna yakın olarak nitelenebilecek politik bir çizgi takip etmiştir. Avusturya Komünist Partisi (KP) ile yakın teması bunun bir göstergesidir. ABD Merkezî İstihbarat Teşkilatı (CIA)'ın arşivinde, doğrudan ve dolaylı olarak Dobretsberger konulu ve/veya isminin geçtiği belgeler, onun Sovyet destekli "Dünya Barış Hareketi" (*The World Peace Movement*) kapsamında bir siyaset izlediğini göstermektedir.

Soğuk Savaş döneminde Batı Blokuna rakip bir oluşum olarak ortaya çıkan Dünya Barış Hareketi'nin kuruluş hikâyesinde ilk adım¹⁸, Sovyetlerin liderliğinde, dünyada uzun soluklu bir barış ikliminin tesisi ve halkın demokrasisi için "Kominform" (1947) oluşumuna gidilmesidir. 1949 itibarıyla de dünyadaki tüm komünist partilere mezkûr barış hareketine iştirak etmeleri

17 Filistin'e geçmeden evvel İstanbul'da İngiliz Özel Harekât Dairesi ile irtibatlı Avusturyalı bir grupla Nazilere karşı faaliyet yürütmüştür (https://de.zxc.wiki/wiki/Josef_Dobretsberger). Makalede "wikipedia" kaynaklı kullandığım yazılarda atıfta bulunulan kaynakların, hem Almanca olması hem de bunlara erişim sağlayamamamdan ötürü ileri sürdüğüm görüşlerin tashihe açık olduğunu vurgulamak isterim.

18 ABD öncülüğünde Truman Doktrini ve Marshall Planı kararlarına müteakiben harekete geçilmiştir. Öte yandan 1948'de ABD tarafından tatbikata geçirilen Marshall Planı'ndan Avusturya'nın da yararlandığı bilinmektedir (Dursun, 1991: 178).

çağrısında bulunulmuştur. 1950 ortalarında ise Dünya Barışı Konseyi ismi altında faaliyetlerine devam etmişlerdir (CIA, 1971: 5-6). Bu hareketin bir alt örgütü olan “Avusturya Doğu-Batı Ticaret Bürosu”¹⁹, Nisan 1952’de toplanan Moskova İktisat Konferansı’nı müteakiben kurulmuştur. Büronun başında bulunan Dobretsberger’in, ayrıca KP göçmenleri ile irtibat kurduğu dile getirilmiştir (Enderle-Burcel, 2006: 8).

Dobretsberger, 1945 sonrasında burjuva çizgisinin dışında ve 1949 itibarıyla de yeni kurulan “Demokratik Birlik Partisi” (DBP) başkanı olarak görünmektedir. Bu devrede KP ajandası ile uyumlu bir biçimde, Doğu-Batı Blokları arasında daha güçlü bir tarafsızlığı ve Doğu Avrupa ile ticaretin genişlemesini savunmaktadır. Moskova İktisat Konferansı (Nisan 1952)’na bir ön hazırlık kapsamında makine mühendisliği, elektrik, kâğıt, taş ve nakliye sektörlerinden 150 işadamı ile ticaret ve bilim temsilcilerini bir ön toplantıya dâvet etmiştir. Avusturya Ticaret Bakanlığı, ilgili toplantılara temsilci gönderilmesini reddetmiş, Moskova İktisat Konferansı’nı Sovyet propaganda manevrası olarak sınıflandırılmıştır. Ülkede ABD (Batı Bloku) etkisinin artması ABD menşeli ithalatın artmasından anlaşılabilir ki bu, Doğu Avrupa’dan yapılan ithalatı önemli ölçüde engellemiştir. Bu durumda, 1950’lerde, Doğu Avrupa ile ticaretin gayri resmî bağlantılar kanalıyla yapılmasının önem arz ettiği anlaşılmaktadır (Enderle-Burcel, 2006: 9).

23 Şubat 1952’de, HP’nin ilk parti özel konferansından birkaç hafta sonra, DBP lideri Dobretsberger, HP lideri J. Raab’a tek seçeneğin ikinci “Kekkonen”²⁰ olmak olduğunu söylemiş, Avusturya’ya yön tayin edilmesinde en ince ayrıntısına kadar Finlandiya ile benzer usulün benimsenmesini salık vermiştir. Buna karşın Raab, Moskova İktisat Konferansı’na katılacak olan Dobretsberger’e, HP içerisinde Avusturya’nın tarafsızlığı fikrini savunan politikacılar bulunduğunu Sovyet Dışişleri Bakanlığı’na iletmesini söylemiştir (Ruggenthaler, 2015: 249-250).

3-12 Nisan 1952’de Moskova’da tertiplenen Uluslararası İktisat Konferansı’nda “uluslararası ticaret grubu”nda yer alan Dobretsberger, uluslararası ticaretteki ayrımcılık politikasının ülkeler arasındaki ticari ilişkilerin gelişmesine sekte vurması gerçeğini Avusturya örneği üzerinden açıklamıştır. Uygulanan baskının Avusturya’yı iktisadî gelişme özgürlüğünden yoksun bıraktığını ve

19 Avusturya Doğu-Batı Ticaret Bürosu, 1989’a kadar yasal bir kuruluş olarak var olmuş ve bugüne (2006’ya) kadar resmen yasaklanmamıştır. Büro’da komitenin teşekkülü, Başkan Dobretsberger’in vefatından sonra, 1971’de ilk kez kamuya açık hâle getirilmiştir. Komitede KP ile bağlantılı firmaların temsilcileri, devlete ve özel sektöre ait şirketlerin ve bankaların üst düzey yöneticilerinin kompozisyonu oldukça ilgi çekicidir (Enderle-Burcel, 2006: 9-10).

20 Urho Kekkonen, dönemin Finlandiya başbakanıdır.

ülkenin ham madde ve yarı mamul tedarikçisi konumuna düşürüldüğünü ifade etmiştir. ABD yardım mekanizmasının, yardım edilen ülkelerin doğal temelinden sapmasına ve büyük Batılı güçlerin ve onların silahlanma politikalarına uygun düşecek politikaların takibine yol açtığını vurgulamıştır. Böylece küçük ülkelerin iktisadî hürriyetlerini yitirdiklerini belirtmiştir²¹ (CIA, 1952b).

Bir sonraki yılda (1953) Dobretsberger'in SSCB'de tertiplenecek Moskova İktisat Konferansı için beraberinde götürüleceği 40 kişilik heyet için giriş izni aldığı belirtilmiştir. Dobretsberger'e göre Avusturya'da önde gelen birçok işadama söz konusu toplantıya iştirak etmek istemiştir. Bunun dışında Almanya eski Şansölyesi Joseph Wirtz'in Dobretsberger ile Orta Avrupa'nın (Almanya ve Avusturya) tarafsızlığı konusunda uzlaşma içerisinde olduğuna işaret edilmiştir (CIA, 1952a).

Bir başka görüşe göre Sovyet yanlısı DBP, 1946'da Sovyetler ve komünistlerce seçilen solcu-muhafazakâr Dobretsberger'in liderliğinde komünist ve solcu-sosyalist bloka katılmış ve iktidardaki HP'yi bölmek için çalışmıştır. Daha sonra KP, SDP ve DBP Sovyet desteğiyle birleşerek "Halkın Muhalefeti" (*People's Opposition*) koalisyonu ile iktidara ulaşmayı arzulamışlardır. Bu oluşumun önde gelen ismi olan Dobretsberger, Sovyet yanlısı bir eğilim içerisinde olduğundan, sosyal demokrat medya tarafından "Prof. Sovietsberger" lakabı ile anılmıştır. Fakat geniş çaplı bu girişim de Avusturya halkı tarafından kayda değer bir karşılık bulmamış, 22 Şubat 1953'teki genel seçimlerde KP %5,28'lik bir oy alabilmiştir (Mueller, 2017: 79-80).

Seçim sonrası şansölye Raab'ın uyguladığı piyasa ekonomisi ile ekonomi istikrara kavuşmuştur. 15 Mayıs 1955'te Viyana'da müttefik devletlerle imzalanan "Devlet Antlaşması" ile dış politikada sürekli tarafsızlık çizgisinde bağımsız bir devlet olan Avusturya'nın, antlaşma çerçevesinde herhangi siyasî ve askeri bir pakta girmesi, Almanya ile siyasî ve iktisadî birlik oluşturması, Habsburglar'ın geri dönüşüne izin vermesi ve Nazi teşkilatlarının kurulması yasaklanmıştır. Avusturya 1955'te BM, 1956'da Avrupa Konseyi ve 1960'da Avrupa Serbest Mübadele Birliği'nin üyesi olmuştur²² (Dursun, 1991: 178).

21 Dobretsberger'in "emperyalizm" olgusuna yönelik açıklamaları ile "yardım" ilişkileri vasıtasıyla diğer ülkeleri merkeze bağlayan politik anlayış örtüşmektedir. Dobretsberger (1943: 12, 14)'e göre emperyalizm, iktisadî sistemlerden kapitalizmin ileri bir aşamasının tezahürüdür. Bir başka deyişle emperyalizm, gelişmiş endüstri devletlerinin iktisaden geri kalmış ülkeleri, mamul mallarının sürüm sahası haline getirme ve endüstrileri için gerekli hammaddelerin temini yolunda sâdece kendilerinin faydalanacağı bir kaynak elde etmesidir. Ayrıca sermaye ihracı yoluyla yatırımlarını çevre ülkelere yayarak, söz konusu ülke ekonomilerini kendi çıkarlarına hizmet edecek bir vaziyete getirme arzularını da içermektedir. Emperyalist hedefler güden ve bunu tahakkuk ettirmek isteyen devletler, kitlevî üretimin ülke içindeki genişleme sınırlarını aşmasından ötürü, sâhip oldukları güce dayanarak başka ülkeleri kendi menfaatleri sahasına girmeye mecbur kılan devletlerdir.

22 SSCB'nin dağılması ve Doğu ve Batı Almanya'nın birleşmesiyle savaş sonrası iki kutuplu uluslararası dengenin sarsılmasına rağmen Avusturya'nın halen NATO üyesi olmaması, söz konusu tarafsızlık çizgisine müttefik devletlerin kısmen de olsa özen göstermesiyle alakalı olabilir.

Öte yandan 1953 sonrası devrede Dobretsberger'in, politikada nispeten pasif rol oynadığı gözlemlenmiştir. Esasında CIA (1950: 4)'in işaret ettiği noktaların Dobretsberger'in politik konumunu tasvir etme bağlamında sığhatli olduğu söylenebilir. Şöyle ki, Dobretsberger, geçmişte Nazi karşıtı olmasına rağmen, SSCB ile ilgili sicili daha az netlik arz etmiştir. Komünizm için bilinçli olarak çalıştığına inanılmamış, ancak öncülüğündeki DBP programı, Marshall Planı'na karşı olup, Sovyet uydularıyla artan ticareti ve SSCB ile dostane ilişkileri vurgulamıştır.

Nitekim Avusturya'nın müttefik devletlerle "sürekli tarafsızlık" yönünde anlaşma imzaladığı (1955) tarihten sonra da, Dobretsberger'in aynı politik duruşu sürdürdüğü görülmüştür. Bu minvalde, CIA (1956a: 6)'in 1 Ekim 1956 tarihli, Sovyet destekli ve Viyana merkezli "Dünya Barış Hareketi" üzerine kaleme alınan raporunda, ilgili hareketin üyeleri arasında Avusturya'dan Dobretsberger'in de bulunduğu belirtilmiştir.²³ Yine 1 Ekim 1956 referanslı bir başka CIA (1956b: 2, 5) raporunda, Dobretsberger'in Sovyet destekli ve Viyana merkezli "Uluslararası Ticaretin Teşviki Komitesi"nde Oscar Lange ve Joan Robinson gibi ünlü iktisatçılarla "üye" olarak yer aldığı görülmektedir. Bu çatı altında Dobretsberger, "Avusturya Doğu-Batı Ticareti Bürosu" (Viyana) adlı iştirak kuruluşunun başkanlığını yapmıştır.

Faaliyetlerini bu doğrultuda sürdüren Dobretsberger, Dünya Barış Hareketi kuruluşuna bağlı İktisat Komisyonu kapsamında 26-27 Nisan 1958'de Avusturya'da düzenlenen bir konferansın başkanlığını yapmıştır. Dobretsberger, konferansta, "Silahlanma yarışının birçok ülkede muhtelif sorunları gündeme getirdiğini, ancak hiçbir çalışmanın silâh üretiminden elde edilen kârların gerçeklerini tam olarak göstermediğini vurgulamıştır. Ona göre silahlanma yarışının yol açtığı enflasyon, sosyal reformlar, eğitim vs. için gelir kaybı, bu yarışın maliyetini oluşturmaktadır (CIA, 1958: 54). Dobretsberger'in vefatına değin benimsediği siyasî çizgiden ayrılmadığı, CIA (1971: 57)'in Kasım 1971 tarihli raporunda, "Dünya Barış Konseyi"nde hâlen Avusturya temsilci olarak isminin zikredilmesinden anlaşılmaktadır.

CIA'in mezkûr tespitlerinin aksine, Dobretsberger'in Britanya ile yakın dirsek teması içerisinde bulunduğunu destekleyen emareler de bulunmaktadır. Bu doğrultuda Ruggenthaler (2015: 151)'in Stockholm'deki Sovyet diplomatlarının dilinden İsveç'teki Avusturyalıların politik konumunu tasvir ettiği dikkat çekicidir. Buna göre İsveç'teki Avusturyalı sürgünler, İngilizlerin

23 Üyeler arasında Türkiye'den de iki ismin varlığı dikkat çekicidir: Nazım Hikmet ve Zekeriya Sertel. Türkiye'den iştirak kuruluşu olarak Nazım Hikmet'in liderliğinde "yasadışı" olarak tanımlanan "Barış Severler Cemiyeti" bulunmakta ve bunun paralel örgütleri olarak "Tiyatro Severler Cemiyeti", "Edebiyatçılar Derneği" ve "Sanat Dostları Cemiyeti" zikredilmektedir (CIA, 1956a: 6, 14, 50).

elinde araçtan başka bir şey değildir. Burada komünistlerin dışındaki Avusturyalıların, Amerikan ve İngiliz misyonu ile yakından bağlantılı olduğunu ileri sürmüşlerdir. İngilizlerin o dönemde SSCB’de çalışan Avusturyalı siyasî göçmenlerle temas kurulması için onlara kesin emirler verdiğinin bilindiği belirtilmiştir. Bu sebeple Sovyetler, kendileriyle temas kurma arzusunda olan Avusturyalılara karşı ihtiyatlı olunması gerekliliğine önem vermişlerdir. Bunda şüphesiz Britanya’nın Avusturya politikasının muhtemel tesirleri dikkate alınmıştır. Nitekim İngilizlerin SSCB’de çalışan siyasî sürgünlerin baskın olduğu bir grup olan Avusturya Özgürlük Cephesi’ne sokulmak için yerel Avusturyalıları kullanmaya çalıştıkları belirtilmiştir. Yerel Avusturyalılar ile bilhassa “Sosyal Demokratlar”, Avusturya Özgürlük Cephesi ile de komünistlerin egemen olduğu bir direniş grubu kastedilmiştir (Ruggenthaler, 2015: 151).

SSCB Kızıl Ordu dâhilindeki üç bağımsız “karşı-istihbarat” örgütünden biri olan SMERSH’in raporuna göre, II. Dünya Savaşı süresince Türkiye’de ve Mısır’da sürgün olan Dobretsberger’in SSCB çıkarlarının aksine, Britanya’nın gizli planları doğrultusunda Avusturya hükümetinin başına geçme ve önceki şansölye Schuschnigg’i yeniden göreve getirme çabası içinde olmuştur. Avusturya Dışişleri Bakanlığı, Britanya’nın Mayıs 1945 itibarıyla muhtemel Dobretsberger hükümetini desteklediği şâyialarından haberdardır (Ruggenthaler, 2015: 151).

Öte yandan Ruggenthaler (2015: 252, 331), Dobretsberger’in aleni bir komünist olmasa da, Sovyetlere sempati ile yaklaştığının açık olduğunu belirtmiştir. Avusturya sorununa Sovyetlerin müdahil olması hususunda bugün bilinen şey, Dobretsberger’in taleplerinin, sanki Kremlin’in sözcüsü işlevindeymiş gibi okunmasıdır. Buna karşın Dobretsberger, dönemin Sovyet belgelerinde Batılı bir ajan olarak da anılmıştır.²⁴ Kısacası Dobretsberger’in politik serüveninde ana damarı bozmadan uğradığı farklı limanların sebep-i hikmetini Puff (2012: 111-112)’un tahlilinde bulmak mümkündür. Avusturya’nın rejim bağlamında uğradığı değişiklikleri inceleyen Puff, I. Dünya Savaşı ile Soğuk Savaş sonu arasındaki devrede Almanya ve Avusturya’da esaslı farklılıklar içeren 11 veya 12 rejimin tatbik edildiğine dikkat çekmiştir. Söz konusu siyasî istikrarsızlığın dönemin hukukçuları başta olmak üzere diğer çalışanların meslekî yaşamlarına farklı biçimlerde yansıdığını ve mevcut rejime meşruiyet kazandırmaya yönelik bir tutum içerisine girebildiklerini belirtmiştir.

²⁴ Bu bağlamda Ruggenthaler (2015: 331), Dobretsberger’in Avusturya’nın tarafsızlığının gelişmesine katkısını, özellikle de Kremlin ile Avusturya hükümeti arasındaki arabuluculuk rolünü, gelecekteki araştırmalar için cezbedici olarak nitelemiştir.

Bu esnek tutum monarşizm, cumhuriyet ve diktatörlük savunusu arasında değişkenlik göstermiştir.

Dobretsberger'in de bu iklim içerisinde "sol" ve "muhafazakâr" akımlar arasında birbirinden çok da keskin ayrımlar içermeyen farklı rotalara kayması, bir parça anlaşılabilir görünmektedir. Nitekim Avusturya ile benzer özellikler gösteren Türkiye'de, 1918-1945 arasında uluslararası düzlemde oturmaya engelleyen dengelerin dışına çıkma girişimleri; siyasî kutuplaşmalara, iktidar değişikliklerine ve askerî darbelerine zemin hazırlamıştır. Bu durumun Türk aydın kesimine ve siyasetçisine ("sol" ve "sağ") farklı biçimlerde şiddette yansıdığını söylemek herhâlde mübalağa olmayacaktır.

Sonuç

"(...) Dobretsberger, üzeri gerçekten sislerle örülü entelektüel bir kimlikle karşımıza çıkmaktadır."

Sayar (2011: 360).

Dobretsberger'in iktisadî ve siyasî çizgisi hakkında, belirtilen kısıtlar ışığında, ulaşılan bulguları iki ana damar etrafında toparlamak mümkündür.

Bunlardan ilki, iktisat felsefesi anlayışı üzerine inşa ettiği "iktisadî sistem" çizgisidir. Avusturya iktisatçıları arasında Mises, Mayer, Spann ve Bauer gibi farklı çevrelerin lideri olan üçüncü kuşak temsilcilerinin öğrencisi olmakla birlikte, bunlardan bağımsız bir çizgide faaliyetlerini sürdürmüştür. Bilimsel çalışmalarında kapitalist sistemin dışında farklı bir arayışa yönelmediği, pratikte/politikada ise Marksist ve komünist bir çizgiden ziyade toplumcu (sosyalist) damarın ağır bastığı söylenebilir. Bu iki farklı damarı birbirine karıştırmadan devam ettirmesi ise gerçekten hayret uyandırmaktadır.

İktisadî hürriyetçiliğin en esaslı siyasası olan iktisadî liberalizme yakınlığı büyük ölçüde Büyük Buhran'a kadardır. Buhranın ertesinde, dönemin politik ve ekonomik şartları doğrultusunda iktisadî hürriyetçiliğin bir diğer siyasası olan iktisadî müdahaleciliğe yönelmiştir. Bu çizgide ise, en azından 1934-1938 devresinde, korporatist politikalara nispeten sıcak baktığı anlaşılmaktadır. Türkiye, Filistin ve Mısır yıllarında da iktisadî müdahalecilik çizgisinden kopmamış, üstelik iktisadî eşitlikçilikle fikrî bağını pekiştirmeye başlamıştır. KP ile dirsek teması hâlinde olmakla birlikte, iktisat ve siyaset çizgisi itibarıyla komünist olarak sınıflandırılmamıştır. Neticede liberal bir iktisatçı değildir, fakat liberalizmin konjonktürün genişleme evresinde etkili olabileceğini yadsımadığı da açıktır. Hâl böyle iken iktisadî müdahalecilik ve iktisadî eşitlikçilik arasında salınım gösteren çizgisi, kesin hükme varmayı

zorlaştırmaktadır. Konjonktür dalgalarına fazlasıyla önem atfeden iktisat felsefesi anlayışının bunda etkili olduğu söylenebilir. Son kertede “evrensellik” yerine “izafiliği”, iktisadın dinamik/evrimsel ve çok disiplinli boyutunu benimseyen Dobretsberger’in, belli bir sistemin koyu bir taraftarı olmadığını belirtmek mümkündür.

İkinci ana damar ise onun politik çizgisinden oluşmaktadır. Burada açık olmaya en yakın olan duruşu “Nazi karşıtlığı”dır. Bununla birlikte korporatizm, faşizm ve sosyalizm sacayağında değerlendirmeye elverişli bir siyasî serüveni olduğu da söylenebilir. Politik girişimlerinin birçoğunda Nazi karşıtlığı itici güç olmuştur. Bu doğrultuda Britanya ve SSCB ile dostluk ilişkileri geliştirmiş, bu devletlerin siyasî desteğini almaya çalışmıştır. Burada berrak olmayan nokta, bu devletlerin Avusturya ve Almanya hakkında geliştirdikleri stratejiler ile Dobretsberger’in politik emellerinin ne ölçüde örtüştüğüdür. ABD ile olan ilişkisi, istihbarat raporları çerçevesinde kesin bir hüküm verilmemekle birlikte, daha ziyade olumsuz bir intiba uyandırmaktadır.

Diğer taraftan Dobretsberger’in İstanbul, Kahire, Moskova ve Avusturya’daki siyasî faaliyetleri ve temasları dikkate alındığında tashihe açık şöyle bir spekülatif çıkarsamada da bulunulabilir. Avusturya’da bakanlığı döneminde İngiltere ve Fransa ile dengeli ve barışık bir çizgi arayışı, İstanbul’da İngilizlerin organize ettiği anti-Nazi faaliyetler kapsamında komünistlerle irtibat kurması, Kudüs ve Kahire’de yine İngiltere destekli anti-Nazi propaganda çalışmaları için sol gruplarla teması ve BBC’deki faaliyetleri ve nihayetinde savaş sonrası Avusturya’ya dönüşünü müteakip sol gruplarla bağlantı kurarak Sovyet Rusya ile dengeli bir ilişkinin tesisine dönük çabaları; ABD, İngiltere ve Fransa üçlüsü arasında birtakım politik farklılıklar bir kenarda tutulursa, Dobretsberger’in bu cenaha daha yakın olduğu izlenimini uyandırmaktadır. Bu konumuna uygun olarak Avusturya’nın Avrupa’da “tarafsız” bir çizgide iktisadî ve siyasî duruşa sâhip olmasını ilke olarak benimsemiştir. Realist bir tavır olarak nitelendirilebilecek bu duruşuna rağmen, pratikte Doğu-Batı Blokları arasından Doğu Bloku’na yakın addedilebilecek iktisadî görüşleri ve siyasî faaliyetlerinin de bulunması onu gizemli kılmaktadır.

“Dobretsberger Dosyası”nın bundan sonraki çalışmalar için neler vaat ettiği hususunda ileri sürülebilecek temel öneriler şunlardır: Başta Almanca olmak üzere Fransızca kaynaklara ulaşabilenler ve bunları tetkik edebilenler için Dobretsberger’in iktisadî hürriyetçilik ve iktisadî eşitlikçilik arasında gelgitler gösteren çizgisi araştırılmaya değer bir konudur. Ayrıca Avusturya’nın, Almanya’dan bağımsız olarak, uluslararası ilişkiler/siyasî tarih disiplini bağlamında I. Dünya Savaşı sonundan Soğuk Savaş’ın bitimine, oradan günümüze uzanan çizgisi, bâkir bir çalışma alanı olarak Türk araştırmacılarını

beklemektedir. Dobretsberger belki müstakil bir çalışma alanı olarak olmasa da, böylesi bir araştırma çerçevesinin mühim portrelerinden birisi olarak zengin bir referans kaynağı olacaktır.

Kaynakça

- Autengruber, P. (1996). Univ.-Prof. Dr. Josef Dobretsberger - vom Bundesminister für soziale Verwaltung zum Obmann der Demokratischen Union. Siegwald Ganglmair (Ed.), *Documentationsarchiv des österreichischen Widerstandes Jahrbuch 1996* içinde (s. 172-203). Wien-Austria.
- Burghardt, A. (1967). Catholic Social Thought in Austria. *Social Research*, 34 (2), 369-382.
- Bischof, G. (1999). *Austria in the First Cold War, 1945-55: The Leverage of the Weak*. London: Macmillan.
- CIA, (1950). *Western Europe Division Office of Reports and Estimates: Working Paper, Division Weekly* (17.01.1950). CIA-RDP79-01090A000400030002-3.
- CIA, (1952a). *Information on Dr. Josef Dobretsberger* (18.02.1852).519697e7993294098d50c173.
- CIA, (1952b). *World Economic Conference Information Bulletins* (20.06.1952). CIA-RDP83-00415R012000020001-4.
- CIA,(1956a). *The World Peace Movement* (01.10.1956).CIA-RDP78-00915R000300040002-2.
- CIA, (1956b). *International Committee for the Promotion of Trade (ICPT)* (01.10.1956). CIA-RDP78-00915R000600140012-7.
- CIA, (1958). *The International Communist Fronts in 1958*. CIA-RDP78-00915R000900320080-9.
- CIA, (1971). *The World Peace Council: A Soviet-Sponsored International Communist Front*. CIA-RDP78-02646R000600220001-7.
- Dekker, E. (2014). The Vienna Circles: Cultivating Economic Knowledge Outside Academia. *Erasmus Journal for Philosophy and Economics*, 7 (2), 30-53.
- Dobretsberger, J. (1939a). *İktisad Dersi Notları*. (çev. Halid İlteber). İstanbul: Güven Basımevi.
- Dobretsberger, J. (1939b). Bibliyografya: Henry Laufenburger ve Robert Mosse. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 1 (2), 268-271.
- Dobretsberger, J. (1939c). Ekonominin Hususi Şahıslar Tarafından İdare Edilmesinden Doğan Mahzurlar (Devletçilik Nazariyesi Üzerinde Bir Araştırma). (çev. Halid İlteber). *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 1 (1), 75-117.
- Dobretsberger, J. (1939d). Endüstrileşmedeki İnkişaf Temayülleri. *Üniversite Konferansları 1938-1939* içinde (s. 106-116). İstanbul: Ülkü Basımevi.
- Dobretsberger, J. (1940a). *Ekonomi Siyaseti 1. Cilt*. (çev. Ahmed Halid İlteber). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Neşriyatı.
- Dobretsberger, J. (1940b). Devletçilik. (çev. Ahmed Halid İlteber). *Üniversite Konferansları 1939-1940* içinde (s. 141-148). İstanbul: Ülkü Basımevi.
- Dobretsberger, J. (1943). *Ekonomi Siyaseti 2. Cilt*. (çev. Ahmed Halid İlteber). İstanbul: Güven Basımevi.

- Dobretsberger, J. (1947). A Critical Review of the Discussions on Full-Employment. *Kyklos*, 1 (1), 19-25.
- Dursun, D. (1991). Avusturya (Birinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Avusturya). *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 4. Ankara: TDV Yayınları.
- Enderle-Burcel, G. (2006, August). CPA- Companies. 14. International Economic History Congress, Helsinki/Finland.
- https://de.zxc.wiki/wiki/Emmerich_Czermak.
- https://de.zxc.wiki/wiki/Josef_Dobretsberger.
- Jabloner, C. (1998). Kelsen and his Circle: The Viennese Years. *European Journal of International Law*, (90), 368-385.
- Kaymakçı, Ö. B. (2013). İkinci Dobretsberger Dosyası: Marjinalizmin Marjinal Yorumu Ya Da Carl Menger'in Felsefi Temellerine Farklı Bir Bakış. *Doğu Batı*, (65), 233-248.
- Klausinger, H. (2006). From Mises to Morgenstern: Austrian Economics During the Ständestaat. *The Quarterly Journal of Austrian Economics*, 9 (3), 25-43.
- Klausinger, H. (2015). Hans Mayer, Last Knight of the Austrian School, Vienna Branch. *History of Political Economy*, 47 (2), 271-305.
- Klausinger, H. (2019). The Nationalökonomische Gesellschaft From Its Foundation to the Postwar Period: Prosperity and Depression. *Empirica*, (49), 487-503.
- Messersmith, G. S. (1935). *Messersmith, G.S., Vienna. To William Phillips, Washington.* (05.11.1935). <http://udspace.udel.edu/handle/19716/6585>. (Erişim Tarihi: 30.12.2020).
- Löscher, M. (2007). Eugenics and Catholicism in Interwar Austria. Marius Turda ve Paul Weindling (Ed.) *Blood and Homeland: Eugenics and Racial Nationalism in Central and Southeast Europe 1900-1940* içinde (s. 299-316), Central European University Press.
- Mises, L. von (1996). *Human Action: A Treatise on Economics*. Fourth Revised Edition, San Francisco: Fox & Wilkes.
- Mises, L. von (2013). *Notes and Recollections: With the Historical Setting of the Austrian School of Economics*. Bettina Bien (Ed.), Indianapolis: Liberty Funds.
- Mueller, W. (2017). The USSR and the Fate of Austrian Communism 1944-1956. in *Quaestoria*, 45 (1), 63-88.
- Paz, R. Y. (2015). Kelsen's Pure Theory of Law As "A Hole in Time". *Monde(s)*, 7 (1), 75-94.
- Puff, R. (2012). Scientists of the State, Science of the State, and the State: Austrian and German Public Lawyers in the Short 20th Century, Part 1: The Age of Catastrophe, 1914-1945. *Baltic Journal of Law & Politics*, 5 (2), 109-131.
- Rothschild, K. W. (1964). The Old and The New - Some Recent Trends in the Literature of German Economics. *The American Economic Review*, 54 (2), 1-33.
- Ruggenthaler, P. (2015). *The Concept of Neutrality in Stalin's Foreign Policy, 1945-1953*. Lanham: Lexington Books.
- Sayar, A. G. (2006). *Ülgener Yazıları*. İstanbul: Derin Yayınları.
- Sayar, A. G. (2011). Dobretsberger Dosyası. *İktisat Metodolojisi ve Düşünce Tarihi Yazıları*. 2. Basım içinde (s. 336-364). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Schumpeter, J. A. (2003). *Capitalism, Socialism and Democracy*. Taylor & Francis e-Library.
- Şen, F. (2008). *Ayyıldız Altında Sürgün*. (çev. Fatma Artunkal). 2. Basım, İstanbul: Günizi Yayıncılık.

Liberal Multiculturalism and Human Rights Discourse: The Contribution of Will Kymlicka

Ravza Altuntaş Çakır*

Abstract

Multiculturalism formulates inclusive and accommodative ways to respond to culturally and religiously diverse Western societies. Liberal multiculturalists such as Will Kymlicka are the pioneers in providing normative relevance of cultural membership to liberal theory and the human rights paradigm. This paper will examine Kymlicka's re-evaluation of liberalism in justifying cultural practice as a right. Kymlicka highlights the importance of the community and group to the individual's private and public life, insisting that the realization of human rights is intrinsically bound with minority and cultural rights. His liberal multiculturalist rationale for cultural accommodation is individualistic as Kymlicka appeals to the importance of national and ethnic culture only as a result of their impact on individuals. This paper demonstrates how Kymlicka's liberal multiculturalism extends the agenda of human rights discourse within the context of cultural accommodation.

Keywords: Multiculturalism, Liberalism, Human Rights, Will Kymlicka.

Liberal Çokkültürlülük ve İnsan Hakları Söylemi: Will Kymlicka'nın Katkısı

Öz

Çokkültürlülük, Batı toplumları bağlamında kültürel ve dini çeşitliliğe yanıt vermek için kapsayıcı ve uzlaşmacı çözümler ortaya koyar. Will Kymlicka gibi liberal çokkültürcüler, kültürel kimliğin/aidiyetin liberal teori ve insan hakları paradigmasıyla normatif ilişkisini ortaya koyan öncülerdir. Bu çalışma, Kymlicka'nın kültürel pratiği bir hak olarak meşrulaştıran liberal anlayışı yeniden değerlendirmesini inceleyecektir. Kymlicka, cemaatlerin ve grupların bireyin özel ve kamusal yaşamı için önemini vurgularken insan haklarının hayata geçirilmesinin özünde azınlık haklarıyla ve kültürel haklarla bağlantılı olduğunu iddia etmektedir. Kymlicka, ulusal ve etnik kültürün önemini yalnızca bireyler üzerindeki etkisinin bir sonucu olarak ele aldığı için onun kültürel uyum için öne sürdüğü liberal çokkültürlülük anlayışı bireyseldir. Bu çalışma, Kymlicka'nın liberal çokkültürlülük anlayışının kültürel uyum bağlamında insan hakları söylemini nasıl genişlettiğini ortaya koyacaktır.

Anahtar Kelimeler: Çokkültürlülük, Liberalizm, İnsan Hakları, Will Kymlicka.

*Dr. Öğr. Üyesi | İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi
Dr., İstanbul Zaim University, Faculty of Humanities and Social Sciences
ravza.altuntas.cakir@gmail.com | ORCID:0000-0002-1691-5649 | DOI: 10.36484/liberal.892404
Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 26, Sayı: 102, Bahar 2021, ss.85-103.
Gönderim Tarihi: 7 Mart 2021 | Kabul Tarihi: 13 Haziran 2021

Introduction

With the adoption of the UDHR (The Universal Declaration of Human Rights) in the aftermath of the Second World War, the notion of the inherent equality of human beings was formally recognized on an international level. However, the human rights paradigm has continued to be questioned for failing to address adequately the concerns of non-Western and non-dominant people. The human rights approach has frequently been criticized for not being expansive enough to accommodate non-Western needs (Goodhart, 2016: 4). In return these criticisms have had a tremendous impact on the evolution and rearrangement of human rights norms, practices, and discourse when it comes to self-determination, race, gender, and disabilities (Ackerly, 2016: 29). Particularly after the 1970s, criticism of the human rights paradigm for not taking cultural and ethnic minorities seriously emerged from various theoretical viewpoints. Although the notion that the “implementation of human rights norms has a collective dimension” received general acceptance, whether cultural and group-specific rights “can be understood within the discourse of human rights”, “in some sense independently” of the rights of its member, have been deeply controversial in political theory (Langlois, 2016: 24; 23). Multiculturalism has been the most prominent strand of thought in political theory presenting a critique of the philosophies of coherent and monolithic nationalism in favor of the expansion of the rights paradigm for cultural practice (Castles, 2005). Therefore, I join Chandran Kukathas (1998: 690) in making the argument that multiculturalism is the “most plausible response to the fact of moral, religious, and cultural diversity” today.

Multiculturalism, as a modern idea developed during the post-World War II era as a response to the intensified demands of cultural and religious recognition of minority groups in Western democracies. Multiculturalism aims for the acknowledgement of minority groups as distinct communities with their own associations and social infrastructure. This recognition connotes greater “representation in the public or civic realm of their ethnic, cultural, linguistic, and/or religious identities,” distinguishable from the majority population (May, 2002). There are certain characteristics that broadly define multiculturalist thought. Essentially, all multiculturalists believe in the importance of community in constituting and shaping the individual self; hence, they view community as a major source for the development and practice of autonomy, self-respect, and dignity. Accordingly, multiculturalist thinkers regard cultural or religious aspects of citizens’ identities as politically relevant and consider them a legitimate source for public demands. Therefore,

multiculturalists affirm that there should be a political, institutional, and legal reconstruction to reflect the needs, interests, and identities of the minority groups and accommodate group-based cultural distinctiveness (Kymlicka and Norman, 2000: 4).

There are also significant differences between different multiculturalist thinkers and their respective quests to develop new frameworks of accommodation. Based on their different perspectives on liberalism, culture, and religion, I categorize multiculturalism into three typologies, namely liberal multiculturalists, moral multiculturalists, and institutionalist multiculturalists. Liberal multiculturalists, like Will Kymlicka and Chandran Kukathas, provide a liberal justification of the right to cultural practice. They connect the ideal of personal autonomy with collective identity and membership, where attainment of the former is conditioned on the accessibility and maintenance of the latter. Liberal multiculturalists argue that liberalism, if correctly understood, is the best paradigm to reconcile universal political principles with cultural diversity in addressing the public inequalities among the minority groups (Kukathas, 2003: 259). Moral multiculturalists like Charles Taylor, James Tully, and Monica Mookherjee on the other hand, proclaim that individuals develop self-understandings and self-respect as a member of a community. Therefore, in order to ensure moral autonomy of individuals as well as to protect their abilities and prosperity, the moral character of cultural and religious membership should be recognized (Taylor 1985: 200, Tully, 1995: 190). Moral multiculturalists adhere to broader conceptions of morality and rights than liberal multiculturalists and criticize liberal universalism for not sufficiently upholding the recognition of diverse normative systems (Tully, 1995: 26). Institutional multiculturalists, like Ayelet Shachar and Veit Bader assert that people with different versions of the good life would have diverse public needs that require different public services, as in deeply morally diverse societies. Therefore, the actualization of equality is beyond the reach of the liberal state and its institutions alone, especially when it comes to the accommodation of organized religions that have their own jurisdictional frameworks (Bader, 2001: 10). Accordingly, they propose “a degree of regulated interaction between religious and secular sources of law, so long as the baseline of citizenship-guaranteed rights remains firmly in place” (Shachar, 2009: 133).

While the idea of minority accommodation in liberal multiculturalism is more on redistributive grounds, moral multiculturalists and institutional multiculturalists respectively address recognition on normative grounds and jurisdictional levels. However, all these three approaches link their appeal for multiculturalist accommodation through a human rights-based justification.

Minorities should be awarded recognition “as a right,” and that therefore, minority recognition is an on-going “human rights problem” (Mégret, 2012: 7). In this paper, I am particularly interested in liberal multiculturalism and its expansion of the human rights discourse through the works of Will Kymlicka; a pioneer in multiculturalist thought in providing normative relevance of cultural membership to liberal theory and the human rights paradigm.

Liberal multiculturalism originated from an internal critique and efforts to extend contemporary liberalism’s Rawlsian strand by equipping it with more pluralistic and culturally appropriate tools. As a founding father, Will Kymlicka produces a constructive critique to orthodox liberalism, which is closely associated with the Rawlsian and Dworkian strains, for its neglect of culture. Kymlicka’s liberal multiculturalism addresses orthodox liberalism’s strong individualistic moral ontology for lacking consideration of cultural goods as normatively relevant to political theory (Kymlicka, 1989: 152). Following J. S. Mill’s classical liberalism, Kymlicka maintains that dealing with individuals, who are part of, shaped by, and developed within cultural communities, not only requires dealing with individuals themselves, but also their organized communities. Liberalism’s values and rights are not static but are rather dynamic and progressive when it comes to dealing with cultural claims. A more profound and comprehensive account of goods in liberal rights, where culture falls into the category of a primary good for the existence of common membership as a human right is thus advocated (Kymlicka, 1995: 75).

With the calls for a revised understanding of liberalism, Kymlicka takes Enlightenment liberalism as the most extensive and objective paradigm and asserts that the moral values that inform the leading political institutions, or what Rawls would call ‘the basic structure’ of political society, have to be liberal. Accordingly, he proposes the advancement of pluralism, often with a strong hint of key liberal values such as autonomy, toleration, equality of opportunity, and freedom (Kymlicka, 1992: 44). Essentially, he develops a coherent theory of cultural diversity, providing balance between human rights and cultural rights by re-interpreting liberal principles. To provide this balance, Kymlicka (2007: 91) argues that contemporary approaches towards liberal multiculturalism are not an isolated movement, but rather “a new stage in the unfolding of the human rights” culture. Kymlicka (2007: 106) asserts that multicultural reforms originated from, and are a continuation of, Enlightenment liberalism and universal human rights discourse. He observes that members of historically subordinated groups demand multicultural reforms as a ‘right,’ as an integral part of a larger process of human rights revolution, to bring a close to the historical hierarchies and subordination to which they have been

exposed. Minority cultures achieving special rights, according to Kymlicka (2001: 97), could bestow them with opportunity space, not only to enjoy their cultural identities, but also to attain their fundamental human rights.

I critically discuss Kymlicka's argument that liberal multiculturalism is consistent with human rights discourse with special attention to five of his principal arguments on the subject. These are a critique of orthodox liberalism, the notion of differentiated citizenship, three models of multiculturalism, minority rights movement a part of universal human rights claims/struggle, and the liberal nature of multiculturalism. In undertaking this evaluation, the paper aims to show that multiculturalism and its claims for special/group-differentiated rights should be considered as a part of the expansion of human rights discourse in the current socio-political context of the post-1970 world.

The Critique of Orthodox Liberalism

Orthodox liberal theory argues for the civic mode of national identity and the universal incorporation of citizens into a nation-state, and argues against the recognition of minority rights that are perceived to limit individual rights and lead to discrimination among citizens (Kymlicka, 1989: 140). In the name of liberalism's core principles of *egalitarianism* and *individualism*, orthodox liberals claim that the "difference blind" organization of the nation-state "liberates individuals from the tyranny of narrow communities, guarantees their personal autonomy, equality, and common citizenship, and provides the basis for a collectively shared way of life" (May, 2002). Orthodox liberal theory suggests that cultural identities, while they may be important to individual's private lives, should have "minimal bearing on their citizenship", because "an inclusive national identity" is to subsume cultural allegiance (Laborde, 2008: 5). Thus, the orthodox liberal account of citizenship requires prioritization of individual rights over claims of legal or political entitlements founded on sub-national group affiliations (Shachar, 2000: 66).

That notion of citizenship only recognizes citizens as a part of a political community and bestows no space for the concept of minority; "citizens can be in a minority on this or that matter but not a minority which its connotation of an organized, exclusive and more or less permanent status" (Parekh, 2000: 6). In this model, rights that exist outside the spectrum of individualistic moral ontology, which "belong to a separate moral subject, the community, or group," is considered threatening to individual rights (Langlois, 2016: 23). Brian Barry's defense of a unitary and egalitarian model of citizenship is a prominent example of this orthodox liberal position. Barry (2002: 117) argues

that egalitarian justice is concerned with safeguarding equal opportunities, not about guaranteeing equal access to any particular choice or outcome. Liberalism is about universal citizenship and a uniform notion of individual rights whereupon cultural recognition would constitute a disturbance to individual interests. Barry (2002: 37) insists on a more robust defense of the liberal values of basic freedoms, non-oppression and compensation of disadvantage, which he believes contradicts Kymlicka multiculturalist agenda.

At this point it is important to bring Peter Jones's (1999: 86) classification of group rights into the debate: 'the collective conception' and 'the corporate conception' of group rights. Within the corporate conception, group is conceived "as a single integral entity" (Jones, 2008). Thus, this concept is incompatible with human rights because it gives no basis to safeguard individuals and sub-groups against the potential coercive power by the leadership of religious or cultural groups. On the other hand, within the collective conception, individual members who participate in the group have rights to collective life. This concept permits for a kind of collective rights which also preserves the integrity of individual rights. Therefore, the differentiation "is crucial to the issue of whether group rights are in sympathy with, and perhaps form part of, the morality of human rights, or whether they belong to a quite different and potentially conflicting morality" (Jones, 1999: 107).

Kymlicka's criticism of the orthodox liberal conceptualization of citizenship rights is based on the collective conception of cultural rights, as Kymlicka himself is a harsh critique of the illiberal tendencies within the corporate conception. Orthodox liberalism does not make much differentiation between these two conceptions however and perceives multicultural rights as a whole as being conducive to weaken the bonds of citizenship, limit individual rights, and lead to discrimination among citizens (Kymlicka, 1991: 152). Thus, Kymlicka (1989: 140) maintains that orthodox liberalism "demands equal rights of citizenship, regardless of the consequences for the existence of minority cultures." However, Kymlicka (1990: 209) observes that the reason for such denying of "the legitimacy of special measures for cultural minorities" is orthodox liberalism's narrow understanding of autonomy and discarding its cultural component. For orthodox liberals, politics is shaped by autonomy based on individual liberty, and culture can neither have the normative power nor be a source for deliberation in politics: Post-war political theorists such as Rawls and Dworkin do not regard cultural membership as a primary good or as grounds for legitimate rights claims (Kymlicka, 1992: 34).¹ As a consequence,

¹ Although Rawls has emphasized the importance of liberty as a primary good, in terms of the ability to freely pursue one's beliefs and paths to gain self-respect, according to Kymlicka, he has avoided

Kymlicka (1997: 75) argues that their theories remained underdeveloped in terms of accommodating diversity.

Kymlicka criticizes orthodox liberal theory for working within the reference of a simplified, unitary and homogenizing, model of nation-state, where there only exists one community for all citizens. The post-war literature finds the concept of minority easily manipulative and questions the very existence of collective minority demands. In a nation-state, the political community, conflated with the cultural community in commitments, seeks to eliminate any potential inequalities among citizens in the state (Kymlicka, 1989: 177). Kymlicka challenges that belief by arguing that within most states, the political community has various cultural communities. Hence, most modern states are culturally plural, where the multicultural understanding of citizenship based on a liberal conception of relationships between self and community, as well as identity and culture, naturally arise (Kymlicka, 1989: 135).

Accordingly, Kymlicka (1992b: 140) states that the commonality of cultural membership, and its claim of special/group-differentiated rights, is consistent with liberalism's strong commitment to individual autonomy – “the view that we have a fundamental interest in our moral power of forming and revising a plan of life” –. His argument that minority rights are perfectly compatible with the liberal rights discourse is controversial for orthodox liberals who maintain that “minority rights do not require more protection than is offered by current political and civil rights” (Metcalfe, 1996: 167). However, Kymlicka (1992b: 145) justifies his position on pre-war liberal grounds and accuses post-war, orthodox liberals of deviating from Enlightenment liberal principles. As opposed to orthodox liberal theory, in the pre-war liberal thought, autonomy was undertaken as a general value, a general human interest. This account of autonomy applies to all human action in pursuing a good life “in both public and private contexts” (Kymlicka, 1992: 44). Human freedom was closely linked to the possession of a common cultural identity and the existence of a common membership. During that era, the comprehensive liberalism of Mill, Hobhouse, and Dewey viewed the protection of minority rights as a liberal success for “the proper functioning of a well-ordered and just society” (Kymlicka, 1989: 208).

---

the logical consequences of this position. Rawls did not engage in the issue of recognizing the right of members of minority cultures to secure a context in which they can function, which would be protected from the economic and political infringements of the majority culture. Thus, Kymlicka believes that Rawls's concept of self-respect is too abstract, and claims that self-respect needs to be more accurately defined and that includes the concept of culture as a primary good, since culture has an essential role in one's attainment of self-respect (Mookherjee, 2008: 224).

For Kymlicka (1997: 84), in perceiving minority rights as inconsistent with individual rights and liberal equality, orthodox liberal theorists demonstrate a generally limited understanding of the implications of liberal principles in practice. However, if liberalism adheres to its classical tradition of pre-war liberal thought, liberal theory today should be more attentive to cultural claims and see them as a precondition for the liberal commitment to individual autonomy (Kymlicka, 1997: 75). Deriving from Kant's emphasis on the autonomy of the individual as a liberal value, Kymlicka's defense of multicultural rights is individualistic, as opposed to communitarian, in nature. Communities carry importance only in virtue of individual lives that constitute and value them rather than as a result of cultures *per se*. Kymlicka (1995a: 94) argues that "liberals should care about the viability of societal cultures" because they contribute to an individual's sense of personal identity and capacity. Kymlicka articulates this position in more depth through his conceptualization of differentiated citizenship.

The Multiculturalist Notion of Differentiated Citizenship

In the creation of a monolithic national identity, the cultural aspects of citizens' identities have occasionally been ignored or subordinated. The "shared national identity" has imposed "alien" and exclusionary forms of cultural and normative uniformity on diverse peoples (Tully, 2008: 166). Charles Taylor (1985: 200) has challenged the individualistic liberal view that men are "self-sufficient" as individuals and can develop their full existence, self-understandings, and potential independent from their social contexts. Ignoring minority group cultures has inflicted serious disadvantages and substantially diminished the capacity of political participation for their individual constituencies (Taylor, 1997: 64-68).

The concept of differentiated citizenship is at odds with this monolithic and hegemonic national identity. Kymlicka's liberal multiculturalism "is primarily based on liberal notions of equality rooted in the recognition of difference" (Göle and Billaud, 2011: 127). This notion may resemble John Rawls, who in *Political Liberalism* (1993) "attempted to reconcile equality with difference" (Göle and Billaud, 2011: 127). However, under the differentiated citizenship framework, Kymlicka takes the liberal theory a step further by advocating group-specific rights in addition to individual citizenship rights, to bring an end to injustice over difference. In contrast to the orthodox liberal account, Kymlicka maintains that people's multifaceted lives as individuals

and members of cultural associations must be conceptualized together when reassessing rights.

The normative position behind the notion of differentiated citizenship is the recognition of the role of cultural structures² in constituting one's sense of personal identity, individual autonomy, and capacity through culture's provision of "an intelligible context of" choices and options as well as "anchor for their self-identification and the safety of effortless secure belonging" (Kymlicka, 1995: 89). Kymlicka (1995a: 94) illustrates a very good theoretical understanding of the interdependence of the public and private by manifesting how culture penetrates private and public life providing a societal context in which an individual's life circle evolves. In an individual's pursuit of their conception of goods, Kymlicka (1995a: 109) argues, not every individual is ascribed the same amount of self-respect, quality of life, and context of choice through birth. The members of dominant cultures bear inherent advantages over the constituencies of minority groups. Therefore, governments should appreciate that groups with societal cultures require some special/group-specific rights. Only through the acknowledgement of differentiated citizenship, the power of the state and ruling social groups can be prevented from eroding community values of the minorities that are central to a member's identity (Kymlicka, 2007: 133). Essentially, for Kymlicka, group-specific rights are necessary for individuals to not only enjoy the cultural structures, but also to obtain the very basic individual human goods, such as individual autonomy, freedom, and self-respect (Mookherjee, 2004: 223).

Kymlicka (1989: 216) argues that differentiated citizenship, and its premises of special rights for minority cultures, is in fact consistent with liberal principles of justice and equality and represents a new stage of their enactment. As a point of justification, Kymlicka (1992b: 140) states that liberal principles of justice require removing or compensating for underserved disadvantages, particularly if they are derived from unavoidable circumstances such as being ascribed by birth. Liberal principles of equality require respecting the importance of the individual right to belonging, whether through political, economic, or cultural membership in a community (Kymlicka, 1989: 197). Therefore, justice should involve more than giving equal rights, since minority cultures must struggle to "develop equal amount of good, such as self-respect" that the members of a dominant society are inherently granted (Mookherjee, 2004: 224). In addition, equality should involve making the cultural associations and infrastructures available for members to function within. Therefore, for

---

2 A cultural structure "is an inherent set of values and customs" (Mookherjee, 2004: 224).

Kymlicka, there is little difference between traditional socio-political claims for equality and social justice and the minority cultures who struggle for equality and justice (Mookherjee, 2004: 220). Accordingly, Kymlicka formulates three types of cultural accommodation grounded in liberal theory.

Three Models of Kymlicka's Liberal Multiculturalism: Indigenous Groups, National Minorities, and (Voluntary) Immigrants

Kymlicka (2002: 5) praises the current multicultural developments in the West for repudiating "older ideologies of 'one state, one nation, one language'" by defying the policies of exclusion or assimilation. These developments have served to "overcome the legacies of earlier hierarchies and to help build fairer and more inclusive democratic societies" (Kymlicka, 2010: 101). Kymlicka identifies three models of multiculturalism that have been developed in the West, namely multicultural citizenship for indigenous people, national minorities, and immigrant groups. To give a brief account on these models, the multicultural citizenship model for indigenous people corresponds to special rights and treatment in addition to a degree of self-determination and self-government that entails delegating legal power. On the other hand, the multicultural citizenship model for national minorities grants special minority rights while immigrants enjoy only polyethnic (accommodation) rights. Polyethnic rights encompass a scale of legal protection measures from state funding of certain cultural practices to positive discriminatory laws (Kymlicka, 1995).

As such, Kymlicka (1997: 73) draws a sharp division between the immigrant group and the other two categories. He argues that immigrants have voluntarily become a part of the society they live under; they had neither a traditional link to the land nor traditional self-governing cultural mechanisms within it. Therefore, he insists, immigrants are to be integrated into the existing societal cultures and institutions of their receiving countries with equal opportunities, rather than living at the margins with the risk of further marginalization. Freedom and equality in this context refer to reform within mainstream institutions in order for common public institutions to accommodate the differences of immigrant groups, such as religious symbols or dietary requirements. In short, immigrant groups should be given polyethnic rights for political integration into the liberal order (Kymlicka, 1995: 140).

National minorities and indigenous peoples for Kymlicka have a different position than immigrant groups. They were involuntary incorporated in the liberal order of the modern state. Prior to this forced inclusion, they had

governed themselves by their rules and organized their communities around their traditions, institutions, and norms in that land much before the dominant institutions incorporated them into the larger society. In other words, they have had *societal cultures*, which consist of shared history and language, coherent institutions, and customs (Kymlicka, 1997: 76). As such, societal cultures can provide a satisfactory context for the autonomy of their members, and hence, Kymlicka believes that it is unfair to force them to be fully integrated into mainstream society. Kymlicka specifically softens his commitment to the actualization of liberal values in the case of indigenous people and national minorities. He argues that they should be given autonomy to cultural infrastructures and social associations and exemption from the liberal order unless they opt for extreme cases such as crimes against humanity (Kymlicka, 1995: 169).

Kymlicka (1997: 77) summarizes that “the aim of a liberal theory of minority rights is to define the fair terms of integration for immigrants, and to enable national minorities to maintain themselves as distinct societies.” However, within his liberal theory of minority rights, he does not categorize or discuss in any detail the case of religiously defined groups. Culture, in liberal multiculturalist discourses, can provide an essential basis for social context, group identity, and community relations in an individual’s life. Discussions of religiously-defined groups among liberal multiculturalists have often lacked detailed explanation. For instance, Kymlicka (1995: 76) includes a religious element within the definition of a societal culture, which he defines as “a culture which provides its members with meaningful ways of life across the full range of human activities, including social, educational, religious, recreational, and economic life, encompassing both public and private spheres.” Thus, according to Kymlicka, it is culture that provides religious fundamentals. But one must recognize that some groups would see religion as more central than culture. In addition, people who have different cultures might share the same religion and view it as the most important part of their identities.

In fact, in most of Europe, unlike Kymlicka’s native Canada, the issue of religious minorities within multiculturalism receives more attention than culture. However, neither do religiously defined minority groups constitute a separate category in Kymlicka’s assessment, nor are they entitled to special rights or treatment. Kymlicka’s liberal justification for the importance of the community in the lives of individuals and cultural practices has opened the way for others to develop multiculturalist methods for accommodation that award religion a more central place. For instance, multiculturalist theories of religious accommodation have been proposed by institutionalist

multiculturalists like Ayelet Shachar (2008, 2009), who argue that the concept of religious diversity requires different policies to incorporate mechanisms of law within multiculturalist accommodation.

Essentially, Kymlicka argues, in pluralist societies, liberal rights are to take deeper and more comprehensive account of goods, where cultural identity and membership are to be considered a primary good association. Thus, there is a need for some form of cultural, minority rights, whose scope is compatible with the human rights paradigm, realigning the perceived oppositional dichotomy of citizenship and group membership (Kymlicka, 1992: 44). Kymlicka's concept of minority rights does not only reconcile individual and cultural rights, but is also involved in the political struggle to extend the universal human rights paradigm.

Minority Rights Movement As a Part of Universal Human Rights Claims/Struggle

Orthodox liberalism has created an individualistic liberal set of rights and has excluded the community as “a locus of normativity” (Provost and Sheppard, 2013: 2). Contrary to the orthodox liberal position, Mookherjee (2009: 155) asserts that rights should be “interpreted in light of actual human beings experience”. If, for members of minority groups, some goods that are fundamental to their life and their wellbeing can be only enjoyed collectively, then human rights discourse must acknowledge that fact and enlarge its compass from an individual to a group focus. Multiculturalism in this regard:

translates abstract and broad human rights standards into the vernacular of everyday life, transplanting these norms into ordinary human relations where they can truly achieve their formative potential (Provost and Sheppard, 2013: 1).

Within the multiculturalism discourse, Kymlicka is a pioneer in seeking to justify and theorize cultural accommodation on human rights foundation. In locating the minority rights claims within the existing human rights discourse, Kymlicka provides context to the concept of the rise of the human rights paradigm. He accounts for the development of the human rights culture through certain interrelated stages. Prior to World War II, the idea of racial or ethnic hierarchy was principally socially accepted, politically justified, and legally tolerated. With the adoption of the Universal Declaration of Human Rights (UDHR), the idea of a hierarchy of people was repudiated and the notion of inherent equality of human beings was promoted as an unquestionable universal norm. Such an ideological paradigm shift in the international

order greatly affected social reality, leading to the emergence of a series of socio-political movements beginning in 1948.

The first stage of these movements was the decolonization period (roughly from 1948-1966); the second stage was racial desegregation (roughly from 1955-1965). Each stage had a direct influence on the emergence of the other, eventually leading to a third stage. As the decolonization movement inspired the struggle for racial desegregation (civil rights liberalism), the civil rights movement also inspired the struggle for subordinated ethno-cultural groups, thus giving birth to a third stage, namely multiculturalism (minority rights movement) (Kymlicka, 2001:77). Kymlicka demonstrates that multiculturalism, and its demand for minority rights, is not an isolated movement itself. Rather, minority rights claims are rooted in de-legitimization of traditional ethnic and racial hierarchies and civil rights revolutions, embodying their local manifestation (Kymlicka, 2007: 89-92).

Overall, an emerging consensus on human rights in the West has enabled “multiple access points for safe political mobilization”, based on which non-dominant groups have become more demanding of multicultural reforms and group-differentiated rights (Kymlicka, 2007: 133). Kymlicka (1989: 97) grounds the contemporary trend towards liberal multicultural reforms after the 1970s as a new stage of “a larger process of social and political liberalization,” a greater accommodation of ethno-cultural diversity, and a new stage of the enactment of human rights ideals within liberal rights. The agenda of human rights discourse is expanded by Kymlicka within the context of cultural accommodation by showing the inclusive and dynamic nature of human rights extending through the several interrelated generations of rights movements. In doing so, he successfully justifies the liberal nature of his project against orthodox liberal criticisms.

The Liberal Nature of Multiculturalism

Orthodox liberal individualism argues that every individual person has an ultimate moral status and must be given equal rights and treatment. Whereas communities or groups do not bear a moral existence in their own rights or claims of their own, they carry importance only by virtue of the individual lives that constitute them. For that reason, orthodox liberalism treats people as individuals and denies the reality of right holder groups (Young, 1994: 718). As proposed by orthodox liberals such as Rawls and Dworkin, individual autonomy, “based on the political rights attributable to citizenship” in a nation-state, always take precedence over collective or sub-national identity

(May, 2002). In other words, rights have an individualistic nature rather than collective one; thus, rights stand for the protection of individuals such as women and children, not groups (Ignatieff, 2001: 67-68). Therefore, the orthodox liberal conceptualization of rights challenges the multicultural demands for rights, which are often viewed as conducive to in-group oppression.

Liberal theorists such as Barry (2002) and liberal feminists such as Susan Moller Okin (1999) suggest that the very idea of multiculturalism is at odds with, and a limit on, the individualistic logic of liberalism, with an apparent lack of commitment to equality. They also claim that “the shift towards recognizing group-differentiated rights represents a reaction against human rights” ideals and discredits liberal multiculturalism with the claims of cultural relativism (Kymlicka, 1989: 97). Okin (1999: 7) in her essay “*Is multiculturalism bad for women?*” points to an inevitable tension between feminism and multiculturalism prompted by situations in which liberal commitments to rights for minority cultures clash with and eradicate the norms of gender equality and individual women’s rights. She argues that women’s rights are likely to be obscured by the claims of cultural rights in cases of abusive and misogynist social practices such as female genital mutilation and rape-marriages.

Kymlicka very seriously addresses liberal concerns over in-group oppression and violations of citizenship rights, gender equality, and individual liberty. In this context, Kymlicka introduces the concepts of “external protection”—that is minority rights “that protect a culture from the policies of the wider society” in order to ease the minority groups’ vulnerability to the political and socio-economic influence of the dominant population—and “internal restriction”—“that is, group rights that limit the individual liberties of people within a culture” (Mookherjee, 2008: 198). Thus, Kymlicka’s support for collective rights is not unlimited and cannot be regarded as a moral absolute. He reiterates that the liberal account of minority rights endorses special rights for a minority culture against the dominant/majority community. However, it does not allow any violations of basic individual social and political rights of certain group members in the name of the rules or customs of their own groups (Kymlicka: 1992b: 145). In the case of internal restrictions towards vulnerable insiders, Kymlicka strongly favors individual rights over cultural rights. The state should practice its “right and responsibility” to intervene as a means of correcting discriminatory group acts and provide all necessary facility to exit from a group organization (Kymlicka: 1995a: 168).

Kymlicka demonstrates a clear commitment to the liberal transformation of public institutions as well as the practices of minority groups. As such, he

offers both positive and negative notions of state intervention: an intervention of state in the form of granting differentiated rights to support minority demands and in the form of restricting minority practices to protect human rights. Autonomy, which is the key value in Kymlicka's theory, provides a justification both for promoting group-differentiated rights and limiting them in favor of individual interests (Kymlicka, 1989: 170). Therefore, his concept of minority rights is strongly grounded in and constrained by universal principles and regulated by state authority (Kymlicka, 1995a: 157).

Kymlicka emphasizes that the kind of communality proposed under minority rights does not constrain individuality. Rather such communality corresponds to membership in a cultural structure and is crucial in pursuing members' essential interest in leading a good life (Kymlicka, 1989: 168). In addition, cultural rights are not morally legitimate, if they undermine democracy and the individual citizenship rights of group members, such as women. Group-differentiated rights for minority cultural groups are only justifiable if gender equality and individual liberty are accepted as important values regarding intra-group organizations (Kymlicka, 1989: 152). Generally, Kymlicka defends the dynamic and accommodative nature of liberal theory, yet he adheres to liberalism as the best form of a normative order and the absolute reconciliatory background in setting the terms for multicultural accommodation.

In Kymlicka's theory, cultural rights for minorities go beyond the standard liberal protection, though the normative arguments he makes to validate that this expansion is liberal in nature. Communities carry importance only because they constitute an organic part of an individual. Kymlicka's version of multiculturalism is not about "celebration of static cultural differences" but about promoting individual autonomy and capabilities by developing "new civic and political relations to overcome entrenched inequalities" and exclusion (Kymlicka, 2010: 12). In other words, his liberal multiculturalism is founded on individualistic norms to address inequalities rather than pursuing an agenda of normative recognition of moral worldviews by a central authority (Kymlicka, 2010: 101). Thus, he engages with practical accommodation techniques to enrich legal and political rights, which for him, are sufficient for cultural freedoms and factual equality in practice (Kymlicka and Norman, 2000: 4).

In addition, Kymlicka emphasizes that the more freedom and independence given to cultural communities, the more control the state holds on the protection of the human rights of their members. He hopes that multicultural accommodation policies will function as a catalyst for positive internal

value change towards liberal norms (Kymlicka, 2007: 107). Due to its strong commitments to ‘liberal expectancy’,³ liberal multiculturalism, he contends, is committed to acting as a genuine guarantor of gender equality, religious freedom, racial equality, and egalitarianism, while simultaneously bestowing group-specific rights as a defender of the distinct communal infrastructures and needs. Thus, for Kymlicka (2007: 92-95) multiculturalist reforms will not jeopardize human rights and liberal-democratic values as orthodox liberals assume, rather such reforms will enhance and advance them.

Moral multiculturalists like Charles Taylor (1994, 1997), James Tully (1995), and Monica Mookherjee (2005), on the other hand, criticize the pursuit of an agenda of liberal expectancy that proposes to transform individuals towards a liberal end while undermining the relevance of non-Western cultures. Moral pluralists argue that recognizing the equal moral worth of individuals necessitates the positive evaluation of their cultures and religions. Thus, their scope of accommodation goes beyond political or redistributive grounds, espoused by liberal multiculturalists, to the recognition of diverse normative systems and cultural explanations in developing the common good as equal contributors (Mookherjee, 2005: 42). In moral and institutional multiculturalist thought we see a critique of orthodox liberalism for having too many comprehensive aspects that promote a certain version of an ideology or human good. This leads them to question contemporary liberal theory’s ability in accommodating the adherents of other comprehensive moral doctrines, such as religions (Taylor, 1999: 20; Bader, 2001: 2).

According to Kymlicka, normative relevance of cultural membership is present in both liberal theory and the human rights paradigm. Thus, Kymlicka (1995: 6) strongly argues that “it is legitimate, and indeed unavoidable, to supplement traditional human rights with minority rights.” He maintains that if the liberal theory of multiculturalism is correctly interpreted and implemented, liberal concerns over in-group oppression and violations of gender equality and individual liberty would be placated and liberals would contentedly accept the legitimacy of minority rights claims as a part of liberal human rights discourse. Overall, multiculturalism for Kymlicka (2010: 101) is a liberal project, which concerns the expansion and continuation of the universal human rights discourse at procedural levels.

---

3 Nancy Rosenblum (1998: 51) describes the “liberal expectancy” as the assumption that life under democratic governance will induce citizens with illiberal identities to internalise liberal norms to reach an agreement on the common good and a civic ethos.

Conclusion

By putting liberal theory with an individualistic basis as the backbone of his multiculturalist project, Kymlicka asserts the individual right to cultural belonging as a liberal virtue. He challenges the universal citizenship assumption of orthodox liberalism that citizens cannot demand public appearances as members of separate minorities. Alternatively, Kymlicka develops a coherent theory of cultural diversity by re-interpreting liberal principles in light of the complexity and heterogeneity of modern societies with citizens from diverse cultural backgrounds. Kymlicka's differentiated citizenship stands for an inclusive conception of justice and equality, challenging the orthodox liberal assumptions of identical rights and uniform treatment regardless of one's identity-based differences.

Similarly, Kymlicka finds the orthodox liberal conception of human rights to be overly theoretical. It fails to pay due attention to citizens' complex identifications and bring justice and equality to the reality of the human condition. Kymlicka presents a pluralist focus on rights to tackle difference and the importance of culture for the protection of individual autonomy. He proposes that individual rights and minority rights should be viewed as complementary rather than conflicting. His liberal multiculturalist rationale for cultural accommodation and recognition is consistent with and often a prerequisite of liberal concerns for individual rights. Accordingly, Kymlicka advocates for the genuine espousal of liberal values by state institutions and rights in favor of culture-based claims while also arguing for the liberal expectancy to engender liberal values within minority cultures.

The normative relevance of cultural membership is present in both liberal theory and the human rights paradigm as interpreted by Kymlicka; thus, he advocates for the acknowledgment of cultural difference as a matter of right. Kymlicka's liberal multiculturalism contributes to the human rights discourse by theoretically justifying minority rights as a continuation of, not a departure from, universal human rights. Cultural membership, considered to be a primary good, is a politically relevant base for public demands and policymaking. Individuals can enjoy cultural rights within minority groups as part of the expansion of the human rights discourse in a multicultural context. In essence, the re-evaluation of liberalism, increased importance of the community to the individual's public life and revised liberal justification for group-differentiated rights as human rights are now considered as the foundations of multiculturalist thought to which Kymlicka has contributed.

References

- Ackerly, Brooke (2016). Feminist and Activist Approaches to Human Rights. In M. E. Goodhart (ed.) *Human Rights: Politics and Practice*. Oxford: Oxford University Press.
- Bader, Veit (2001). Associative Democracy and the Incorporation of Ethnic and National Minorities. In P. Hirst and V. M. Bader (eds.) *Associative Democracy: The Real Third Way*. London: Frank Cass, pp. 187-202.
- Barry, Brian (2002). *Culture and Equality: An Egalitarian Critique of Multiculturalism*. Cambridge: Harvard University Press.
- Goodhart, Michael E. (Ed.). (2016). *Human Rights: Politics and Practice*. Oxford: Oxford University Press.
- Göle, Nilüfer and Billaud, Julie (2011). *Islamic Difference and the Return of Feminist Universalism*, viewed 19 February 2015, <from <http://europublicislam.ehess.fr/galleries/1236-fractalh/0e03ec5f041f8d536872ad9c35982c1b/photos//ch5-gle-billaud.pdf>>
- Ignatieff, Michael (2001). Human Rights as Idolatry. In Amy Gutman (ed.) *Human Rights as Politics and Idolatry*. Princeton University Press.
- Jones, Peter (1999). Human rights, group rights, and people's rights. *Human Rights Quarterly*, 21/1, 80- 107.
- Jones, Peter (2008). Group Rights. *Stanford Encyclopaedia of Philosophy*, viewed 1 March 2015, <from <http://plato.stanford.edu/entries/rights-group/>>
- Kukathas, Chandran D. (2003). *The Liberal Archipelago: A Theory of Diversity and Freedom*. Oxford: Oxford University Press.
- Kymlicka, Will (1989). *Liberalism, Community and Culture*. Oxford: Clarendon Press.
- Kymlicka, Will (1992). 'Two models of pluralism and tolerance'. *Analyse & Kritik*, 14(1), pp. 33-56.
- Kymlicka, Will (1992b). The Rights of Minority Cultures: Reply to Kukathas. *Political Theory*, 20(1), pp. 140-146.
- Kymlicka, Will (1995). *Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights*. Oxford: Clarendon Press.
- Kymlicka, Will (1997). Do We Need a Liberal Theory of Minority Rights? Reply to Carens, Young, Parekh and Forst. *Constellations*, 4(1), pp. 72-87.
- Kymlicka, Will (2001). *Politics in the Vernacular: Nationalism, Multiculturalism, and Citizenship*. Oxford: Oxford University Press.
- Kymlicka, Will (2007). *Multicultural Odysseys Navigating the New International politics of Diversity*. Oxford: Oxford University Press.
- Kymlicka, Will (2010). *The Politics of Reconciliation in Multicultural Societies*. Oxford: Oxford University Press.
- Kymlicka, Will & Norman, Wayne (2000). *Citizenship in Diverse Societies*. Oxford: Oxford University Press.
- Laborde, Cécile (2008). *Critical Republicanism: The Hijab Controversy and Political Philosophy*. Oxford: Oxford University Press.
- Langlois, Anthony, J. (2016). Normative and Theoretical Foundations of Human Rights. In M. E. Goodhart (ed.) *Human Rights: Politics and Practice*. Oxford: Oxford University Press.

- Metcalf, Eric (1996). Illiberal Citizenship-A Critique of Will Kymlicka's Liberal Theory of Minority Rights. *Queen's LJ*, 22, pp. 167-208
- May, Stephen (2002). Multiculturalism. *Blackwell Reference Online*, viewed 19 February 2012 <from http://www.blackwellreference.com/subscriber/tocnode?id=g9780631206163_chunk_g978063120616316>
- Mégret, Frédéric (2013). International Human Rights and Global Legal Pluralism: A Research Agenda. In René Provost and Colleen Sheppard (eds.) *Dialogues on Human Rights and Legal Pluralism*. Dordrecht: Springer.
- Mookherjee, Monica (2005). Affective Citizenship: Feminism, Postcolonialism and the Politics of Recognition. *Critical Review of International Social and Political Philosophy*, 8(1), pp. 31-50.
- Mookherjee, Monica (2008). Multiculturalism. In Catriona McKinnon (ed.) *Issues in Political Theory*. Oxford: Oxford University Press.
- Mookherjee, Monica (2009). *Women's Rights as Multicultural Claims: Reconfiguring Gender and Diversity in Political Philosophy*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Multiculturalism (2005). In Immigration and Asylum from 1900 to Present. *Credoreference Online*, viewed 19 February 2012, <from <http://www.credoreference.com/entry/abcmigrate/multiculturalism>>
- Okin, Susan Moller (1999). Is Multiculturalism Bad for Women? In Joshua Cohen, Matthew Howard and Martha Craven Nussbaum (eds.). *Is Multiculturalism bad for women?* Princeton, N.J.: Princeton University Press, pp. 7-24.
- Parekh, Bhikhu (2000). *Rethinking Multiculturalism: Cultural Diversity and Political Theory*. Basingstoke: Macmillan Press.
- Provost, Rene and Sheppard, Colleen (2013). *Dialogues on Human Rights and Legal Pluralism*. Dordrecht: Springer.
- Rosenblum, Nancy L. (1998.). *Membership and Morals: The Personal Uses of Pluralism in America*. New York: Princeton University Press.
- Shachar, Ayalet (2000). On Citizenship and Multicultural Vulnerability. *Political Theory*, 28 (1), pp. 64-89.
- Shachar, Ayalet (2008). Privatizing Diversity: A Cautionary Tale from Religious Arbitration in Family Law. *Theoretical Inquiries in Law*, 9, 573-587.
- Shachar, Ayalet (2009). Entangled: State, Religion, and the Family. *Harvard International Law Journal*, 49, pp. 135-142.
- Taylor, Charles (1985). 'Atomism'. *Philosophical Papers*, 2, pp. 187-210.
- Taylor, Charles (1994). *Multiculturalism: Examining the Politics of Recognition*. Princeton: Princeton University Press.
- Taylor, Charles and Gutmann, Amy (1997). 'The Politics of Recognition'. *New contexts of Canadian criticism*, 98, pp. 25-73.
- Tully, James (1995). *Strange Multiplicity: Constitutionalism in an Age of Diversity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tully, James (2008). *Public Philosophy in a New Key*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Young, Iris Marion (1994). Gender as Seriality: Thinking about Women as Social Collective. *Signs*, 19 (3), pp. 713-738.

Kemalizm'in Kadın Siyaseti: Unutma, Bastırma ve Araçsallaştırma*

Ömer Baykal**

Öz

İmparatorluk düzeninin son bulmasının ardından oluşan iktidar boşluğu, Cumhuriyet yönetimi tarafından doldurulmuştur. Yeni rejim, imparatorluk bakiyesi olan tecrübeleri tasfiye etme ve farklı bir düzen kurma arayışı içerisinde olmuştur. Bir modernleşme deneyimi olarak Kemalist siyasetin en dikkat çekici görünümünden birisi kadın kimliğidir. Cumhuriyet yönetimi, geri kalmışlığın ve ilericiliğin anlamını kadınlara yükleyecek ve kadın kimliği siyasetin merkezi öğelerinden birisi olacaktır. Bu çalışmada, öncelikle, Osmanlı tecrübesi ele alınacak ve bu tecrübenin varlığı "unutma" başlığı altında tespit edilecektir. İkinci aşamada yeni rejimin karşılaştığı kadın deneyimlerinin resmi siyaset ile olan güç ilişkisi "bastırma" başlığı altında incelendikten sonra üçüncü aşamada, araçsallaştırma başlığında rejimin kadınlara yüklediği politik misyon tetkik edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Kemalizm, Feminizm, Kadın, Politik Hareket.

Women's Politics of Kemalism: Forgetting, Suppression And Instrumentalization

Abstract

The power vacuum that emerged after the end of the imperial order was filled by the Republic administration. New regime sought to liquidate the empire's residual experiences and establish a different order. One of the most striking aspects of Kemalist politics as an experience of modernization is female identity. The Republican administration would attribute the meaning of backwardness and progressivism to women, and female identity would be one of the central elements of politics. In this study, first, the Ottoman experience will be discussed, and the existence of this experience will be evaluated under the title of "Forgetting." In the second section, the relationship between women's experiences and official politics, faced by the new regime, will be discussed under the heading of "Suppression." In the third section, under the title of "Instrumentalization," the political mission imposed by the regime on women will be examined.

Keywords: Kemalism, Feminism, Women, Political Movement.

*Bu çalışma 21-22 Aralık 2017 tarihlerinde düzenlenen Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Kongresi'nde sunulan "Kemalizm, Kadın ve Devlet Feminizmi Kavramının Gerçekliği" başlıklı bildiriden yararlanılarak hazırlanmıştır.

**Dr. Öğr. Üyesi | Bartın Üniversitesi İ.İ.B.F. Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü
obaykal@bartin.edu.tr | ORCID:0000-0001-7182-4793 | DOI: 10.36484/liberal.939181
Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 26, Sayı: 102, Bahar 2021, ss.105 -131.
Gönderim Tarihi: 18 Mayıs 2021 | Kabul Tarihi: 10 Haziran 2021

Giriş

İmparatorluk düzeninin son bulmasının ardından Mustafa Kemal önderliğinde Anadolu’da ulus-devlet çerçevesinde kurulan Cumhuriyet idaresi, önce kurumsal daha sonra ideolojik açıdan radikal bir yönelim göstermiştir. Milli Mücadele döneminde Mustafa Kemal’in liderliği için İtilaf güçleri tarafından kullanılan Kemalizm¹ ifadesi kısa süre sonra rejimin tanımlanması adına düzen taraftarlarınınca yaygınlaştırılacaktır. Resmi/egemen bir ideoloji olarak Kemalizm, kısmen Mustafa Kemal Atatürk’ün mesleki formasyonu kısmen siyasi tercihleri nedeniyle kurucu liderin sağlığında yeterli düzeyde inceltilmeyen, büyük oranda realizm çerçevesinde şekillenecektir (Demirel, 2012: 293). Laiklik, milliyetçilik ve devletçilik sacayağında yeşeren Kemalizm, Milli Mücadelenin ardından politik yönelimini Batı medeniyeti çerçevesinde biçimlendirmiş olsa da modernitenin temel ürünleri olan demokrasi, liberalizm, hukuk devleti, Marksizm, muhafazakarlık gibi entelektüel birikim ile arasına mesafe koymaktan çekinmemiştir. Resmi ideolojinin göz ardı ettiği ya da bastırmaktan geri durmadığı çağdaş ideolojilerden birisi de feminizmdir.²

Kemalizm, sahip olduğu radikal Batıcı karakterden hareketle reddi miras yoluna giderek kendisini sıfır noktası olarak tanımlamıştır; bu durumun tipik

1 Kemalist tek-parti iktidarının kuruluşu için bkz. Tunçay, Mete (1992). *T.C.’nde Tek parti Yönetimi’nin Kurulması*, İstanbul: Cem Yayınevi, Öz, Esat (1992). *Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım*. Ankara: Gündoğan Yayınları, Koçak, Cemil (1986). *Türkiye’de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*. Ankara: Yurt Yayınları. Kemalist siyasetin temel ilkeleri için bkz. Köker, Levent (2004). *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*. İstanbul: İletişim yayınları, Parla, Taha (1995). *Kemalist Tek-Parti ve İdeolojisi ve CHP’nin Altı Ok’u*. İstanbul: İletişim Yayınları, Baykal, Ömer (2019). Resmi Bir İdeoloji olarak Kemalizm. *Cumhuriyet Döneminde Siyasi İdeoloji* (der. Ömer Baykal). Ankara: A Kitap. ss. 1-76.

2 Kadınların ezildiğinden, ikincil konuma itildiğinden hareketle ortaya çıkan feminizm, toplumda var olan dezavantajlı durumu kaldırmaya ya da geriletmeye çalışan, hak ve rollerini genişletme adına mücadele eden modern siyasi bir akımdır. Kadınların, aile içerisinde ya da toplumsal alanda yaşadığı dezavantajlı konum, tarihsel bir geçmişe sahip olsa da kadınların bu durum karşısında geliştirdikleri bilinç, çağdaş döneme ait bir olgudur. Düşüncenin bir dizi eylem ile desteklenmesi, feminizmin hareket alanını genişletecek ve teorik söylem siyasi bir mücadele vasıtasıyla tahkim edilerek toplumsal bir harekete dönüşecektir (Michel, t.y.: 6). 19. Yüzyılın ortalarına gelindiğinde, birinci dalga feminizm olarak ifade edilen kadın hakları söylemi, liberalizmden aldığı ilhamla erkeklerle tanınan oy hakkının kadınlara da teşmil edilmesini talep edecek ve dünyanın farklı coğrafyalarında kendisine alan bulan siyasi mücadele, Birinci Dünya Savaşı sonunda hak kazanımıyla neticelenecektir (Çakır, 2014: 418). 1960 sonrasında ortaya çıkan ikinci dalga feminizm ise mevcut eşitsizliğin kökenlerinin toplum içerisinde ve büyük oranda iktisadi alanda olduğunu öne sürecektir. İlk ayağı Marksizm eşliğinde beliren ikinci dalga feminizm, radikal feminizmin etkisine girdikten sonra kendisini saran sınıf siyasetinden sıyrılarak doğrudan cinsiyetçi kimliği ön plana çıkartacak ve patriyarka eleştirisi gerçekleştirecektir (Donovan, 2001: 268, MacKinnon, 2015:21-31). “Cinsel olan politiktir” söyleminden yola çıkan radikal kadınlar, ürettikleri erkek egemen düzen eleştirisi üzerinden iktidar ilişkilerinin alanını özel alana doğru genişleteceklerdir. Birinci ve ikinci dalga feminizmin temel varsayımı, bir bütün olarak kadınların aynı düşünsel ve entelektüel aura içerisinde olduğudur. 1990 sonrası yükselen ve günümüz dünyasında gücünü büyük oranda koruyan üçüncü dalga kadın hareketi, felsefi anlamda Avrupa-merkezci, aydınlanma düşüncesinden beslenen, kültürel olarak toptancı yaklaşımın eleştirisi üzerine kuruludur. Dinsel, mezhepsel, etnik ya da bölgesel kimliklerden beslenen politik kadınlar hem buldukları coğrafyalarda erkek egemen düzen ile hem de Batılı/Batıcı kadın ile mücadele ederek farklılıklarını ortaya koymaktadırlar.

örneği, kadın meselesinde karşımıza çıkmaktadır. Unutulan kadın kimliğinin hatırlanması, resmi siyasetin sınırları dışında var olan kadın tecrübelerinin tespit edilmesinin yanı sıra egemen ideolojinin farklı kadın söylemlerinin ortaya konulması Cumhuriyet dönemindeki kadın konusunun anlaşılması bakımından anlamlıdır. Çalışmada öncelikle, Osmanlı yenileşmesi içerisinde kent merkezli olarak beliren kadının aile içerisindeki konumu, hukuki kazanımları, kamusallaşma süreçleri ele alınarak nasıl bir tecrübenin Cumhuriyet rejimine intikal ettiği tespit edilecek, ikinci aşamada yeni siyaset düzeni içerisinde ortaya çıkan kadın deneyimlerinin rejimle olan münasebetleri, mücadelesi değerlendirildikten sonra nihai olarak Kemalist siyasetin farklı kadın kimlikleri üzerinden geliştirdiği araçsal tutum tetkik edilecektir. Amaç, kadın kimliğini rejimin önemli göstergelerinden biri haline getiren Kemalizm'in kadın siyasetinin "gerçekliğinin" tespit edilmesidir.

Unutulan/Unutturulan Kadınların Hatırlanması

İstanbul'un fethi sonrasında, sultan merkezli örgütlenen bürokratik mekanizmanın belirmesinin ardından İstanbul başta olmak üzere Osmanlı kentlerinde yeni bir toplumsal yapı oluşmaya başladı. Kırsal yapının girift görünümünün aksine yeni kent kültürü, bölünmüş bir karakter arz etmekteydi. Kamusal alan, erkek kimliği üzerinden tanımlanırken şeref, namus, mahremiyet, kardeşlik, sadakat gibi özel alana ait kültürel normlar kadın aracılığıyla temsil ediliyordu (Çaha, 2017: 84). İmparatorluğun Avrupa'da baş gösteren kapitalist ilişkilere maruz kalması ve Batı'nın bir tür pazarı haline gelmesi, toplumsal anlamda başkentte var olan düalist yapıyı önemli ölçüde sarsacaktı. Azınlık kadınlarının Avrupa'dan gelen tekstil ürünlerine karşı göstermiş oldukları talep, yaygınlaşan moda kültürü ve artan tüketim heyecanı İstanbul'un Müslüman kadınlarını derinden etkileyecekti. Ortaya çıkan "bozulma", kamu otoritesini önlem almaya itti ve 16. yüzyıldan 20. yüzyılın başlarına kadar devlet, kadınların şehir içinde var olma biçimlerini tanzim eden bir dizi ferman yayınladı. Kentin ileri gelen otoriteleri kadınların nasıl ve ne tür elbiseler giymeleri, nerelerde bulunmaları, kimlerle yolculuk etmelerine kadar birçok alanda sosyal kontrolü resmi yazışmalara döken bir biçim geliştirdi (Şeni, 1985: 67-69). Amaç, kent yaşamında özel alanı temsil eden kadının kamusal alana doğru yapmış olduğu açılımın kontrol edilmesi ve yönetilmesiydi.

Tanzimat öncesinde zamanını büyük oranda ev içerisinde geçiren şehirli Osmanlı kadınları, yenileşme döneminden itibaren "ehli namus" olarak bilinen komşu kadınların evlerine giderek hem üretimin bir parçası oldular hem de gündelik hayatın pratiklerini öğrendiler. Kadın eğitimindeki bir diğer

yöntem, ilkinde kıyasla daha elit bir mahiyet arz eden, entelektüel kadın figürünü oluşturmak amacıyla kurgulanan konak faaliyetleriydi. Ekrem Işın, konaklarda verilen bu tür eğitimleri, Osmanlı saraylarındaki geleneksel harem eğitiminin Tanzimat dönemine uyarlanmış hali olarak tanımlayacaktır (1988: 151). Devlet adamı, ulema ya da tüccar ailelerinin yürüttükleri konak eğitimi, kısa süre sonra Osmanlı kadınları arasında yer alacak entelektüel isimlerin oluşmasında öncü rol oynayacaktır.

Osmanlı'da kız çocuklarının temel eğitimleri, vakıflara bağlı olarak hizmet veren Sıbyan mektepleri aracılığıyla yürütülüyordu (Unat, 1974: 6). Sıbyan mektepleri dışında kız çocuklarının yaygın bir şekilde eğitime tabi tutulması ve buradan hareketle kadın kimliğinin kamusallaşmasında rol oynayan en önemli gelişme, II. Mahmut döneminde başlayan ve devamında gerçekleştirilen Maarif reformudur. 1869 Maarif-i Umûmiye Nizamnâmesi çerçevesinde kızlar için öğretmen okullarının eğitim faaliyetlerine başlamasının yanı sıra ilk kez 1859 yılında açılan rüştiyelerin sayısının artırılması hedef olarak ortaya koyulmuştu (Enginün, 1979: 186, Kurnaz, 1990: 16). 1869 Nizamnamesi'nden sonra 1876 Kanun-ı Esasi ile ilköğretimin mecburi hale getirilmesi, kız ve erkek çocuklarının eğitim hakkından eşit bir şekilde yararlanması bakımından oldukça dikkat çekicidir (Kodaman, 1980: 110-115). İlk kız idâdîsi ise, II. Abdülhamid döneminde 1880 yılında açılmış olsa da Müslüman ailelerinin rağbet etmemesi nedeniyle sayıları istenen seviyeye ulaşamayacak; evlenmeyen Müslüman aile kızlarının ilk tercihi, büyük oranda kız öğretmen okulları olacaktı (Kurnaz, 1990: 26). Tanzimat dönemine kadar uzmanlık gerektiren bir mesleğe sahip olmayan Osmanlı kadını, 1870 yılında açılan Dârülmualimât okullarını tercih edecek ve aldığı formasyon üzerinden kamusal ilişkilere girecekti. Okulun temel amacı, kız okullarında görev yapacak kadın öğretmenlerin yetiştirilmesiydi. Dârülmualimât okullarından mezun olanlar, sadece Sıbyan mektepleri ve rüştiyelerde değil konaklarda da özel eğitim vererek yeni kuşakların yetiştirilmesinde önemli rol oynayacaklardı. Yenileşen Osmanlı'da dikkat çeken bir diğer kadın okulu ise, ilk kez 1865 yılında Rusçuk'ta Mithat Paşa öncülüğünde açılacak olan Kız Sanayi Mektebi'ydi. İslami ilimlerle birlikte mesleki formasyona tabi tutulan kadınların iş ve eğitimi eş anlı olarak yürütmesi, Kız Sanayi Mekteplerini rekabet ettiği okullara kıyasla ayrı bir yere konumlandıracaktı (Akşit, 2015: 96). Kız çocuklarının tahsil görmesi amacıyla ihdas edilen bir diğer eğitim kurumu 1914 yılında açılan ve mektebin erkek kısmıyla birleştirileceği 1923 yılına kadar faaliyetlerini sürdüren İnas Sanayi-i Nefîse Mektebi'ydi (Ürekli, 2003: 51-55).

Kadın kimliğinin kamusallaşması ve toplumsal inşa sürecinde eğitim kurumlarından mezun olan kadınların, sınırlı bir çevreyi temsil eden konak

kadınları ile mukayese edildiğinde çok daha etkin rol oynadığı söylenebilir (Işın, 1988: 25). Altı çizilmesi gereken bir diğer husus, Osmanlı'da kadın eğitimi noktasında verilen güvencenin Avrupa'daki örneklerine kıyasla daha erken başlamış olmasıdır. Avrupa'da büyük oranda dini kurumlar/kilise tekelinde yürüyen formel eğitim, ancak 19. yüzyılın sonunda laik karaktere dönmeye başlayacaktı. Osmanlı İmparatorluğu, Tanzimat sonrasında yaptığı yasal düzenlemeler, açtığı okullar ve getirdiği güvenceler ile kadınların örgün eğitiminde önemli bir açılım gerçekleştirmiş ve bu miras büyük oranda yeni rejime intikal etmiştir (Çaha, 2017: 96).

Kadınların aile içerisindeki yeri, Tanzimat sonrasında odaklanılması gereken hususlardan bir diğeridir. Savaşların ardından erkek nüfus içerisinde görülen ölümler ve buna bağlı gelişen düşük doğum oranları, zamanla kadınların ailedeki yerini ön plana çıkartacaktır. Kadınların konumunu tahkim eden ve besleyen diğer bir husus, hane yapısının şehirlerde büyük oranda çekirdek aile üzerine kurulmuş olmasıydı (Duben, Behar, 1998: 71). Yenileşen ve kent kültürü üzerine oturan Osmanlı'da kadınlardan beklenen toplumsal yapının kurucu unsuru olmalarıydı. Osmanlı aydınları, beşiği, anne kucağını ilk mektep olarak tanımlarken burada yaşanacak eksikliğin ileriye dönük ağır maliyetlerinin olacağını öngörmüşlerdir.

Tanzimat sonrasında yaygın bir şekilde varlık gösteren çekirdek aileye kıyasla daha sınırlı fakat sahip olduğu entelektüel ve bürokratik güç üzerinden toplumsal alanda daha etkin rol oynamaya başlayan aile biçimi, geniş Tanzimat/yalı/konak ailesidir. Tanzimat ailesinin en dikkat çekici özelliği, sahip olduğu modern karakterin bir niteliği olarak geleneksel aileye kıyasla hane içerisinde "gevşek" bir ilişkiye sahip olmasıdır. Ataerkil denetim mekanizmaları kısmen işlemekle birlikte kadınların ve gençlerin özel hayatları ve kamu alanı ile kurdukları ilişkiler genişlemiş ve oluşan yeni kültürel kodlar toplumun büyük bir kesiminde karşılık bulmuştur (Işın, 1992: 219-221). Bu bağlamda gelenek ile çağdaş kültürü terkip eden, özgüvenli, eğitilmiş kadınlar, kısa süre içerisinde hem kültürel hem de politik alanda öncü rol oynayacaklardır.

1839 yılında Gülhane'de okunan Hatt-ı Hümayun sadece siyasi, idari ve iktisadi değil hukuk düzeni açısından da önemli değişikliklere kapı aralamıştır. Yenileşme olgusu, Cumhuriyet rejiminde radikal bir merhaleye, toplum mühendisliğine dönüşmekle birlikte değişim olgusunun ilk nüvelerinin Osmanlı modernleşmesi içerisinde atıldığını ifade edebiliriz. Konumuz açısından bakıldığında kadın-erkek eşitliğini ön plana çıkarmak adına yapılan ilk düzenlemenin, 1858 yılında çıkarılan "Arazi Kanunnâmesi olduğu görülecektir. Kanunun

“Arazi-i Miriyenin Suret-i İntikâli” bölümünde, mirasın erkek ve kız çocukları arasında denk paylaşılacağı ifadesi dikkat çekicidir (Alkan, 1990: 86).

Osmanlı’da evlilik akdi din adamları aracılığıyla gerçekleşmekle birlikte kentlerde görülen nüfus artışı, yapılan sözleşmelerin denetim altına alınmasını zaruri hale getirmişti. Evlilik ve boşanmaların kontrol edilmesi ve özellikle kadınlar aleyhine hak kaybının yaşanmaması adına 1881 yılında Sicill-i Nüfus Nizamnamesi’nde yapılan değişiklik ile nikâhı icra eden imamların sekiz gün içerisinde evlenme akdini nüfus memurlarına bildirmeleri mecbur kılındı. 1887 yılında zikredilen nizamnameye yapılan ilave ile evlenme ve boşanmayı bildirmeyen din adamlarına iki çeyrek mecdiye para cezası verileceği kararı alındı. 1914 yılında Ceza Kanunu’nun 200. maddesinde yapılan değişiklik ile izinnamesiz evlenenlere iki aydan üç yıla, evli kadınlar ile evlenenlere altı aydan üç yıla kadar hapis cezası getirildi (Aydın, 2017: 142-144). Hukuk-ı Aile Kararnamesi çıkmadan önce kadınlarla ilgili yapılan bir başka değişiklik, kadınlara gerekli koşullarda yargı önünde boşanma hakkının tanınmış olmasıdır. 1916 yılında ısdar edilen iki irade-i seniye ile savaş sebebiyle eşlerinden haber alamayanlara ve kocası akıl hastalığı, cüzzam veya benzeri hastalıklara müptela olanlara boşanma hakkı tanınmıştır.

Kadın haklarının muhafaza edilmesi bakımından imparatorluğun son döneminde ihdas edilen Aile Kararnamesi, İslam hukukçuları tarafından kısmi tenkitlere maruz kalmakla birlikte İslam ülkelerinde aile hukuku alanında yürürlüğe giren ilk kanun olması bakımından ayrıcalıklı bir yeri vardır. Museviler ve Hristiyanlar için ayrı hükümler getiren Aile Kararnamesi, Müslümanlar hakkındaki hükümlerinde Hanefi mezhebi haricindeki Sünnî görüşlerden de istifade etmiştir. Evlenme için asgari yaş sınırının belirlenmesi, evliliğin nikâh akdinden önce duyurulması ile kadınların kocalarına karşı tek evli kalma şartı getirilmiştir. Ayrıca kadının yargısal boşanma hakkı daha önce olmadığı kadar genişletilmiştir (Aydın, 2005: 174-176).

Hukuki açıdan güçlenen, eğitim olanaklarından faydalanan, kamusal alana doğru meyil eden Osmanlı kadını, önce matbuat daha sonra örgütlü toplum üzerinden kendisini görünür kılmaya başlayacaktı. Bu minvalde karşımıza çıkan ilk yayın organı, I. Meşrutiyet öncesinde 1868 yılında basın dünyasına girmiş olan Terakki Dergisi’dir (Taşkiran, 1973: 30-31). Dergiyi neşredenler, 1888 yılı itibariyle Muhadderat isimli bir gazete çıkarmış ve belli bir süre yayım faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Aynı şekilde 1878 yılında haftalık olarak çıkan kadın gazetesi Vakit Yahut Mürebbi-i Muhadderât, kadınlar için 1882-83 yılları arasında çıkan aylık İnsaniyet dergisi, yine aynı yıl kadınlar için neşredilen aylık Hanımlar dergisi, 1885-86 yılları arasında yayım faaliyetini

sürdüren haftalık Mürüvvet gazetesi, 1887-88 yılında basılan on beş günlük Parça Bohçası mecmuası, 1894-96 yılları arasında İstanbul'da tabedilen Hanımlara Mahsus Malumat ile aile vurgusu yüksek Ayine ve Aile dergileri kadın konusunu işleyen önemli süreli yayınlardı (Kurnaz, 1990: 52-55). Bizatihi kadınlar tarafından çıkarılan ilk dergi ise, 1883-84 yılları arasında faaliyet gösteren on beş günde bir yayınlanan Şükûfezâr'dır (Yaraman-Başbuğu, 1992: 40). Bunların yanı sıra 1893-1906 yılları arasında önceleri haftada iki gün, sonra bir gün olmak üzere toplam 580 sayı yayınlanan Hanımlara Mahsus Gazete'ye özel olarak olarak değinmek gerekmektedir. Hanımlara Mahsus Gazete, kadınlarla ilgili çıkan gazete ve dergiler arasında en uzun ömürlü olmasının yanı sıra dönemin tüm öncü kadınlarının katkı vermesi bakımından ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Erkek yazarların çok sınırlı olduğu gazete, Osmanlı kadınlarının dünyasını merak edenler için bir başvuru kaynağı haline gelecektir (Demirdirek, 1993: 26; konuyla ilgili bkz. Çakır, 2011: 133-404). II. Meşrutiyet sonrasında bu eserleri, Mehâsin, Kadınlar Dünyası, Hanımlar Âlemi, Osmanlı Kadınlar Âlemi, Kadınlık, Seyyâle, İzdivaç, Genç Kadın, Türk Kadını, Hanım ve İnci ile Süs dergileri takip edecektir (Işın, 1988: 25). Yeni rejim kuruluncaya kadar kadınlar için çıkan yayın sayısı kırka yaklaşacaktı (Çakır, 2010: 104). Dergiler incelendiğinde dikkat çektikleri konuların başında, eğitim talebi, kadın meselesinde erkekler ile olan münasebetler ve gelişen hayal kırıklıkları, kadın-erkek eşitliği, yayınlara gösterilen sınırlı rağbet, hakk-ı hayat ve hürriyet talepleri, sınır ötesindeki kadın hareketlerinin izlenmesi ile siyasi bir ideoloji olarak feminizmin anlamı gelmekteydi.

Kadın dergileri, Osmanlı'da beliren kadın kimliğinin bireysel düzeyde yükselmesini sağlarken kurulan kadın dernekleri, var olan entelektüel söylemi örgütlü bir hale dönüştürmüştür (Çakır, 2011: 59). Bu derneklerin bir kısmı savaşıların neden olduğu kayıpları telafi etmek amacıyla kurulan, politik niteliği görece zayıf, yardım, kültür ve eğitim cemiyetleri olmakla birlikte kısa süre içerisinde hak mücadelesi verecek örgütlerin öncüsü olmaları bakımından ayrıcalıklı bir yere sahiplerdir. Hilal-i Ahmer Hey'et-i Merkeziyesi, Muhtaç Asker Ailelerine Muavenet Cemiyeti, Müdafaa-i Milliyye Osmanlı Hanımlar Heyeti altı çizilen türün en dikkat çekici örnekleridir (Toprak, 2014: 18).

Politik nitelikteki kadın kimliği, ideolojik söyleme sahip kadın dernekleri üzerinden kendisini var kılacaktı. Bu bağlamda ilk dikkat çeken karakter, milli meseleler üzerine kendisini adayın, ulusal ekonomiye katkı vermeyi hedefleyen, yerli üretimin bir parçası olan ve tüm bunları "namuskârane" bir surette yapan, kendi geçimlerini de temin eden kadın dernekleridir. Kadınları Çalıştırma Cemiyeti, Mamulat-ı Dahiliye İstihlâkı Kadınlar Cemiyet-i Hayriyesi ile Osmanlı ve Türk Kadınları Esirgeme Derneği bu amaca yönelik

faaliyet gösteren cemiyetlerin tipik örnekleridir. Nisvan-ı Osmaniye İmdad Cemiyeti, Müdafaa-i Milliye Hanımlar Heyeti, Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti gibi milliyetçi kadın dernekleri ise doğrudan yurt savunmasını merkeze alacaklardı. İttihat ve Terakki Fırkası'na bağlı kurulan Teâl-i Vatan Osmanlı Hanımlar Cemiyeti de kurucuları erkek olan, milliyetçi kimlik ile örgütlenen bir kadın derneğiydi (Toprak, 2014: 21). Kurulan cemiyetler arasında, doğrudan feminist kimliği ön plana çıkartan, dönem itibariyle radikal sayılabilecek dernek ise "Kadınlar Dünyası" isimli yayın organına sahip Osmanlı Kadın Müdafaa-i Hukuk-u Nisvan Cemiyeti'ydi (Çakır, 2011: 107).

Büyük oranda II. Meşrutiyet sonrasında, çoğu orta ve üst sınıfa ait kadınlar tarafından çıkarılan dergiler ile kurulan dernekler, imparatorluğun radikal bir dönüşüm yaşadığı zaman zarfında, kamusal alanın inşası, sivil toplumun gelişimi ve özgürlüklerin genişlemesinde olağanüstü katkı sağlamışlardır. Kadınların siyasi anlamda bir güç olarak ortaya çıkışı, erkeklerin askere alındığı, cepheye gönderildiği Birinci Dünya Savaşı sırasında meydana gelecekti. Cephede Kadın Amele Taburları'nda, cephe gerisinde iş hayatında gösterilen yararlılık, kadın kimliğinin toplumsallaşmasının yanı sıra özgürleşmesinde de önemli rol oynayacaktı. Ortaya konulan emek, mükâfatlandırılacaklarına olan inancı arttırsa da kısa süre sonra başlayacak Mütareke dönemi tartışmalarını yeni kurulacak siyasi rejime devredecekti (Toprak, 2014: 26-27).

Bastırılan Kadınlar

19. yüzyılda Osmanlı'da başlayan yenileşmenin temel kalkış noktası, devletin muhafaza edilmesi, siyasi ve iktisadi açıdan baş gösteren gerilemenin durdurulmasıydı. Tanzimat dönemi için moderniteye ait unsurların toplumsal yansımaları yenileşmenin ancak dolaylı bir sonucuuydu. Osmanlı devlet adamlarının, aydınlarının kültürel alanda geleneksel kimliklerini, ahlaki kodlarını koruyarak Batı'nın üretimini maddi bir çerçevede almak istedikleri anlaşılmaktadır. Cumhuriyetin ilan edilmesi ile sistematik, planlı, kapsayıcı ve mahiyet bakımından radikal bir yenileşme süreci devreye sokulurken, imparatorluğun nakıs, uzlaşmacı tavrından hızla uzaklaşmıştır. Bununla beraber her iki deneyimin ortak noktası, yenileşme dinamiğinin büyük oranda dışarıdan ve yukarıdan gelmesiydi (Kahraman ve Keyman, 1998: 83). Kemalist modernleşme projesinin, Osmanlı'dan devraldığı en dikkat çekici husus, güçlü, soyut, ulaşılması zor, doğruluğu kendinden menkul devlet anlayışıdır. Siyasi bir form olarak yeni rejim, ulus-devlet biçimi olarak kurulmuş olsa da reel düzlemde meşrutiyet kaynağı toplum iradesi değil bizatihi devletin kendisi olacaktır.

Osmanlı'dan itibaren süregelen Doğu-Batı çatışması, yeni rejimin kendisini Batı medeniyeti dairesi içerisinde konumlandırması ile büyük oranda sönümlendi (Jayawardena, 1989: 33). Kemalist düzen sadece siyasete, hukuka değil davranış kalıplarına, hayat tarzına kadar müdahale etme eğilimi göstermiş, alafrağa bir yaşam biçimini modanın ötesinde topluma dayatmıştır. Rejim, kentlerde, ilerici görünüşü altında sakal-bıyık tarzından sanat eğilimine, karı-koca ilişkisinden ev içi oturma düzenine, tokalaşma tarzından giyim-kuşama kadar günlük hayatın her alanına sirayet etmişti. Yakın zamana kadar Batı taklitçiliği içerisinde hafife alınan günlük pratiklerle, tüketim kalıpları, yeni rejimin bir parçası olarak geniş kesimler tarafından içselleştirilecekti (Göle, 1991: 51-52). Cumhuriyet rejimi yaşam alanına dair pratikler üzerinden bir dönüşümü var kılmaya çalışsa da egemen ideolojinin sahip olduğu pozitivist paradigma, değişimi günlük pratiklerle sınırlı tutmamış, hukuk alanı başta olmak üzere devlet idaresinde de radikal değişikliklere gitmiştir. Bu bağlamda yapılan reformlar, Türk toplumunun Osmanlı ve İslam geleneğiyle olan rabitasını önemli oranda sarmış; çıkarılan Medeni Kanun, özellikle Batılılaşmanın, modern dünyaya adım atmanın kapısı olarak görülmüştür (Sirman, 1989:9). Batı dünyasında bir uzlaşının, müzakerenin doğal olarak demokratik toplumun gereği olarak çıkarılan kanunlar, Cumhuriyet modernleşmesinde devletin ve egemen ideolojinin hukuku olarak kendisine yer bulmuştur. Medeni Kanun'un temel hedefi, Batıcı paradigma etrafında yeni bir aile yapısı kurulması, İslami kodlar ile bezenmiş olan toplumsal düzenin radikal bir şekilde değiştirilmesiydi. Medeni Kanun'un ortaya koyduğu en dikkat çekici husus, bir medeniyet değişimi tasarımıyla kadınların ön plana çıkarılması, kamusallaştırılması, İslami değerleri ile iç içe geçmiş olan toplumsal yapının Avrupa değerleri yörüngesine girdiğinin gösterilmesiydi.³

Yeni dönemde kadın kimliğinin resmi ideolojinin önemli bir "göstereni" olması, Osmanlı'da biriken fakat Mütareke döneminde milliyetçi kimlikleri ile mücadele eden kadınları gün yüzüne çıkaracaktır. Devletçi geleneğe kıyasla, görece nakıs kalmakla birlikte, Osmanlı düzeni içerisinde farklı etnik,

3 İlerici, çağdaş bir yasa olarak addedilen Medeni Kanun'un (743 sayılı) eril bir dil kullanmasının gerisinde, Katolik inancın yaygın olduğu İsviçre'den iktibas edilmiş olmasının önemli bir rolü vardır. Özellikle, evi seçme hak ve sorumluluğunun kocaya ait olması (md. 152/2), aile birliğinin erkek tarafından temsil edileceği (md. 154), kadının çalışmasının koca iznine bağlı olması (md. 155), çocukların velayetinin babada kalması (md. 160/2), kadınların evi idare etmek ile sorumlu olması (md. 153/2) dikkat çekici maddelerdir (Çaha, 2017: 127-128). Benzer bir durum İtalya'dan alınan 1926 tarihli Türk Ceza Kanunu'nda (765 sayılı) da karşımıza çıkmaktadır. Kanun, karı (md. 440) ile kocanın (md. 441) zinasını ayrı ayrı maddelerde ve hükümlerde değerlendirmiş; karının zina suçunu işlemesi için fiili bir kez işlemesini yeterli bulurken "kocanın karısı ile birlikte ikamet etmekte olduğu evde yahut herkesçe bilinecek surette başka yerde karı koca gibi geçinmek için başkasıyla evli olmayan bir kadını tutmayı" suç saymıştır. Bir başka ifade ile erkeğin zina suçu işlemesi için tek bir fiili yeterli bulunmamıştır. Bu hükmün iptali hem iktibas edilen İtalya'da hem de Türkiye'de anayasa yargısının konusu olmuştur. (Baştürk, 2018: 29-30).

dinsel, ekonomik, politik unsurlar etrafında örülmüş önemli bir sivil toplum geleneğinin de olduğu bilinmektedir (Çaha, 2000: 186). Kadın kimliğinin modern dönemin dikkat çekici kimliklerinden birisi olması, diğer yandan imparatorluk düzeninden intikal eden sivil toplum düşüncesi, kadınları siyasal hak merkezli yeni bir oluşum içerisine sürükleyecekti. Bu bağlamda Cumhuriyet rejiminin ilk deneyimi, Halk Fırkası'ndan önce 1923 haziranında kurulan Kadınlar Halk Fırkası'dır (KHF). KHF'nin temelleri Darülfünun'da toplanan Kadınlar Şurası'nda atılmıştı (Toprak, 1988: 30). Fırkanın genel başkanlığını geç dönem Osmanlı kadınlarından Nezihe Muhiddin üstlenecekti. Fırka, kuruluş aşamasında idareye verdiği beyannamede politik, toplumsal ve ekonomik anlamda tüm meselelerde kadın varlığının kitlesel bir mahiyet kazanması gerektiğini ve bunun siyasi parti üzerinden gerçekleşeceğini ifade etmişti (Zihnioğlu, 2016: 132). KHF mensupları, siyasi eğilim bakımından açıkça Müdafaa-i Hukuk grubunu desteklediklerini, farklı bir oluşum ile direk temasında bulunmadıklarını ve yeni kurulacak rejim ile iş birliğine açık olduklarını, Mustafa Kemal Paşa başta olmak üzere grubun ileri gelenlerine iletmişlerdi (Zihnioğlu, 2016: 124-125). Cumhuriyet Halk Fırkası'nın (CHF) henüz ihdas edilmediği dönemde benzer bir isim üzerinden yeni organizasyonun parçası olma arayışının gerisinde, Mustafa Kemal Paşa'nın siyasette oynayacağı rolün hesaplanmasının yanı sıra I. Meclis döneminde kadın hakları konusunda parlamentoda var olan eksikliğin payı oldukça büyüktür.

Başvurudan yaklaşık sekiz ay sonra, fırkanın kuruluş talebinin reddedildiği bilgisi KHF yetkililerine iletildi; görünen sebep, henüz siyasi haklara sahip olmayan kadınların parti kurmasının mümkün olamayacağıydı. Muhiddin, aralarındaki bazı kadınların tüzüğü "taşkın" bulmaları sebebiyle fırkanın "Türk Kadınlar Birliği"ne (TKB) dönüştüğünü, "fazlalıkların" tadil edildiğini ifade etmiştir (Baykan-Baskett, 2009: 149). Bu minvalde, kadın kimliğine dair KHF nizamnamesinde var olan politik hedeflerin büyük kısmı yeni tüzükte kendisine yer bulamayacaktı. Yeni parti arifesinde olan Kemalist siyaset, zamanlama ve içerik bakımından kadın kimliğinin ulusal düzeyde farklı bir kişilik altında var olmasına izin vermeyecek ve erken bir dönemde yükselen politik girişimleri açıkça bastıracaktı.

7 Şubat 1924 tarihinde Nezihe Muhiddin öncülüğünde KHF yerine kurulacak olan TKB, siyasi dayatmaları aşmak adına tüzüğünden siyasi hak arayışını kaldırarak örgütün temel yönelişini toplumsal hedeflere doğru kaydırdı. Dernek, toplumsal faaliyetlerini sürdürmekle birlikte kâğıt üzerinde geriye ittiği siyasal arayışlarından asla vazgeçmedi (Toprak, 2014: 466). Muhiddin, konunun kamuoyunda tartışılması açısından seçme-seçilme hakkının olmadığı 1925 yılında İstanbul'da boşalan bir mebusluk için adaylık başvurusunda

bulundu. Siyasi hak taleplerini ön plana çıkararak TKB üyelerinin varlığı hem örgüt içinde hem de rejim nezdinde tedirginliğe neden olacaktı. İlk karşı ko-yuş, rejim ile dirsek temasında olan, kamuoyu tarafından bilinen yazar ya da gazetelerden geldi. 25 Şubat 1925 tarihinde Cumhuriyet gazetesinde imzasız olarak verilen yorumda, TKB üyesi kadınların tutumu “ciddiyetsiz”, “asabi” bir çıkış olarak addedilirken “siyasi hukuk elde edecek olan cins-i latif sınıfı, İstanbul’un hanımlarından evvel Anadolu’nun kadınları olmak ihtimali daha kuvvetlidir” denilerek siyasi mücadele itibarsızlaştırılmaya çalışılmıştı (Zihnioğlu, 2016: 162-64).

Çıkardığı Türk Kadın Yolu dergisi, uluslararası düzlemde kurduğu sınır ötesi ilişkiler ve gösterdiği siyasi çıkışlar ile TKB siyasetin her daim gündeminde oldu. 1926 yılına kadar hükümet ile dengede giden ilişkiler, 1927 sonrasında siyasi taleplerin artması ve derneğin kamusal gücünün yükselmesine bağlı olarak gerilmeye başladı. Siyasi hak talebinin tüzük değişikliği üzerinden resmiyet kazanması örgütü ikiye böldü ve hükümet ile dirsek temasında olan üyeler dernek içerisinde muhalif kanada geçti. Kongrenin ardından bazı örgüt üyeleri, Muhiddin’in heyet-i idare seçiminde usulsüzlük, hesaplarda yolsuzluk yaptığını, örgütün bu sebeple feshedilmesi gerektiğini kamuoyuna deklare etti. Valilik tarafından iddiaların reddedilmesi, tüzük değişikliğinin onaylanması, Muhiddin ve ekibine güç verse de muhaliflerin baskısı daha da artacaktı. 1927 seçimlerinde CHF’den kadın aday gösterilme teklifinin parti yönetimi tarafından reddedilmesi, örgüt içindeki muhaliflerin elini güçlendirecek ve yolsuzluk iddiaları tekrar gündeme gelecekti. Hükümete yakın basın ve örgüt içerisindeki muhalif isimler “vakitsiz” ve “müfrit” isteklerde bulunan Muhiddin’in tasfiyesine karar vermişlerdi (Bozkır, 2000: 23). 26 Eylül 1927 tarihinde valiliğin direktifi ile Türk Ocağı’nda yapılan kongrede muhaliflere önce yeni bir idare heyeti sonra da başkan seçtiler. Sadiye Hanım önderliğindeki yönetimin ilk icraatı, Muhiddin’in örgütten tasfiye edilmesiydi. Yolsuzluk iddiaları ve tasfiye süreci, Muhiddin’in kamuoyundaki saygınlığını ortadan kaldırdığı gibi siyasi hayatını da büyük oranda bitirdi. Muhiddin, siyasi hakların verilmesinin ardından, mahalli idare seçimlerinde aday olsa da hedefine ulaşamayacaktı. Muhiddin döneminde siyasi hak arayışını ön plana çıkararak TKB, Latife Bekir’in seçildiği 1927 yılından feshedileceği 1935’e kadar politik karakterden uzaklaşarak hayır faaliyetlerine yönelecekti. TKB Reisi Latife Bekir, basına verdiği demeçte, birliği “sevinç” içerisinde kapattıklarını, verilen siyasi haklar neticesinde TKB’ye gerek kalmadığını açıklayacaktı (Zihnioğlu, 2016: 258).

Oy hakkı talebi sadece kadın hakları savunucularından değil bizatihi egemen ideolojiye taraftar, hükümet ile dirsek temasında bulunan kadınlar

tarafında da dile getirilecektir. Nezihe Muhiddin sonrası TKB yönetiminde görev alacak olan İffet Halim Oruz, siyasi hak talepleri bağlamında Atatürk ile görüştiklerini fakat bu talebin açıkça reddedildiğini aktarmaktadır (1986: 33):

Atamız, her zamanki nezaketi ile bizleri karşıladı, kendisine dilekelerimizi bildirdik. Tüm siyasi hakların verilmesini istedik... Başlıca uyarısı da köylü kadınlarımızı eğitmek için yetiştirici çalışmaların yapılması gerekli olduğunu işaret etmekte. O sırada genç ve ateşli bir dava savunucusu olarak kendisine dedim ki: "Gazi hazretleri erkekler, köylü, kentli seçme ve seçilme hakkına sahip değil midir, kadınlarımızı neden ayırt edeceğiz, niçin onlar bu haklara sahip olmasın?" Kendisinin bizlere verdiği cevabın özeti şöyledir: "Erkekler asker ocağında vazife görüyor, orada talim ve terbiyeden geçiyor, kadınlarımızı yetiştirmek lazımdır."

Kadınlar adına birçok cepheden yükselen siyasi hak talepleri, 1930 öncesinde yönetim tarafından reddedilmekle birlikte sistemin yerleşmesi, özgüvenin artması ve toplumsallaşma ihtiyacına koşut olarak önce mahalli düzeyde daha sonra milletvekili seçimlerinde karşılık bulacak ve kadınların siyasete dâhil olmalarının önü açılacaktı.

Erken Cumhuriyet döneminde kadın haklarıyla ilgili tartışmaların başında liyakat meselesi gelmekteydi. Rejim adına konuşan erkekler, sıklıkla "siyasi hak" talebinde bulunan kadınlara önce "liyakat" sahibi olmaları, kazanmak için "hak etmeleri" gerektiği; meclise girecek "cins-i latifin" İstanbul hanımlarından evvel Anadolu kadını olduğunu hatırlatmışlardı. İleride göreceğimiz üzere, Kemalist kadın kimliğinin görünümlerinden birisi de İstanbul kadınları karşısına konumlandırılan, ulusun evlatlarını yetiştiren, iktidar ilişkilerinin gerisinde duran Anadolu kadınıdır. Yeni rejim için İstanbul sadece coğrafi bir alan değil, imparatorluk bakiyesi olması sebebiyle eski rejimin politik kimliğini ve insan kaynağını barındıran, şüpheyle bakılması gereken politik bir "ötekidir". Dolayısıyla karşı çıkılan sadece Osmanlı elitleri, kadınları değil imparatorluğun kozmopolit kültürel birikimiydi (Baykal, 2018: 84). Politik tecrübesini, toplumsal kazanımlarını İstanbul'da edinmiş birçok kadın, rejim ile kurduğu yakın ilişkiye rağmen yeni dönemde hızla unutulacaktı. Bu durum, doğrudan rejim adına çalışan kadınlar hariç tüm isimler için geçerliydi; muhafazakâr, İslamcı, feminist ya da sosyalist olmasına bakılmaksızın rejime tabi olmayan bütün isimler kısa ya da orta vadede çeperin dışına itilecekti. Aşağıdaki dört isim, büyük boylu ideolojilerin ön plana çıkan isimleri olmakla birlikte bastırılmanın zikredilen kişilerden ibaret olmadığına altı çizilmesi gerekmektedir.

Osmanlı'da baş gösteren kadın düşüncesi içerisinde, Tanzimat dönemi devlet adamlarından Ahmet Cevdet Paşanın kızı Fatma Aliye Hanım müstesna bir yere sahiptir. Fatma Aliye Hanım, yaptığı çeviriler, kaleme aldığı roman ve tarih çalışmaları ile kendisini, İslam düşüncesinin kadının toplumsal

alana iştirakine mani olmadığı fikrine hasretmiş; çok eşlilik, örtünme, eğitim ve cariyelik konularında üretilen oryantalist eleştirilere cevap vererek bir tür "İslam kadını" imgesi çizmiştir (Bora, 2017: 745, Zihnioğlu, 2016: 48). Fatma Aliye Hanım, Meşahir-i Nisvan-ı İslam adlı kitabında İslam tarihinde var olan başarılı kadın örneklerden hareketle İslamiyet'in terakkiye mani olmadığını ortaya koyacaktır (Çakır, 2011: 71). Bu minvalde, sınıfsal pozisyonu ve ideolojik çizgisi itibariyle İslamcı düşüncenin bir temsilcisi olan Fatma Aliye Hanım, münzevi bir yaşam sürdürse de kaleme aldığı eserler Müslüman Osmanlı kadınının sesi olacaktı. Fakat Cumhuriyet rejimine geçilmesi ile Fatma Aliye Hanım unutulmuş kadınlar listesinin başına yerleşecek; uzun yıllar sonra ancak resminin paraya basılması ile hatırlanacaktı.

Bu listenin bir başka temsilcisi, Cumhuriyet döneminde KHF ve TKB'ye öncülük edecek olan, önemli kadın hakları savunucularından Nezihe Muhiddin'dir. Muhiddin, II. Meşrutiyet döneminde milliyetçi, yeni rejimin kurulması ile cumhuriyetçi bir söylem geliştirmiş olmakla birlikte öz olarak kadın hakları savunucusuydu (Zihnioğlu, 2016: 78). 1889 yılında İstanbul'da doğan Muhiddin, temel eğitimini özel hocalar eşliğinde tamamladı; bürokrat bir ailede yetişti, yirmi yaşında okul müdiresi oldu; iki kez evlenmesine rağmen hep kendi soyadını kullandı (Akyol, 2012: 31). II. Meşrutiyet döneminde baş gösteren kadın örgütlerinde çalışan Muhiddin, sivil toplumun yanı sıra dergicilik ve yazarlık yaptı, ünlü bir hatip olarak sivrildi. En önemli politik faaliyetlerini Milli Mücadele sonrası kurduğu parti ve örgüt üzerinden yürüttü; derneğe bağlı olarak Türk Kadın Yolu adlı dergiyi çıkardı (Çakır, 1997: 10). Akamete uğrayan KHF girişiminin ardından yolsuzluk, sahtekârlık, emniyeti suiistimal suçlamaları ile biten TKB deneyimi, Muhiddin'in kamuoyu nezdindeki itibarını önemli ölçüde sarstı. Aday olarak girdiği seçimleri kazanmayan Muhiddin, kadın tarihini ele alan resmi metinlerde asla kendisine yer bulamadı. Yaşadığı sıkıntılar onu ağırlaşan bir çöküşe sürükledi; ömrünün son on yılını ağır ilaç tedavisi altında geçirdikten sonra 1958 yılında yalnız bir şekilde akıl hastanesinde vefat etti (Zihnioğlu, 1999: 11).

Osmanlı'dan Cumhuriyete geçişin dikkat çekici isimlerinden bir diğeri, ortaya koyduğu edebi eserler ile Halide Edip'tir. Halide Edip'in düşünce hayatına olan katkısı edebiyat ile sınırlı değildir; yaşanan toplumsal ve tarihsel dönüşümün, özellikle de kadın meselesinin anlaşılması adına kaleme aldığı eserler büyük fırsat sunmaktadır (Berktaş, 2009: 28). Milliyetçilik ideolojisinin ön plana çıktığı II. Meşrutiyet dönemi başında Halide Edip'in taşıdığı idealizm büyük oranda diğer Türk milliyetçiler ile paralellik içerisindeydi; otantik Türk milli kimliğinin önemli bir parçası olan kadın, geleneksel Osmanlı kadın kimliği kadar Batı dünyası karşısında alternatif bir model sunuyordu

(Durakbaşı, 2017: 195). Halide Edip'te milliyetçi ve Batılı değerler, birbirleriyle çatışan değil ahlaki değerler etrafında örülmüş sentez bir anlayışa sahipti. Edebi kimliğinin ötesinde kamusal bir figür olarak ön plana çıkan Halide Edip, iktidar mahfilleri ile hiçbir zaman uzun vadeli bir uyum yakalayamamış, Osmanlı-Türk siyasetinin sadık değil "asi" kızı rolünü üstlenmiştir. Milli Mücadele döneminde eşi Adnan Adıvar ile birlikte gösterdiği yararlılığa rağmen kısa süre içerisinde ülke sınırları dışına, sürgüne gitmek zorunda kalacaktır. Rejim ile yaşadığı kopuşun gerisinde sahip olduğu İslami kültürün, özgürlükçü fikirlerin ve Batı taklitçiliği karşısında taşıdığı tepkinin önemli payı vardır (Çetinsaya, 2005: 161-162). Batıcı siyasetin görünümü haline gelen "asri kadın" kimliğine karşı muhafazakâr bir siyasetten yana olan Halide Edip, geri dönüş sonrasında sistem içerisinde konum edinmek yerine ayrıksı ve münzevi bir kimliği tercih edecek ya da etmek zorunda kalacaktı.

Birinci Dünya Savaşı sonrasında, iktidar boşluğunun yaşandığı, yeni rejimin ayak seslerinin duyulduğu bir dönemde (bkz. Baykal, 2021), çağdaş toplumun çerçevesini çizen yayın organlarından en dikkat çeken, Sabiha Sertel ve eşi Zekeriya Sertel'in çıkardıkları Büyük Mecmua dergisidir. Sabiha Sertel üzerinden biçimlenen feminist karakter, Büyük Mecmua'nın mümeyyiz vasıflarından birisiydi. Derginin her sayısında kadın hakları, kadının toplumsal konumu ve sınır ötesi kadın hareketleriyle ilgili haber ve yorumlar kendisine yer bulacaktı. Sabiha Sertel'in kadınların kamusal görünümü ve eşit haklara sahip olması gerektiğinin yanı sıra erken bir dönemde seçme ve seçilme hakkını dile getirmiş olması dikkat çekicidir (Toprak, 1998: 8). Büyük Mecmua'da Sabiha Sertel'in vurguladığı bir diğer nokta, siyasi hak taleplerinin karşılanmasında anneliğe kaldıraç rolünün verilmesiydi (Özman ve Bulut, 2003: 196). İstanbul'un işgali sonrası gittikleri Amerika Birleşik Devletleri'nde edindikleri entelektüel formasyon, Sertel ailesinin siyasi söylemlerinin şekillenmesinde önemli rol oynayacaktı. Sabiha Sertel, sosyoloji derslerinin etkisi ile sosyalizme oradan sosyalist feminizme doğru kaydını ve kadın meselesini sınıf temelli bir mücadele üzerinden okudu. Sertel çifti, modernleşme projesini sosyalist siyasetin ilk aşaması, burjuva devrimi olarak kabul etti ve ülkeye dönüş sonrasında seküler Kemalist dönüşümün heyecanlı bir savunucusu oldu (Shissler, 2008: 14). Eşi Zekeriya Sertel kısa süreli de olsa Matbuat Umum Müdürlüğü görevini üstelendi. Fakat yeni rejimin basın başta olmak üzere politik alanda uyguladığı baskı ve sansür, Sertel ailesi ile cari rejim arasındaki mesafeyi açtı. Zekeriya Sertel'in yargılanması ve sürgünü, diğer taraftan Sabiha Sertel'in ideolojik dönüşümü, cari rejim ile olan uyumcu siyaseti farklı bir mecraya taşıdı. Yolun henüz başında yaşanan ihtilaf, ikinci dalga feminizmin erken bir temsilcisi olan Sabiha Sertel'i siyasetin görece

kıyısına sürükleyecek ve bu tarihten itibaren Sertel ailesi politikanın ötekisi haline gelecekti. Sabiha Sertel'in kadın mücadelesindeki yeri ancak feminizmin yeniden yükseldiği 1980 sonrasında hatırlanacaktı.

Seçkin karakterine rağmen gerçek bir lider çıkaramayan, kitlesel güçten mahrum olan ilk dönem kadın hareketi (Tekeli, 1998: 339), Kemalizm'in otoriter ve eril dili karşısında hızla siyaset sahnesinden çekilecek ve yerini resmi ideolojiye angaje, sistemi haklara önceleyen Kemalist kadınlara bırakmak zorunda kalacaktır. Siyasi hakların verilmesine bağlı olarak gelişen politik doygunluk hissi, kendisini uzunca süre sürdürdükten sonra dünyada yükselen kadın hareketlerinin ürettiği tartışmalar etrafından resmi ideoloji sorgulanmaya başlanacaktır. Sivil toplum kavramının ön plana çıktığı, kimlik hareketlerinin güçlendiği 1980 sonrasında kendisini feminist olarak tanımlayan kadınların yanı sıra Müslüman kimlikleri ile kamusal alana girmek isteyen kadınlar iktidar ilişkilerine yeni bir kulvar açacaklardır (Cindoğlu ve Esim, 1999: 181). Feminist ve İslamcı kadınlar sahip oldukları ideolojik karakterin rejim ile olan uyumsuzluğu nedeniyle açık bir baskılamaya maruz kalacaklardır.

Çok partili hayata geri dönüş sonrasında, tek parti döneminde köylerde sıkıştırılan geniş kitlelerin kent ile başlayan tanışıklığı diğer yanda 1960 sonrasında Türkiye'de yaşanan politizasyon, İslami kimliğin kamusal alana doğru ilerlemesini hızlandırdı. Başta eğitim talebi olmak üzere, dindar kadınların özgürlük arayışı iktidar ilişkilerine yeni bir ivme kazandırdı. 1980 öncesinde Kur'an kursları, İmam-Hatip okullarının yanı sıra popüler İslamcı romanlar üzerinden yürüyen kadın hareketi, 1980 sonrasında yükseköğrenim mezunu kadınların artmasına bağlı olarak sesini çok daha güçlü duyurmaya başladı. 12 Eylül öncesinde münferit olarak yaşanan "krizler" askeri idarenin geliştirdiği sert tutum neticesinde ulusal bir soruna dönüştü. Ara rejim, 1981 yılında yönetmelik değişikliğine giderek Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı okullarda hizmet verenlerin/alanların başlarını örtmelerini yasakladı. Bu düzenlemeyi Yüksek Öğretim Kurulu'nun (YÖK) 1982 yılındaki başörtüsü yasağı takip etti (Arat, 2001: 36). Turgut Özal'ın Başbakanlığı döneminde başörtüsü yasağını aşma adına yapılan tüm girişimler, Anayasa Mahkemesi başta olmak üzere yüksek yargı organlarına takıldı ve kriz daha da derinleşti. Diğer taraftan ev içerisinde ya da siyaset gerisinde pozisyon alan kadınların örtüleri ile kamusal alana çıkmaları, siyasette, üniversitede, iş hayatında görünür olmaları, medeniyet değişimi çerçevesinde kendisine bir tür ilerlilik addeden Kemalizm için oldukça sarsıcıydı. Özellikle Refah Partisi (RP) adına çalışan, Hanım Komisyonunda görev yapan, başörtüsü sebebiyle çalışma hayatına katılmayan ya da eğitimini devam ettiremeyen kadınların oluşturduğu sinerji, iktidar ilişkilerini belirleyecek düzeydeydi (Göle, 2000: 28, Arat, 1999: 40-48). Cari

rejimin, Kemalist ideolojinin yükselen İslamcı kadın hareketine reaksiyonu oldukça sert oldu ve 28 Şubat sürecinde topyekûn bir mücadeleye başladı (Gülalp, 1999: 50). İslamcı kadınların ön plana çıktığı politik mücadelede resmi ideoloji sadece kamu otoriteleri tarafından değil aynı zamanda kendisini “Atatürkçü” olarak tanımlayan, egemen düşüncüyü ve özel olarak laikliği haklarının önüne koyan kadınlar tarafından hararetle savunulacaktı (Sancar, 2011: 80, Çağatay, 2018: 64). Kamu otoritesinin ve onunla dirsek temasında olan kesimlerin temel kaygısı ve mücadelesi, çok partili hayata geçiş sonrasında başlayan, 1980 sonrasında zümre haline gelen doksanlı yıllarda politize olan geniş kitlelerin sistem dışında tutulması, iktidar ilişkilerinden ötelenmesiydi. 28 Şubat süreci, İslamcı hareket ve özelinde kadın hareketinin basılanması bakımından Kemalist siyasetin elini güçlendirmiş olsa da Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) döneminde dindar kadınlar yükselen orta sınıflaşmanın da etkisiyle “muhafazakâr” kimlik altında toplumsal ve politik çıkışlarını sürdürecektir, bastırma girişimi önemli ölçüde zayıflayacaktır.

Araçsallaştırılan Kadınlar

Cumhuriyet rejimine geçiş ile birlikte Batılılaşma ideali çerçevesinde yapılan radikal reformlar, kadın-erkek ilişkisi açısından eşitlik imajını tahkim edici bir görüntü arz etmekteydi. Gelişmekte olan ülkelerle kıyaslandığında Türk kadınının hukuki, siyasi ve toplumsal açıdan önemli kazanımlara sahip olduğu sık sık ileri sürülmüş ve bu durum “devlet feminizmi” olarak tanımlanmıştır (Tekeli, 1986, Arat, 1998: 51, Saktanber, 2011: 323). Fakat kadın meselesinin Cumhuriyet döneminde “modernleşmeci” bir zihniyet çerçevesinde ele alınması, geri kalmışlığın ya da asriliğin kadınlara yüklenmesi, Batılı bir modelin takip edilmesi halinde doğrudan ilerleme kaydedileceği varsayımı, kadın kimliğinin toplumsal önemini arızı bir mesele haline getirmiştir. Kadın kimliğinin ne ölçüde erkek egemen düzenden ya da fikirlerden arındığının öz itibarıyla bir önemi yoktur; esas olan rejimin Batıcı karakterinin kat ettiği mesafedir.

Modernleşme arayışının bizatihi “münevver” erkekler tarafından yürütülmesi, “Kemalist kadın” imgesini tek bir kimliğe indirgemedi, zaman zaman birbirleriyle çelişen fakat bir bütün olarak cari rejime hizmet eden değerler bütünü haline getirecektir. Kemalist kadın imgesi, temel düzeyde eğitilmiş, meslek sahibi, orta sınıf kadın kimliğine dayanmakla birlikte kuruluş aşamasında karşımıza çıkan ilk kadın tipolojisi, İstanbul kadını karşısına konumlandırılan “Anadolu kadını”dır. Geçmiş ile olan bağlarını kopararak, yeni bir insan kaynağı sağlamak isteyen yeni rejim, İstanbul kadınları karşısında “asıl” kadın olarak Anadolu kadınına çıkartacaktır. İstanbul kadını-Anadolu kadını

düalizmi, kuruluş döneminde Mustafa Kemal tarafından da sıklıkla zikredilecek, geleneksel Anadolu kadını anlamayan İstanbul kadınının Türk kadını olamayacağı öne sürülecektir (Atatürk, 1989: 153). İstanbul kadınının ötekileştirilmesinde Mütareke döneminde oluşan otorite boşluğu ve yabancı unsurlardan kaynaklanan "asri hayat" görünümünün işlevsel bir boyutunun olduğu söylenebilir (Toprak, 2017: 118). Aşırı Batılılaşma ve onun ürettiği "yoz kadın" imgesi ise, Türk modernleşmesinde dip dalga olarak her daim kendisini hissettirecektir (Sarıtaş, Şahin, 2016: 640).

İstanbul kadını-Anadolu kadını ayrışmasının gün yüzüne çıkmasına neden olan en dikkat çekici olay, aralarında Nezihe Muhiddin ve Sabiha Sertel'in de bulunduğu geniş katılımlı bir grubun Türk Ocakları'nda yeni Aile Yasası tasarısı hakkında yaptıkları toplantıdır. Mustafa Kemal gözetiminde çıkan Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde 21 Ocak 1924 tarihinde imzasız bir şekilde yer alan yazıda, Cumhuriyeti temsil eden kadının İstiklal Harbi'nde cephe gerisinde çalışan kadın olduğu ifade edilerek imparatorluk bakiyesi, İstanbul eliti münevver kadınlara açık bir uyarıda bulunulacaktır (Taşkiran, 1973: 113):

Bugünkü Türk kadınının timsali, Anadolu'da İstiklal Harbi'nde kağrı üzerinde cepheye cephane taşıyan kadındır. Eğer kadınlık cereyanına önderlik eden hanımlar, bu arz ettiğimiz timsale yalnız bir hak ve fedakârlık örneği diye değil, fakat bütün hayatımızın esasıdır diye dikkat ederlerse, ülkelerin asıl başlangıç noktasını keşfetmiş olurlar. Türk kadınlığı, İstanbul'dan medeniyet âlemine yürümekle bir yol almış olmaz. Anadolu'nun ortasından kağrıyı yürüten kadının yurdundan medeniyet âlemine yürümekle yol almış olur ve amaca şan ve şeref içinde varır.

Tevhit gazetesi daha da ileri giderek "çaydan çaya koşan, moda ve dans tutkunu İstanbul kadınlarının" Türk kadınına asla temsil edemeyeceği, ülkenin tüm yükünü sırtında taşıyan çarşafli kadınlar adına konuşacak niteliğe sahip olmadıkları ifade edecektir (Caporal, 1982: 363). Konuyla ilgili cevap 9 Şubat 1924 tarihinde Akşam gazetesine yazdığı yazı ile Halide Edip'ten gelecektir (Taşkiran, 1973: 111-112):

Çaylara gitmek, moda meraklı olmak, hatta dans etmek bir kadının memleketine ait meselelerde ciddi düşünmeyeceğini ifade etmez. Memleketin bütün yükünü aziz omuzlarında taşıyan taşra kadının çoğunluğunun menfaat ve hakkını da şehirdeki aydın kadınlar inceleyecek ve savunacaklardır... Yenilik taraftarı, muhafazakâr, genç, ihtiyar bütün erkek vatandaşlarımızın Türk ailesinin sağlamlığını, kadınların nispi gelişme derecesinde insani ve sosyal haklarını sağlamak için bizimle beraber olmaları gerektir.

Anadolu kadını imgesinin gerisinde, İstanbul kadınına karşı pozisyon üretmenin yanı sıra kadınların Milli Mücadelede gösterdiği yararlılığın önemli payı vardı. Fakat yeni rejimin inşa süreci, ulus-devlet kurma siyaseti, kadın kimliği konusunda egemen güçleri söylem değişikliğine itecekti. Cumhuriyetçi siyaset, ilerleyen dönemde kamusal karakteri baskın, kentli,

orta sınıf çağdaş kadın kimliğini ön plana çıkaracak olsa da geçiş aşamasında kadınlara biçilen esas görev, ulusun yetiştirilmesiydi. Bunun birinci aşaması, iyi bir eş ve anne olmaktı; kadınlardan beklenen yüksek siyasete, iktidar ilişkilerine girmeleri ya da politik talepte bulunmaları değildi. Kurucu aktörlere göre, Türk kadını, kendi bireysel çıkarları peşinde koşan, politik mahiyeti yoğun sufraje bir karakter yerine ailesi, ulusu için var olan kolektif bir öznedir (Sancar, 2017: 209). Bu bağlamda erken dönem konuşmalarında Mustafa Kemal sık sık geçmişe atıfla Türk kadınının en önemli, mümeyyiz vasfının annelik olduğunu ifade edecektir (Atatürk, 1989: 156):

Büyük atalarımız ve onların anaları, tarihin, vukuatın şهادetiyle sabittir ki, cidden yüksek faziletler göstermişlerdir. Burada birçok noktalardan sayabileceğimiz o faziletlerin büyüğü ve en ehemmiyetlisi kıymetli evlatlar yetiştirmeleriydi. Hakikaten Türk milletinin bütün cihanda yalnız Asya'da değil Avrupa'da dahi azim satvetler göstermiş olması, mutantan harekât icra eylemiş bulunması, hep öyle kıymetli ataların faziletli evlâtlar yetiştirmesi ve daha beşikten çocukların ruhuna mertlik ve fazilet telkin eylemesi sayesinde idi. Şunu söylemek istiyorum ki, kadınlarımızın vezaifi umumiyede uhdelere düşen hisselerden başka kendileri için en ehemmiyetli, en hayırlı, en faziletkâr bir vazifeleri de iyi valide olmaktır.

Bir dizi savaştan çıkarak kurulan yeni devletin güçlenmesi, enerji toplaması için öncelikle geniş ve genç bir nüfusa ihtiyacı vardı. Fakat konu nüfusun artışı ile sınırlı değildi; dünyaya gelen çocukların yeni rejimin idealleri çerçevesinde yetiştirilmesi çok daha önemli bir sorundu. Verilen bu mesaj, ev kadınlarının yanı sıra meslek mensubu kadınları da kapsıyordu. Çelişkiye düşme pahasına Kemalist siyaset, geleneksel rollerin önemini vurgulamaktan çekinmemiş ve kadının annelik rolü sık sık hatırlatmıştır (Tekeli, 2017: 387). Annelik söyleminden kaynaklanan tenakuz, kısa süre sonra öğretmenlik mesleği üzerinde görece telafi edilecek ve kadınların kamusal alana çıkmaları, ulusun “kurumsal” anneleri olmaları teşvik edilecektir. Bu minvalde, öğretmenlik mesleği, annelik ile çalışan kadın arasında bir geçiş biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir başka ifade ile geç Osmanlı'da baş gösteren Cumhuriyetin ilk yıllarında beliren “eğitilmiş anneler” teması, kısa süre içerisinde yerini meslek sahibi kadınlara bırakacaktır (Yosmaoğlu, 2012: 269).

Kuruluş aşamasında ön plana çıkan, geleneksel karakteri baskın annelik söylemi ya da Anadolu imgesi, Kemalist rejimin sahip olduğu medeniyet değişimi çerçevesinde yeni bir kadın kimliği ile terkip edilecekti. Batı'nın, kültürel tüketim nesnesinin ötesinde varılması gereken toplumsal ve siyasal bir form haline gelmesi ve bunun resmi ideolojinin bir parçası olması, kadına yüklenen anlamı önemli ölçüde değiştirecekti. Kemalist rejim kısa süre içerisinde Batılılaşma ideali çerçevesinde, ev içi geleneksel rollerden daha üstün olarak eğitilmiş, meslek sahibi ve tüm bu niteliklerini kamusal olarak

icra eden kadın imgesini ön plana çıkartmaya başladı. Fes başta olmak üzere erkeklere ait dini kıyafetleri ve unvanları yasaklayan rejim, erken dönemde halkın muhtemel tepkisini çekmemek adına kadın kıyafeti konusunda telkin edici bir siyaset tercih edecekti (Atatürk, 1989: 227):

Bazı yerlerde kadınlar görüyorum ki, başına bir bez veya bir peştamal veya buna mümassil bir şeyler atarak yüzünü gözünü gizler ve yanından geçen erkeklere karşı ya arkasını çevirir veya yere oturarak yumulur. Bu tavrın mâna ve medlûlü nedir? Efendiler, medeni bir millet anası, millet kızı bu garip şekle, bu vahşi vaziyete girer mi? Bu hal milleti çok gülünç gösteren bir manzaradır. Derhal tashihi lazımdır.

Asri kimlik, Kemalist kadının kamusallaşması noktasında ona geniş bir alan açacaktır. Modern devletin gücünü arkasına alan, resmi ideolojiyi “yüreğinde hissedeni” çağdaş kadın, rejimin temel ilkeleri için iştıyakla mücadele edecektir (Durakbaşı, 1988: 43). Fakat resmi ideoloji ile olan illiyet, kadının dışil kimliğini törpüleyecek, kamusal alana çıkan kadın erkeksi bir resim vermek zorunlu kalacaktır. Cumhuriyetin ilk yıllarında iş hayatına, kamusal alana dâhil olan kadının düşük topuklu, kısa saçlı, koyu renkli elbiseler giyen büyük oranda asexual bir karakter taşıdığı görülecektir (Kandiyoti, 2015: 196). Diğer taraftan çağdaş kadın kimliği, iktidar ilişkilerine giren, sistem içerisinde yer alan ve rejim için çalışan “maskülen” kadın ile sınırlı değildi; siyasi alanın dışında, yaşam örüntülerinde modern kimliği ile bulunan, karı-koca birlikte gezmelere giden, balolara iştirak eden, spor yapan, gerici olarak addedilen “alaturka” adetleri terk eden, toplumsal ilişkilerde statü kazanmak isteyen bir başka “asri” kimlik oluşacaktı (Göle, 1991: 56-57). Femenin kadın kimliğinin yaygınlaşmasında güzellik anlayışı başta olmak üzere tüketim kalıpları, moda, boş vakit alışkanlığı, matbuat, spor kültürü ve kadın-erkek ilişkisi gibi birçok toplumsal unsur önemli rol oynamıştır. Öncelikle yeni düzen ile birlikte güzel kadın imgesi radikal bir şekilde değişecek; Doğu’da yerleşmiş olan uzun saçlı, ağır hareket eden, yuvarlak ve beyaz suratlı, kına ve sürme kullanan kadın imajı yerini kısa saçlı, makyaj yapan, dinamik, ince vücutlu, zayıf göğüslü, korse kullanan dik silüetli kadına devredecektir. Batılı güzellik anlayışının belirmesine bağlı olarak 1929 yılından itibaren rejim nezaretinde ulusal düzeyde güzellik yarışmaları düzenlenirken başarılı olan adaylar uluslararası yarışmalara gönderilecekti. Cumhuriyet gazetesinde “Türkiye’nin en güzel kadını acaba kimdir” sorusu ile duyurulan güzellik yarışmaları ile bir tarafta çağdaş kadın imgesini topluma yerleştirilip, Türk kadınına “esaretten kurtaran” devrimin başarısı kanıtlanırken diğer yandan yeni rejimin Batılı karakteri “uygar” dünyaya tanıtılacaktı (Duman, Duman, 1997: 21-23). Çağdaş kadın vücudu ise, modern milletlerde olduğu gibi ancak spor ve beden terbiyesine uyan ve tecrübesini çocuklarına aktaran kadınlar aracılığıyla gerçekleşebilirdi. Bu bağlamda, tek parti döneminde

hukuki mükellefiyetler haricinde sık sık iyi annelik, sağlıklı bir bedene sahip olma ve hepsinin ötesinde çağdaşlığı temsil etme adına kadınlara beden terbiyesi öğütlenecektir (Çağlı, 2011: 69-70).

Çağdaş, feminen kadın imgesinin görünür kılınmasında rol oynayan en dikkat çekici husus, kısmen siyasi telkinler kısmen moda çerçevesinde Batılı giyim tarzının yaygınlaşmasıydı. Merkezi idarenin stratejik olarak geri durduğu kadın giyimi meselesi, şapkanın kabulünün ardından ülkenin birçok yerinde yerel idareler ve basın tarafından üstlenilmiş; peçe ve çarşafın kaldırılması için büyük çaba sarf edilmişti (Çapa, 1996: 24). Çarşaf kullanımının sonlanması ile başlayan süreç, peyderpey bir gelişme gösterecek; öncelikle modern bir kıyafet tercih edenler, kışın yünlü, yazın ipekli kumaştan yapılmış pelerin, başlarına arkadan sıkma tül takacaklardı. Peçenin, 1930 sonrasında büyük oranda terk edilmesi ile şapka yaygınlaşacak; Batı cemiyetlerinden gelen moda akımlar, kıyafet konusunda oldukça tesirli olacaktı. Kolsuz elbise, açık tuvalet ve diz üstüne çıkacak olan etek dönemin dikkat çekici görüntüsüydü. Diğer yandan yabancı kadınlara benzemek ya da benzediğine dair iltifat almak, erken Cumhuriyette kıymet kazanacak; konuşurken Fransızca başta olmak üzere yabancı kelime kullanmak, gençleri yabancı okullarda okutmak bir prestij meselesi olarak telakki edilecekti (Taşçıoğlu, 1958: 76-84). Özetle, kuruluş döneminde geleneksel kodları baskın annelik ve Anadolu kadını kimliği üzerinden yola çıkan Kemalizm, Batılı söylemin yoğunlaşmasına mukabil resmi kadın kimliğini asri görünümüler üzerinden tahkim edecek ve bu kimliği genel geçer bir form olarak toplumun umumuna teşmil etmek adına çalışacaktı.

Münevver ve modernleşmeci erkekler eliyle gerçekleşen kimlik siyaseti, kısa süre içerisinde meyvesini vermiş ve yeni düzen içerisinde varlığını cari rejime borçlu olan bir kadın kuşağı oluşturmuştur. Kadınlar ile sistem arasında “güvenli bağlanmayı” sağlayan en önemli iki husus, 1930 sonrasında rejimin demokratik bir görüntü verme, toplumsal meşruiyeti yerleştirme adına kadınlara verdiği siyasi haklar ile sunduğu eğitim olanaklarıdır.

3 Nisan 1930 tarihinde Belediye Kanunu’nda yapılan değişiklik ile kadınlara mahalli seçimlere iştirak hakkı tanındı. Benzer şekilde 1933 yılında Köy Kanunu’nda yapılan tadilat ile kadınlara muhtar seçme ve köy idaresine katılma hakkı verildi. Yerel düzeyde yapılan değişiklikleri 5 Aralık 1934 tarihinde mecliste oybirliği çerçevesinde kabul edilen 2598 sayılı kanun değişikliği takip etti ve kadınlar ulusal düzeyde seçme ve seçilme hakkı kazandı (Doyran, 1997: 27). Daha önce reddedilen siyasi hakların 1930 sonrasında bizatıhi rejim tarafından verilmiş olması, Mustafa Kemal kültürünün inşasını

güçlendirdi; devletin bu dönem hazırladığı posta pulları üzerinde “Türk kadınlarının kurtarıcısı” ifadesi yer alıyordu; ibare, pulu basan erkekler ile haklı elde eden kadınların aynı fikirde olduğunu teyit ediyordu.

Türk siyasetinde kadınlar 1935 yılında yapılan milletvekili seçimleri ile ilk kez parlamentoya girdi. Seçilen 18 isimden Erzurum Milletvekili Nakiye Elgün hariç, hiçbir ismin Osmanlı kadın hareketine katılmamış olması oldukça dikkat çekicidir (Toska, 1998: 85). Altı çizilmesi gereken bir diğer husus ise seçilen kadınların, Kemalist kadın imgesinin çeşitliliğini barındırıyor olmasıydı. Ankara milletvekili Hatı (Satı) Çırpan eğitimi olmayan köylü kadını, Sorbonne Üniversitesi mezunu, meclisi üyesi İzmir Milletvekili Benal Arıman ise modern kadını temsil diyordu. Politik karakteri olmayan fakat meslek itibarıyla (öğretmen/doktor) Kemalist kadın kimliğini simgeleyen bazı isimler de taşıdıkları sembolizm gereği milletvekili yapılacaklardı (Çakır, 2019: 411-412, Tekeli, 1988: 300). Seçilen isimlerin büyük kısmının evli ve çocuk sahibi olması da “anne” figürünü temsil etmesi bakımından oldukça önemliydi.

Kabiliyetleri ya da sahip oldukları miras gereğince sunulan eğitim imkânını fırsata çeviren ve ayrıcalıklı bir konum elde eden yeni kadın kuşağı (Durakbaşı, 1998: 146), rejime duyduğu sadakatin bir neticesi olarak kendisini ilerleyen yıllarda açıkça Kemalist olarak tanımlayacak; Atatürk'ün şahsında varlığını rejim ile özdeştirecek ve ülkesine, rejime hizmet etmeyi bir borç bilecekti⁴ Bu minvalde, Macaristan'dan Türkiye'ye göç eden, İstanbul Üniversitesi'nde hukuk eğitimi alan Türkiye'nin ilk kadın siyaset bilimcisi, senatör, kadın öğretim üyesi Nermin Abadan Unat, rejime olan hürmetini emekli olmadan önce meslektaşlarına şu şekilde paylaşır (Kışlalı, 1991: X):

Ben yurdumu da, ulusumu da kendi irademle seçtim!.. Mustafa Kemal olmasaydı, belki ben de olmazdım... Niçin Kemalist olduğumu, niçin milliyetçi olduğumu öyle sanıyorum ki artık anlamışsınızdır!..

Seçkin bir ailede büyüyen, kolej eğitimi alan, gençliği bir hayli renkli geçen, ilerleyen yıllarda İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde öğretim üyesi olan Mîna Urgan da benzer şekilde büyük bir heyecanla Kemalist olduğunu ifade edecektir (1999: 158):

Kemalist, hem de sapına kadar Kemalist olduğumu açık seçik söylemek isterim. Mustafa Kemal benimle dans etti, on bir yaşında bir çocuğa insan muamelesi yaptığı için değil; eğer Mustafa Kemal olmasaydı, ben ben olamayacağım için Kemalistim. Eğitim görmüş, seksenini geçmiş bir kadının bu memlekette Kemalizm'e inanmaması tamamıyla anormal olurdu... Mustafa Kemal, o perdeyi de, kadınları toplum yaşamından dışlayan, karanlık köşelere kapatan bütün perdeleri de yırttı o güzel elleriyle...

4 Cumhuriyet döneminde kadınlar tıp, hukuk ve eğitim alanında önemli başarı göstermelerine karşın “erkeksi” olarak tasvir edilen iktidar ve siyaset alanından ısrarla uzak tutulmuşlardır (Arat, 2016: 423, Çitçi, 2011: 451).

Cumhuriyet ilan edildiğinde yedi sekiz yaşında olan, onun yaptığı devrimleri kendi gözleriyle gören bir kadının Mustafa Kemal'den yana olmamasının yolu yoktur.

Çocukluğunda Afet İnan'ın öğrencilerinden olan Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi öğretim üyelerinden Hamide Topçuoğlu, Atatürk'ün kadını görevli kılma yoluyla kurtardığını, Doğu kadınının makus talihini çevirme misyonunu üstelendiğini ifade edecektir (1974: 69-70):

Atatürk kadını görevli kılma yoluyla kurtarmıştı... arkasında koskoca bir modern devlet kudreti vardı ve bu kudretin tecessüm etmiş sembolü bizzat Ata'nın kendisiydi. Onun için çocukluğumuz o unutulmaz güven atmosferi içinde geçmişti. Ama biz, büyüyecektik! Artık onun elini tutmadan kendi gücümüzle yürümesini, hatta koşmasını öğrenecektik... Ama biz biliyoruz ki onu bir kere bulmak, tarih boyunca kaybetmemek için yeterlidir. Çünkü o, neyi ne zaman kime ne miktarda vereceğini çok iyi bilen bir deha idi.

Özetle, sunulan imkânları fırsata çeviren ya da var olan ayrıcalıklı konumlarını sürdürmeyi başarabilen Cumhuriyet kadını, edindiği mesleki kimliği ile rejimin yanında dururken, sistemin barındırdığı eril ya da araçsal dili sorgulamadan sürdürecektir. Temel önceliğini büyük oranda rejimin ideolojik kazanımları ile sınırlı tutan çağdaş Cumhuriyet kadını, ilerleyen dönemde biriken politik muhalefet karşısında, geliştirdiği aydınlanmacı dil üzerinden kendisini siper etmekten çekinmeyecektir (Baykal, 2020: 423-425).

Sonuç

Tanzimat modernleşmesi, doğası gereği, iktisadi, siyasi ve bürokratik olarak merkezileşme eğilimleri göstermiş olsa da kadın kimliği kendisine alternatif ve görece sivil bir alan açmayı başarmıştır. Geç Osmanlı'da orta ve üst sınıf kadınlar aracılığıyla yükselen kadın kimliğinin salt cinsiyetçi olduğu söylenemez; dönemin ruhuna uygun olarak İslamcı, milliyetçi ve liberal değerlerle beslenen kadınlar, devletin bekasını en ön sıraya koymaktan çekinmemişlerdir. Yeni rejime önemli bir tecrübeyi aktaran ve şartlar gereği politik talepleri büyük oranda yeni düzene öteleyen kadınlar, hem ürettikleri söylemleri hem de siyasi varoluşları ile iki rejim arasında köprü vazifesi görmüşlerdir.

İkinci dalga feminist hareket ortaya çıkıp, 1990 sonrasında resmi tezler sorgulanıncaya kadar Osmanlı'da biriken ve Cumhuriyete intikal eden kadın tecrübesi, geliştirilen unutmama kültürü içerisinde ısrarla göz ardı edilmiş; Atatürk başta olmak üzere yeni rejimin kadınları kurtardığı, herhangi bir mücadeleye gerek kalmadan kadınları siyasi ve medeni haklar ile donattığı fikri sorgusuz kabul edilmiştir. Yeni rejimde, kadınlardan beklenen politik bir arayış içerisinde olmaları değil tüm güçleri ile sistemi tahkim etmeleridir. Dolayısıyla, müstakil ya da kurumsal tüm çıkışlar müsamahasız bir şekilde

bastırılmış ve içleri boşaltılarak sisteme angaje edilmiştir. 1960'lardaki sınırlı sosyalist örgütlenmeler hariç kadın hareketi, ancak sistem içerisinde kalarak mevcudiyetlerini sürdürebilmiştir. Dünyanın farklı coğrafyalarında sivil toplum tecrübesinden hareketle yükselen, kamusal alanı inşa eden kadınların Türkiye'de uzunca süre sembolik anlamın ötesine geçemediği ifade edilebilir.

Kuruluş aşamasında politik talepleri reddeden rejimin, 1930 sonrasında gönüllü olarak hakları vermiş olmasının gerisinde "imaj" siyasetinin yattığı söylenebilir. SCF deneyimi sonrasında yapılan yerel seçimlerde halkın rejim karşısında alternatif odakları tercih etmesi, yönetici eliti yeni meşruiyet arayışlarına sürüklemiştir. Diğer yandan Kemalist rejimin dünyada yükselen totaliter rejimlerden kendisini ayırma, sınır ötesine demokrasi görüntüsü verme ihtiyacı, siyasa yapıcılarının kadınların rızasını almaya yöneltecek ve reddedilen siyasi haklar kontrollü bir şekilde peyderpey verilecektir. Seçilen isimlerin politik karakterden yoksun ve büyük oradan izleyici olması, ilerleyen süreçte kadın milletvekili oranının hızla azalması, bürokratik mekanizmalara sokulmaması kadınların sistem nezdinde ancak sembolik bir anlam taşıdığını göstermektedir.

Kemalizm'in kadın konusundaki araçsal ve sembolik tutumu, inşa ettiği kadın kimliklerinde de karşımıza çıkmaktadır. Batıcı bir siyaset olarak Kemalizm, kuruluş aşamasında geleneksel Anadolu kadını ve anne kimliğini ön plana çıkartırken rejimin ideolojik yönünün sivrilmesiyle birlikte rota modern kadına doğru çevrilmiştir. Anadolu kadını kamusal bir işlevi üstlenirken, anne özel alana işaret etmektedir. Çağdaş Kemalist kadın kimliğine bakıldığında ise, iktidar ilişkilerine dâhil olan orta sınıf, meslek sahibi kadın maskülen, sivil alana ait çağdaş kadının ise, cinsel karakteri ile kendisini var kılmaktadır. Kemalist kadın kimliği, geleneksel-çağdaş, maskülen-feminen, kamusal-özel, politik-sivil gibi zıtlıkları, yer yer çelişkileri barındırmış olsa da hepsi bir bütün olarak rejime hizmet etmektedir ve bu oranda egemen güç nezdinde anlamlıdır.

Kadın hareketleri özelinde altı çizilmesi gereken hususlardan birisi de, sistem ile kurulan aidiyet ilişkisinin Kemalist, cumhuriyetçi kadın kimliği ile sınırlı olmadığıdır. Tüm eleştirel söylemine rağmen resmi kadın siyasetini "devlet feminizmi" olarak tanımlayan, İslamcı kadının çağrısına belli süre kulak tıkayıp, Kemalist kadınlarla işbirliği yapan feminist kadınlar için de geçerli olduğunu söylenebilir. Rejimin temel önermelerini ifşa eden feminist siyasetin, bu tercihinin gerisinde Kemalizm ile aynı kanaldan, aydınlanma düşüncesinden besleniyor olması yatmaktadır. Kemalist ailelerin çocukları/torunları olmaları bakımından feministler, rejime karşı mahcup bir aidiyet

beslemişlerdir. Türk siyasetindeki politik ayrışmanın, damıtılmış ideolojik farklılaşmalardan çok kültürel bölünmeler etrafında gerçekleştiği hesaba katıldığında konu daha da anlaşılır olmaktadır.

Sonuç olarak, Osmanlı'dan Cumhuriyete geçişte sivil toplum tecrübesinin taşıyıcısı olan, türdeş bir siyasetin dayatıldığı erken dönemde demokratik bir model öneren kadınlar, yaşadıkları suskunluk döneminin ardından sahip olduğu farklı ideolojiler, kimlikler üzerinden resmi ideolojinin gerçekliğini sorguladıkları gibi kamusal alanı esneterek çoğulcu bir düzenin inşasında harç vazifesi görmüşlerdir. Kuruluş döneminde bastırılan kadın kimliği, gelişen orta sınıf olgusu ve buna eşlik eden politik, entelektüel söylemin etkisi ile günümüz dünyasında hem siyasetin hem de toplumsal varoluşun önemli bir dinamiği olarak mevcudiyetini korumaktadır. Kadınlar, farklı ideolojik tecrübelerden gelmiş olsalar da ortak sorunlarını çözme noktasında kapasitelerini önemli ölçüde geliştirmişlerdir.

Kaynakça

- Akşit, E. E. (2015). *Kızların Sessizliği*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Akyol, H. (2012). *Aykırı Kadınlar*. İstanbul: İmge Kitabevi Yayınları.
- Alkan, M. (1990). Tanzimat'tan Sonra 'Kadın'ın Hukuksal Statüsü. *Toplum ve Bilim*, 50, 85-95.
- Arat, Y. (1999). *Political Islam in Turkey and Women's Organizations*. İstanbul: TESEV Yayınları.
- Arat, Y. (2005). Türkiye'de Modernleşme Projesi ve Kadınlar. Sibel Bozdoğan, Reşat Kasaba (ed.). *Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik* içinde (s.82-98). İstanbul: İstanbul Tarih Vakfı Yayınları.
- Arat, Y. (2001). Group Differentiated Rights and the Liberal Democratic State: Rethinking the Headscarf Controversy in Turkey. *New Perspectives on Turkey*, 25, 31-46.
- Arat, Y. (2016). Çekişme ve İşbirliği: Türkiye'de Kadınların Güçlenme Mücadelesi. Reşat Kasaba (ed.). *Türkiye Tarihi 1839-2010* içinde (s.415-449) (çev. Zühal Bilgin). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Arat, Z. (1998). Kemalizm ve Türk Kadını. Ayşe Berktay Hacımirzaoğlu (ed.). *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler* içinde (s.51-70). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Atatürk, M. K. (1989). *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri-II*. y.y.: Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları.
- Aydın, M. A. (2005). Osmanlı Toplumunda Kadın ve Tanzimat Sonrası Gelişmeler. İsmail Kurt, Seyit Ali Tüz (yay. haz.). *Sosyal Hayatta Kadın* içinde (s.161-176). İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Aydın, M. A. (2017). *Osmanlı Aile Hukuku*. İstanbul: Klasik Yayınları.
- Baştürk, İ. (2018). Türk Anayasa Perspektifiyle Erkeğin Zinası Suçu. *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi*, 8(1), 27-45.
- Baykal, Ö. (2018). Kemalizm'in Kadın Perspektifi ve Devlet Feminizmi Kavramının Gerçekliği. *Almıla Fikir ve Kültür Dergisi*, 27, 82-89.

- Baykal, Ö. (2020). Çağdaş Kadın Penceresinde İslamcı Kadın. *International Marmara Social Sciences Congress tebliğleri* içinde (s.420-427). Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi.
- Baykal, Ö. (2021). İmparatorluktan Cumhuriyete: Türk Siyasetinde "İktidar Boşluğunun" Dolurulması. *Liberal Düşünce*, 101, 169-190.
- Baykan, A. ve Ötüş-Baskett, B. (2009). *Nezihe Muhittin ve Türk Kadını (1931)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Berktaş, F. (2009). Osmanlı-Türk Modernleşmesinin Etkin ve Küskün Öznesi: Halide Edip Adivar. Ferdar Ergut (ed.). *II. Meşrutiyeti Yeniden Düşünmek* içinde (s.28-37). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Bora, T. (2017). *Cereyanlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Caporal, B. (1982). *Kemalizmde ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Cindoglu, D ve Esim, S. (1999). Womens Organizations in 19990s Turkey: Predicaments and Prospect. *Middle Eastern Studies*, 35(1), 178-188.
- Çağatay, S. (2018). Feminists in, Against (and beyond?) the State: Women's Rights, Global Gender Equality Regime, and Turkey's Gender Politics in the 21st Century. Diana Mulinari, Lena Martinsson (ed.). *Dreaming Global Change Doing Local feminism* içinde (s.58-80). New York & Oxon: Routledge.
- Çaha, Ö. (2000). *Aşkın Devletten Sivil Topluma*. İstanbul: Gendaş Kültür.
- Çaha, Ö. (2017). *Sivil Kadın*. Ankara: Savaş Yayınevi.
- Çakır, S. (1991). Osmanlı Kadın Dernekleri. *Toplum ve Bilim*, 53, 139-159.
- Çakır, S. (1996). Türkiye'de Feminizmin Dünü ve Bugünü. *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi Yüzyıl Biterken*, c.13. İstanbul: İletişim Yayınları, 750-756.
- Çakır, S. (1997). Kadın Tarihinden İki İsim: Ulviye Mevlan, Nezihe Muhiddin. *Toplumsal Tarih*, 46, 6-14.
- Çakır, S. (2010). Osmanlı'da Kadın Hareketi: XX. Yüzyılın Başında Kadınların Hak Mücadelesi. Hülya Durudoğan, Fatoş Gökşen, Bertil Emrah Oder, Deniz Yüksek (ed.). *Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları: Eşitsizlikler, Mücadeleler, Kazanımlar* içinde (s.99-114). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Çakır, S. (2011). *Osmanlı Kadın Hareketleri*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Çakır, S. (2014). Feminizm: Ataerkil İktidarın Eleştirisi. H. Birse Örs (der.). *19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler* içinde (s.415-485). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Çakır, S. (2019). *Erkek Kulübünde Siyaset*. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Çapa, M. (1996). Giyim Kuşamda Medeni Kıyafetlerin Benimsenmesi ve Trabzon Örneği. *Toplumsal Tarih*, 30, 22-28.
- Çetinsaya, G. (2005). Muhafazakâr Bir Siyasî Düşünür Olarak Halide Edip Adivar. *Muhafazakar Düşünce*, 5, 157-163.
- Çitçi, O. (2011). 1979'dan 2010'a Neoliberal Dönemde Kadın Memurlar. Serpil Sancar (der.). *Birkaç Arpa Boyu... 21. Yüzyıla Girerken Türkiye'de Feminist Çalışmalar Prof. Dr. Nermin Abadan Unat'a Armağan Birinci Cilt* içinde (s.415-457). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Demirel, A. (2012). *Tek Partinin Yükselişi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Donovan, J. (2001). *Feminist Teori*. (çev. Aksu Bora, Meltem Ağduk Gevrek, Fevziye Sayılan). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Doıran, A. (1997). Kadınlar Milletvekili Seçilirken. *Toplumsal Tarih*, 39, 27-34.
- Duben, A. ve Behar, C. (1998). *İstanbul Haneleri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Durakbaşı, A. (1998). Kemalism As Identity Politics In Turkey. Zehra Arat (ed.). *Deconstructing Images of "The Turkish Women"* içinde (s.139-155). New York: St. Martins Press.
- Durakbaşı, A. (2017). *Halide Edip*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Enginün, İ. (1979). Feminizm. *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, 3, 186-187.
- Göle, N. (1991). *Modern Mahrem*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Göle, N. (2000). Modernist Kamusal Alan ve İslami Ahlak. Nilüfer Göle (ed.). *İslam'ın Yeni Kamusal Yüzleri* içinde (s.19-40). İstanbul: Metis Yayınları.
- Gülalp, H. (1999). The Poverty of Democracy in Turkey: The Refah Party Episode. *New Perspective on Turkey*, 21, 35-59.
- Işın, E. (1988). Tanzimat, Kadın ve Gündelik Hayat. *Tarih ve Toplum*, 9, 22-27.
- Işın, E. (1993). Tanzimat Ailesi ve Modern Âdab-ı Muâşeret. Ezel Elverdi (yay. sor.). *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi* içinde (s.216-227). Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları.
- Jayawardena, K. (1989). *Feminism and National in the Third World*. London & New Jersey: Zed Book.
- Kandiyoti, D. (2015). *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Kodaman, B. (1980). *Abdulhamid Devri Eğitim Sistemi*. İstanbul: Ötügen Neşriyat.
- Kurnaz, Ş. (1990). *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını*. Ankara: Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Mackinnon, A. A. (2015). *Feminist Bir Devlet Kuramına Doğru*. (çev. Türkân Yöney, Sabir Yücesoy). İstanbul: Metis Yayınları.
- Michel, A. (t.y.). *Feminizm*. (çev. Şirin Tekeli). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Oruz, İ. H. (1986). *Atatürk Döneminde Türkiye'de Kadın Devrimi*. İstanbul: Gül Matbaası.
- Özman, A. ve Bulut, A. (2003). Sabiha (Zekeriya) Sertel: Kemalizm, Marksizm ve Kadın Meselesi. *Toplum ve Bilim*, 96, 184-218.
- Saktanber, A. (2011). Kemalist Kadın Hakları Söylemi. Ahmet İnel (ed.). *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Kemalizm* içinde (s.322-333). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sancar, S. (2011). Türkiye'de Kadın Hareketinin Politığı: Tarihsel Bağlam, Politik Gündem ve Özgünlükler. Serpil Sancar (der.). *Birkaç Arpa Boyu... 21. Yüzyıla Girerken Türkiye'de Feminist Çalışmalar Prof. Dr. Nermin Abadan Unat'a Armağan Birinci Cilt* içinde (s.61-117). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Sarıtaş, E. ve Şahin, Y. (2016). Ellili Yıllarda Kadın Hareketi. Mete Kaan Kaynar (haz.). *Türkiye'nin 1950'li Yılları* içinde (s.627-665). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Shissler, A. H. (2008). Womanhood Is Not For Sale: Sabiha Zekeriya Sertel Against Prostitution and For Women's Employment. *Journal of Middle East Women's Studies*, 4(3), 12-30.
- Sirman, N. (1989). Feminism in Turkey: A Short History. *New Perspectives on Turkey*, 3(1), 1-34.

- Şeni, N. (1985). Osmanlıdan Cumhuriyete Kadın. *Yapıt*, 9, 67-71.
- Taşçıoğlu, M. (1958). *Türk Osmanlı Cemiyetinde Kadının Sosyal Durumu ve Kadın Kıyafetleri*. Ankara: Akın Matbaası.
- Taşkıran, T. (1973). *Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Kadın Hakları*. Ankara: Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Yayınları.
- Tekeli, Ş. (1985). *Kadınlar ve Siyasal Toplumsal Hayat*. İstanbul: Birikim Yayınları.
- Tekeli, Ş. (1986). Emergence of Feminist Movement in Turkey. Drude Dahlerup (der.). *The New Women's Movement* içinde (s.179-199). London: Sage Publication.
- Tekeli, Ş. (1988). *Kadınlar İçin*. İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Tekeli, Ş. (1998). Birinci ve İkinci Dalga Feminist Hareketlerin Karşılaştırılmalı İncelemesi Üzerine Bir Deneme. Ayşe Berktaş Hacımırzaoğlu (ed.). *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler* içinde (s.337-346). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tekeli, Ş. (2017). *Feminizmi Düşünmek*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Topçuoğlu, H. (1974). 10. Yıl 10. Sınıf. *Sümerbank Aylık Endüstri ve Kültür Dergisi*, 149, 65-70.
- Toprak, Z. (1988). Halk Fırkasından Önce Kurulan Parti Kadınlar Halk Fırkası. *Tarih ve Toplum*, 9, 30-31.
- Toprak, Z. (2014). *Türkiye'de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Toprak, Z. (2017). *Türkiye'de Yeni Hayat İnkılap ve Travma 1908-1928*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Toska, Z. (1998). Cumhuriyet'in Kadın İdeali: Eşiği Aşanlar ve Aşamayanlar. Ayşe Berktaş Hacımırzaoğlu (ed.). *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler* içinde (s.71-88). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Urgan, M. (1999). *Bir Dinozorun Anıları*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Unat, F. R. (1974). *Türkiye'de Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*. Ankara: MEB Yayınları.
- Ürekli, F. (2003). İnas Sanayi-i Nefise Mektebi. *Tarih ve Toplum*, 231, 50-60.
- Yaraman-Başbuğu, A. (1992). *Elinin Hamuruyla Özgürlük*. İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Yıllık Ankara Üniversitesi Basın-Yayın Yüksekokulu Nermin Abadan Unat'a Armağan* (1991). Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Yosmaoğlu, İ. (2012). Erken Cumhuriyet Dönemi Türk Kadınları ve Kamusal Kimlikleri. Baki Tezcan, Karl K. Barbır (der.). *Osmanlı Dünyasında Kimlik ve Kimlik Oluşumu* içinde (s.251-271). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Zihnioğlu, Y. (1999). Bir Osmanlı Türk Kadın Hakları Savunucusu Nezihe Muhiddin. *Tarih ve Toplum*, 183, 4-11.
- Zihnioğlu, Y. (2016). *Kadinsız İnkılap*. İstanbul: Metis Yayınları.

Hoşgörü ve Ayrımcılık Sarkacında Türkiye’de Roman Algısı: Çanakkale Örneği

Fatma Ilknur Akgül*

Öz

Bu çalışma, liberal bir tutum olan hoşgörü ve onun karşıtı olan hoşgörüsüzlük sarkacında Türkiye’de Roman algısını Çanakkale örneğinden hareketle araştırmaktadır. Çanakkale il merkezi ile üç ilçesinde yüz yüze derinlemesine mülakata dayalı nitel bir yöntemle gerçekleştirilen araştırma, Roman kimliğinin uyandırdığı genel imaj, Romanlarla evlilik, Romanlarla komşuluk ve çalışma yaşamında Romanlara yönelik tutum gibi dört nokta üzerinden Roman algısını araştırma konusu edinmiştir. Araştırma bulgularına göre Romanların yoğun olarak yaşadığı Çanakkale’de Romanlara karşı ihtiyati bir hoşgörü ve sınırlı bir kabullenme eğilimi bulunmaktadır. Romanlar, müzisyenlik, eğlence ve ucuz işgücü gibi alanlarda kabullenici bir tutumla karşılaşırken; evlilik ve komşuluk gibi pratiklerde Roman olmayanların barikatıyla karşılaşmaktadırlar. Romanlara karşı hoşgörü ve kabullenme tutumu, evlilik ve komşuluk söz konusu olduğunda bitmektedir. Bu da Romanlara karşı hakim olan algıdan kaynaklanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Roman, Algı, Hoşgörü, Ayrımcılık, Dışlama, Ötekileştirme.

The Roma Perception at the Pendulum of Tolerance And Discrimination in Turkey: The Case of Çanakkale

Abstract

Moving from the case of Çanakkale, this study investigates the perception of Roma in Turkey at the pendulum of liberal tolerance and intolerance, which is its opposite. The research has been conducted with a qualitative method based on face to face interviews in Çanakkale city center and its three districts. The Roma perception prevailed in Çanakkale has been questioned over four points such as general image towards Roma, marriage with Roma, neighborhood with Roma and attitude towards Roma in working life. According to the findings of the research, there is a cautious tolerance and a limited acceptance tendency towards Roma in Çanakkale, where they are densely living. While the Roma face an accepting attitude in areas such as musicianship, entertainment and cheap labor; they face the barricade of non-Roma in practices such as marriage and neighborhood. The attitude of tolerance and acceptance towards Roma ends when it comes to marriage and neighborhood practices and this is originated from prevailing perception towards Roma in society.

Keywords: Roma, Perception, Tolerance, Discrimination, Exclusion, Otherization.

*Dr. Siyaset Bilimci | fatakgul@hotmail.com | ORCID: 0000-0002-2280-3897

DOI: 10.36484/liberal.941292

Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 26, Sayı: 102, Bahar 2021, ss.133- 155.

Gönderim Tarihi: 23 Mayıs 2021 | Kabul Tarihi: 14 Haziran 2021

Giriş

Etnik, dini, kültürel ya da yaşam biçiminden kaynaklanan nedenlerle azınlıkta kalan gruplar dünyanın birçok yerinde ayrımcılık ve dışlanma gibi bir sorunla karşı karşıyadırlar. Azınlıklara karşı sergilenen hoşgörü ve kabullenici tutum onların sisteme dahil olmasına, toplumla bütünleşmesine, dolayısıyla eşit şartlarda yaşamasına yol açmaktadır. Oysa ayrımcılık, dışlama ve ötekileştirme gibi mekanizmalar üzerinden harekete geçen hoşgörüsüzlük tutumu, azınlıkta kalanları sistem dışında tutmakta ve onların toplumsal yaşamda marjinal bir konuma itilmelerine yol açmaktadır. Bu durum, mağdurların yanı sıra toplumsal bütünleşme, barış ve düzen açısından da çeşitli sorunlara yol açmaktadır.

Dünyadaki birçok ülkeye ve bölgeye yayılmış olan Romanlar genel olarak buldukları toplumlarda ayrımcılığa ve dışlanmaya maruz kalmaktadırlar (Yoors, 2005). Konuyla ilgili yapılan araştırmalar Türkiye’de yaşayan Romanların da derin bir ayrımcılık, dışlanma ve ötekileştirilme sorunuyla karşı karşıya bulduklarını göstermektedir (Aydın, Çaha, Yılmaz ve Uzunöz, 2019). Komşu olarak en fazla istenen ve istenmeyen gruplarla ilgili yapılan bir araştırmaya göre Türkiye’de komşu olarak istenmeyen gruplardan birini de Romanlar oluşturmaktadır (Çaha, Kentel, Aktay ve Yelken, 2011). Gerek Romanlar, gerekse istenmeyen diğer gruplara karşı olumsuz yargıların temelinde onlarla ilgili algılar yer almaktadır.

Bu çalışma, Çanakkale örneğinden hareketle Türkiye’deki Roman algısının portresini ortaya çıkarmaya çalışmaktadır. Araştırma, Çanakkale il merkeziiyle Lapseki, Gelibolu ve Biga ilçelerinde yaşamakta olan farklı yaş, cinsiyet ve eğitim düzeyine sahip Roman olmayan 20 kişi üzerinde yüz yüze derinlemesine mülakat üzerinden gerçekleştirilmiştir. Roman algısı dört tema üzerinden tespit edilmeye çalışılmıştır: Roman kimliğinin uyandırdığı imaj, Romanlarla evliliğe ilişkin tutum, Romanlarla komşuluk hakkındaki düşünce ve çalışma yaşamında Romanlarla ilgili kanaat. Öncelikle hoşgörü, ayrımcılık ve dışlama gibi mekanizmalarla ilgili kavramsal çerçeve çizilecek, ardından da araştırmanın bulguları üzerinden analizlere yer verilecektir.

Hoşgörü, Ayrımcılık ve Dışlama

Türkçedeki hoşgörü kavramı İngilizcedeki “*tolerans*” kavramını ifade etmek üzere kullanılmaktadır. Ancak etimolojik kökenine bakıldığında ikisi arasında önemli bir farklılığın olduğu görülür. *Tolerans*, tahammül etme ve katlanma gibi anlamlara gelirken, hoşgörü bunun ötesinde bir anlama sahip olup

herhangi bir şeyi kabullenmeyi, onu beğenmeyi ve hoş karşılamayı ifade eder (Aslan, 2001). Anlamı üzerinden bir değerlendirme yapıldığında toleransın negatif bir tutuma işaret ettiğini söyleyebiliriz. Zira tolerans, istenmeyene, norm dışı olana veya genele uymayana karşı kör ve sağır olmayı gerektiren bir tutumdur. Oysa hoşgörü, norm dışı olana veya genele uymayana karşı olumlu bir tutuma işaret etmesi bakımından pozitif bir değer taşır.

Hoşgörü kavramı, John Locke’tan beri liberal düşünceden beslene gelmektedir (Yürüşen, 1996). John Locke, döneminin dinsel farklılıklarına karşı gösterilen hoşgörüsüzlüğün olumsuz sonuçlarını gözler önüne sermek üzere dinsel hoşgörünün önemine vurgu yapmıştır. *Hoşgörü Üstüne Mektup*’ta, farklı düşünce ve inançların ancak hoşgörü ortamında yeşerebileceğini ve böylece yaşam, özgürlük ve mülkiyet gibi insanın ayrılmazı olan temel haklarının korunmasına hizmet edebileceğini savunmuştur (Locke, 2013). Locke’un hoşgörü anlayışı, yaşadığı dönemde azınlıkta kalan inançlara ve düşüncelere karşı gösterilen hoşgörüsüzlüğün olumsuz sonuçlarına odaklandığı için insanlar arasındaki her tür farklılığı kavrayacak genişlikte olmayıp inanç ve düşünce farklılığıyla sınırlıdır (Akdemir, 2019: 146-47). Locke’un hoşgörü anlayışı bununla birlikte bazı grupları dışarıda bıraktığı için sınırsız değildir. Zira Locke, ateistleri, temel ahlaki değerlere başkaldıranları, insanlar arasındaki eşitliği kaldırarak kendilerine imtiyaz sağlayanları ve başka devletlerin korumasına giren inanç gruplarını hoşgörünün dışında tutar (Locke, 53-59). Yürüşen’in ileri sürdüğü gibi Locke’un hoşgörü üzerine yazdıkları onun sivil hükümetin ortaya çıkışıyla ilgili görüşlerinin temelini oluşturur ve devletin farklı inançlar arasındaki tarafsızlığını öngörür (Yürüşen, 9-13).

Liberal düşüncede hoşgörü kavramını, insanlar arasındaki her tür farklılığı kapsayacak genişlikte işleyen düşünür John Stuart Mill olmuştur. Mill, bir koyun sürüsündeki her bir koyunun bile birbirinden farklı oluşuna dikkat çekerek insanların da doğal olarak birbirlerinden farklı olduklarını düşünür ve bu farklılığı insanın gelişimi için olumlu olarak görür (Mill, 2012). Mill, toplumsal çeşitliliği hem özgürlüğün hayata geçmesi, hem de insanlığın gelişimi için gerekli görür. Çeşitliliği korumanın yolunun da hoşgörüden geçtiğine inanır. Azınlıkta kalanın tek bir kişi olsa bile korunmasının özgürlük ve insanlığın geleceği açısından önemli olduğunu düşünen Mill, Batı medeniyetini bekleyen tehdidin çoğunluğun kamuoyu ya da yasa yoluyla azınlığı bastırmasından geçtiğine dikkat çeker.

Mill’e göre ifade özgürlüğüyle ilgili hiçbir kısıtlama kabul edilemez. Eylem özgürlüğü söz konusu olduğunda ise Mill insan eylemlerini “kişinin kendisini ilgilendiren eylemler” ve “başkasını ilgilendiren eylemler” şeklinde

ayırır. Başkasını ilgilendiren eylemler söz konusu olduğunda başkasının özgürlüğünün başladığı yerde bizim özgürlüğümüz biter. Oysa insanın kendisine yönelik eylemleri söz konusu olduğunda insan kendi kendisinin efendisi olup her tür eylemde bulunma hakkına sahiptir. Faydacı bir düşünür olarak bilinmesine rağmen Mill insanın maddi güdülerle hareket eden bir varlık olmaktan çok ahlaki bir varlık olduğunu ve ahlaki değerler yönünde yapılan tercihlerin maddi değerlerden daha üstün olduğunu düşünür. Mill'in "karnı doymuş bir aptal olmaktansa ölüme mahkûm edilmiş bir Sokrates olmayı tercih ederim" şeklindeki ifadesi insanın bu yönüne işaret eder. Kısaca, Mill'de hoşgörü bir yandan otonom ve özgür birey, bir yandan da toplumsal çeşitliliğin korunması için gerekli olan pozitif bir değerdir (Aydoğan, 2018).

Peter P. Nicholson, hoşgörünün biri negatif biri de pozitif olmak üzere iki boyutunun olduğuna dikkat çeker (Nicholson, 1985). Negatif olarak hoşgörü, genele uymayana karşı kör ve sağır olmayı gerektiren bir tutuma işaret eder. Oysa pozitif hoşgörü, genel uymayanın şartlarını iyileştirmeyi, ona yönelik iyileştirici politikaları öngörür. Günümüzde dezavantajlılara karşı geliştirilen pozitif ayrımcılık (Akdemir, 2014: 895-97) ve adalet anlayışı (Rawls, 2017) bu düşünceden beslenir. Hoşgörü, gerek negatif, gerekse pozitif yönü itibarıyla genelin dışında kalanın ya da azınlıkta olanın kabullenilmesini, içerilmesini, korunmasını ve yaşatılmasını öngörür. Hoşgörünün karşıtı olan şey hoşgürsüzlüktür. Onun da farklı boyutları söz konusudur. Hoşgürsüzlük, olumsuz algılama, damgalama, yargılama, dışlama, ayrımcılık yapma, ezme ve nihayetinde yok etme gibi farklı boyutları içerebilir.

Algı, tecrübeye dayanarak oluştuğu gibi çoğu zaman ön kabullere ve yaygın kanaatlere dayanabilmektedir. Bir şeyin kendisinin insanda oluşturduğu etkisi ile onun algısı birbirinden farklı olabilir. Nigar Tuğsuz (2020) yaptığı çalışmada, Alevilerle temas eden Sünnilerin Aleviler hakkındaki algısı ile temas etmeyenlerin algısı arasında belirgin bir farklılığın olduğunu ortaya koymuştur. Tecrübe, bir algıyı pekiştirdiği gibi onu yok da edebilir. Algı, çoğunlukla toplumsal düzeyde gerçekleşen karalamaların, damgalamaların ve etiketlemelerin etkisinde kalabilmektedir. Azınlıklarla ilgili algılar çoğunluk tarafından işlenir ve bu algı zamanla bir etikete, bir damgaya dönüşerek, onu silecek, temizleyecek bir deneyim gerçekleşmedikçe insanın yakasında varlığını sürdürür (Goffman, 2014).

Ayrımcılık ve dışlama, hoşgürsüzlüğün en önemli toplumsal sonuçlarından olup bir insan hakkı ihlali olarak kabul edilmiştir (Ataman, 2007: 1-2). 1948 yılında kabul edilen Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Bildirgesi'nin ikinci maddesi şu ifadelerle yer verir: "Herkes ırk, renk, cinsiyet, dil, din,

siyasal ya da başka türden kanaat, ulusal ya da toplumsal köken, mülkiyet, doğuş veya başka türden statü gibi herhangi bir ayırım gözetilmeksizin, bu Bildirgede belirtilen bütün hak ve özgürlüklere sahiptir” (TBMM Mevzuat, T.Y.). Burada belirtilen hususların içerdiği özellikler hak ve özgürlük kapsamına alındığına göre, bunlara karşı gerçekleşen uygulamaları da birer insan hakkı ihlali olarak kabul görmek gerekir.

Ayrımcılığın literatürdeki en yaygın tanımı eşitsiz muamele şeklindedir (Özatalay ve Doğuç, 2018: 8). Anayasal demokrasilerde tüm vatandaşlar yasa önünde eşit olarak kabul edilir. Ancak buna rağmen toplumsal düzeyde sosyal kesimler veya gruplar birbirlerine karşı ayrımcılık yaparlar. Ayrımcılık genelde baskın grupların azınlıkta kalanlara karşı harekete geçirdiği bir mekanizmadır. Azınlığın kaynağı etnik, dini, yaşam biçimi, siyasi tercih, cinsiyet gibi ayrımlar olabilir. Baskın grup, hakim olan değerlerden hareketle bu grupları yaşam biçimlerinden, etnik özelliklerinden veya kültürlerinden hareketle olumsuz olarak nitelendirir, bunlara belli etiketler yapıştirarak onlarla ilgili olumsuz bir algı oluşturur.

Ayrımcılığa maruz kalan gruplar genelde dışlanma ve ötekileştirilme sorunuyla karşı karşıya kalmaktadırlar. Sosyal dışlanma kişilerin toplumla bütünleşmesine neden olan toplumsal, siyasal ve ekonomik haklara ve hizmetlere ulaşmalarının engellenmesi şeklinde yaygın bir tanıma sahiptir (Hatipler, 2019: 42-43). Sosyal dışlanma, etnik ve dini nedenlerden kaynaklandığı gibi düşük eğitim ve niteliksiz işgücünden de kaynaklanabilir. Sosyal dışlanmanın yoksulluk, psikolojik travma, siyasal ayrışma ve çatışma gibi sonuçları olabilir.

Ayrımcılığa maruz kalan grupların karşılaştığı sonuçlardan biri de ötekileştirilme sorunudur. Ötekileştirilme Goffman’ın (2014) altını çizdiği damgalanmayla birlikte gerçekleşen bir mekanizmadır. Kişilerin ya da toplumsal kesimlerin, kendi yaşam biçimlerine veya genel olarak kendilerine uzak grupları damgalayarak onlara olumsuz bir değer yüklemeleri ötekileştirmenin en yaygın tanımı olarak karşımıza çıkar (Sağlam ve Yaşar, 2017). Ötekileştirme, bireyleri veya grupları toplumsal, siyasal ve ekonomik kaynaklara erişim bakımından her zaman dezavantajlı konuma düşürmeyebilir. Ama yine de dışlanmada olduğu gibi toplumsal ve siyasal çatışmalara zemin hazırlayan bir mekanizmadır.

Ayrımcılık, dışlama ve ötekileştirme tek bir kimlikten veya özellikten kaynaklandığı gibi birden fazla kimliğin kesişiminden de kaynaklanabilir. Sözelimi Avrupa’da yaşayan bir Müslüman hem Müslüman kimliğinden hem de göçmen kimliğinden dolayı ayrımcılık ve dışlanmaya maruz kalabilir. Buna yoksulluk, kadın, engellilik gibi başka kimlikler veya durumlar da ilave

edilebilir. Amerikalı hukukçu Kimberle W. Crenshaw (1989), Amerika'daki siyahi kadının yaşadığı çoklu ezilme biçiminden hareketle kesişimsellik yaklaşımını geliştirmiştir. Bu yaklaşıma göre ayrımcılık, dışlanma ve ezilme bazı durumlarda birçok kimliğin bulunduğu bir kavşakta gerçekleşebilir. Birden fazla kimliğin kesişiminden kaynaklanan ezilme daha derin etkilere neden olabilmektedir (Cho, Crenshaw and McCall, 2013).

Kısaca, hoşgörü farklı olanı kabullenmeyi, empati geliştirmeyi, onlara karşı eşit muameleyi ve onların eşit şartlarda kamu hizmetlerinden ve insan haklarından yararlanmalarını içerir. Oysa hoşgörüsüzlük tüm bunları ortadan kaldıran bir zemin hazırlar. Hoşgörünün yokluğundan kaynaklanan ayrımcılık, ötekileştirme ve dışlama gibi mekanizmalar; birbirini besler ve genel olarak bu süreçlere maruz kalan bireylerin ya da grupların olumsuz yargılara, kalıplaşmış etiketlere, hak mağduriyetine ve nihayetinde toplumsal, siyasal ve iktisadi alanlarda eşitsiz muameleye maruz kalmalarıyla sonuçlanırlar.

Ayrımcılık ve Dışlama Sarmalında Romanlar

Dünyanın birçok yerinde olduğu gibi Türkiye'de de önemli sayıda Roman nüfusu bulunmaktadır. Tahminlere göre nüfusları 2-3 milyon civarında olan Romanlar ülkenin birçok yöresine dağılmış olmakla birlikte ağırlıklı olarak Ege ve Marmara bölgesinde yaşamaktadırlar. Türkiye'deki Romanlar konuştukları dil bakımından üç ana gruba ayrılırlar: Romlar, Lomlar ve Domlar. Romlar çoğunlukla Ege, Marmara ve İç Anadolu bölgelerinde; Domlar Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde; Lomlar ise Karadeniz bölgesinde yoğunlaşmış bulunmaktadır (Kolukırık, 2019). Romanlar, farklı şehirlerde farklı isimlerle bilinirler. Poşa, Elekçi, Arabacı, Manuş, Mırtıb, Cono, Esmer Vatandaş, Sepetçi, Karaçi gibi isimler Roman toplulukları için kullanılan isimlerdir. Tüm bu farklı kimliklerin toplandığı ana kimlik Çingene veya Roman'dır. Çingene, etnik bir kimlikten çok kültür ve yaşam biçimi üzerinden somutlaşmış olumsuz bir kimliği ifade etmek üzere kullanılan bir tanımlama olup Romanların çoğu tarafından tepkiyle karşılanmaktadır (Karlıdağ ve Marsh, 2008). Bu bakımdan etnik kimliği değer yargısız olarak ifade eden kavram Roman kavramıdır.

Romanlar, dünyanın birçok yerinde olduğu gibi Türkiye'de de yoğun ayrımcılık ve dışlamayla karşılaşmaktadırlar (Uzpeder, 2008). Türkçede Romanlarla ilgili çok sayıda olumsuz ifade, deyim ve atasözü bulunmaktadır. Olumsuz bir durumu ifade etmek üzere yaygın olarak kullanılan sözcük "Çingene gibi" ifadesidir (Aksu, 2003). Romanlarla ilgili olumsuz yargılar sadece toplumsal düzeyde değil, kamu kurumları düzeyinde de varlığını uzun süre devam ettirmiştir. 1934 yılında çıkarılan İskan Kanunu, devletin Romanlara

bakışını resmetmektedir. Kanununun 4. maddesinde yer alan “Türk kültürüne bağlı olmayanlar, anarşistler, casuslar, göçebe Çingeneler, memleket dışına çıkarılmış olanlar Türkiye’ye muhacir olarak alınmazlar” (Resmi Gazete, 1934) ifadesi, Romanları Türk kültürüne bağlı olmayanlar olarak tanımladığı gibi kriminal suç işleyenlerle aynı kategoride tutmaktadır.

2009 yılında hükümet “Roman Açılımı” adıyla Romanların sosyo-ekonomik şartlarının iyileştirilmesine yönelik bir dizi iyileştirici önlemler almaya başladı. Roman Açılımı kapsamında 2016-2021 yılları arasındaki dönemi kapsamak üzere iki aşamalı Eylem Planı şeklinde “Roman Vatandaşlara Yönelik Strateji Belgesi” hazırlandı (AÇSHB, 2021). Eylem planlarıyla Romanların “eğitim, istihdam, barınma, sağlık, sosyal hizmet ve sosyal yardımlar” başlıkları altında yaşadıkları sorunlar ve getirilecek çözüm önerileri oraya konulmuş, karşılaştıkları çeşitli sorunlara dikkat çekilmiştir (Çetin, 2017). Roman Açılımı kapsamında atılan adımlardan biri de İskan Kanununda Romanlarla ilgili yer alan olumsuz ifadenin çıkarılması oldu.

Roman Açılımından sonra Romanların kamu hizmetlerine erişimine yönelik önemli adımlar atılarak kendilerine karşı yapılan ayrımcılığın sona erdirilmesine çalışıldı. Romanlar, açılımdan sonra siyasi partiler tarafından aynı zamanda önemli bir oy deposu olarak da görüldü. Bu da onlara siyasi bir değer kazandırdı. Bunun sonucunda 2018 genel seçimlerinde biri Ak Parti’den, biri de CHP’den olmak üzere iki Roman vatandaşa listelerde yer verilerek milletvekili olmaları sağlandı.

Roman Açılımı öte yandan Romanlar üzerinde çok yönlü olumlu etkilere sahip oldu. Bu etkinin başında Romanların kazandığı özgüven gelmektedir. Romanlar, açılımdan sonra Roman kimliğini ve bu kimliğin kapsadığı kültürel değerleri sahiplenmeye ve bunu gururla ifade etmeye başladılar (Çeko, 2019). Bununla birlikte, Romanlar, buldukları her yerde dernekleşme yoluna giderek hem kendi aralarında dayanışma ağları oluşturdular hem de Roman haklarını savunmak ve mağduriyetlerini gidermek üzere yaygın bir sivil toplum yapılanması ortaya koydular (Çaha, 2019).

Romanlarla ilgili yapılan çalışmalara göre bugün Romanlara karşı kamu kurumlarında ayrımcılık ve dışlama minimum düzeye düşmüş durumdadır. Ancak toplumsal düzeyde kendileriyle ilgili kalıplar, ön yargılar, dışlayıcı tutum ve ayrımcılık yer yer sürmeye devam etmektedir (Aydın vd., 2019).

Araştırma Yöntemi

Bu çalışma, Romanların yoğun olarak yaşadıkları Çanakkale’de Roman algısını tespit etmeye çalışmaktadır. Çanakkale, Romanların yoğun olarak yaşadıkları bir yer olması bakımından çalışma sahası olarak seçilmiştir. Romanlar Çanakkale il merkezinin yanında hemen hemen tüm ilçelerinde yaşamaktadırlar. Cinsiyet, yaş, temas ve eğitim düzeyinin toplumsal algının oluşmasında rol oynadığı (Tuğsuz, 2021) varsayımından hareketle araştırma Romanların yoğun olarak yaşadığı Çanakkale il merkezi ile üç ilçesinde yapılmıştır. Söz konusu ilçeler Biga, Lapseki ve Gelibolu ilçeleridir.

Araştırma, dört yerleşim biriminden 20 kişi üzerinde yüz yüze yarı yapılandırılmış derinlemesine mülakata dayalı nitel bir yöntemle gerçekleştirilmiştir. Araştırma örnekleme dahil edilenlerin yarısı kadın, yarısı da erkektir. Bununla birlikte iki gruptan seçilenlerin yarısı üniversite eğitimine sahip, diğer yarısı ise ilköğretim veya lise eğitimine sahiptirler. Yaş değişkenine göre ise üç yaş aralığı tespit edilmiş ve örneklem bu yaş aralıklarından seçilmiştir. Söz konusu yaş grupları 18-30, 31-50 ve 51 üstü olan yaş gruplarıdır. Araştırma örnekleme böylece cinsiyet, yaş ve eğitim düzeyine göre belirlenmiştir.

Nitel bir yöntemeye dayanan araştırma, yarı yapılandırılmış derinlemesine mülakat yoluyla gerçekleştirilmiştir. Araştırma dört nokta üzerinden Romanlara ilişkin algı ve tutumu tespit etmektedir: Genel olarak Roman imajı ve algısı, Romanlarla evlilik, Romanlarla komşuluk ve çalışma yaşamında Romanlarla ilişkiler. Bu konuların her biriyle ilgili yarı yapılandırılmış belli bir soru seti üzerinden derinlemesine mülakat yapılmıştır. Araştırmaya dahil olanlara öncelikle kendilerinden alınan bilginin bilimsel bir çalışma için kullanılacağı güvencesi verilmiş ve kimlik bilgilerinin gizli tutularak verdikleri bilgilerin kullanılacağı bilgisi paylaşılmıştır. Araştırma verileri “tematik söylem analizi” yöntemiyle analiz edilmiştir.

Roman Kimliğinin Uyandırdığı Genel İmaj

Toplumdaki baskın grubun bireylerinin yaşamın günlük olağan akışı içinde bazen farkında olmadan yaşadığı, genellikle de üzerinde bile durmadığı davranış kalıpları ve tutumlarıyla gerçekleşen ayrımcılık olgusu dezavantajlı gruplar ile etnik azınlıkların yaşamlarını derinden etkilemektedir. Tüm insanların eşit kabul edildiği anlayışın Fransız Devrimi’ne kadar uzanan bir tarihsel serüvene sahip olduğu bilinmektedir. Eşitlik ilkesinin hukuki metinlerde yer almasıyla birlikte İkinci Dünya Savaşı sonrası İnsan Hakları konusunda verilen mücadele daha da hız kazanmış ve 1948 tarihli İnsan Hakları Evrensel

Beyanname’si’yle ayrımcılığa karşı önemli bir somut adım atılmıştır. Fakat George Orwell’ın *Hayvan Çiftliği* Romanında ifade ettiği “Bütün hayvanlar eşittir ama bazı hayvanlar öbürlerinden daha eşittir” (Orwell, 2009: 147) sözleri konumuz açısından Romanlar söz konusu olduğunda yaşanan gerçeği gözler önüne sermektedir. Kanunlarla sağlanan eşitlik ilkesi, Roman topluluklar söz konusu olduğunda ne yazık ki tam olarak hayata geçmemektedir.

Araştırma bulgularına göre, toplumda Romanlarla herhangi bir nedenle irtibat kuranlar ile hiç irtibatı olmayanlar arasında oluşmuş olan yargılarda önemli ölçüde farklılıklar bulunmaktadır. Romanlar ile sosyal iletişim içinde bulunmuş olanlar nispeten daha hoşgörülü davranırken, Roman topluluklarla hiç teması olmayanlar daha ayrımcı ve dışlayıcı tutum takınmaktadır. Katılımcılardan bir kadın, Roman dendiği zaman ilk olarak aklına tehlike, olumsuzluk ve korku hissi geldiğini belirtmektedir. Söz konusu katılımcı, Romanların kural dışı bir yaşam sürdüren özgür insanlar olduğunu ifade etmektedir. Bu sebeple de Roman dendiği zaman genellikle bir adım geri durduğunu, kendisinde oluşan bu yargının temellerinin ise çocukluk döneminde atıldığını şu sözlerle dile getirmektedir:

Roman deyince benim aklıma çocukluğumda köyün dışında oturan Çingene aile geliyor. Adam kalay, maşa falan yapardı; kadın da kapı kapı gezer dilenirdi. Bizimkiler “Aman kapıları kapatalım, Çingeneler geliyor...” derlerdi. Yoksa normalde köylerde hiç kapı kapanmazdı. Ya bizi kaçırlırlar ya da hırsızlık yaparlar gibi şeyler geliyordu aklımıza. Ailemiz bir şey olduğu zaman sizi Çingenelere vereceğiz derlerdi, onlarla korkuturlardı bizi (R.K., 2021).

Araştırmanın bir erkek katılımcısı da Roman dendiği zaman ilk olarak aklına, kendini topluma kabul ettirmemiş, toplumda bir saygınlığı olmayan gariban insanlar geldiğinden söz etmektedir. Diğer katılımcı gibi çocukluk döneminde bilinçaltında oluşan Roman algısının halen devam ettiğini ve zihninde tüm Romanları kapsar bir özellikte yer aldığını ifade etmek üzere sarf ettiği, “Çocukluğumuzdan beri gördüğümüz ve bilinçaltımıza yerleşen el açan, çocukları içi bir şeyler dilenen, bohçacı, satıcı kadın geliyor aklıma; hep korku duyardık bizi kaçırlırlar, panayırlarda çalıştırırlar, dilendirirler diye” (İ.D., 2021), şeklindeki sözler bilinçaltının önyargıları nasıl beslediğini açıkça gözler önüne sermektedir.

Romanlar için bir Azeri atasözünde ifade edilen “Bu gün buldum bu gün yerim, yarın Allah kerim derim” yakıştırmaları yapılmaktadır (Şeyda, 200: 24). Bu da toplumdaki pek çok kişinin zihninde Romanlara yönelik eğlence- li, gamsız, tasasız ve rahat insanlar olduklarına dair bir algı oluşturmuştur. Bir katılımcı Roman dendiği zaman aklında oluşan algıyı, “Hayattan zevk ve keyif alarak yaşayan, çok renkli bir hayatları olan eğlenceli insanlar” (N.A.,

2021) şeklinde ifade etmektedir. Kadın katılımcılardan bir başkası da (F.T., 2021), Roman dendiği zaman aklına yarınını düşünmeyen bugün bulduğunu bugün yiyen, tasasız insanların geldiğini ifade etmektedir. Aslında bunun böyle olmadığını, onların da dertlerinin ve sıkıntılarının muhakkak olduğunu ama yine de kendisinin zihnindeki Roman algısının bu yönde olduğunu ifade etmektedir. Araştırmanın erkek katılımcılarından biri de zihnindeki Roman algısını şöyle anlatmaktadır: “Eğlence ve eğlenceli insanlar geliyor benim aklıma...Günü birlik yaşarlar, bugün kazandığını akşam yerler” (M.E., 2021).

Araştırmanın diğer bir bulgusu da Roman dendiği zaman akıllara ilk olarak Roman kadın imgesinin gelmekte olduğudur. Öteden beridir adeta bir toplumu kapsayan ve tüm toplumun kültürünün taşıyıcısı olan Roman kadını, tıpkı Zeugma Antik kentindeki kazıdan çıkan mozaikte olduğu gibi (GİK-TM., 2014) bu yörede de tüm bir toplumun resmini zihinlerde çağrıştırmaktadır. Roman kadın imgesinin katılımcıların zihinlerinde oldukça canlı ve parlak renkler ile birlikte yer alması da, Roman kadınının neşe ve coşku dolu bir yaşama sahip olduğu imajını uyandırmaktadır. Özellikle Roman düğünlerinde kadınların gösterişli kıyafetler giymeleri ve bunu aile şeref ve itibarının bir göstergesi olarak büyük bir keyifle sergilemeleri önemli bir etkidir. Genç bir katılımcının şu ifadeleri bu konudaki tespiti katkı sağlamaktadır: “Roman deyince ilk kadın geliyor benim aklıma, kadınlar daha baskın, renkli ve şaşalı çünkü. Konuşurken sesleri daha çok çıkıyor” (B.D., 2021). Şair Ahmet Haşim’in Romanlarla ilgili hafızasında yer edinen resmi anlattığı aşağıdaki sözler Romanlarla özdeşleşen renklilik ve canlılığın Türk toplumunda ne kadar köklü olduğunu göstermektedir:

Çingene bizzat bahardır. Çocukluğumda gördüğüm baharlardan bugün hatırımda kalan hayal; kırmızı, yeşil, sarı şalvar giymiş şarkı söyleyen ve el çırpan bir alay genç ki içinde tahta zurna çalıp bu musikinin vahşi kahkahalarının ardından müşabih akisleriyle vadileri inim inleyen gene bir Çingene'dir (Ahmet Haşim, 2003:20).

Katılımcılardan birinin “Bana cıvıl cıvıl canlı ve sarı, mavi, kırmızı ve yeşilin en parlak renklerini hatırlatıyorlar” (T.S., 2021) ifadesi, Romanların kadınla özdeşleşen algısının Ahmet Haşim'den beri nasıl değişmeden devam ede geldiğini ortaya koymaktadır. Bir katılımcıya ait aşağıdaki ifadeler Roman algısının çoğunlukla kadın üzerinden oluştuğunu Haşim ve diğer örneklerde olduğu gibi göstermektedir:

Pullu, taşlı, tuşlu, çiçekli, böcekli her türlü renk, şaşaa geliyor ilk benim aklıma. Düğünlerde taktıkları taçlar kraliçe, tanrıça gibi; kıyafetler renk renk. Benim amcam bir Roman ile evli. Kızı oğluna bir sünnet yaptı, kendi gelinlik gibi sekiz dokuz kıyafet giydiği gibi, eşine de kendiyile aynı renk çeşit çeşit kıyafetler giydirdi. Benim akıma şalvarını beline kıvrımış, göbeciğini atan kadın gelir önce. Elinde gırnatası ya da davalu olan erkek de gelir ama daha sonra (H.Ş., 2021).

Araştırmanın bulgularından elde edilen sonuca göre; toplumdaki Roman kimliğini çağrıştıran algı öncelikle kadın imgesi üzerinden ortaya çıkmaktadır. Erkekler kadına göre hafızalarda daha silik ve geri planda kalmaktadır. Kadınlar gerek kıyafetleriyle dikkat çekerek, gerekse çalışma hayatının içinde daha fazla oranda yer alarak Roman kimliğinin toplumsal hafızadaki figürü olmaktadır. Renkli, neşeli ve canlı kadın algısının ardından; fakir, dilenen ve tehlikeli olabileceği düşünülen başka bir algının da zıtlık yaratarak toplumsal hafızada yer aldığı görülmektedir.

Romanlarla Evlilik İlişkisine Bakış

Kendisi de bir Roman olan ve Türkiye’de *Çingene Olmak* isimli kitabı yazan Mustafa Aksu, daha küçük bir çocukken öğretmenine Romanlarla evlilik hakkında bir soru sormuştur. Öğretmeninin verdiği cevap, Aksu’nun tüm yaşamı boyunca öğretmenini her gördüğünde zihninde yeniden canlanmış ve yaşadığı sarsıntıyı yeniden hatırlatmıştır. Aksu, aynı zamanda şair olan öğretmeni ile arasında geçen diyalogu şöyle aktarır:

Şair olduğum için çok beğendiğim öğretmenim B.G.’ya Çingenelerle evlilik yapılır mı? diye sormuştum. Çingene olduğumu yakından bildiği halde, Hayır, Çingenelerle evlenilmez demişti...Çocuk yaşımda beyimi sarsan ilk söz bu olmuştu! Bu öğretmenim ile karşılaştığım zaman geçmişi hatırlarım, ama kendisine hatırlatmam (Aksu, 2003:14).

Araştırmanın evlilik ilişkisine bakış noktasında öne çıkan en dikkat çekici tespiti, toplumsal yaşamda gösterilen sınırlı hoşgörünün konu evlilik olunca üstü örtülü bir şekilde sona ermesi olmuştur. Konu evlilik olunca genel olarak Roman toplumu ile herhangi bir nedenle irtibatı olanlar ile olmayanların yargılarının ortak bir paydada birleştiği görülmektedir. Zorunlu olmadıkça Roman birisi ile evlilik tercih edilmemektedir. Araştırmamıza katılan katılımcılardan bir kadınla Roman kimliğinden birisi ile evlilik yapma konusunda ne düşündüğü hakkında yaptığımız görüşmede sınırlı bir hoşgörüsünün var olduğu görülmektedir. Kendi toplumuyla Roman toplumunun arasında olduğunu düşündüğü kültür ve yaşam biçimlerindeki farklılıkların evlilik kurumunun oluşumunda önem arz ettiğini düşünen katılımcı sözlerini şöyle dile getirmektedir:

Bir Romanla evlenmezdim, çünkü ailemizce öyle yetiştirildik. Bizim burada Kürde bile kız vermek istemezler. Bizim ailede hiç yoktur. Çocuklarımız Roman ile evlenmek istediğinde öncelikle olmaz derim izin vermem, Davul bile dengi dengine! derim. Onların yaşam biçimleriyle bizim yaşam biçimimiz çok farklı. Ama çocuğuma anlatamaz söz geçiremezsem o zaman da çocuğumu kaybetmemek için mecbur kabul ederim (D.T., 2021).

Araştırmanın bir genç kadın katılımcısının da, “Yok, hayır bir Roman ile evlenmem. Ortak paylaşımlarımız olamaz, kültürel olarak farklıyız, o yüzden evlenmem” (B.D., 2021) şeklindeki ifadeleri, diğer katılımcının sözlerinden anlaşıldığı gibi Roman kültürü ile kendi kültürü arasında olduğunu düşündüğü farklılıklara işaret etmektedir. Araştırmanın erkek katılımcılarından biri de diğer katılımcılarla aynı noktalara işaret ederek evlilik konusuna sıcak bakmadığını aşağıdaki şu sözleri ile anlatmaktadır:

Bir Roman kızıyla evlenmezdim. Çünkü yaşam tarzlarımız birbirine uymaz. Zaten ailem de onaylamazdı. Evlilikte aileler de evleniyor. Onlar bize göre daha farklı bir kültüre sahipler. Çok doğal ve serbest yaşıyorlar. Toplumsal kurallara dikkat etmedikleri için, toplum içinde nasıl yaşanacağını bilemiyorlar (A.G., 2021).

Bir başka erkek katılımcı da Romanlarla evlilik konusundaki fikirlerinin çok katı olduğunu şöyle anlatmaktadır: “Oğluma asla bir Roman kızı almam. Evlatlıktan reddederim onu. Kendim de asla evlenmem” (Y.T., 2021).

Araştırmanın bazı katılımcıları Romanlarla evlilik konusunda toplumdaki söylentilerin belirleyici olduğu üzerinde durmuşlardır. Romanlara yönelik toplumda yaygın olan söylem ve hurafelere inanmadıklarını dile getiren katılımcılar yine de bilinçaltılarının evlilik konusunda bir adım geri durmalarına neden olduğunu ifade etmişlerdir. Bu bölgede dile getirilen en yaygın iki batıl inanç ve hurafe şöyledir: “Çingene ile evlenirsen gusül abdestin tutmaz”; “Yıkanırken ayağının altına tuğla alacaksın, ancak o erirse Allah katında günahından arınırsın”.

Gül Özateşler’in Çanakkale’nin Bayramiç ilçesinde yaptığı çalışmada bizim araştırmamızın sonuçlarıyla benzer bir bulguya rastlanmıştır. Özateşler’in araştırmasına göre batıl inançlar, davranış ve tutumlardan dolayı Romanlarla evlilik bir tabu olarak görülmektedir (Özateşler, 2016). Romanlara yönelik batıl inanç ve hurafeler sadece Çanakkale’de değil, Türk toplumunun her köşesinde yaygın olarak görülmektedir (Yaprak, 91-93: 2015). Nitekim başka yerlerde yapılan araştırmalar Romanlarla evlilik konusunda Çanakkale’dekine benzer yargıların, batıl inanışların ve hurafelerin bulunduğunu göstermiştir (Kolukırık, 2005: 11-12).

Aksu, Romanlarla evlilik konusunda toplumda yer alan batıl inanç ve olumsuz yargıların ortadan kaldırılması için Diyanet İşleri Başkanlığı’na 1998 ve 1999 yıllarında dilekçeler ile başvurular yapmıştır. Bu başvuruları yapmasının arkasında yatan sebebin ne olduğunu kendisi şöyle anlatmaktadır: “Memleketim olan Çilimli’nin Müftüsünü ziyaret ettim. Çingene kimliği mi gizleyerek şu konuşmayı yaptık: İslam’a göre Çingenelere kız verilir mi?..

soruma Müftü, «Hayır verilmez. İslam’a uygun olmaz. Onlar namaz kılmazlar, inançları sağlam değil,» cevabını verdi” (Aksu, 2003: 27).

Aksu, bu konuşmadan sonra Din İşleri Yüksek Kurulu’na dilekçeler vererek bu konudaki ön yargıların kırılması konusunda üst makamlardan açıklama talep etmiştir. Din İşleri Yüksek Kurulu, Aksu’nun dilekçelerine istinaden aşağıdaki açıklamayı yapmak durumunda kalmıştır:

Bütün insanlar H.z. Adem ve H.z. Havva’dan türemiştir. Hiçbir ırkın, diğer bir ırka üstünlüğü yoktur... Kuran-ı Kerimde ve Hadis-i Şeriflerde Çingenelerin ahlaksız, hırsız, kötü kişiler olduğundan, onlarla evlilik yapılmasını yasaklayan ve onların sünnet olmadığını, aile mahremiyetlerinin bulunmadığını, cünüplükten temizlenebilmeleri için 40 tuğla veya kiremidin erimesine kadar ısıtılacak su ile yıkanmalarını bildiren herhangi bir ayet ve hadis yoktur ve olamaz da (Aksu, 2003: 31).

Bu açıklamada görüldüğü gibi, Romanlarla ilgili batıl inanışların ve hurafelerin İslami kaynaklardan kaynaklanan bir temeli bulunmamaktadır. Ancak buna rağmen özellikle evlilik söz konusu olduğunda Romanlarla ilgili olumsuz kanaat ve tutumlar, din kaynaklı inanç kalıplarıyla meşrulaştırılarak yaşatılmaya çalışılmaktadır.

Araştırmanın bir başka tespiti ise, ailesinde Romanlarla evlilik olanların bu konuya daha hoşgörü ile baktıkları olmuştur. Birlikte yaşanan tecrübeler sonucunda önyargıların kırıldığı ve Roman kimliğine karşı sınırlı bir hoşgörü oluştuğu görülmüştür. Araştırmanın genç bir kadın katılımcısı ailesinde Romanlarla evliliklerin olduğunu dile getirmiştir. İlk evlilik amcası tarafından yapılmış, köyün de muhtarı olan dedesi bu evliliği kesinlikle onaylamayarak oğlunu evlatlıktan reddetmiştir. Dedenin yaşadığı süre boyunca oğlu köye asla gelememiştir. Ailedeki ikinci evlilik ise, kendinden sadece bir yaş büyük olan ablasının bir Roman genciyle kaçarak evlenmesiyle gerçekleşmiştir. Aile bu evliliğe rıza göstermediği için kızlarını başka bir şehre göndermişler ve kızları orada kaçarak gizlice evlilik yapmıştır. Kendisi bekar olan katılımcı Roman kimliğinden birisiyle bir evlilik yapmaya karşı önyargı beslemediğini şöyle ifade etmektedir.

Ön yargılı değilim evlilik konusuna. Her toplumda olduğu gibi Romanlarda da iyi ya da kötü olan insanlar var. Çünkü benim ailemde evlilikler var. Babamın en gözde damadı şimdi Roman olan eniştem, çocuklarını o büyütüyor. Benim amcamın eşi de Roman. Dedem öldükten sonra ancak köye gelebildi eşyle. Babama en gözde gelini şu anda o yengem. O bir yere gitsin gelene kadar pencerede bekler. Kimseye de asla laf söyletmez yengem hakkında (A.K., 2021).

Katılımcılardan bir erkek de ailesinde Romanlarla evlilikler gerçekleştiğini, artık bu durumun normalleştiğini ve ilk baştaki önyargıların kırıldığını şöyle anlatmaktadır: “Akrabalarımın Ezine’de Romanlara gelin gidenler var. Aileler normal karşıladı. Başka akrabalarından da var evlenen. Hem Roman

mahallesinde oturan da var içlerinde. Pek normal karşılanmadı ilk başta ama sonradan kabul edildi, normaleşti artık” (İ.T., 2021).

Roman kimliğine karşı gösterilen hoşgörü ve dışlamanın dengesini ve nasıl bir sarkaçta olduğunu tam da bu noktada evlilik konusunda açıkça görmekteyiz. Aksu'nun ve araştırmanın diğer katılımcılarının deneyimleri, bize toplumsal yaşamda Romanlarla evlilik konusunda aslında nasıl örtülü bir ırkçılığın yapıldığını ve hoşgörü noktasında da nasıl sınırlı davranıldığını açıkça gözler önüne sermektedir. Genel olarak toplumda Roman kimliğine karşı gösterilen hoşgörünün konu evlilik olunca ilk başta bir direnç ve onaylamama durumuyla kendini gösterdiği anlaşılmış olsa da, zaman içerisinde ilişkiler geliştikçe bazı ailelerde normale dönmekte olduğu görülmektedir. Ne var ki, sınırlı örnekler üzerinden gerçekleşen evlilikler sonrasında Romanlara karşı kırılan önyargı, toplumsal düzeyde genel bir kanaate dönüşmemektedir.

Özetle kültür ve yaşam biçimi gibi farklılıklar nedeniyle toplumda Romanlarla evlilik konusunda ihtiyati bir yaklaşım görülmektedir. Ancak yaşanan tecrübeler sonrasında hoşgörü ortamı oluşmaktadır. Bu durum yaşanan tüm olaylarda olmasa da bazılarında geçerlidir.

Romanlarla Komşuluğa İlişkin Tutum

Birçok alanda sosyal dışlanmaya maruz kalan Romanlar mekânsal olarak da dışlanmaktadır (Akkan, Deniz ve Ertan, 2011). Romanlar, mekânsal dışlanmanın sonucunda genellikle kasaba ve kentlerin dışına ya da kıyısına kurulmuş getto görünümünde yerleşim yerleri olan mahallelerde hep bir arada yaşamaktadırlar. İçe kapalı bu yaşam biçimi nedeniyle toplumun geri kalanından soyutlandıkları için toplumla yeterli düzeyde ilişki kuramamaktadırlar. Romanlar, toplumdaki diğer kesimlerle komşuluk ilişkilerinin kurulamaması nedeniyle her zaman merak edilen ve kalabalık yaşam biçimlerinden dolayı da korku duyulan bir topluluk olmuştur.

Romanlarla komşuluk ilişkisi noktasında araştırmamızın en temel bulgusu, kalabalık aile yapıları ile sevinç ve kederlerini coşkulu bir şekilde yaşayan Romanların gürültücü olarak algılanmaları nedeniyle komşu olarak tercih edilmemeleri olmuştur. Katılımcılar büyük çoğunlukla bir Romanla komşuluk ilişkisi kurma noktasında aynı mahallede ve aynı apartmanda oturmayı tercih etmeyeceklerini dile getirmişlerdir. Araştırmanın katılımcılarından bir kadının aşağıdaki sözleri bu gerçeğe ışık tutması bakımından anlamlıdır:

Romanlarla aynı mahallede oturmak istemem, tedirgin olurum, zaten onlar da beni kabullenmezler. Ben korkarım orada oturmaya. Çok gürültücüler. Bağırış çağırış karmaşasının içine olmak istemem. Apartmanda da Romanlarla beraber oturmak

istemem beni rahatsız ederler diye. Çingenerle beraber oturuyor, seni yadırgarlar, toplum laf yapar gitmiş Çingenerin içinde oturuyor, başka yer mi yok diye. Toplum baskısı nedeniyle de beraber oturmayı tercih etmem (R.K., 2021).

Katılımcının ifadelerinden üç husus ortaya çıkmaktadır. Birincisi Romanlarla komşuluk bakımından olumsuz algı. İkincisi, Romanların da aslında kendilerinden olmayan birini kabullenmeyecekleri düşüncesi. Üçüncüsü de Romanlarla yaşaması durumunda toplumun kendisini yargılayacağı endişesi. Ailesinde Romanlar ile evlilikler olduğunu ve Çanakkale merkezde bulunan Fevzipaşa Roman Mahallesi bu sebeple çok fazla gidip geldiğini dile getiren kadın katılımcının aşağıdaki sözleri, onun da Romanlarla aynı mekanı paylaşma konusunda bu üç hususun etkisinde kaldığını göstermektedir:

Fevzipaşa’da oturamam. Dışarıdan gelen bir insan o mahalleye adapte olamaz. Buradan çıkıp markete yalın ayak koşarak gidip gelebilirsin orada. Marketçi sana ‘sen dur ben iki dakika bir yere gidip geleceğim’ diyebilir. Hepsini akraba gibiler. Zaten dışarıdan birini de onlar mahallede istemezler. Ben mahalleye girdiğim anda herkes bir geri çekilir, camlardan bana bakarlardı, hemen benim eniştemin adını söylerlerdi,... gelinin kardeşi geldi diye. O mahallenin eğlencesi de cümbüşü de hep kendi içindedir. Onların kavgası da biraz gürültülü olur. Mesela karşıdan karşıya tencere tava fırlatan bile gördüm birbirine. Cam pencere hiç umurlarında olmaz. Beş dakika sonra barışırlar ama o an önemli değil (A.K., 2021).

Araştırmanın erkek katılımcılarından biri kendisinin çocukluğunda yaşadığı evin Biga’daki Roman mahallesi çok yakın olduğunu anlatmıştır. Katılımcı orada yaşayan toplumu bu sebeple çok iyi tanıdığını ve komşuluk ilişkisi kurmak istemediğini anlatmaktadır. Katılımcı, kendi çocuğunu da tercihleri doğrultusunda etkilediğini şu sözlerle dile getirmektedir: “Kendim oturmam. Ben çocuğuma Biga’da bir daire almıştım. Sonra bir öğrendim ki Romanlar da iki daire almışlar oradan, hemen evi sattım. İstemem aynı yerde oturmasını çocuğumun” (Y.T., 2021). Başka bir erkek katılımcı da Roman etnik kimliğine sahip kişilerden rahatsız olmamakla birlikte, onlarla komşuluk ilişkisi kurmayacağını şu sözlerle ifade etmektedir: “Roman mahallesinde oturmam ama bir apartmanda üç beş Roman oturması beni rahatsız etmez. Fakat evlerine gitmem, evime de sokmam. Mümkünse evimde istemem. Arkadaşlık yaparım, yolculuk yaparım, dışarıda yer içerim, ama evimde istemem” (A.G., 2021).

Katılımcının bu ifadesi Romanlara karşı toplumda hakim olan ihtiyati hoşgörüyü ve sınırlı kabullenmeyi anlatmaktadır. Romanlara karşı korunaklı bir alan oluşturulmakta ve Romanların buraya girişine izin verilmemektedir. Bu korunaklı alan evden başlayıp mahalleye kadar uzanmaktadır. Bu da doğal olarak Romanların toplumlun geriye kalan kesimleriyle bir arada yaşamasını engellediği gibi onların kendi içinde gettolaşmalarına ve kültürel değerlerini getto yaşamında sürdürmelerine yol açmaktadır.

Romanlara karşı hakim olan toplumsal ön yargılar ve kalıplar aynı zamanda bir mahalle baskısına yol açmakta ve bu baskı Romanlarla ilişki kuranlara karşı harekete geçmektedir. Bir erkek katılımcının evine misafir ederek karnını doyurduğu Roman çocukları nedeniyle köy halkı tarafından nasıl tepki ile karşılandığını anlattığı şu sözler bu gerçeğe ışık tutmaktadır: “Ben kimseyi ayırmam ama insanlar ayırıyor. Eskiden Ezine’den Romanlar gelmişti bizim oraya, ben çocukları aldım eve getirip yemek yedirdim. Tüm köy, konu komşu niye evine sokuyorsun diye eleştirdiler beni” (Z.K., 2021). Bu ifadede de görüldüğü gibi Romanlar söz konusu olduğunda baskın toplumsal yargıları aşırı bireysel düzeyde davranışta bulunmak o kadar kolay olmamaktadır.

Araştırma bulgularına göre Romanlarla temas eden, onlarla aynı mekanı paylaşan veya bir sosyal etkinliği paylaşanlarda Romanlara karşı önyargılar tümüyle kırılmasa da yumuşamaktadır. Ancak baskın olan toplumsal ön yargılar, Romanlarla temas deneyimi yaşamış olan bireylerin de yakasını bırakmamaktadır. Toplumsal yargılar, Romanlarla temas edenlerin deneyimini bazen olumsuz yönde harekete geçirmektedir, bazen de dışlayıcı bir baskı mekanizmasına dönüşmektedir.

Romanlarla Çalışma Yaşamına İlişkin Algı

Alp ve Taştan’ın (2011) gerçekleştirdikleri bir araştırmanın bulgularına göre, istihdam ve diğer alanlarda karşılaşılan ayrımcılık vakaları en çok Roman, Kürt, Rum, Ermeni, Sığınmacı, Mülteci, Kayıt Dışı Göçmen ve Çeçen etnik kimliğine sahip bireylere yönelik yapılmaktadır. Erken yaşta eğitimden kopuş ile beraberinde gelen sorunlar Roman bireylerin iktisadi yaşamda istihdam edilme noktasına toplumsal bir sorun olarak yansımaktadır. Romanların genellikle günlük ve geçici işlerde kayıt dışı olarak istihdam edildikleri görülmektedir. Romanla özdeşleşen müzisyenlik mesleği Çanakkale’deki Romanlar arasında yaygın olan iş kollarından biri olarak devam etmektedir. Başka şehirlerde olduğu gibi Çanakkale’de de erkekler için müzisyenlik mesleği kadınlar için de günlük temizlik işleri genel olarak uğraşılan iş kollarındandır (Uzunöz ve Yurdakul, 2021).

Araştırmamızın çalışma yaşamı bağlamındaki bulgularından biri bölgede yaşayan Romanların eğlence ve müzik sektörü ile algılanmaları olmuştur. Çanakkale’de müzisyenlik mesleği Roman erkekleri arasında yaygındır ve ünlü bir çok müzisyen bu bölgeden yetişmiştir. Bölgedeki eğlence ve müzik sektörü, toplumun algısında Roman etnik kimliği ile özdeşleşmiştir. Katılımcılardan bir kadının, “Roman deyince aklıma hemen ortaya çıkıp bir göbek atmak geliyor (Y.T., 2021)”, sözleri ile erkek katılımcılardan birinin, “Roman denince

çalgıcı geliyor aklıma (A.G., 2021)” sözleri bundan kaynaklanmaktadır. Bu sebeple katılımcıların hepsi Roman dendiği zaman müzisyen insanları ve eğlenmeyi hafızalarında resmettiklerini dile girmişlerdir. Musikişinas yetenekleri sayesinde bölgede ayrıca Romanlardan oluşan erkek ilahi grupları da bulunmaktadır. Roman sanatçılar yalnızca eğlence amaçlı değil, düğünler dışındaki mevlit veya matem gibi cemiyetlerde de mesleklerini icra etmektedirler.

Araştırmanın bulgularından bir diğeri kadının çalışma yaşamında erkeğe göre daha aktif ve ön planda olduğu yönündeki algıya yöneliktir. Araştırma katılımcılarından bir kadın Roman kimliğine sahip bireylerde kadının çalışma yaşamında daha aktif ve ön planda olduğunu ifade ettiği sözler şöyledir: “Kadınlar yönlendiriyor zaten, evi geçindiren, dışarıda iş kurulacaksa onu yöneten, başında duran hep kadındır. Dükkan açıldıysa başında hep kadın duruyor, adam orada normal bir personel gibi çalışıyor” (A.K., 2021). Diğer bir katılımcı da bu konuda aynı düşünceye sahip olduğunu şu sözlerle dile getirmektedir: “Kadınlar daha fazla çalışmayı omuzlamışlar. Akşama kadar temizlikte çalışıp ellerindeki tüm parayı eşlerinin ellerine veriyorlar. Evin bütün geçimi kadının üstünde” (N.A., 2021). Çalışma yaşamına dahil olma noktasında katılımcıların algılarının, erkeklerin akşama kadar elinde bir müzik aleti ile kahvede ya da evinin önünde oturan, iş olursa çalışan kişiler olduğu yönünde olurken; kadınların ise evin geçimi için daha fazla çalıştıkları yönünde olmuştur.

Tespitlerden bir diğeri de, Roman etnik kimliğine sahip kişilerin gıda ve diğer işletmelerde istihdam edilme noktasında yaşanan bir çeşit ambargoyla ilgilidir. Romanlar genel bir eğilim olarak gıda sektöründe kolay kolay işe alınmamaktadırlar. Geçtiğimiz yıl bölgede uzun yıllardır faaliyette bulunan bir gıda işletmesinin Romanları istihdam etmediğine dair haberler medyada yer almıştır. Bu haberlerle ilgili olarak Gıda-İş Sendikası Genel Sekreteri’nin aşağıdaki ifadeleri çalışma yaşamında Roman etnik kimliğine sahip kişilere yapılan ayrımcılık gerçeğini açıkça göstermektedir:

Taşeron firma tarafından hiçbir şekilde başvuruları alınmayarak ve hiçbir mülakata tabi tutulmadan işe alınmamışlardır. Nedenini soran kadınların aldıkları cevap ise ‘Roman olduğunuz için işe alınmıyorsunuz’ olmuştur. ‘... firması şimdi de etnik ayrımcılıkla karşımıza çıkıyor. Yaşamın her alanında olduğu gibi çalışma yaşamında da dil, din, ırk, milliyet her tür ayrımcılığa karşı olduğumuzu ve işçilerin sınıf kardeşi olduğunu belirtiriz. Kadın işçilerin yaşadığı bu etnik köken ayrımcılığının karşındayız. ... patronlarının bu tutumunu kınıyoruz. Bu durumun takipçisi olacağımızdan kimsenin kuşkusu olmasın (Evrensel Gazetesi, 25 Eylül 2020).

Yukarıdaki örnekte olduğu gibi Çanakkale’de bulunan başka bir gıda işletmesinin işçi servisinde görev yapan araştırmanın erkek katılımcısının aşağıdaki sözleri Roman etnik kimliğine karşı duyulan önyargıların çalışma yaşamında ve iş piyasalarında istihdam edilme noktasında hoşgörüsüzlük ve

ayrımcılık olarak kendini gösterdiğini ortaya koymaktadır. Katılımcının konuyla ilgili olarak dile getirdiği sözler şöyledir:

Bir gün bana telefon ettiler. ‘Sabah bizi de fabrikaya işe götür’ dediler. Ben arayanların kim olduğunu bilmiyordum, sabah onları yoldan aldım, fabrikaya vardık. Müdür bunları görüverince içeri almadı, al bunları nereye götürürsen götür dedi. İşe kabul etmedi. İçlerinden biri de diyor ki; ‘buraya kadar geldik bari karnımızı doyursaydık. Bakalım evinde yiyecek ekmeği var mı insanların?’(Z.K., 2021).

Çalışma yaşamı bağlamında Romanlarla ilgili bir diğer algı da Romanların çalışmayı sevmeyen kişiler olduğu yönündedir. Edirne Roman Kültürünü Araştırma ve Geliştirme Derneği’nin uluslararası kuruluşlarla birlikte gerçekleştirdiği benzer saha araştırmasının bulguları, araştırmamızın bu konudaki tespitine destek vermektedir. Romanların iktisadi hayatta “çalışmayı sevmeyen” kişiler olduğuna ilişkin yaygın bir önyargının olduğu söz konusu çalışmanın bulguları arasında dile getirilmektedir (Uzpeder, 2008: 47).

Kısaca, Romanlarla ilgili genel yargılar çalışma yaşamında da onların yaşamına yapışmaktadır. Çalışma yaşamında Romanlarla ilgili algı üç noktada derlenebilir. Öncelikle tembel, işi sevmeyen, fırsatını bulduklarında kaytaran insanlar olduğu yargısından hareketle Romanlar işe alınmamaktadırlar. Bu konudaki ambargo özellikle sigortalı ve düzenli eleman istihdam eden kurumsal firmalarda gözükmektedir. İkincisi, pis ve kirli oldukları yargısından hareketle Romanlar özellikle kafe, restoran ve pastane gibi hizmet sektöründe kolay kolay işe alınmamaktadırlar. Onları işe alma eğiliminde olan işletme sahipleri bulunsa dahi müşterilerin baskısından çekinerek almama yoluna gitmektedirler. Üçüncüsü de kendilerine güvensizlikten dolayı bir işin Romanlara teslim edilemeyeceği yönünde bir algı mevcuttur. Her üç durum da Romanların sadece çalışma yaşamından dışlanmasıyla değil, aynı zamanda yoksulluk sarmalında yaşamlarını sürdürmeleriyle sonuçlanmaktadır.

Sonuç ve Değerlendirme

Sadece Romanları değil, her tür dezavantajlı grubu ilgilendiren hoşgörü ve hoşgörüsüzlüğün hem mağdur olan kesimler hem de toplumun tümü bakımından sonuçları söz konusudur. Hoşgörü, etnik, dinsel, sınıfsal, göçmenlik veya yaşam biçiminden kaynaklanan dezavantajlı grupların eşit şartlarda yaşamını mümkün kılarken, onların yaşadığı toplumsal ortamın da barışçı bir karakter kazanmasına yol açmaktadır. Oysa ayrımcılık, ötekileştirme, dışlama, damgalama, yargılama veya aşağılama gibi mekanizmalarla hayata geçirilen hoşgörüsüzlük, mağdurları psikolojik, sosyolojik ve iktisadi sorunlarla baş başa bırakırken; bu tür mekanizmaların yaşandığı toplumlarda barış ve düzeni de bozmaktadır. Dünyada, toplumsal çatışma sorunuyla karşılaşan

toplumlarda, çatışmalar genel olarak azınlıklara karşı gösterilen hoşgürsüzlükten kaynaklanmaktadır (Evia, Laserna ve Skaperdas, 2008). Türkiye’de Romanlara karşı sergilenen ayrımcılık, damgalama ve dışlama mekanizmaları toplumsal çatışmayla sonuçlanmasa da Romanlarda ciddi travmalara, psiko-sosyal ve iktisadi sorunlara yol açmaktadır (Kapan, 2020).

Araştırma bulgularına göre Romanların yoğun biçimde yaşadığı, istihdam edildiği, böylece deneyim ve temasın bulunduğu Çanakkale’de bile Romanlara karşı derin bir önyargı, dışlama ve ayrımcılık eğilimi görülmektedir. Romanlarla ilgili genel algıda iki husus dikkat çekmektedir: Birincisi Romanların gününbirlik yaşamayı seven, zevk ve eğlenceye düşkün, uzun vadeli düşünmeyen bir topluluk olduğu yönündeki algıdır. İkincisi de, Romanlarla ilgili algı genel olarak kadınlar üzerinden oluşmaktadır. Kadınların renkli giyimi ve bunu düğün-dernek gibi cemiyetlerde sergilemesi, Romanların kıyafette somutlaşan renkli yaşamının hafızalarda yer almasına ve bunun tüm Roman topluluklarına genellenmesine neden olmaktadır. Bu durum azınlıklarla ilgili olumsuz belleğin oluşum mekanizmalarına benzerlik göstermektedir (Sağlam ve Yaşar, 2017).

Araştırma bulgularına göre Çanakkale’de Romanlara karşı “ihtiyatlı bir hoşgörü” kültürünün yanı sıra “sınırlı bir kabullenme” eğilimi bulunmaktadır. Bu mekanizmalara göre, Roman olmayanlarda kendi yaşam alanına girmedikçe, kendisinden uzak durdukça bir kimlik ve yaşam biçimi olarak Roman topluluklarına karşı kabullenici bir tutum söz konusudur. Kabullenici tutum daha çok eğlence ve ucuz işgücü üzerinden kendini göstermektedir. Müzisyenlik mesleğinin Çanakkale’deki Romanlar arasında yaygın olması onların eğlence sektöründe kabul görmesine yol açmaktadır. Yine tarım alanında ucuz işgücü söz konusu olduğunda Romanlara karşı kabullenici bir tutum sergilenmektedir. Ne var ki, bir Roman, evlilik veya komşuluk gibi yollarla Roman olmayanların yaşamına girdiği andan itibaren hoşgörü ve kabullenme eğilimi ortadan kalkmaktadır. Bu tür sınırlı bir hoşgörü yukarıda çerçevesi çizilen liberal hoşgörüyle örtüşmemektedir. Zira liberal hoşgörü anlayışı, özellikle Mill’de somutlaşan biçimiyle, herhangi bir yararı içermeksizin bir değer olarak yaşanması ve yaşatılması gerekir (Aydoğan, 2018). Hoşgörüye belli bir sınır çizen John Locke’un hoşgörü anlayışına göre hoşgürsüzlük elimizde olmayan ırk, etnisite gibi özelliklere karşı değil, inanmama veya bir inancı devlete hakim kılma gibi tercihlere yöneliktir (Locke, 2013). Tercihimizle bağlantılı olmayan sosyolojik özellikler bu bakımdan hoşgörülmeyi hak ederler. Öte yandan bir değer olarak değil de bir yarardan dolayı herhangi bir gruba katlanmak veya hoşgörmek de liberal hoşgörü anlayışıyla örtüşmez. Fikret Yılmaz’ın (2017: 596) ifade ettiği gibi bir ırktan veya etnik

gruptan “hoşlanmamamıza, onlarla aynı fikirde olmamamıza rağmen onlara sırf belirli stratejik nedenlerden ötürü katlanmaya çalışmamız” ahlaken doğru bir tutum olmadığı gibi hoşgörü de sayılmaz.

Romanlar evlilik ve komşuluk ilişkilerinin yanı sıra başta gıda ve hizmet sektörü olmak üzere kurumsal işletmelerde istihdam alanında da ayrımcılık ve dışlanma sorunuyla karşı karşıyadırlar. Romanlara karşı harekete geçen ayrımcılık ve dışlama mekanizmaları onlarla ilgili algıdan etkilenmektedir. Bu da ayrımcılık literatüründe genel olarak karşılaşılan bir durumdur. Ayrımcılığa maruz kalanlar genel olarak kendileri hakkındaki algıdan dolayı bu sorunu yaşamaktadırlar (Sağlam ve Yaşar, 2017). Ayrımcılık yaşayanlarla ilgili olumsuz yargı onların deyim yerindeyse alınına yapıştırılan bir algıya dönüşmektedir. Bu algı cinsiyet, yaş ve eğitim düzeyi fark etmeksizin herkeste belli oranlarda ortaya çıkmaktadır (Goffman, 2014) Araştırma bulguları bu tespiti desteklemektedir. Araştırma bulgularının gösterdiği gibi Çanakkale örneğinde yaş, cinsiyet ve eğitim düzeyi katılımcıların Romanlara ilişkin algısında herhangi bir değişiklik oluşturmamaktadır.

Katılımcılarda Romanlara ilişkin algıda rol oynayan iki faktör “temas” ve “deneyim” gibi Romanlarla paylaşımaya dayalı mekanizmalardır. Bu da Tuğsuz’un (2020) araştırmasını destekleyici niteliktedir. Ancak yukarıda ifade edildiği gibi, temas ve deneyim de Çanakkale’de Romanlara karşı sınırsız bir hoşgörünün kapısını aralamakta yetersiz kalmaktadır.

Ayrımcılık ve dışlanmanın başka şehirlerde olduğu gibi Çanakkale Romanları açısından da üç sonuca yol açtığı söylenebilir: Romanların kendi gettolarında yaşayarak toplumdaki yalıtılması, Romanlarla özdeşleşen yaşam pratiklerinin ve kültürel alışkanlıkların süreklilik kazanması ve Romanların yoksulluk sarmalıyla karşı karşıya kalmaları. Romanların bu üç alanda yaşadığı sorun tümüyle onların kültürel alışkanlıklarından veya yaşam felsefesinden kaynaklanmaz; aynı zamanda toplumda karşı karşıya kaldıkları ayrımcı ve dışlayıcı muamelelerden kaynaklanmaktadır.

Kaynakça

- AÇSHB (2021). *Kamuda stratejik yönetim: Roman vatandaşlara yönelik strateji belgesi (2016-2021)*. Erişim Adresi: http://www.sp.gov.tr/tr/temel-belge/s/167/Roman+Vatandaslara+Yonelik+Strateji+Belgesi+_2016-2021
- A. G. (2021). Mülakat: Fatma İlknur Akgül. Lapseki/Çanakkale, 05 Nisan.
- A. K. (2021). Mülakat: Fatma İlknur Akgül. Çanakkale, 06 Nisan.
- Akdemir, D. Ş. (2014). Ayrımcılığın insan hakları boyutu ve „pozitif ayrımcılık“. *İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 4: 890-908.

- Akdemir, F. (2019). "John Locke'ta hoşgörü anlayışı bağlamında inanç özgürlüğü problemi ve din-devlet ilişkisi". *FLSF: Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 27: 131-151.
- Akkan, B. E., Deniz, M. B., ve Ertan M. (2011). *Sosyal dışlanmanın Roman halleri*. Edirne: EDROM.
- Aksu, M. (2003). *Türkiye’de çingene olmak*. İstanbul: Ozan Yayıncılık.
- Alp, S. ve Taştan, N. (2011). Türkiye’de ırk veya etnik köken temelinde ayrımcılığın izlenmesi raporu 1 Ocak-31 Temmuz 2010. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi İnsan Hakları Uygulama ve Araştırma Merkezi.
- Aslan, Ö. (2001). "Hoşgörü ve tolerans kavramlarına etimolojik açıdan analitik bir yaklaşım". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: V, Sayı: 2: 357-380.
- Ataman, H. (2007). "Kavramsal çerçeve: uluslararası insan hakları belgelerinde ayrımcılık". *Ayrımcılığa Karşı Uluslararası İnsan Hakları Mevzuatı*. Hasan Sayim Vural (Der.). Ankara: İnsan Hakları Gündemi Derneği.
- Aydın, K., Çaha, Ö., Yılmaz, E. ve Uzunöz, M., (2017). *Türkiye’de Romanlar: bir kimlik ekonomisi*. İstanbul: Yayınlanmamış TÜBİTAK Projesi.
- Aydoğan, E. (2018). "Hoşgörünün liberal yorumu: John Stuart Mill". *Kaygı: Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 30: 83-91.
- B.D. Mülakat: Fatma İlkur Akgül. Lapseki/Çanakkale, 05 Nisan 2021.
- Cho, S., Crenshaw, K., & McCall, L. (2013). "Field of intersectionality studies: theory, applications and praxis". *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, Vol. 38, No. 4, (Summer): 785-810.
- Crenshaw, K. (1989). "Demarginalizing the intersection of race and sex: a black feminist critique of antidiscrimination doctrine, feminist theory and antiracist politics". *University of Chicago Legal Forum*, No. 1: 139-167.
- Çaha, Ö., Kentel, F., Aktay, Y. ve Yelken, R. (2011). *Türkiye’de cemaat algısı*. İstanbul: Andy Araştırma.
- Çaha, Ö. (2019). "Ethnic civil society: the case of roma community in turkey". *14th International Conference on Social Sciences*, Mexico, Mexico City, 9-11 July 2019.
- Çeko, Ç. (2019). "Çingenelerde kimlik bilinci Roman açılımıyla oluştu", [https:// t24.com.tr/haber/ cingenelerde- kimlik- bilinci- Roman- acilimiyla- olustu,250534](https://t24.com.tr/haber/cingenelerde-kimlik-bilinci-Roman-acilimiyla-olustu,250534) (24.12.2019)
- Çetin, B. I. (2017). "Kimlikleriyle Romanlar: Türkiye’deki Roman vatandaşlara yönelik sosyal içerme ulusal strateji belgesi ve birinci aşama eylem planı’nın değerlendirilmesi". *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 15, Sayı: 1, (Ocak): 85-111.
- D. T. (2021). Mülakat: Fatma İlkur Akgül. Lapseki/Çanakkale, 05 Nisan.
- E. Ş. (2021). Mülakat: Fatma İlkur Akgül. Gelibolu/Çanakkale, 12 Nisan.
- Evia, J. L., Laserna, R. & Skaperdas, S. (2008). "Socia-political conflict and economic performance in Bolivia". CESIFO Working Paper, No. 2249, Erişim Adresi: [https:// papers.ssrn.com/ sol3/ papers.cfm?abstract_id=1104954](https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1104954)
- Evrensel Gazetesi. (2020, 25 Eylül). "Gıda-İş: dardanel’de etnik ayrımcılık yapıldı, Roman kadınlar işe alınmadı". Erişim Adresi: <https://www.evrensel.net/haber/414952/gida-is-dardanelde-etnik-ayrimcilik-yapildi-Roman-kadinlar-ise-alinmadi>
- GİKTm. (2014). „Gaziantep 2014 Zeugma Mozaik Müzesi Kitapçığı“. Gaziantep İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü. Erişim Adresi: [https:// www.gagev.org.tr/ kitaplar/ zeugma- mozaik- muzesi-kitapcigipdf.pdf](https://www.gagev.org.tr/kitaplar/zeugma-mozaik-muzesi-kitapcigipdf.pdf)

- Goffman, E. (2014). *Damga: Örselenmiş Kimliğin idare edilişi üzerine notlar*. (çev. Levent Ünsaldı). İstanbul: Heretik Yayıncılık.
- H. Ş. (2021). Mülakat: Fatma İlknur Akgül. Gelibolu/Çanakkale, 12 Nisan.
- Haşım, A. (2003). *Bütün eserleri-2 (bize göre ikdam'daki diğer yazıları)*. (haz. İnci Enginü ve Zeynep Kerman). İstanbul: Dergah Yayınları.
- Hatipler, M. (2019). "Boyut ve etkenleriyle sosyal dışlanmanın yoksullukla karşılaştırmalı ilişkisi". *Bilgi*, Cilt: 21, Sayı: 1: 39-77.
- İ. D. (2021). Mülakat: Fatma İlknur Akgül. Lapseki/Çanakkale, 05 Nisan.
- İ. T. (2021). Mülakat: Fatma İlknur Akgül. Çanakkale, 07 Nisan.
- Kapan, Ç. (2020). "Bir 'buçuk' hikayesi". Erişim Adresi: <http://www.tuicakademi.org/bir-bucuk-hikayesi/>
- Karlıdağ, M., ve Marsh, A. (2008). "Türkiye'deki çingene toplumu ve çingene kimliği üzerine bir yazın taraması". Ebru Uzpeder (Der.). *Biz buradayız: Türkiye'de Romanlar, ayrımcı uygulamalar ve hak mücadelesi*. (s.137-150). Edirne: Edirne Roman Derneği.
- Kolukırık, S. (2005). "Türk toplumunda çingene imgesi ve önyargısı". *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, Cilt:8, Sayı: 2: 52-71.
- (2019). "Türkiye'de rom, dom ve lom gruplarının genel görünümü". *Türkiyat Araştırmaları*, Sayı: 8, (Bahar): 145-155.
- Locke, J. (2013). *Hoşgörü üstüne mektup*. 7. Baskı. (çev. Melih Yürüşen). Ankara: Liberte Yayınları.
- M. E. (2021). Mülakat: Fatma İlknur Akgül. Lapseki/Çanakkale, 05 Nisan.
- Mill, J. S. (2012). *Hürriyet üstüne*. (çev. Mehmet Osman Dostel). Ankara: Liberte Yayınları.
- N. A. (2021). Mülakat: Fatma İlknur Akgül. Biga/Çanakkale, 09 Nisan.
- Nicholson, P. P. (1985). "Toleration as a moral ideal". J. Horton & S. Mendus (Eds.), *Aspect of Toleration*. London: Methuen.
- Orwell, G. (2010). *Hayvan çiftliği*. (çev. Celal Üster). İstanbul: Can Yayınları.
- Özatalay C. ve Doğuç S. (2018). *Türkiye'de ayrımcılık algısı: türleri, faileri, boyutları. Eşit Haklar İçin İzleme Derneği*. Erişim Adresi: <https://www.esithaklar.org/wpcontent/uploads/2019/03/Tu%cc%88rkiye%e2%80%99de-Ayrimcilik-Algisi.pdf>
- Özateşler, G. (2016). *Çingene. Türkiye'de yaftalanma ve dışlayıcı şiddetin toplumsal dinamiği*. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- R. K. (2021). Mülakat: Fatma İlknur Akgül. Çanakkale, 04 Nisan.
- Rawls, J. (2017). *Bir adalet teorisi*. (çev. Vedat Ahsen Coşar). İstanbul: Phoenix.
- Sağlam, Ç. T., ve Yaşar, M. (2017), "Teoride, pratikte ve araştırmalarda öteki ve ötekileştirme". *Turkish Studies: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Cilt: 12, Sayı 3: 135-154.
- Şeyda, E. (2020). *Dünya atasözleri antolojisi 8 (E-kitap)*. 24.
- T.C. Resmi Gazete. (1934, 21 Haziran). "İskan kanunu". (Sayı: 2733). T.C. Resmi Gazete.
- T. S. (2021). Mülakat: Fatma İlknur Akgül. Lapseki/Çanakkale, 05 Nisan.
- TBMM Mevzuat (T.Y). "İnsan hakları evrensel beyannamesi". Erişim Adresi: <https://www.ombudsman.gov.tr/document/mevzuat/688B1--Insan-Haklari-Evrensel-Beyannamesi.pdf>

- Tuğsuz, N. (2020). “A two-dimensional boundary: sunnis’ perceptions of alevis”. *Turkish Studies*, December: 1-16.
- Uzpeder, E., Danova, Roussinova, S., Özçelik S. ve Gökçen S. (2008). “Eşitsiz vatandaşlık: Türkiye çingenelerinin karşılaştığı hak ihlalleri”. Ebru Uzpeder vd., (Der.). *Biz Buradayız: Türkiye’de Romanlar, Ayrımcı Uygulamalar ve Hak Mücadelesi*. (s.53-109). Edirne: Edirne Roman Derneği.
- Uzunöz, M. ve Yurdakul A. (2021). “Intersectional challenges in labor market: the case of Roma women”. *The Economic of Gender Equality in the Labour Market: Policies in Turkey and other Emerging Economies*. Meltem İnce Yenilmez and Gül Ş.Huyugüzel Kışla. (Ed.). (s.172-186). UK:Routledge.
- Y. T. (2021). Mülakat: Fatma İlknur Akgül. Biga/Çanakkale, 09 Nisan.
- Yaprak, M. (2005). *Etiketleme kuramı çerçevesinde çingene etnisitesinde kirlilik ve sosyal dışlanmışlık algısı: İzmir Tepecik örneği* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mardin.
- Yılmaz, F. (2017). “Tolerans paradoksu”. *International Journal of Academic Science Studies*, Sayı: 59 (Sonbahar): 577-606.
- Yoors, J. (2005). *Çingeneler, opre roma*. (çev. Hale Alpman). İstanbul: Çivi Yazıları Yayınevi.
- Yürüşen, M. (1996). *Liberal bir değer olarak ahlaki ve siyasi hoşgörü*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Yürüşen, M. (2013), “John Locke ve hoşgörü üstüne bir mektup hakkında”. *Hoşgörü üstüne mektup*. 7. Baskı. (çev. Melih Yürüşen). Ankara: Liberte Yayınları.
- Z. K. (2021). Mülakat: Fatma İlknur Akgül. Çanakkale, 06 Nisan.

The Downhill Trend in Commitment Mechanism of EU Competition Law: Empirical Evidence

Fatih Buğra Erdem*

Abstract

The European Commission has been given the authority to make commitments of undertakings in question binding with Article 9 of Regulation 1/2003. By this reform, there has been a significant increase in commitment decisions compared to prohibition decisions over time, but prohibition decisions are currently predominant again. This study discusses this downward trend in commitment decisions taken in EU competition law from 2004 to 2020 by reviewing legal developments through statistically examining the case law. Although the increase in commitment decisions is deemed beneficial in practical terms, it has increased legal uncertainties in the long run and the provision of effective competition is left to negotiations to be reached between the undertakings and the Commission, instead of a thorough application of competition law rules in a uniform and consistent manner. In this context, discussions and recommendations are presented concerning under which circumstances commitment decisions are more appropriate to make.

Keywords: EU Competition Law, Commitment Decisions, Policy Evaluation.

AB Rekabet Hukuku Açısından Taahhüt Mekanizmalarının Kullanımında Düşüş Eğilimi: Ampirik Bulgular

Öz

Avrupa Komisyonu'na 1/2003 sayılı Tüzüğü'nün 9. maddesi ile birlikte ilgili teşebbüslerin sunmuş oldukları taahhütleri bağlayıcı hale getirme yetkisi tanınmıştır. Bu reform neticesinde, taahhüt kararlarında ihlal kararlarına nazaran zaman içerisinde belirgin bir artış görülmüş olsa da, son zamanlarda ihlal kararlarında yeniden yoğunluk kazanmıştır. Bu çalışmada, Avrupa Birliği (AB) rekabet hukukunda 2004-2020 yılları arasında verilen taahhüt kararlarındaki düşüş eğilimi, ilgili içtihadın hukuki açıdan incelenmesi ve istatistiksel olarak yorumlanması vasıtasıyla tartışılmıştır. Taahhüt kararlarının yoğunlaşması her ne kadar pratik anlamda faydalı olarak addedilse de, uzun vadede hukuki belirsizlikleri arttırmıştır. Çünkü, etkin rekabetin tesisi rekabet kurallarının yeknesak ve tutarlı bir biçimde uygulanması yerine, teşebbüsler ile Komisyon arasında varılacak mutabakata bırakılmıştır. Bu kapsamda, taahhüt kararlarının hangi şartlar altında verilmesinin daha uygun olacağına yönelik tartışma ve tavsiyeler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: AB Rekabet Hukuku, Taahhüt Kararları, Politika Değerlendirmesi.

*Dr. Öğr. Gör. | Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Hukuk Fakültesi Ticaret Hukuku A.B.D.
Dr., Social Sciences University of Ankara, Faculty of Law, Commercial Law
fatihbugra.erdem@asbu.edu.tr | ORCID: 0000-0001-8654-2684 | DOI: 10.36484/liberal.870204
Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 26, Sayı: 102, Bahar 2021, ss. 157-170.
Gönderim Tarihi: 28 Ocak 2021 | Kabul Tarihi: 13 Haziran 2021

Introduction

The commitment procedure, which allows undertakings to propose adequate commitments for eliminating the risk of being investigated by the competition authorities, has been debated among European competition scholars and experts for more than two decades. In particular, commitment decisions are deemed to be instrumental when potential anticompetitive effects are not clear. It could save time and resources for competition authorities, whereas it does not embrace full investigation and therefore, lead to legal uncertainties due to the lack of developing legal provisions. Concerning the commitment procedure, the turning point for the EU competition law was the establishment of Article 9 of the Regulation 1/2003, which is stated in the following:

“[W]here the Commission intends to adopt a decision requiring that an infringement be brought to an end and the undertakings concerned offer commitments to meet the concerns expressed to them by the Commission in its preliminary assessment, the Commission may by decision make those commitments binding on the undertakings. Such a decision may be adopted for a specified period and shall conclude that there are no longer grounds for action by the Commission.”

It is worth noting that the European Commission (hereinafter referred to as “EC” or “Commission”) has accepted commitments for a long time. The Commission was able to stop the investigation, reduce the fine or impose interim measures (Wils, 2006: 345-366; Dunne, 2014: 399-444). However, the Commission could not make binding these commitments until the introduction of Article 9 of the Regulation 1/2003, which has been effective from May 2004. In regard to the enforcement of EU competition law, the commitment procedure was revolutionary. Since then, the majority of violation decisions concerning Article 101 and 102 Treaty on the Functioning of the European Union (TFEU) has transformed into commitment decisions. Therefore, the commitment mechanism is not only an effective legal instrument for Article 102 TFEU, but also it can be applied to cases regarding Article 101 TFEU, except for “hard-core” cartel files. For example, the (EC) announced that several undertakings such as Air France, KLM, Alitalia and Delta Airlines made commitments in the context of Article 101 of TFEU with regard to eliminating market entry barriers.¹ So far, *Microsoft (tying)* case (2009) is the only fine decision for failure to comply with commitment decision where the fine was set at € 561 million corresponding to 1.02 per cent of Microsoft’s turnover in the fiscal year between July 2011 and June 2012.² Hence, one can claim that

1 “Antitrust: Commission accepts commitments by SkyTeam members Air France/KLM, Alitalia and Delta on three transatlantic routes”, IP/15/4966, Brussels 12 May 2015.

2 COMMISSION DECISION of 6.3.2013 addressed to Microsoft Corporation relating to a proceeding on the imposition of a fine pursuant to Article 23(2)(c) of Council Regulation (EC) No 1/2003 for

the commitment mechanism works well in a deterrent way since the EC has the power to impose administrative fine amounted up to ten per cent of undertakings' turnovers in case of not fulfilling the commitment.³ Put simply, in case of the failure in such commitments, the EC will fine related undertakings without establishing the actual infringement.

After the effective date of EU Antitrust Regulation (Regulation 1/2003), the EC was equipped by having the authority to make two instrumental types of decisions for the preventive and corrective maintenance of the market through prohibition decisions and commitment decisions in light of Article 7 and Article 9 of the Regulation 1/2003 respectively. That is to say, the EC can either impose a remedy or accept voluntary commitments including structural and behavioural obligations to end the violation. This article statistically observes that the EC had a tendency towards preferring commitment decisions until recently. However, current data demonstrates that this predisposition has evolved to prohibition decisions again. Building on this finding, this paper further discusses the effectiveness of commitment decisions by comparing them with prohibition decisions.

The structure of the paper is presented as follows. This section (section 1) covers introductory remarks on the commitment procedure. Section 2 argues the rationale and effectiveness of commitment decisions. Section 3 presents statistical trends of commitment and prohibition decisions alongside with a critical analysis of trends. Finally, section 4 provides conclusionary remarks and suggestions for the way forward.

Commitment Decisions and Their Rationale

In the status quo, commitment decisions are deemed as substitutions of prohibition decisions in terms of EU competition law. Until quite recently, commitments were seen as preferred remedies and predominant enforcement tool for the European Commission (Rat, 2015: 527-528), as they enable quicker and resource-efficient reactions to likely anti-competitive conduct. To put it in a different way, while prohibition decisions shall be based on detailed investigations to present the actual infringement, commitment decisions are only pursuant to promises of undertakings to dispel

---

failure to comply with a commitment made binding by a Commission decision pursuant to Article 9 of Council Regulation (EC) No 1/2003, Article 2; "Antitrust: Commission fines Microsoft for non-compliance with browser choice commitments", IP/13/196, Brussels 6 March 2013.

³ Council Regulation (EC) No 1/2003 of 16 December 2002 on the implementation of the rules on competition laid down in Articles 81 and 82 of the Treaty (Text with EEA relevance) *OJ L 1*, 4.1.2003, p. 1–25 Article 23

uncorroborated anti-competitive concerns. Hence, commitment decisions can be defined as the quasi-regulatory means of applying competition law, which liberalise the enforcement process to an extent (Botteman and Patsa, 2013: 365). Nevertheless, not all cases are suitable to make commitment decisions; a precise remedy must be offered to fix the market competition. Untested harm theories in novel legal issues, particularly those are related to high-tech markets (as such in *Rambus*, *Intel* and *Microsoft*) should not be resolved via commitment decisions (Botteman and Patsa, 2013: 347), since precedents would likely be wrongful unless determining exactly which actions lead to anticompetitive consequences.

Commitment procedure is advantageous for businesses in terms of reducing the risk of heavy fines and litigation costs, which would likely occur from follow-on lawsuits. On the other hand, the Commission also takes advantage of commitment decisions, as they are quicker solutions than enforcement decisions (Jenny, 2015: 712-713). Mariniello showed this incentive by averaging out the page numbers of decisions issued from 2004 to 2013; and illustrated that there was an average of 21 pages per commitment decision, whereas 160 pages per prohibition decisions (Mariniello, 2014). The reason why there is a huge difference between average page numbers is that the Commission does not need to articulate a harm theory. Commitment decisions are also advantageous for the EC, since they are quite flexible with a broad margin of discretion and no procedural limit.

The commitment implementation in non-cartel violation decisions has been applied to remarkable amount of cases. It is consequently worth arguing the effectiveness of commitment decisions, in which the EC is equipped with wide discretion and bargaining power. Since the EC does not need to establish a theory of harm, the commitment procedure paves the way for obscurity for following complex cases (Stones, 2019: 361-399). However, alongside of its rewards, commitment decisions have drawbacks in terms of both the Commission and undertakings. For example, undertakings can fend off competition investigations by making inadequate commitments with the advantage of information asymmetry. The Commission, on the other hand, can also ask for disproportionate commitments using the threat of imposing large penalties (Wagner-von Papp, 2019). Moreover, despite the fact that commitment decisions are mostly considered to be advantageous to offer quick solutions, the time course of investigations is also open to debate, as commitment procedures do not always expedite to overcome the anticompetitive concern. There were many examples that might be regarded as dilatory motions. For example, the time between the commitment decision and final decision was

around 50 months in *Google Search*, 28 months in *Rambus*, 24 months in *Microsoft*, and 17 months in *IBM* cases. Overall, there is an exigency to revise commitment procedures.

More importantly, in practical terms, intensifying commitment decisions means the transition from legalistic competition law to competition law-as-regulation; this shift leads to the politicisation of competition law, and consequently leaves this niche branch of law weak under political pressures (Dunne, 2014: 440-442; First, 1995: 11-12). From another perspective, pairwise negotiations between the Commission and an undertaking in question increases the legal uncertainty since the Commission does not need to present any robust statement with a developed harm theory if negotiations are successful. This shows that commitment decisions have no benefit in identifying violations and stating the law (Plank, 2016: 417). This being the case, legal uncertainty about which behavior would constitute a violation has inevitably increased. As a result, a decentralized enforcement was emerged in EU competition law (Rat, 2015: 532; Botteman and Patsa, 2013: 357-365; McGeown and Orogas, 2013; 4). In this context, Stones (2019: 365) argued the necessity of establishing an administrative-judiciary bridge in the implementation of EU competition law by indicating that courts should take a supervisory role as an independent reviewer for the implementation of the formal rule of law and the provision of normative comprehensibility. He accordingly stated as follows:

“[E]nforcement in the form of ad hoc, subject-specific decisions without any discernible generalized norms to structure future determinations has undermined the systematic legal certainty of EU competition law, as authoritatively deduced by the Courts from Articles 101 and 102 TFEU” (Stones, 2019:399).

In light of all the facts mentioned so far, extensive application of commitment decisions by the Commission has reduced the marginal benefit to be gained from this tool and moreover, it poses more legal uncertainty risk than expected benefit. Therefore, commitment decisions should not be seen as the first easy solution that comes to mind and should be applied to the extent on the condition that it does not allow legal uncertainty. The statistical trend on case law seems that the EC has started redressing itself in this manner.

Commitment Decisions v. Prohibition Decisions: Statistical Trends

The way of commitment has been mostly preferred since 2004 due to its several benefits. For example, it provides procedural efficiency by expediting

oral/written adversarial proceedings (*Alrosa*, para 35). Besides, the commitments have the capacity to make a faster and more direct impact on the market even at the beginning of the investigation. As well as this is a collaborative process involving companies, it will be easier for companies to adapt to their commitments by observing their own terms (European Commission, 2014: 3). However, in case of serious and irrevocable competition violations such as cartels, ‘cease-and-desist’ orders are given under Article 7 terms (European Commission, 2014: 1-4). Apart from this, it can be seen that the Commission generally accepts commitments offered as such in cases of *Swedish Interconnectors* (2010) and *Amazon e-book* (2013). The Commission accepted commitments of TenneT TSO GmbH in regard to the increase of electricity trading capacity between Denmark and Germany in *DE/DK Interconnector* (2018). In the *Amazon e-book case* (2013), commitments offered by Amazon.com were found suitable to address initial concerns, which were concerning the decrease of competitive capacity in competing e-book suppliers and retailers.⁴ According to decisions taken so far, commitments proposed in *CISAG agreements* (2008), *Google Search - Shopping* (2017), and *MasterCard II* (2019) cases were rejected and culminated in Article 7 orders.

As seen the table below, from 2004 to 2020, there were 41 commitment decisions and 41 prohibition decisions. One can interpret this balance as an adaption period but on the other hand, one can also see the downward tendency regarding the commitment decisions.

---

4 Summary of Commission Decision of 4 May 2017 relating to a proceeding under Article 102 of the Treaty on the Functioning of the European Union and Article 54 of the EEA Agreement (Case AT.40153 — E-Book MFNS and related matters) (notified under document C(2017) 2876) Article 17-23.

Table 1 Commission antitrust-only decisions under Article 7 and Article 9 of Regulation 1/2003 between 2004-2019⁵

Year	Commitments Decisions	Prohibition Decisions
2004		<p>37792 Microsoft</p> <p>37980 <i>Souris Bleue/TOPPS + Nintendo</i></p> <p>38096 <i>PO/Clearstream (Clearing and settlement)</i></p> <p>38662 GDF</p> <p>38549 <i>Barème d'honoraires de l'Ordre des Architectes belges</i></p>
2005	<p>37214 DFB</p> <p>39116 Coca-Cola</p>	<p>36623 <i>SEP at autres / Automobiles Peugeot SA</i></p> <p>36820 <i>SEP at autres / Automobiles Peugeot SA</i></p> <p>37275 <i>SEP at autres / Automobiles Peugeot SA</i></p>
2006	<p>38173 <i>The Football Association Premier League Limited</i></p> <p>38348 <i>REPSOL C.P.P. SA - Distribution de Carburants et Combustibles</i></p> <p>38381 <i>ALROSA + DBCAG (part of de Beers group) + City and West East (part of de Beers group)</i></p> <p>38681 <i>Cannes Agreement</i></p>	<p>37507 <i>Generics/Astra Zeneca</i></p> <p>38113 <i>Prokent/Tomra</i></p>
2007	<p>37966 <i>Distrigaz</i></p>	<p>34579 <i>MasterCard I</i></p> <p>37860 <i>Morgan Stanley Dean Witter/ Visa</i></p> <p>38606 <i>GROUPEMENT DES CARTES BANCAIRES "CB"</i></p> <p>38784 <i>Telefonica S.A. (broadband)</i></p>
2008	<p>39388 <i>German electricity wholesale market</i></p> <p>39389 <i>German Electricity Balancing Market</i></p>	<p>38698 <i>CISAC Agreement</i></p>

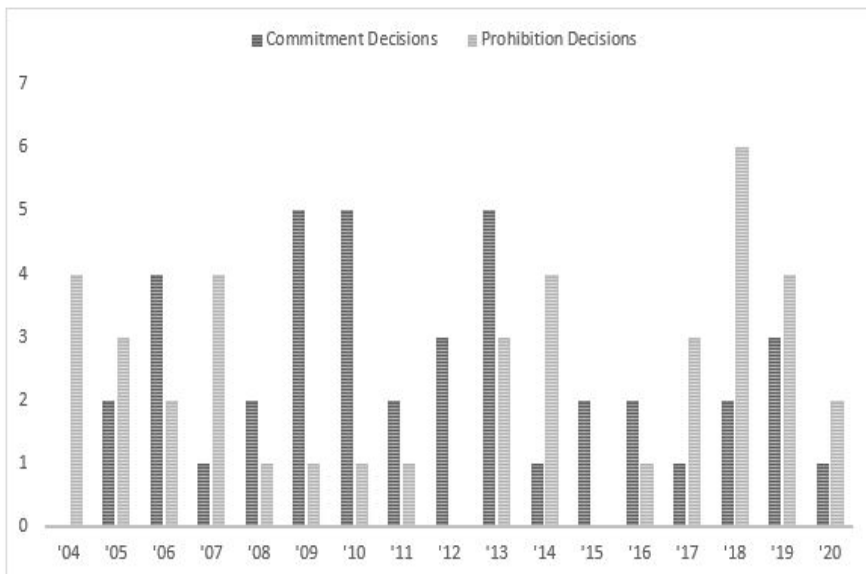
5 Data was collected via European Commission's website through searching "commitments decisions" and "prohibition decisions in the case search tool" between 2004-2020 by excluding cartels.

2009	38636 <i>Rambus</i> 39316 <i>GDF foreclosure</i> 39402 <i>RWE gas foreclosure</i> 39416 <i>Ship Classification</i> 39530 <i>Microsoft (Tying)</i>	37990 <i>Intel</i>
2010	39315 <i>ENI</i> 39317 <i>E.On gas foreclosure</i> 39351 <i>Swedish Interconnectors</i> 39386 <i>Long term electricity contracts in France</i> 39596 <i>BA/AA/IB</i>	39510 <i>Ordre National des Pharmaciens en France (ONP)</i>
2011	39592 <i>Standard and Poor's</i> 39692 <i>IBM – Maintenance services</i>	39525 <i>Telekomunikacja Polska</i>
2012	39230 <i>Rio Tinto Alcan</i> 39654 <i>Reuters Instrument Codes</i> 39736 <i>Siemens/Areva</i>	
2013	39595 <i>Continental/United/Lufthansa/Air Canada</i> 39678 <i>Deutsche Bahn I () (non-confidential version)</i> 39731 <i>Deutsche Bahn II () (non-confidential version)</i> 39727 <i>CEZ</i> 39847 <i>Amazon Ebooks</i>	39226 <i>Lundbeck</i> 39685 <i>Fentanyl</i> 39839 <i>Telefónica and Portugal Telecom</i>
2014	39939 <i>Samsung - Enforcement of UMTS standard essential patents</i>	39523 <i>Slovak Telekom</i> 39612 <i>Perindopril (Servier)</i> 39984 <i>OPCOM / Romanian Power Exchange</i> 39985 <i>Motorola – Enforcement of GPRS standard essential patents</i>
2015	39767 <i>BEH Electricity</i> 39964 <i>AF-KL/DL/AZ</i>	
2016	39754 <i>CDS - Information market</i> 39850 <i>Container Shipping</i>	39759 <i>ARA foreclosure</i>

2017	40153 <i>E-book MFNs and related matters (Amazon)</i>	39740 <i>Google Search (Shopping)</i> 39813 <i>Baltic Rail</i> 40208 <i>International Skating Union's Eligibility Rules</i>
2018	39816 <i>Upstream gas supplies in Central and Eastern Europe</i> 40461 <i>DE/DK Interconnector</i>	40099 <i>Google Android</i> 40181 <i>Philips (vertical restraints)</i> 40182 <i>Pioneer (vertical restraints)</i> 40428 <i>Guess</i> 40465 <i>Asus (vertical restraints)</i> 40469 <i>Denon & Marantz (vertical restraints)</i>
2019	39398 <i>Visa MIF</i> 40023 <i>Cross-border access to pay-TV</i> 40049 <i>MasterCard II</i>	40049 <i>MasterCard II</i> 40134 <i>AB InBev Beer Trade Restrictions</i> 40432 <i>Character Merchandise</i> 40436 <i>Ancillary sports merchandise</i>
2020	40335 <i>Romanian Gas Interconnectors</i>	40528 <i>Melia (Holiday Pricing)</i> 40433 <i>Film Merchandise</i>

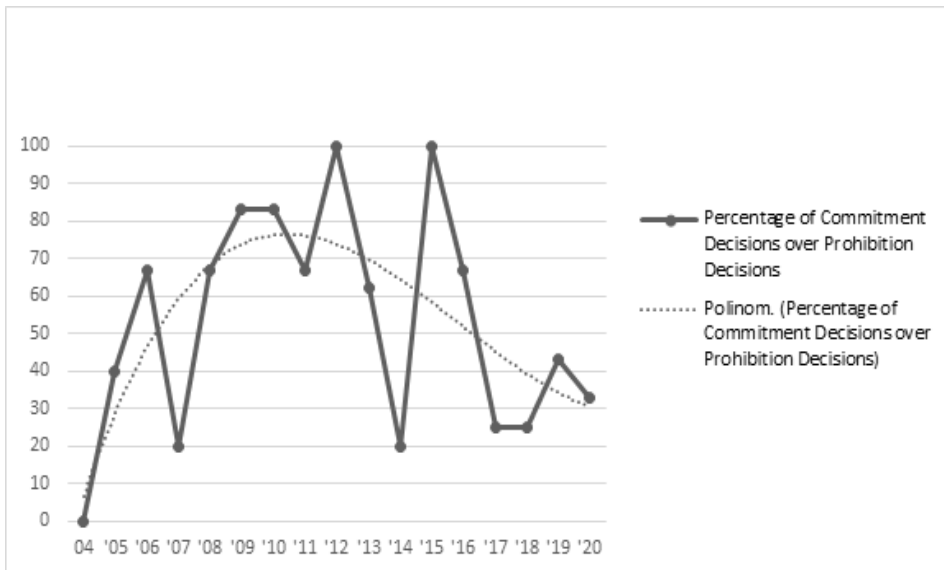
To be more precise, the number of commitment and prohibition decisions is shown below.

Table 2 The Number of Commitment/Prohibition Decisions between 2004-2020

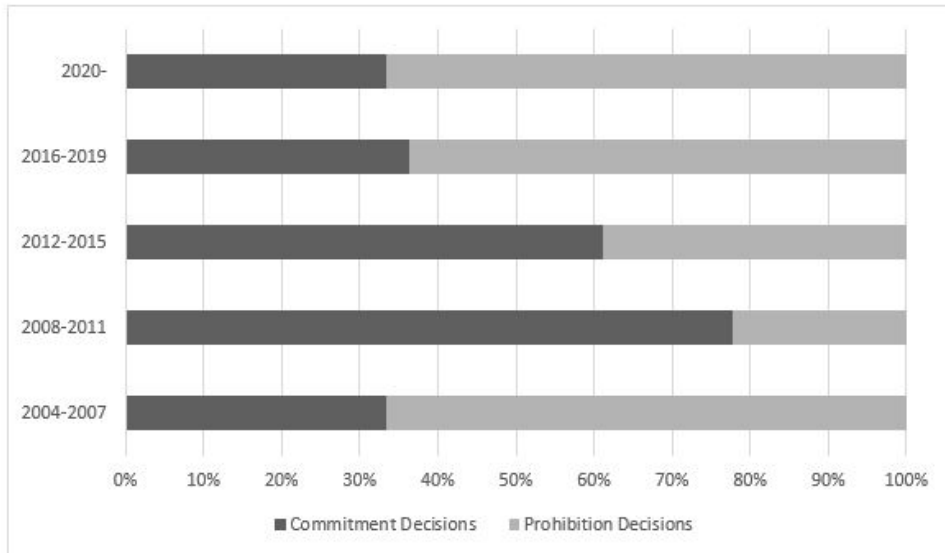
The raw data provided by the Table 1 and Table 2 is interpreted in two different ways. First, Table 3 (shown below) is created to demonstrate the trend line to find when the decrease in the number of commitment decisions in proportion to prohibition decisions began. A polynomial trendline was employed, as the large dataset has oscillating values having more than one descent and ascent.

Table 3 The Percentage of Commitment Decisions over Prohibition Decisions and the Polynomial Trendline

From the Table 3 it can be accordingly seen that the decreasing tendency in terms of issuing commitment decisions started after 2011. In this context, the data is analysed from a different perspective with Table 4 (shown below), which is formed by dividing the data into 5 different time intervals for a better interpretation of events. It is very important to state that Table 4 also verifies Table 3 in the framework of beginning the decline period.

As far as the paper concerned, there is no specific event that can be seen as a turning point in 2011. In this regard, when the developments in case law and regulations are taken into consideration, the milestones are set as (a) the commitment decisions in the *Alrosa* in 2006, (b) the *Google Search (Shopping)* case in 2014, and (c) the prohibition decision in *Google Android* case in 2018 respectively.

According to Jenny, the *Alrosa* case was the reason why commitment decisions were over-applied. The Commission's approach, in this case, was clearly in line with preferring to make commitment decisions through employing an *ex-ante* regulatory approach.⁶ Therefore, commitment decisions became primary enforcement tools and prohibition decisions stayed in the background.⁷ Consequently, the commitment mechanism came into more prominence. However, in recent times, the trend is changed towards again prohibition decisions. Particularly, the shift towards adapting infringement decisions once more began by the *Google Shopping* case, where the Commission took a more sceptical approach (During the case Google's commitments were rejected three times) in 2014 through indicating that commitment procedure is always not the quickest and resource-efficient way if an anticompetitive

6 Frederic Jenny, 'Worst Decision of the EU Court of Justice: The *Alrosa* Judgment in Context and the Future of Commitment Decisions' (2015) 38 *Fordham International Law Journal* 701-70.

7 Frederic Jenny, 'Worst Decision of the EU Court of Justice: The *Alrosa* Judgment in Context and the Future of Commitment Decisions' (2015) 38 *Fordham International Law Journal* 702; Damien Gerard, 'Negotiated Remedies in the Modernization Era: The Limits of Effectiveness' in Philip Lowe, Mel Marquis and Giorgio Monti, *European Competition Law Annual 2013: Effective and Legitimate Enforcement of Competition Law* (Hart Publishing 2016) 139-185.

conduct likely leads to irreparable harm to the market.⁸ Afterward, the EC's approach was cemented with the *Google Android* prohibition decision made in 2018. In this case, Google submitted a letter showing its intention to implement commitments as per Article 9 of Regulation 1/2003. However, the EC informed Google to continue its proceeding under Article 7 of Regulation 1/2003.⁹ It can be identified two likely reasons why Google could not propose any commitments in the *Android* case. First, the argument of Google was almost identical with the rejected assertion in *Microsoft (tying) case* and consequently, it was likely to foresee similar judgments. Second, the Commission altered its approach towards commitment decisions. Google had already been faced high amount of fine by the prohibition decision even though it proposed detailed commitments in *Google Shopping* case. All these reasons can explain the increasing and decreasing tendencies of commitment decisions.

Concluding Remarks

Although the commitment mechanism provides great convenience in assuaging the Commission's concerns, its implementation causes inconveniences in a way that increases the legal uncertainty. However, it would be more accurate to accept the commitments in the presence of a well-established case-law on the specific subject, as the commitment procedure is open for abuses by both undertakings and the Commission. In this regard, commitment decisions have fallen in value in due course as shown by statistical trends and case law review. Therefore, it is apparent that the Commission's increased tendency of applying Article 9 of the Regulation 1/2003 is a kind of self-correction. It is difficult to predict how this inclination will change in the years ahead, but it would always be necessary to initially address prohibition decisions, given that there are still many gray areas such as digitalisation of law and increased cross-border transactions.

References

- Botteman, Y. and Patsa, A. (2013). Towards a More Sustainable Use of Commitment Decisions in Article 102 TFEU Cases. *Journal of Antitrust Enforcement*, 1(2), 347-74.
- Case T-30/89, *Hilti AG v. Commission*. (1991). E.C.R II-1445.
- Case COMP/B-2/38.381, *De Beers*. (2006). C(2006) 521.
- Commission Decision of 6.3.2013 addressed to Microsoft Corporation relating to a proceeding on the imposition of a fine pursuant to Article 23(2)(c) of Council Regulation

⁸ Florian Wagner-von Papp, 'Commitment decisions: An overview of EU and national case law' (e-Competitions Special Issue Commitment Decisions, 30 May 2019)

⁹ CASE AT.40099 *Google Android* [2018] C(2018) 4761 final, Para 32

- (EC) No 1/2003 for failure to comply with a commitment made binding by a Commission decision pursuant to Article 9 of Council Regulation (EC) No 1/2003.
- Commission Decision of 7.12.2018 relating to a proceeding under Article 102 of the Treaty on the Functioning of the European Union and Article 54 of the EEA Agreement Case AT.40461 – DE/DK Interconnector, C(2018) 8132 final.
- Commission Decision of 27.6.2017 relating to proceedings under Article 102 of the Treaty on the Functioning of the European Union and Article 54 of the Agreement on the European Economic Area (AT.39740 - Google Search (Shopping)), C(2017) 4444 final.
- Commission Decision of 18.7.2018 relating to a proceeding under Article 102 of the Treaty on the Functioning of the European Union (the Treaty) and Article 54 of the EEA Agreement (AT.40099 – Google Android), C(2018) 4761 final.
- Council Regulation (EC) No 1/2003 of 16 December 2002 on the implementation of the rules on competition laid down in Articles 81 and 82 of the Treaty (Text with EEA relevance) *OJ L 1*, 4.1.2003, Article 23.
- Dunne, N. (2014). Commitment Decisions in EU Competition Law. *Journal of Competition Law and Economics*, 10(2), 399-444.
- European Commission. (2013). Antitrust: Commission fines Microsoft for non-compliance with browser choice commitments. *IP/13/196*.
- European Commission. (2015). Antitrust: Commission accepts commitments by SkyTeam members Air France/KLM, Alitalia and Delta on three transatlantic routes. *IP/15/4966*.
- European Commission. (2009). Guidance on the Commission's enforcement priorities in applying Article 82 of the EC Treaty to abusive exclusionary conduct by dominant undertakings. *Official Journal C 45/7*.
- European Commission. (2014). To commit or not to commit?: Deciding between prohibition and commitments. *Competition Policy Brief 3*.
- First, H. (1995). Is Antitrust Law?. *Antitrust*, 10, 11-12.
- Gerard, Damien (2016), "Negotiated Remedies in the Modernization Era: The Limits of Effectiveness", Philip Lowe, Mel Marquis and Giorgio Monti (eds), *European Competition Law Annual 2013: Effective and Legitimate Enforcement of Competition Law*, Hart Publishing, p. 139-185.
- Jenny, F. (2015). Worst Decision of the EU Court of Justice: The Alrosa Judgment in Context and the Future of Commitment Decisions", *Fordham International Law Journal*, 38, 701-70.
- Mariniello, M. (2014). Commitments or prohibition? The EU antitrust dilemma. *Bruegel Policy Brief*, 2014/1, 7.
- McGeown, P. and Orogas, J. (2013). You made a Pledge, then keep your promise: Article 9 Commitments decisions in European Antitrust Law. *CPI Antitrust Chronicle*, 3, 4.
- Plank, R. (2016). Antitrust and Financial Services in the EU: Commitments in Credit Default Swaps (CDS). *Zeitschrift für Wettbewerbsrecht*, 4, 417.
- Rat, D. (2015). Commitment Decisions and Private Enforcement of EU Competition Law: Friend or Foe?. *World Competition*, 38(4), 532.
- Stones, R. (2019). Commitment Decisions in EU Competition Enforcement: Policy Effectiveness v. the Formal Rule of Law. *Yearbook of European Law*, 38(1), 361.

Summary of Commission Decision of 6 March 2013 relating to a proceeding on the imposition of a fine pursuant to Article 23(2)(c) of Council Regulation (EC) No 1/2003 for failure to comply with a commitment made binding by a Commission decision pursuant to Article 9 of Council Regulation (EC) No 1/2003 (Case COMP/39.530 — Microsoft (Tying)), C(2013) 1210 final.

Summary of Commission Decision of 4 May 2017 relating to a proceeding under Article 102 of the Treaty on the Functioning of the European Union and Article 54 of the EEA Agreement (Case AT.40153 — E-Book MFNS and related matters) (notified under document C(2017) 2876.

Van Bael and Bellis. (2018). Abuse of Dominant Position. *VBB on Competition Law*, 12.

Wagner-von Papp, F. (2019). Commitment decisions: An overview of EU and national case law. *e-Competitions Special Issue Commitment Decisions*, <https://www.concurrences.com/en/bulletin/special-issues/commitment-decisions/commitment-decisions-an-overview-of-eu-and-national-case-law-en> (Accessed 21 January 2021).

Wils, W. (2006). Settlements of EU Antitrust Investigations: Commitment Decisions under Article 9 of Regulation No 1/2003. *World Competition*, 29(3), 345-66.

Özgürlüğün Çekiciliği: Türkiye'ye Yönelen Uluslararası Turizm Talebine Hak ve Özgürlüklerin Etkisi

Yahya Can Dura* & Esin Kılıç**

Öz

Yüksek bir iktisadi potansiyele sahip olan turizm sektörü, özellikle gelişmekte olan ülkeler için ekonomik sorunlarla mücadelede önemli politika araçlarındandır. Fakat bu sektör aynı zamanda oldukça kırılgan, iç ve dış etkilere açık ve çok aktörlü bir faaliyet alanı olup, turizm talebi oldukça esnekler. Bu yönüyle bir ülkedeki özgürlüklerin kapsamı ve niteliği, özellikle turistlerin algılarını ve tercihlerini etkileme potansiyeline sahip olmakta ve o ülkeye yönelen uluslararası turizm talebi üzerinde uzun dönemde bir etki yaratabilmektedir. Bu çalışmada, Türkiye'deki hak ve özgürlüklerin uluslararası turizm geliri ve turist sayısı üzerine etkileri ARDL sınır testi yaklaşımı ile araştırılmıştır. Ulaşılan sonuçlar sivil ve politik hakların, basın özgürlüğünün ve bu hak ve özgürlüklerin güvencesi olan hukukun üstünlüğünün turizm gelirleri ve turist sayısının uzun dönemde belirleyicileri olduğu yönündedir.

Anahtar Kelimeler: Turizm Talebi, Basın Özgürlüğü, Ekonomik Özgürlükler, Sivil ve Ekonomik Haklar, ARDL Sınır Testi Yaklaşımı.

Attractiveness of Freedom: The Impact of Rights and Freedoms on International Tourism Demand to Turkey

Abstract

As a sector with a high economic potential, tourism is one of the most important political tools to combat economic problems, especially for developing countries and tourism demand is highly flexible. However this sector is also very fragile, open to internal and external influences and a multi-actor field of activity. In this respect, the scope and quality of freedoms in a country have the potential to affect perceptions and preferences of tourists. Thus, they can have a long-term impact on international tourism demand to that country. In this study, the effects of rights and freedoms in Turkey on international tourism revenues and the number of international tourists are examined by using ARDL bounds testing approach. The results obtained indicate that civil and political rights, freedom of the press and the rule of law, which guarantees these rights and freedoms, are long-term determinants of international tourism revenues and the number of international tourists.

Keywords: Tourism Demand, Press Freedom, Economic Freedom, Civil and Economic Rights, ARDL Bounds Testing Approach.

*Dr. Öğr. Üyesi | İstanbul Gelişim Üni., İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi Dekan Yardımcısı, Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölüm Başkanı, CGAP-Uluslararası Kamu Denetçisi
ycdura@gelisim.edu.tr | ORCID: 0000-0002-5662-7748 | DOI: 10.36484/liberal.817397

**Dr. Öğr. Üyesi | Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü
esinkilic5@gmail.com | 0000-0003-1681-5186 | DOI: 10.36484/liberal.817397

Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 26, Sayı: 102, Bahar 2021, ss. 171-195.

Gönderim Tarihi: 28 Ekim 2020 | Kabul Tarihi: 3 Mayıs 2021

Giriş

Turistlerin, turizm firmaları ile ev sahibi hükümet ve toplulukların, yine turistlerin ve diğer ziyaretçilerin ağırlanma süreçlerindeki etkileşimlerinden kaynaklanan olgu ve ilişkilerin bir bütünü olan turizm (McIntosh, Goeldner ve Ritchie, 1995), dinamik ve hızlı büyüme potansiyeline sahip, küresel barışa ve entegrasyona hizmet etme kapasitesi yüksek bir sektör olarak, dünya ekonomisi içerisinde artan bir şekilde önem taşımaktadır. UNWTO'nun 2020 raporuna göre 2018 yılında uluslararası turist sayısı 1.4 milyarı aşmış, turizm kaynaklı gelirler ise 1.7 trilyon doların üzerine çıkmıştır. Toplam dünya ihracatında turizm sektörünün payı da %7 düzeyinde gerçekleşmiştir.

İstihdamı ve küçük-orta büyüklükteki işletmeleri destekleyici etkileri itibarıyla turizm sektörü gelişmekte olan ülkelerin kalkınma için ihtiyaç duydukları döviz ihtiyacını karşılayabilir. Turizm, potansiyeli yüksek bir sektör olmakla birlikte, aynı zamanda oldukça kırılgan, iç ve dış etkilere açık ve çok aktörlü bir faaliyet alanıdır. Bunun kanıtsal olarak en dramatik örneğini, içinde bulunduğumuz COVID 19 küresel salgınının sektörde yaratacağı tahribata ilişkin projeksiyonlarda görmek mümkündür: 2020 yılında turist sayılarından beklenen %4'lük artış yerini %30'luk azalışa bırakmakta, turizm gelirlerinde ise neredeyse 450 milyar dolar düşüş beklenmektedir (The World Tourism Organization [UNWTO], 2020).

Turizm sektörü birçok sosyal etkiye sahip olup, insanlar, kültürler ve toplumlar arasında yoğun bir etkileşime dayanmaktadır. Bireye ve topluma ilişkin özgürlüklerin kapsamı ve niteliğinin bu etkileşime olumlu ya da olumsuz etki edecek şekilde değişmesinin, bir ülke, bölge veya destinasyon için turizm talebi bağlamında önem arz edebileceği düşüncesinden hareketle bu çalışmada literatürde yeterli düzeyde araştırmaya konu edilmemiş olan özgürlük-dış turizm talebi ilişkisi Türkiye örneği incelenmektedir. Çalışmada ilk olarak ekonomik, siyasi ve bireysel özgürlükler ile politik istikrar ortamının uluslararası turizm talebi göstergelerine etkisi kuramsal düzeyde tartışılacak olup ardından bu ilişki ampirik olarak Türkiye özelinde 1995-2018 dönemi verileri kullanılarak test edilecektir. Analiz sürecinde kullanılan ARDL sınır testi yaklaşımı ile kısa ve uzun dönemde uluslararası turizm gelirleri ve turist sayısı ile hak ve özgürlükler arasındaki olası ilişkinin anlamlılığı, yönü ve gücü ortaya konularak elde edilen bulgular tartışılacaktır.

Özgürlüklerin Çerçevesi ve Ekonomiye Etkileri Üzerine Tartışmalar

Özgürlük olgusu, herhangi bir sınırlama, engel ve zorlamaya bağlı olmaksızın düşünebilme ve/veya davranabilme, insanın kendi iradesi ve düşüncesi temelinde karar alabilme durumunu ifade etmektedir. Bu yönüyle özgürlüklerin toplumların bir parçası olan bireyler açısından politik/siyasal ve sivil haklar ile demokratik ve ekonomik hayatla ilişkili boyutları bulunmaktadır.

Politik özgürlükler; vatandaşların, sınırları hukuken daha önce belirlenmiş, adil şartlarda siyasi sürece dâhil olabildiği bir ortamın ifadesidir. Bunun öne çıkan önemli unsurları ise siyasi rekabet, özgür ve adil seçim sistemi, sivil özgürlükler, adil yargılanma hakkı, toplanma ve ifade ile din özgürlüğü şeklinde özetlenebilir (Noyan Yalman vd., 2011). Demokratik özgürlükler ise insan hakları temelinde ve politik hakların tanımlandığı bir yapıyı işaret etmekte olup, eşit ve adil katılım, siyasi tercihlerin temsili ve sivil özgürlüklerin sağlanmasıdır. Bu yönüyle politik özgürlüklerle doğrudan ilişkilidir. Korkmaz'a (2017) göre demokrasi temeline dayanmayan büyüme hem sürdürülemez, hem de toplumsal refahı sağlayamaz. Demokratik özgürlüklerin sağlanmadığı toplumlarda kaynakların belirli sınıflar ve/veya bir azınlıkta toplanacağı ve gelir dağılımının çarpıklaşacağı ifade edilmektedir. Kaynakların tahsisindeki bu çarpık yapı ise aynı anda ticari faaliyetlerin de etkiye ve müdahalelere açık hale gelmesine neden olur. Bu sebeple literatürde sıklıkla hem politik özgürlüklerin hem de demokratik özgürlüklerin, iktisadi karar süreçlerinde ve ekonomik parametreler üzerinde de etkisi olduğu ifade edilmektedir.

Ludwig von Mises'e göre ise özgürlüğün kaynağı piyasa ekonomisidir. Siyasal özgürlük, ekonomik özgürlüklere bağlıdır ve asıl olan ekonomik özgürlüklerdir. Siyasal özgürlükler piyasa ekonomisinin işlediği, mülkiyet özgürlüklerinin sağlandığı ortamlarda mümkündür (Noyan Yalman vd., 2011). Ekonomik özgürlükler ise teşebbüs özgürlüğü, mübadele serbestisi, mülkiyet hakları, sözleşme özgürlüğü ve bireysel tercihler ile tüm bunların sağlanmış olduğu bir piyasa ekonomisi gibi ana unsurları itibarıyla tanımlanabilir. Esasen bu tanım da içerisinde farklı kurumsal yapıları içeren bir özellik taşır. Bireylerin özgür bir şekilde iktisadi faaliyet icra etmeleri ve bu faaliyetlerin sonucunda elde ettikleri değerleri/gelirleri herhangi bir müdahaleye maruz kalmaksızın özgürce kullanabilmeleri, ekonomik özgürlük olarak ifade edilir (Dura, 2018). Berggren'e (2003) göre ekonomik özgürlükler girişimci ve piyasa temelinde tanımlanmaktadır. İktisadi özgürlükler, üretkenliği arttırmakta ve kaynak dağılımında etkinliği sağlayarak büyümeyi olumlu yönde tetiklemektedir.

Genel olarak bakıldığında demokratik, siyasal ve ekonomik özgürlükler, bireylerin günlük yaşamları, iktisadi faaliyetleri ve tüm davranışları üzerinde etkili olabilmektedir. Genel yaklaşım, bu etkinin düzeyinin ülkedeki ekonomik performansla ve farklı sektörlerin başarıları ile ilişkili olduğu ve ekonomik performans arttığında bu etkilerin büyüme üzerindeki gücünün de artacağı yönündedir (Şahin, 2016). Nelson ve Singh (1998) yapmış oldukları bir çalışmada bu ilişkinin varlığını ve yönünü ortaya koymuş olup, vatandaşlarına daha yüksek düzeyde siyasal ve sivil özgürlükler sağlayan gelişmekte olan ülkelerin, otokratik hükümetlerden daha yüksek bir büyüme oranı elde ettiklerini gösteren güçlü istatistiksel kanıtlar bulmuşlardır. Talbott ve Roll (2001) da siyasal haklar, sivil özgürlükler ve basın özgürlüğünün ekonomik büyüme üzerinde pozitif bir etki yarattığını ortaya koymuştur. Benzer bir sonucu Malikane ve Chitambara (2017) de görmemiz mümkündür. Çalışma, demokrasinin ekonomik büyümenin önemli bir itici kuvveti olduğunu belirterek, güçlü demokratik kurumlara sahip ülkelerde özellikle yabancı sermayenin yayılma etkisinden daha fazla yararlanmak suretiyle ekonomik büyümenin artacağını savunmaktadır. Son olarak Dawson (2003) ile BenYishay ve Betancourt (2010) da özgürlüklerin uzun vadeli ekonomik refah üzerinde pozitif bir etkisi olacağını ifade etmiştir.

Basın özgürlüğü, ekonomik büyüme üzerinde etkisi olduğu değerlendirilen diğer bir özgürlük alanıdır. Basın özgürlüğünün dolaylı da olsa ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkilerinin olduğu ifade edilebilir. Basın özgürlüğünün de tıpkı demokratik diğer özgürlük alanlarında olduğu gibi yolsuzlukları engelleyici yönü itibarıyla büyüme üzerinde etkisi olduğu düşünülmektedir. Özgür-açık basın bir yandan hükümetle vatandaşlar arasındaki iletişim boşluğunu azaltırken diğer yandan da yolsuzlukların azalmasına yardımcı olur (Alam ve Ali Shah, 2013). Kitle iletişim araçları, vatandaşların kamu görevlilerini izlemelerini ve oylama kararlarında buradan elde ettikleri bilgileri kullanabilmelerini sağlamada önemli bir rol oynayabilir. Böylece hükümetler, vatandaşlarının ihtiyaçlarına hızlı ve doğru cevaplar sunan ve daha hesap verebilir bir hale dönüşmektedir. Aynı zamanda özgür basın ve yaygın kitle iletişim araçları vasıtasıyla siyasilerin-karar alıcıların duyarlılıkları yükseltilebilmektedir. Farklı toplum kesimleri, farklı faaliyet alanları ve sektörlerdeki gelişmeler ve sorunlar konusunda siyasilerin dikkatleri çekilebilmekte ve bu alanlarda bir duyarlılık sağlanabilmektedir (Besley vd., 2002).

Basının özgür olması, kamuoyunu şekillendirici gücü ile politik karar alma süreçlerini de etkilemektedir. Bu yönüyle ekonomik büyüme ve refah artışını etkilediği ifade edilebilir. Doğru ve hızlı bilgi akışı, piyasaların başarısı için önem arz eder. Basının bilgi akışını hızlandırması ve hükümetle

kamuoyu arasındaki bilgi açığını azaltması, iktisadi politikaların daha etkin ve verimli bir şekilde uygulanmasını sağlamaya yardımcı olur. Özellikle yabancı şirketler ve yatırımcılar için değerli ve güvenilir bilgi sağlar, yabancı yatırımları teşvik eder. Aynı zamanda özgür medya, otokratik yönetimlerin değişmesine yardımcı olarak, demokratik özgürlük ortamının tesisini sağlayabilir ve ekonomik büyümeyi destekleyici özgürlüklerin yaygınlaşmasına vesile olur. Aksine, medya üzerindeki baskılar daha az siyasi katılıma neden olarak, siyasi huzursuzluklara yol açabilmekte, bu durum ise ekonomideki yatırım ortamını bozarak, büyümeyi ve turizm gibi çeşitli faaliyet alanlarını olumsuz etkileyebilecektir (Alam ve Ali Shah, 2013). Strömberg'e (2004) göre özgür basın, hesap verebilirlik ortamı yaratarak, vatandaşlar için yaşam kalitesini artırır. Basın özgürlüğünün bir başka önemli yönü de bilgi asimetrisini azaltmak ve vatandaşlar ile hükümet arasındaki boşluğu kapatmaktır (Besley vd., 2002). Bu ise hükümetlerin uyguladıkları politikalar hakkında geri bildirim almalarına ve halkın yararına politikaları şekillendirmelerine yardımcı olur. Egorov, Guriev ve Sonin'e (2009) göre medya özgürlüğü, politik tercihlerin adil ve bağımsız bir şekilde analizine ortam sağladığı için de önemlidir.

Turizm-Özgürlükler İlişkisine Yönelik Literatür İncelemesi

Önceki başlık altında belirtildiği şekilde ekonomik, siyasal ve bireysel özgürlüklerin gelişmesiyle farklı sektörlerde pozitif yönlü bir ilerleme yaşanmakta ve dolayısıyla ekonomik büyüme de yukarı yönlü tetiklenmektedir. Turizm sektörü de genel ekonomi içerisinde bu büyümeden olumlu şekilde etkilenmekte, dahası özgürlüklerin genişlemesi etki kanallarının niteliği itibarıyla doğrudan turist sayılarında ve turizm gelirlerinde olumlu tesir yaratabilmektedir.

Turizm sektörü doğası gereği çok aktörlü ve paydaşlı bir ekonomik faaliyet alanıdır. Turizm talep fonksiyonunda bağımsız değişken sayısı fazladır ve katsayılar yüksektir. Uluslararası ilişkilerden, politikadan, ekonomiden, coğrafyadan, sağlık koşullarından ve iklimden etkilenen kırılabilir bir sektördür. Ayrıca farklı sektörlerle ilişkili olup, bunlardaki gelişmelerin etkisine de açık bir yapıdadır. Uluslararası turizm talebini etkileyen birçok faktör arasından özgürlükler ve politik istikrar göstergeleri, turizm gelirleri üzerinde hızlı ve ani etki yaratabilmesi gibi nedenlerle bir adım öne çıkmaktadır. Ülkedeki istikrar ortamı ve asgari güvenlik koşullarının sağlanmış olup olmadığı, ekonomik, siyasal ve bireysel özgürlüklerin korunup korunmadığı, medya ilişkileri ve basın özgürlüğü gibi konular turizm sektörü üzerinde belirleyici olabilmektedir.

Politik ve bireysel özgürlüklerin turizm sektörüne olası etkilerine ilişkin değerlendirmelerde dikkate alınması gereken hususlardan biri, siyasi ve bireysel özgürlükler noktasında turistlerin yaklaşımları ile davranışlarının belirleyicileri ve bu noktadaki saiklerin ne olacağıdır. Öncelikle turistlerin önünde 'ahlaki seçim' içinde olup olmama paradoksu vardır. Turistler siyasi ve bireysel özgürlükler bağlamında şaibeli, insan hakları ihlalleri konusunda küresel çapta izlenen bir ülkeyi ziyaret etmeyi tercih etmeyebilirler veya tam aksine egzotik özellikleri ve kültürel dokusu, tarihi özellikleri gibi unsurların etkisiyle bu tür ülkeleri ziyaret etmeye değer bulabilirler. Bununla birlikte, turistlerin risk algılarının düzeyi de önemli bir belirleyicidir. Turistlerin birçoğunun özgürlük karnesi zayıf olan ülkelere yönelik bir çekince gösterdiği söylenebilir. Keyfi davranışların yoğun olduğu, yolsuzluğun ve kurumlarda yozlaşmanın görüldüğü, kolluk sisteminin yetersiz olduğu ve hukuk kurallarının zafiyet gösterdiği ülkeler turistler açısından cazip ülkeler kategorisi içerisinde değerlendirilmemektedir. Özellikle kolluk kuvvetlerinin davranış şekilleri, adli olaylardaki tutumları turistler açısından tercihler noktasında önem atfedilen unsurlar arasındadır (Saha, Su ve Campbell, 2017). Refah düzeyinin yüksek olduğu, politik çalkantıların az olduğu, iç karışıklık sorunları bulunmayan ülkelerde turistler güven duygusu ve işlerin yolunda olduğuna ilişkin bir algı içerisinde olurlar. Bu algı ise turistlerin destinasyon tercihlerinde belirleyici olabilmektedir. Su ve Lin (2014) politik olarak daha özgür ortamların turistleri, kendilerini daha güvenli hissettikleri için, cezbedtiğini ortaya koymuşlardır. Ayrıca daha az bürokrasinin de birçok uluslararası turist için seyahat etme isteğini arttırdığı ifade edilmektedir (Muslija vd., 2019). Gholipour vd. (2014), bir ülkede bireysel özgürlüklerin seviyesi düşükse, o insanlar için bu özgürlüklerin daha değerli olacağını ve bunun da kişisel özgürlükler için daha yüksek bir taleple sonuçlanacağını iddia etmektedir. Bu sebeple, bireysel özgürlüklerin bastırılması durumunda, insanlar seyahat ederek diğer ülkelerde kendi kişisel özgürlüklerini arayabilmektedir. Yine buradan hareketle, daha yüksek bireysel özgürlük seviyesine sahip ülkelerin de daha fazla uluslararası turist çekecekleri ifade edilmektedir. Dahası, bireysel özgürlüğü yüksek ülkelerde yaşamaya alışkın olanlar, özgürlüklerin düzeyi itibariyle yine benzer ülkelerde tatil yapmayı tercih edebilmektedir (Saha vd., 2017).

İkinci husus siyasi ve bireysel özgürlüklerin, turist tercihlerini belirleyici güçlerinin farklılığıdır. Şöyle ki; seçme ve seçilme, siyasi parti kurma, serbest seçimler gibi bir takım temel siyasi haklar, özgürlükler konusunda problemlili olan ülkelerde de görülebilmektedir. Yani şeklen de olsa bazı ülkelerde siyasi haklar söz konusu olabilmektedir. Ancak kâğıt üzerindeki bu hakların niteliği konusunda mücadele verecek bir sivil toplum o ülkelerde bulunmayabilir, bu

hakların iyileştirilmesi noktasında toplumda bireysel haklar yeterince tanınmamış ve basın özgürlüğü ileri bir düzeye taşınmamış olabilir.

Ekonomik özgürlüklerin turizm sektörü ile ilişkisi bağlamında odaklanılan etki kanalları arasında yüksek düzeyde ekonomik özgürlük seviyesine ulaşmış ülkelerin uygun bir iş ortamı ve serbest girişimcilik uygulamaları ile turizm sektörüne artan oranda yatırım çekebilmesi bulunmaktadır. Bu yönüyle özgürlüklerin, turizm sektörü gelirlerini arttırıcı bir etki yarattığı ifade edilmektedir (Muslija vd., 2019). Ozcan vd. (2017) ile Acemoglu, Johnson ve Robinson (2001) yaptıkları çalışmalarda turizm sektörünün ekonomik büyüme üzerindeki olumlu etkisinin ekonomik özgürlüklerin düzeyi ve niteliğiyle ilişkili olduğunu belirtmişlerdir. Saha vd. (2017) ise ekonomik özgürlüklerin turizm sektörü üzerinde olumlu etkisi olduğunu belirlemiş ve ekonomik özgürlük düzeyi daha üst seviyede olan ülkelerin daha yüksek bir turizm gelirin ve gelen turist sayısına sahip olduğunu ifade etmişlerdir. Devlet tarafından güvence altına alınan ekonomik özgürlük ortamı tüm ekonomik sektörlerin verimliliğini arttırma yönlü çalışarak, turizm sektörüne de olumlu etkilerde bulunur. Temel özgürlüklerin olmaması, bazı ülkelerin turizm alanındaki çekiciliğini olumsuz etkileyerek, turizm gelirini aşındırabilmektedir. Zira ekonomik özgürlükler, firmalara turizm alanında farklı hizmetler sunmaları ve böylece daha yüksek turizm geliri potansiyeline kavuşmaları için daha iyi bir iklim/ortam sağlamaktadır. Ekonomik özgürlük ortamındaki iyileşmenin turistler açısından o ülkenin çekiciliğini arttırdığı da sıklıkla dile getirilmektedir.

Ekonomik özgürlüklerin seviyesi, rekabetçi güç, güçlü bir turizm altyapısı, ürün ve hizmet çeşitliliği, turistlerin destinasyon tercihleri üzerinde oldukça belirleyicidir. Ekonomik özgürlükler aynı zamanda yolsuzlukların önüne geçilmesinde de önemli bir fırsattır. Bu konuda yapılmış olan iki farklı çalışmanın sonuçları oldukça dikkat çekicidir. Saha vd. (2009) daha yüksek bir ekonomik özgürlüğün bir ülkedeki yolsuzluk düzeyini azaltabileceğini bulmuşlardır. Diğer bir ifadeyle, ekonomik özgürlük rekabeti artırarak, yolsuzluğu azaltır. Ayrıca Saha ve Yap (2014) yolsuzluk ve turizm arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmalarında, en fazla yolsuzluğa sahip olan ülkelere gelen turist sayısının azaldığı sonucuna varmıştır. Bu iki çalışma, daha yüksek bir ekonomik özgürlüğün turizm endüstrisini daha rekabetçi hale getirebileceğini, yolsuzluk düzeyini azaltabileceğini ve nihayetinde ülkeye daha fazla turist çekilebileceğini iddia etmektedir.

Saha vd.'ne (2017) göre bir ülkenin siyasi ve ekonomik özgürlük düzeyi ne kadar yüksek ise o ülkenin turist çekme ve turizmden daha fazla gelir elde etme imkânı da o nispette yükselecektir. Ancak şu da unutulmamalıdır ki,

ekonomik özgürlükler siyasi özgürlüklere kıyasla daha hızlı iyileştirilebilmektedir. Bu sebeple ekonomik özgürlüklerin turizm gibi sektörlerdeki iyileştirici etkileri (arz cephesinden) de çok daha güçlü olabilmektedir.

Bağımsız ve özgür basın ile turizm ilişkisi incelendiğinde ise medyanın turizm gelirlerini üç farklı kanaldan etkileyebileceği görülmektedir. Bunlardan ilki ulusal medyanın yurt içi ve dışı faaliyetleri, ikincisi uluslararası basının ülkeye müteallik algısı ve yayınları, üçüncüsü ise bir ülkedeki basın özgürlüğü ortamının mevcut durumu ve bu durumun yurt dışında yaratacağı algıdır. Das ve DiRienzo (2009) yapmış oldukları çalışmada basın özgürlüğü ile turizmde rekabetçi güç ilişkisini incelemiştir. Ulaştıkları sonuç, basın özgürlüğünün olduğu ülkelerin hemen hemen tamamında turizm endüstrisinin oldukça rekabetçi olduğu yönündedir. Özgür basına sahip olmayan ülkelerin ise sadece küçük bir kısmında turizmin rekabetçi gücü yüksek bulunmuştur. Bu sonuçlar göstermektedir ki, basın özgürlüğü seviyesi yüksek olan ekonomiler daha rekabetçi bir turizm sektörüne sahip olabilmektedir.

Diğer yandan özgür basının turistlerin tercihlerinde de etkili olabileceği düşünülebilir. Şöyle ki, basın özgürlüğünün olmadığı bir ülkeyi ziyaret etme düşüncesi olan bir turist, o ülkede karşılaşabileceği olumsuz durumlarda, başına gelebileceklerin yazılmama olasılığını ve hukuken hesap sorma imkânlarının sınırlı olabileceğini düşünebilmekte olup, bu tür ülkelere seyahat etme kararlarında da tereddütler yaşayabilmektedir.

Literatürde turizm sektörünü kapsamına alan ekonometrik çalışmaların sıklıkla milli gelir, seyahat maliyetleri, turizm yatırımları, döviz kurları ve politik istikrar faktörlerine odaklı bir şekilde yapıldığı görülmüştür. Saha vd. (2017: 221) bu çalışmalara Crouch; Turner ve Witt; Neumayer; Prideaux; Lim; Yap ve Saha; De Viata; Fischhoff vd.; Larsen vd.; Cheung ve Saha; Su ve Lin (2014) ile Saha ve Yap'ın (2014) çalışmalarının örnek verilebileceğini aktarmaktadır. Ne var ki ekonomik, siyasal ve bireysel özgürlükler gibi birtakım kurumsal faktörlerin de analize dâhil edildiği turizm sektörüne ilişkin çalışmalar oldukça sınırlıdır. Tablo 1'de özgürlüklerin turizm sektörü ile ilişkisini inceleyen bazı güncel çalışmaların dönemleri, kapsamları, çalışmalarda uygulanan yöntemler ile sonuçları sunulmaktadır. Tablo incelendiğinde, özgürlüklerin turizm sektörüne etkisini araştıran çalışmalarda ağırlıklı olarak özgürlüklerin turizm sektörüne ilişkin ekonomik göstergeler üzerinde olumlu etkileri olduğu yönünde sonuçlara ulaşıldığı görülmektedir.

Tablo 1. Hak ve özgürlükler-turizm ilişkisine yönelik ampirik literatür

Çalışma	Dönem-Kapsam-Yöntem	Sonuç
Muslija vd. (2019)	2002-2015 87 Ülke Panel VAR Modeli	Ekonomik özgürlüklerden turizm sektörüne doğru tek yönlü bir nedensellik vardır.
Saha vd. (2017)	1995-2012 110 Ülke Panel Veri Analizi	Sivil ve ekonomik özgürlükler turizm gelirlerini etkilemektedir. Ancak sivil özgürlükler (ekonomik özgürlükler) nispeten düşük olduğunda ekonomik özgürlüklerin (sivil özgürlüklerin) etkisi daha fazla olmaktadır.
Ozcan vd. (2017)	1996-2012 17 Geçiş Ülkesi (Post Sosyalist) Granger Nedensellik Analizi	Ekonomik özgürlüklerden turizm gelirlerine doğru bir nedensellik vardır.
Gholipour vd. (2014)	1999-2011 80 Ülke Panel Sabit Etkiler ve GMM Yöntemi	Kişisel özgürlükler ile turizm sektörü arasında ilişki olduğu ve düşük özgürlüklerin ülkeyi ziyaret eden turist sayısını artırdığı tespit edilmiştir.
Saha ve Yap (2013)	1999-2009 139 Ülke Panel Veri Analizi	Siyasi istikrarsızlığın turizm üzerindeki etkisinin, tek seferlik terörist saldırılarının etkilerinden çok daha şiddetli olduğu yönündedir. Yüksek düzeyde siyasi risk barındıran ülkelerde, turizm sektörü bu koşullardan olumsuz etkilenmektedir.
Alam ve Ali Shah (2013)	2002-2010 110 Ülke Panel Veri Analizi	Basın özgürlüğü ile ekonomik gelişme arasında çift yönlü bir nedensellik tespit edilmiştir.
Das ve DiRienzo (2009)	115 Ülke Regresyon Analizi	Basın özgürlüğü seviyesi yüksek olan ekonomiler daha rekabetçi bir turizm sektörüne sahip olabilmektedir.

Veri, Model ve Metodoloji

Çalışmanın bu kısmında ekonomik, siyasi ve sivil hak ve özgürlüklerin, bu hak ve özgürlüklerin güvencesi olma özelliğini taşıyan hukukun üstünlüğünün ve politik istikrar ortamının uluslararası turizm gelirleri ve turist sayısı ile olan ilişkisi, Türkiye ekonomisi özelinde 1995-2018 dönemi için ARDL sınır testi yaklaşımı ile test edilmiştir. Modelde yer alan değişkenler, bu değişkenlere ilişkin veri setinin kaynağı ve veri setine ilişkin açıklama Tablo 2'de verilmektedir.

Tablo 2. Değişkenler ve veri seti

Notasyon	Değişken	Kaynak	Açıklama
<i>Uluslararası Turizm Talebi Değişkenleri</i>			
<i>lt_gel</i>	Uluslararası turizm gelirlerinin logaritması	The World Bank (2020c)	Dolar cinsinden
<i>lt_say</i>	Uluslararası turist sayısının logaritması	The World Bank (2020b)	Ülkeye giriş
<i>Kontrol Değişkenleri</i>			
<i>lgsyh</i>	Temsili dünya reel GSYH'sinin logaritması	Türkiye'nin en çok turist çektiği 90 ülkenin 2010 yılı bazlı dolar cinsinden GSYH'si The World Bank'tan (2020a) ve milliyetlerine göre yabancı giriş sayıları Türkiye İstatistik Kurumundan (2020) alınarak yazarlar tarafından hesaplanmıştır.	Milliyetlerine göre Türkiye'ye giriş yapan yabancıların sayısı toplam yabancı giriş sayısına oranlanarak elde edilen ağırlıkların, her yıl için ilgili ülkenin reel GSYH'si ile çarpılması ve elde edilen değerlerin toplanmasıyla elde edilmiştir. Bu şekilde Türkiye'nin yoğun olarak turist çektiği ülkelerin gelirlerindeki değişimin temsili dünya reel GSYH'sine etkisinin daha yüksek bir ağırlıkla yansıtılması amaçlanmıştır.
<i>lreer</i>	Reel efektif döviz kurunun logaritması	Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (2020)	TÜFE bazlı ¹ Endeksteeki bir düşüş Türkiye'nin uluslararası rekabet gücündeki artışı ifade etmektedir.
<i>Hak ve Özgürlük Değişkenleri</i>			
<i>hvob_ozg</i>	Basın Özgürlüğü Endeksi	The Freedom House (2018)	0 - 100 100: En kötü 0: En iyi
<i>hvoer</i>	Heritage Ekonomik Özgürlükler Endeksi	The Heritage Foundation (2020)	Genel Skor (0 - 100) 0: En kötü 100: En iyi
<i>hvofra</i>	Fraser Ekonomik Özgürlükler Endeksi	The Fraser Institute (2019)	Genel Skor (0 - 10) 0: En kötü 10: En iyi
<i>hvop_hak</i>	Politik Haklar Derecesi	The Freedom House (2020)	1 - 7 7: En kötü 1: En iyi
<i>hvos_hak</i>	Sivil Haklar Derecesi		
<i>hvop_ist</i>	Politik İstikrar Göstergesi	The World Bank (2019)	-2.5 - +2.5
<i>hvoh_ust</i>	Hukukun Üstünlüğü Göstergesi	Dünya Yönetişim Göstergeleri (WGI)	-2.5: En kötü +2.5: En iyi

¹ Birim işgücü maliyeti bazlı reel efektif döviz kuru endeksinin, turizm sektörünün rekabet gücünü daha iyi yansıtacağı değerlendirilmiş olmakla birlikte gözlem sayısı yetersizliği nedeniyle bu endeks çalışmada kullanılamamıştır.

Hak ve özgürlükler ile uluslararası turizm talebi değişkenleri arasındaki ilişki araştırılırken, uluslararası turizmin bir hizmet ihracı olması dolayısıyla Keynesyen ihracat talep fonksiyonundan hareket edilmiştir. Bağımlı değişkenin uluslararası turizm geliri (lt_gel) olduğu durumda Eşitlik 1'deki, uluslararası turist sayısı (lt_say) olduğu durumda ise Eşitlik 2'deki ARDL(p, q_1, q_2, q_3) modelleri kullanılacaktır.

$$lt\_gel_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^p \alpha_i lt\_gel_{t-i} + \sum_{i=0}^{q_1} \beta_i lgsyh_{t-i} + \sum_{i=0}^{q_2} \gamma_i lreer_{t-i} + \sum_{i=0}^{q_3} \theta_i hvo_{t-i} + \varepsilon_t \quad (1)$$

$$lt\_say_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^p \alpha_i lt\_say_{t-i} + \sum_{i=0}^{q_1} \beta_i lgsyh_{t-i} + \sum_{i=0}^{q_2} \gamma_i lreer_{t-i} + \sum_{i=0}^{q_3} \theta_i hvo_{t-i} + \varepsilon_t \quad (2)$$

Veri setinin zaman boyutunun sınırlı olması nedeniyle çok fazla serbestlik derecesi kaybına uğramamak için, hak ve özgürlüklere ilişkin göstergeler kontrol değişkenleri ile birlikte modele tek tek dâhil edilerek bu göstergelerin Türkiye'de uluslararası turizm talebi üzerinde etkisi olup olmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu nedenle Eşitlik 1 ve 2'ye eklenecek basın özgürlüğü (hvo_{b_ozg}), Heritage ve Fraser ekonomik özgürlük genel skorları (sırasıyla hvo_{her} ve hvo_{fra}), politik istikrar (hvo_{p_ist}), hukukun üstünlüğü (hvo_{h_ust}), politik haklar (hvo_{p_hak}) ve sivil haklar (hvo_{s_hak}) göstergelerini temsilen bu eşitliklerde hvo notasyonu kullanılmıştır.

Pesaran ve Shin (1998) ile Pesaran, Shin ve Smith (2001) tarafından geliştirilen ARDL sınır testi yaklaşımının pek çok avantaja sahip olması, ekonometrik analiz sürecinin ARDL modeli kullanılarak yürütülmesinin temel nedenidir. Bu avantajlardan bazıları, ARDL sınır testi yaklaşımının I(0) ve I(1) değişkenleri birlikte içeren modellere ve görece daha sınırlı gözlem sayısına sahip olan veri setlerine uygulanabilir olması ile değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkilerin araştırılmasına imkân vermesidir.

Çalışma kapsamında ekonometrik analiz süreci ile şu hipotezlerin test edilmesi amaçlanmıştır:

H1: Basın özgürlüğü ile uluslararası turizm gelirleri ve turist sayısı arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır (Basın özgürlüğü endeksinin yükselmesi basın özgürlüğünün azalması anlamına geldiği için hvo_{b_ozg} değişkenine ait katsayıların işareti negatiftir).

H2: Ekonomik özgürlükler ile uluslararası turizm gelirleri ve turist sayısı arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır (hvo_{her} ve hvo_{fra} değişkenlerine ait katsayıların işareti pozitiftir).

H3: Politik istikrar (hvo_{p_ist}) ile uluslararası turizm gelirleri ve turist sayısı arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır (hvo_{p_ist} değişkenine ait katsayılar pozitif işarete sahiptir).

H4: Hukukun üstünlüğü (hvo_{h_ust}) ile uluslararası turizm gelirleri ve turist sayısı arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır (hvo_{h_ust} değişkenine ait beklenen katsayılar pozitif işarete sahiptir).

H5: Politik haklar (hvo_{p_hak}) ile uluslararası turizm gelirleri ve turist sayısı arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır (Politik haklar göstergesindeki artış özgürlük düzeyinin azalması anlamına geldiğinden hvo_{p_hak} değişkeni için elde edilen katsayılar negatiftir).

H6: Sivil haklar (hvo_{s_hak}) ile uluslararası turizm gelirleri ve turist sayısı arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır (Sivil haklar göstergesindeki artış özgürlük düzeyinin azalması anlamına geldiğinden hvo_{s_hak} değişkeni için elde edilen katsayılar negatiftir).

Birim Kök Testi

Türkiye'nin uluslararası turizm talep göstergeleri olarak ele alınan uluslararası turizm gelirleri ve turist sayısı ile hak ve özgürlükler arasındaki ilişki araştırılırken ARDL yaklaşımının kullanılabilmesi için modelde yer alan değişkenlere ait serilerin ikinci ya da daha yüksek dereceden bütünleşik olmaması, diğer bir deyişle I(0) ya da I(1) olması gerekmektedir. Ayrıca bağımlı değişkenin de I(1) olmalıdır. Bu nedenle, öncelikle modelde yer alan tüm bağımlı değişkenlerle kontrol değişkenlerine Augmented Dickey Fuller (ADF) ve Perron yapısal kırılmalı birim kök testleri uygulanmıştır. Tablo 3'te bu iki birim kök testi ile değişkenlere ait seriler için elde edilen t istatistik değerleri sunulmaktadır.

Tablo 3. Birim kök test sonuçları

Değişken	ADF Birim Kök Testi		Perron Yapısal Kırılmalı Birim Kök Testi	
	Sabitli Model	Sabit ve Trendli Model	Sabitli Model	Sabit ve Trendli Model
			Sabitte Kırılma	Sabitte Kırılma
lt_gel	-1.477	-1.537	-3.969	-3.257
Δlt_gel	-4.537***	-4.648***	-5.271***	-6.710***
lt_say	-0.924	-1.869	-3.038	-3.342
Δlt_say	-5.186***	-3.876**	-6.057***	-6.880***
$lgsh$	-1.089	-1.993	-2.636	-3.121
$\Delta lgsh$	-4.239***	-4.307**	-8.336***	-8.118***
$lreer$	-1.591	0.740	-2.697	-2.484

$\Delta treer$	-6.273***	-2.997	-7.768***	-9.443***
hvo_{b_ozg}	-1.676	2.047	-2.285	-1.450
Δhvo_{b_ozg}	0.787	-4.982**	-5.384***	-8.878***
hvo_{fra}	-1.257	-0.790	-3.757	-1.978
Δhvo_{fra}	-3.707**	-3.801**	-4.760**	-6.264***
hvo_{her}	-1.326	-1.849	-2.978	-4.705*
Δhvo_{her}	-4.693***	-4.584***	-5.891***	-6.369***
hvo_{p_ist}	-0.433	-1.582	-3.965	-2.759
Δhvo_{p_ist}	-4.33***	-6.337***	-6.591***	-6.192***
hvo_{h_ust}	-0.138	-0.423	-2.700	-2.429
Δhvo_{h_ust}	-3.501**	-4.766***	-4.921**	-5.349***
hvo_{p_hak}	-0.983	-0.734	-4.108	-4.185
Δhvo_{p_hak}	-4.079***	-3.815**	-5.495***	-5.296**
hvo_{s_hak}	-0.506	0.027	-1.846	-2.187
Δhvo_{s_hak}	-3.679***	-2.775	-5.019***	-6.272***

*** %1, ** %5, * %10 anlam düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir. Δ , fark alma operatörüdür.

Tablo 3'teki ADF birim kök testi sonuçları, modelde yer alan değişkenlerden hvo_{b_ozg} ve hvo_{s_hak} değişkenleri dışındakilerin tümü hem sabitli hem de sabitli-trendli modele göre birinci dereceden bütünleşik serilere sahip olduğu şeklindedir. Δhvo_{b_ozg} değişkenine ilişkin seriyeye, sadece sabitin modele dâhil edildiği durumda uygulanan ADF birim kök testi bu değişkenin I(1) olmaya bileceğine ilişkin bir sonuç vermiştir. hvo_{s_hak} değişkenine sabitli-trendli model kullanılarak uygulanan ADF birim kök testi de serinin birinci dereceden bütünleşik olmayabileceğini işaret etmiştir. Bununla birlikte, Perron yapısal birim kök testleri değişkenler arasında ikinci ya da daha yüksek dereceden bütünleşik seriyeye sahip değişken olmadığını göstermektedir. Modellerde bağımlı değişken olarak yer alan lt_gel ve lt_say değişkenlerine ilişkin seriler her iki birim kök testi sonuçlarına göre I(1)'dir. Dolayısıyla, hak ve özgürlüklere ilişkin her bir değişkenin uluslararası turizm talep göstergelerine etkisinin araştırılacağı ekonometrik analiz sürecinde ARDL yaklaşımının kullanılmasında bir sakınca bulunmamaktadır.

ARDL Sınır Testi

Türkiye'nin uluslararası turizm gelirleri ile Türkiye'ye gelen uluslararası turist sayısı ile hak ve özgürlükler arasında uzun dönem ilişki olup olmadığını belirlemek için uygulanacak ARDL sınır testi öncesinde uygun ARDL modelinin tespit edilmesi gerekmektedir. Çalışmada serbestlik derecesi kaybına

uğramamak adına ve değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkiye odaklanıldığı için, en uygun ARDL modeli belirlenirken görece daha az gecikmeye sahip modeller seçen Schwarz bilgi kriteri kullanılmıştır. ARDL modeline yalnızca kısıtlanmış sabit terim dâhil edilmiştir.¹

Hata terimleri arasında otokorelasyon bulunmaması ve en küçük Schwarz bilgi kriteri değerine sahip olma koşullarını sağlayan en uygun ARDL modelleri ve bu modeller üzerinden yürütülen sınır testi sonuçları Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. ARDL sınır testi sonuçları

Hak ve Özgürlük Değişkeni	Bağımlı Değişken	ARDL Modeli	F Testi	Alt Sınır I(0)	Üst Sınır I(1)	t Testi	Alt Sınır I(0)	Üst Sınır I(1)
<i>hvo_{b_ozg}</i>	<i>lt_gel</i>	1,0,0,0	7.746**	2.971 (%10) 3.740 (%5)	4.012 (%10) 4.978 (%5)	-4.604**	-2.614 (%10) -3.024 (%5)	-3.510 (%10) -3.997 (%5)
	<i>lt_say</i>	1,0,1,0	5.127**	2.894 (%10) 3.628 (%5)	3.953 (%10) 4.881 (%5)	-3.520*	-2.593 (%10) -2.998 (%5)	-3.493 (%10) -3.971 (%5)
<i>hvo_{fra}</i>	<i>lt_gel</i>	2,0,0,0	3.559	2.973 (%10) 3.764 (%5)	4.067 (%10) 5.071 (%5)	-3.124	-2.599 (%10) -3.020 (%5)	-3.507 (%10) -4.006 (%5)
	<i>lt_say</i>	1,0,0,0	3.806	2.971 (%10) 3.740 (%5)	4.012 (%10) 4.978 (%5)	-2.411	-2.614 (%10) -3.024 (%5)	-3.510 (%10) -3.997 (%5)
<i>hvo_{her}</i>	<i>lt_gel</i>	2,0,0,0	3.379	2.931 (%10) 3.692 (%5)	4.007 (%10) 4.971 (%5)	-3.315	-2.596 (%10) -3.008 (%5)	-3.499 (%10) -3.987 (%5)
	<i>lt_say</i>	1,0,0,0	3.917	2.931 (%10) 3.673 (%5)	3.957 (%10) 4.886 (%5)	-3.384	-2.611 (%10) -3.013 (%5)	-3.504 (%10) -3.979 (%5)
<i>hvo_{p_ist}</i>	<i>lt_gel</i>	1,0,0,0	5.518**	2.931 (%10) 3.673 (%5)	3.957 (%10) 4.886 (%5)	-3.203	-2.611 (%10) -3.013 (%5)	-3.504 (%10) -3.979 (%5)
	<i>lt_say</i>	1,0,0,0	8.106**	2.971 (%10) 3.740 (%5)	4.012 (%10) 4.978 (%5)	-3.828*	-2.614 (%10) -3.024 (%5)	-3.510 (%10) -3.997 (%5)
<i>hvo_{h_ust}</i>	<i>lt_gel</i>	1,0,0,4	18.551**	2.979 (%10) 3.836 (%5)	4.232 (%10) 5.351 (%5)	-5.691**	-2.555 (%10) -3.008 (%5)	-3.495 (%10) -4.034 (%5)
	<i>lt_say</i>	1,0,0,4	11.879**	2.979 (%10) 3.836 (%5)	4.232 (%10) 5.351 (%5)	-4.564**	-2.555 (%10) -3.008 (%5)	-3.495 (%10) -4.034 (%5)

1 Kısıtlanmamış sabit terim içeren modeller de yazarlar tarafından tahmin edilerek sabit terimin kısıtlanmamış olduğu modelden elde edilen sonuçlarla karşılaştırılmıştır. Kısıtlanmamış sabit terim içeren modeller de uygun ARDL modeli olarak aynı modelleri işaret etmekte ve sonuçları arasında bariz bir fark bulunmamaktadır..

$hvo_{p,ha\acute{k}}$	lt_{gel}	1,1,0,0	5.045**	2.931 (%10) 3.692 (%5)	4.007 (%10) 4.971 (%5)	-4.697**	-2.596 (%10) -3.008 (%5)	-3.499 (%10) -3.987 (%5)
	lt_{say}	1,0,0,0	4.309*	2.896 (%10) 3.614 (%5)	3.907 (%10) 4.804 (%5)	-3.513*	-2.608 (%10) -3.004 (%5)	-3.498 (%10) -3.965 (%5)
$hvo_{s,ha\acute{k}}$	lt_{gel}	1,0,0,0	4.333*	2.931 (%10) 3.673 (%5)	3.957 (%10) 4.886 (%5)	-3.752*	-2.611 (%10) -3.013 (%5)	-3.504 (%10) -3.979 (%5)
	lt_{say}	1,0,0,3	7.553**	2.930 (%10) 3.729 (%5)	4.107 (%10) 5.139 (%5)	-4.330**	-2.566 (%10) -2.998 (%5)	-3.490 (%10) -4.003 (%5)

** %5, * %10 anlam düzeyinde üst sınır istatistiğinden büyük test istatistiklerini işaret etmektedir.

Tablo 4'e göre, basın özgürlüğünün Türkiye'nin uluslararası turizm gelirleri üzerinde etkisini belirlemek için kullanılacak en uygun ARDL modeli ARDL(1,0,0,0)'dır. Bu model üzerinden yürütülen sınır testlerinin F ve t istatistik değerleri %5 anlam düzeyinde üst sınır kritik değerinden büyüktür. Basın özgürlüğü ile Türkiye'ye gelen uluslararası turist sayısı arasında uzun dönemli bir ilişki olup olmadığını araştırırken kullanılacak en uygun model ise ARDL(1,0,1,0)'dur. Sınır testi sonucunda elde edilen F istatistiği %5, t istatistiği ise %10 istatistiksel anlamlılıkla üst sınır kritik değerinden büyüktür. Sonuç olarak, basın özgürlüğünün yer aldığı modeldeki değişkenler ile uluslararası turizm talebi göstergeleri arasında uzun dönemli bir ilişki bulunmaktadır.

Ekonomik özgürlüklere ilişkin iki değişken olan hvo_{fra} veya hvo_{her} değişkenlerinin yer aldığı ve bağımlı değişkenin uluslararası turizm geliri olduğu iki model için en uygun ARDL modelleri (2,0,0,0) olarak belirlenirken, bağımlı değişkenin uluslararası turist sayısı olduğu modeller için en uygun model ARDL(1,0,0,0)'dur. Uygulanan sınır testi sonucunda elde edilen F ve t istatistikleri, ekonomik özgürlük göstergeleri içeren uluslararası turizm talebi modellerindeki değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi olmadığını işaret etmektedir.

Uluslararası turizm geliri ile politik istikrar arasında uzun dönemli ilişkinin varlığını sınamak için en uygun model ARDL(1,0,0,0)'dur. Yürütülen sınır testi sonucunda elde edilen F istatistik değeri %5 anlam düzeyinde üst sınır kritik değerinden büyük iken, t istatistik değeri hem %5 hem de %10 anlam düzeyinde I(0) ile I(1) arasında kalmaktadır. Bu nedenle, $hvo_{p,ist}$ değişkeninin yer aldığı ve bağımlı değişkenin uluslararası turizm geliri olduğu modeldeki değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi olduğunu net bir şekilde söylemek mümkün değildir. Bağımlı değişkenin Türkiye'ye gelen uluslararası turist sayısı olduğu ve politik istikrar değişkenini içeren model için de en uygun ARDL modeli (1,0,0,0) olarak seçilmiştir. Uygulanan sınır testi sonuçları,

elde edilen F test istatistiğinin %5, t test istatistiğinin %10 istatistiksel anlamlılıkla üst sınır kritik değerinden yüksek olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla yalnızca uluslararası turist sayısı ile politik istikrar değişkeninin yer aldığı arasındaki analiz sonuçları değerlendirilmeye alınacaktır.

Türkiye’de hukukun üstünlüğü ile uluslararası turizm talebi değişkenleri arasında uzun dönemli bir ilişki olup olmadığını sınamakta kullanılacak en uygun ARDL modeli (1,0,0,4)’tür. Hem uluslararası turizm gelirlerinin hem de uluslararası turizm sayısının bağımlı değişken olarak yer aldığı ve hukukun üstünlüğü değişkenini içeren modeller için elde edilen F ve t test istatistikleri %5 anlam düzeyinde üst sınır kritik değerini aşmaktadır. Dolayısıyla hukukun üstünlüğü değişkeninin yer aldığı modellerdeki değişkenler eşbütünlüktür.

Politik haklar ile Türkiye’nin uluslararası turizm gelirleri arasındaki uzun dönem ilişkisi için kullanılacak en uygun ARDL modeli ARDL (1,1,0,0)’dır. Bu model için elde edilen F ve t test istatistik değerleri %5 anlam düzeyinde belirlenen üst sınır kritik değerinden büyüktür. Politik hakların uluslararası turist sayısı üzerinde uzun dönemde etkisi bulunup bulunmadığını tespit etmekte kullanılacak ARDL modeli ise (1,0,0,0) olup, ilgili modelden elde edilen F ve t test istatistiği değerleri %10 anlam düzeyinde üst sınır kritik değerini aşmaktadır. Bu sonuçlardan hareketle, her iki modelde yer alan değişkenler arasında eşbütünlük ilişkisi olduğu söylenebilir.

Sivil haklar ile uluslararası turizm geliri arasındaki uzun dönem ilişkisinin varlığını sınamak için ARDL(1,0,0,0), bu değişkenin uluslararası turist sayısını uzun dönemde etkileyip etkilemediğini test etmek için ARDL(1,0,0,3) modelleri en uygun modeller olarak belirlenmiştir. Bağımlı değişkenin uluslararası turizm geliri olduğu model için elde edilen F ve t test istatistik değerleri %10, uluslararası turist sayısı olduğu model için elde edilen F ve t test istatistik değerleri ise %5 anlam düzeyinde belirlenen üst sınır kritik değerinden yüksektir. Dolayısıyla, sivil haklar değişkeninin yer aldığı ilgili modellerdeki değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki bulunmaktadır.

Özetle, istatistiksel anlam düzeyleri değişmekle birlikte, $hvo_{b,ozg}$, $hvo_{h,ust}$, $hvo_{p,hak}$ ve $hvo_{s,hak}$ hak ve özgürlük değişkenlerinin yer aldığı modellerdeki değişkenler arasında uzun dönem ilişkisi tespit edilmiştir. Politik istikrar değişkeninin yer aldığı modellerden yalnızca uluslararası turist sayısının bağımlı değişken olduğu modeldeki değişkenlerin eşbütünlük olduğu sonucuna net olarak ulaşılabilmektedir.

Kısa ve Uzun Dönem Katsayıların Değerlendirilmesi

ARDL sınır testi ile değişkenleri arasında eşbütünlük ilişkisi olduğu tespit edilen modeller üzerinden, Türkiye'de hak ve özgürlük değişkenlerinin uluslararası turizm gelirleri ve/veya turist sayısı üzerindeki etkilerinin yönünü ve anlamlılığını belirlemek üzere yürütülen analiz sonuçları Tablo 5'te verilmektedir.

Tablo 5. Kısa ve uzun dönem sonuçlar

	Basın Özgürlüğü		Politik İstikrar		Hukukun Üstünlüğü		Politik Haklar		Sivil Haklar		
Kısa Dönem Sonuçlar (Hata Düzeltme Modeli)											
Bağımsız Değişkenler	Bağımlı Değişken <i>lt_gel</i> ARDL: (1,0,0,0)	Bağımlı Değişken <i>lt_say</i> ARDL: (1,0,1,0)	Bağımlı Değişken <i>lt_say</i> ARDL: (1,0,0,0)	Bağımlı Değişken <i>lt_gel</i> ARDL: (1,0,0,4)	Bağımlı Değişken <i>lt_say</i> ARDL: (1,0,0,4)	Bağımlı Değişken <i>lt_gel</i> ARDL: (1,1,0,0)	Bağımlı Değişken <i>lt_say</i> ARDL: (1,0,0,0)	Bağımlı Değişken <i>lt_gel</i> ARDL: (1,0,0,0)	Bağımlı Değişken <i>lt_say</i> ARDL: (1,0,0,3)		
Δ gsyh						-3.847* (1.951)					
Δ lreer		0.597 (0.363)									
Δ hvo _{h_ust}				-1.177 (0.803)	-0.605 (0.810)						
Δ hvo _{h_ust-1}				-0.636 (0.653)	-0.150 (0.706)						
Δ hvo _{h_ust-2}				-0.133 (0.479)	-0.169 (0.538)						
Δ hvo _{h_ust-3}				-1.237** (0.509)	-1.316** (0.553)						
Δ hvo _{s_hak}										0.019 (0.110)	
Δ hvo _{s_hak-1}										0.119 (0.081)	
Δ hvo _{s_hak-2}										0.177* (0.087)	
<i>ect</i>	-0.678*** (0.147)	-0.472*** (0.134)	-0.487*** (0.127)	-0.866*** (0.152)	-0.757*** (0.166)	-1.176*** (0.250)	-0.603*** (0.172)	-0.789*** (0.210)	-0.836*** (0.193)		
Tanısal Testler											
Düzeltilmiş R ²	0.589	0.411	0.494	0.760	0.624	0.490	0.330	0.362	0.561		
Normallik	1.81 [0.405]	2.82 [0.245]	2.49 [0.288]	2.39 [0.303]	1.98 [0.371]	2.61 [0.272]	3.43 [0.180]	1.99 [0.370]	0.23 [0.893]		

BG-LM	0.025 [0.873]	2.668 [0.102]	1.097 [0.295]	0.107 [0.743]	1.132 [0.287]	1.414 [0.234]	0.705 [0.401]	0.421 [0.517]	0.441 [0.507]
BP/CW X ²	0.48 [0.489]	0.85 [0.364]	0.22 [0.638]	0.26 [0.610]	3.40 [0.065]	1.68 [0.195]	2.59 [0.108]	2.79 [0.095]	3.06 [0.080]
Ramsey Reset	0.77 [0.536]	1.46 [0.274]	0.57 [0.644]	4.22 [0.053]	3.83 [0.065]	1.71 [0.22]	1.65 [0.232]	0.57 [0.645]	1.17 [0.374]
SB-CUSUM	Stabil	Stabil	Stabil	Stabil	Stabil	Stabil	Stabil	Stabil	Stabil
Uzun Dönem Sonuçlar									
Bağımsız Değişkenler	Bağımlı Değişken <i>lt_gel</i>	Bağımlı Değişken <i>lt_say</i>	Bağımlı Değişken <i>lt_say</i>	Bağımlı Değişken <i>lt_gel</i>	Bağımlı Değişken <i>lt_say</i>	Bağımlı Değişken <i>lt_gel</i>	Bağımlı Değişken <i>lt_say</i>	Bağımlı Değişken <i>lt_gel</i>	Bağımlı Değişken <i>lt_say</i>
<i>sabit</i>	-125.10*** (11.613)	-119.36*** (14.683)	-137.61*** (20.603)	-108.51*** (14.719)	-116.61*** (19.657)	-119.28*** (7.241)	-121.81*** (12.693)	-113.34*** (12.448)	-104.77*** (19.591)
<i>lgsyht</i>	5.523*** (0.409)	5.193*** (0.619)	5.458*** (0.743)	4.848*** (0.502)	4.767*** (0.675)	5.140*** (0.243)	4.898*** (0.418)	4.976*** (0.408)	4.385*** (0.618)
<i>lreer</i>	-0.881 (0.601)	-1.585 (1.171)	0.427 (0.465)	-0.806** (0.341)	-0.031 (0.477)	-0.053 (0.296)	0.391 (0.604)	-0.362 (0.539)	-0.091 (0.595)
<i>hvo_{b_ozg}</i>	-0.034*** (0.009)	-0.032** (0.014)							
<i>hvo_{p_ist}</i>			0.413 (0.235)						
<i>hvo_{n_ust}</i>				2.635*** (0.596)	1.547* (0.799)				
<i>hvo_{p_hak}</i>						-0.257*** (0.053)	-0.121 (0.104)		
<i>hvo_{s_hak}</i>								-0.201*** (0.062)	-0.215** (0.089)

*** %1, ** %5, * %10 anlam düzeyinde istatistiksel anlamlılığı ifade etmektedir. Standart sapmalar parantez, olasılık değerleri köşeli parantez içinde verilmiştir. Tabloda BG, Breusch-Godfrey seri korelasyon testini; BP/CW, Breusch-Pagan/Cook-Weisberg değişen varyans testini temsil etmektedir.

Tablo 5 üzerinden, uluslararası turizm gelirlerinin bağımlı değişken olduğu ve hak ve özgürlük değişkeni olarak basın özgürlüğünün yer aldığı model için en uygun ARDL modeli (1,0,0,0) şeklinde seçilmiş olduğundan yalnızca hata düzeltme terimini (*ect*) içeren hata düzeltme modeli incelendiğinde, bu terime ilişkin katsayının beklentiye uygun şekilde negatif ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Hata düzeltme katsayısına göre açıklayıcı değişkenlerde gözlenecek bir şokun yaklaşık %68'i bir dönem (bir yıl) içinde

ortadan kalkmaktadır. Modelin regresyon varsayımlarını sağlayıp sağlamadığını test etmek amacıyla uygulanan tanısıl test sonuçları, modelden elde edilen hata terimlerinin seri korelasyona ve değişen varyansa sahip olmadığını ve normal dağıldığını göstermektedir. Ayrıca modelde göz ardı edilen bir yapısal kırılma bulunmaktadır. Modelden elde edilen uzun dönem sonuçlara göre, modeldeki kontrol değişkenleri (*lgsyh* ve *lreer*) teorik beklentiye uygun katsayı işaretlerine sahiptir. Bu sonuçlara göre, dünya GSYH'sindeki %1'lik bir artış, Türkiye'de uluslararası turizm gelirlerini yaklaşık %5.5 oranında artırmaktadır. Uluslararası rekabet gücü kaybını işaret edecek şekilde reel döviz kurundaki %1'lik artış ise turizm gelirlerini yaklaşık %0.9 oranında azaltmakla birlikte bu etki istatistiksel olarak anlamlı değildir. Basın özgürlüğü değişkeninin ($hvo_{b,ozg}$) katsayısı %1 anlam düzeyinde anlamlı ve negatif elde edilmiştir. Buna göre Türkiye'nin basın özgürlüğü endeksi değerindeki bir artış (endeks değerinin önceki değerlere göre olumsuz bir gelişme göstermesi) uluslararası turizm gelirlerinde bir azalış olmasına neden olmaktadır. Uluslararası turist sayısının bağımlı değişken olarak ele alındığı model için elde edilen kısa dönem sonuçlara göre, reel döviz kurundaki değişmelerin bağımlı değişken üzerindeki etkisi kısa dönemde pozitif yönlü olmakla birlikte istatistiksel olarak anlamlı değildir. Bu model için elde edilen *ect*'ye ait katsayısı da eşbütünleşme ilişkisinin varlığını gösterecek şekilde negatif ve istatistiksel olarak anlamlıdır. Bu katsayı bağımsız değişkenlerdeki bir birimlik şokun etkilerinin yaklaşık %47'si bir dönem içinde söndüğünü işaret etmektedir. Regresyon varsayımlarının ve katsayı stabilitesinin sağlandığı model üzerinden elde edilen uzun dönem sonuçlar değerlendirildiğinde, uluslararası turizm gelirlerinin bağımlı değişken olarak ele alındığı modele benzer katsayı işaretleri elde edildiği görülmektedir. Reel döviz kurundaki değişmeler uluslararası turist sayısı üzerinde anlamlı bir etkiye sahip değildir. Basın özgürlüğü göstergesi için elde edilen katsayı ise negatif ve %5 anlam düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır. Buradan yola çıkarak basın özgürlüğü endeksi değerindeki bir kötüleşmenin hem Türkiye'nin uluslararası turizm gelirleri hem de Türkiye'ye gelen uluslararası turist sayısını azalttığı değerlendirilmesi yapılabilecektir.

Politik istikrar değişkeninin uluslararası turist sayısına etkisini araştırmak için kurulan modele ilişkin hata düzeltme modeli, seçilen en uygun ARDL modeli gereği yalnızca hata düzeltme terimini içermektedir. İlgili katsayı %1 anlam düzeyinde anlamlıdır ve negatif elde edilmiştir. Elde edilen hata düzeltme katsayısı, açıklayıcı değişkenlerdeki kısa dönemli şokların yaklaşık yarısının bir yıl içinde ortadan kalktığını işaret etmektedir. Regresyon varsayımlarını sağlayan, fonksiyonel form belirleme hatası taşımayan ve göz ardı edilen bir yapısal kırılmanın varlığının tespit edilmediği model ile elde edilen uzun

dönem sonuçlar incelendiğinde, dünya GSYH'sindeki %1'lik bir artışın turist sayısını yaklaşık %5.5 oranında arttırdığı görülmektedir. Modelde yer alan reel döviz kuru ve politik istikrar değişkenlerinin ise uzun dönemde uluslararası turist sayısı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı etkileri bulunmamaktadır.

Tablo 5'teki sonuçlar, hukukun üstünlüğü değişkeninin yer aldığı her iki modeldeki uluslararası turizm talebi göstergelerinin, hvo_{h_ust} değişkeninin üç dönem gecikmeli şoklarından %5 istatistiksel anlamlılıkla negatif yönde etkilendiğini işaret etmektedir. Beklentiye uygun şekilde negatif elde edilen hata düzeltme katsayısı, uluslararası turizm gelirlerinin bağımlı değişken olarak yer aldığı model için açıklayıcı değişkenlerde meydana gelen şokların yaklaşık %87'sinin, uluslararası turizm gelirlerinin bağımlı değişken olduğu model için ise yaklaşık %76'sının bir dönemde söndüğünü göstermektedir. Her iki model için elde edilen tanısal test sonuçları hata terimlerinin normal dağıldığını, seri korelasyona (uluslararası turizm gelirlerinin bağımlı değişken olduğu model için %10 anlam düzeyinde) ve değişen varyansa (her iki model için %10 anlam düzeyinde) sahip olmadığını; modellerde fonksiyonel form belirleme hatası olmadığını ve elde edilen katsayıların istikrarlı (stabil) olduğunu göstermektedir. Uzun dönem sonuçlara göre dünya GSYH'sindeki %1'lik artış uluslararası turizm talebi göstergelerini yaklaşık %4.8 oranında artırmaktadır. Reel döviz kurundaki %1'lik artış Türkiye'nin uluslararası turizm gelirlerini yaklaşık %0.8 oranında azaltırken, uluslararası turist sayısı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi bulunmamaktadır. Hukukun üstünlüğü değişkenindeki olumlu gelişmelerin ise uluslararası turizm gelirlerini %1, uluslararası turist sayısını ise %10 anlam düzeyinde pozitif etkilediği tespit edilmiştir.

Politik haklar değişkeninin yer aldığı modele ilişkin hata düzeltme modeline göre, uluslararası turizm gelirleri dünya GSYH'sinde ilgili dönemde oluşan şoklardan negatif yönde etkilenmektedir. Bu model için beklentiye uygun şekilde negatif elde edilen hata düzeltme teriminin katsayısı, açıklayıcı değişkenlerde meydana gelen şokların tamamının bir dönemden kısa bir süre içinde ortadan kalktığını göstermektedir. Politik haklar değişkeninin uluslararası turist sayısına etkilerinin araştırılacağı model için elde edilen hata düzeltme terimine ilişkin katsayı ise ilgili şokların yaklaşık %60'ının bir yıl içinde söndüğüne işaret etmektedir. Regresyon varsayımlarının sağlandığı, doğru fonksiyonel forma ve istikrarlı katsayılara sahip modellerin uzun dönem katsayıları incelendiğinde, dünya GSYH'sindeki %1'lik artışın uluslararası turizm gelirlerini ve turist sayısını yaklaşık %5 oranında artırdığı görülmektedir. Reel döviz kurundaki değişmelerin ise uluslararası turizm talebi göstergeleri üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi bulunmamaktadır. Politik

haklar değişkeni için elde edilen katsayı her iki model için negatif işarete sahip olmakla birlikte, politik haklar göstergesindeki bir artışın (politik haklardaki olumsuz seyir) uluslararası turizm gelirlerini istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde düşürdüğü, uluslararası turist sayısında ise bu gelişmeden kaynaklanan anlamlı bir azalış gözlenmediği söylenebilir.

Tablo 5 incelendiğinde, uluslararası turist sayısının sivil haklar göstergesinde gözlenen iki dönem gecikmeli şoklardan %10 anlam düzeyinde pozitif yönde etkilendiği; ancak gerçekleşen şokların yaklaşık %86'sının bir yıl içinde söndüğü görülmektedir. Uluslararası turizm gelirlerinin bağımlı değişken olduğu model için elde edilen hata düzeltme katsayısı ise bağımlı değişkenlerdeki şokların yaklaşık %80'inin ortadan kalktığını işaret etmektedir. Regresyon varsayımlarının (sabit varyans varsayımı %10 anlam düzeyinde sağlanmaktadır) ve stabilite koşullarının sağlandığı modeller için elde edilen uzun dönem sonuçlar, dünya GSYH'sindeki %1'lik bir artışın uluslararası turizm gelirlerini yaklaşık %5, uluslararası turist sayısını ise yaklaşık %4.4 oranında artırdığını göstermektedir. Reel döviz kuru, modellerdeki bağımlı değişkenler üzerinde anlamlı bir etkiye sahip değilken; sivil haklar değişkenine ilişkin katsayı, bu değişkenin her iki modelde de uluslararası turizm talebi göstergelerini negatif yönlü etkilediğini işaret etmektedir. Bu sonuç, sivil haklara ilişkin göstergedeki artış olumsuz bir gelişmeyi ifade ettiği için, sivil haklardaki kötüleşmenin hem uluslararası turizm gelirlerini hem de uluslararası turist sayısını azalttığı şeklinde değerlendirilebilecektir.

Sonuç

Dünya ekonomisinde artan şekilde önemli bir gelir kaynağı olarak büyüyen ve gelişen turizm sektörü, yapısı gereği dinamik, potansiyeli yüksek, istihdama katkı yönü güçlü, öte yandan da çok aktörlü, kırılğan ve algılardan oldukça fazla etkilenen bir faaliyet alanı olarak dikkat çekmektedir. Esasen bu tespitin gözlemsel kanıtlarını da küresel ve bölgesel iktisadi, siyasi, coğrafi/iklimsel değişiklikler ile dünya çapında etkili olan salgın hastalıkların sektör göstergeleri üzerindeki radikal etkilerinde tüm çıplaklığıyla görmek mümkündür.

Ülkelerin kurumsal yapısının önemli bir bileşeni olma niteliğini haiz hak ve özgürlüklerin kapsamı ve niteliğindeki değişimler, ekonomiler ve sektörleri genellikle farklı kanallardan etkilemektedir. Bu nedenle hak ve özgürlük göstergelerindeki değişimlerin ekonomik iklime yansımaları, ekonomik aktörlerin karar alma süreçlerini etkileme derecelerine göre ortaya çıkmaktadır. Ayrıca ekonomik, bireysel ve politik hak ve özgürlüklerin korunması hukukun üstünlüğünün, bu hak ve özgürlüklerdeki olumlu ya da olumsuz gelişmelerin

ekonomik aktörler tarafından izlenebilmesi ise basın özgürlüğünün mevcut olduğu ekonomiler için mümkün olabilmektedir. Ayrıca, iç çatışmaların olmadığı politik bir ortam da ekonomik açıdan önemli bir kurumsal yapı bileşeni olarak değerlendirilmektedir. Turizm sektörünün çok aktörlü bir faaliyet alanı olması, uluslararası talep edicilerin arz ediciyle ekonomik etkileşiminin yanı sıra ev sahibi ülkedeki bireyler ve kurumlarla etkileşimini de beraberinde getirmektedir. Bu nedenle, uluslararası turistlerin algı ve tercihlerine bağlı olarak değişse de, hak ve özgürlükler ile politik istikrara ilişkin göstergelerin uluslararası turizm talebi üzerinde önemli etkileri olabilmektedir. Buna rağmen literatürde ekonomik, bireysel ve politik haklar ile politik istikrarın uluslararası turizm gelirleri ve turist sayısı gibi uluslararası turizm talebi göstergeleri üzerindeki etkisini analiz eden çalışmalar oldukça sınırlıdır.

Bu çalışmada Türkiye'nin bireysel, politik ve ekonomik özgürlükler ile hukukun üstünlüğü ve politik istikrara ilişkin göstergelerinin uluslararası turizm talebi üzerindeki etkileri 1995-2018 dönemi için incelenmiştir. ARDL sınırı testi yaklaşımıyla yürütülen ekonometrik analiz sonuçları, sivil ve politik haklar, basın özgürlüğü ve bu hak ve özgürlüklerin güvencesi olan hukukun üstünlüğü göstergelerindeki iyileşmelerin uzun dönemde Türkiye'nin uluslararası turizm gelirleri ve Türkiye'ye gelen turist sayısı üzerinde olumlu etkileri olduğunu işaret etmektedir. Diğer bir deyişle, bu hak ve özgürlüklere ilişkin göstergelerdeki olumlu seyir, Türkiye için dış turizm talebi açısından bir 'çekici faktör'dür.

Basın özgürlüğü ile siyasi ve politik hakların dış turizm talebi üzerindeki etkilerine ilişkin elde edilen sonuçlar, literatürdeki diğer çalışmaların bulgularıyla uyumludur. Ancak, literatürdeki çalışmaların aksine bu çalışmada, ekonomik özgürlükler ve politik istikrar göstergelerinin uluslararası turizm talebi üzerinde anlamlı etkilerinin olduğuna ilişkin bir sonuca ulaşamamıştır. Bunun nedeni ekonomik özgürlüklerdeki değişmelerin Türkiye'ye gelen uluslararası turistlerin tercihleri üzerinde anlamlı bir değişiklik yaratmaması olabileceği gibi, bu sonuç modellere dâhil edilen Heritage ve Fraser ekonomik özgürlük genel endeksinin çok farklı ekonomik özgürlük alanlarına ilişkin bileşen içermesi ile de açıklanabilir. Zira ülkelerin sahip olduğu ekonomik özgürlük genel skorları kamunun büyüklüğünden açık piyasa faaliyetlerine, mülkiyet haklarından güçlü paraya, ticari ve finansal özgürlüklerden düzenlemelere, vergi yükünden mali yapının gücüne kadar geniş bir yelpazedeki ekonomik özgürlükleri yansıtmaktadır. Bu bileşenlerin talep edicilerden ziyade arz edicilerin ya da reel ve finansal yatırımcıların dikkate alacağı ekonomik özgürlük alanlarına ilişkin olduğu da söylenebilir. Elde edilen sonucun olası bir diğer nedeni, Türkiye'nin finansal liberalizasyon ve

ekonomik özgürlüklerle ilgili bazı önemli adımları daha önce atmış ve bu noktada belirli bir aşama kaydetmiş olmasıdır. Ayrıca Türkiye'nin Heritage ve Fraser Ekonomik Özgürlükler İndeksi genel skorlarında özellikle son on yılda büyük bir dalgalanma oluşmamış, küçük değişimlerle istikrarlı bir seyir gözlenmiştir. Benzer bir açıklama politik istikrar göstergesinin uluslararası turizm talebi üzerinde anlamlı bir etkisi olmadığı şeklindeki bulgu için de geçerli olabilecektir. Türkiye, analiz döneminde herhangi bir iç karışıklığa sahne olmadığı için uluslararası turistler açısından seyahat edilmesi riskli bir ülke olarak konumlandırılmamıştır.

Turizm, insanlar, kültürler ve toplumlar arasındaki yoğun ilişkilerden ve ülkeye yönelik algılardan etkilenen son derece hassas bir sektördür. Çalışmada Türkiye için elde edilen sonuçlar, uluslararası turistlerin turizm talebine ilişkin kararlarında ekonomik özgürlükler ve politik istikrar göstergelerinden ziyade, bireysel ve politik haklar, hukukun üstünlüğü ve basın özgürlüğü gibi alanlarda yaşanan gelişmeler çerçevesinde şekillendirdiklerini ortaya koymaktadır.

Kaynakça

- Acemoglu, D., Johnson, S. ve Robinson, J. A. (2001). The colonial origins of comparative development: an empirical investigation. *American Economic Review*, 91/5, 1369-1401.
- Alam, A. ve Ali Shah, S. Z. (2013). The Role of Press Freedom in Economic Development: A Global Perspective. *Journal of Media Economics*, 26/1, 4-20.
- BenYishay, A. ve Betancourt, R. R. (2010). Civil Liberties and Economic Development. *Journal of Institutional Economics*, 6/3, 281-304.
- Berggren, N. (2003). The Benefits of Economic Freedom: A Survey. *The Independent Review*, 8/2, 193-211.
- Besley, T., Burgess, R. ve Prat, A. (2002). Mass Media and Political Accountability. *CARR Discussion Papers, DP 6*. Centre for Analysis of Risk and Regulation, London School of Economics and Political Science, London, UK.
- Das, J ve DiRienzo, C. E. (2009). Global Tourism Competitiveness and Freedom of the Press: A Nonlinear Relationship. *Journal of Travel Research*, 47/4, 470-479.
- Dawson, J. W. (2003). Causality in the Freedom-Growth Relationship. *European Journal of Political Economy*, 19/3, 479-495.
- Dura, Y. C. (2018). *Kurumsal İktisat Yaklaşımları Bağlamında Kurumsal Yapı-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Teori ve Uygulama*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Egorov, G., Guriev, S. ve Sonin, K. (2009). Why Resource-poor Dictators Allow Freer Media: A Theory and Evidence from Panel Data. *The American Political Science Review*, 103/4, 645-668.
- Gholipour, H. F., Tajaddini, R. ve Al-mulali, U. (2014). Does Personal Freedom Influence Outbound Tourism? *Tourism Management*, 41, 19-25.

- Korkmaz, E. (2017, 9 Nisan). Demokratik Özgürlük Ekonomik Özgürlüğün Anahtarıdır. *Yeniçağ Gazetesi*, Erişim adresi: <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/demokratik-ozgurluk-ekonomik-ozgurlugun-anahtaridir-42347yy.htm>.
- Malikane, C. ve Chitambara, P. (2017). Foreign Direct Investment, Democracy and Economic Growth in Southern Africa. *African Development Review*, 29/1, 92–102.
- McIntosh, R. W., Goeldner, C. R. ve Ritchie, J. R. B. (1995). *Tourism: Principles, Practices, Philosophies*. New York: Wiley.
- Muslija, A., Satrovic, E. ve Colakovic, N. (2019). Dynamic Panel Data Analysis of the Relationship between Economic Freedom and Tourism. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9/2, 327-343.
- Nelson, M. A. ve Singh, R. D. (1998). Democracy, Economic Freedom, Fiscal Policy, and Growth in LDCs: A Fresh Look. *Economic Development and Cultural Change*, 46/4, 677-696.
- Noyan Y. İ., Sandalcılar, A. R. ve Demirkoparan, F. (2011). Özgürlükler ve Ekonomik Kalkınma: Latin Amerika ve Türkiye. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi (Ekonometri ve İstatistik Sempozyumu Özel Sayısı)*, 25/10, 431-444.
- Ozcan, C. C., Aslan, M. ve Nazlioglu, S. (2017). Economic Freedom, Economic Growth and International Tourism for Post-communist (Transition) Countries: A Panel Causality Analysis. *Theoretical and Applied Economics*, 24/2, 75-98.
- Pesaran, M. H. ve Shin, Y. (1998). An Autoregressive Distributed-Lag Modelling Approach to Cointegration Analysis, Steinar Strøm (Ed.). *Econometrics and Economic Theory in the 20th Century: The Ragnar Frisch Centennial Symposium (Econometric Society Monographs)* içinde, (s. 371-413). Cambridge: Cambridge University Press.
- Pesaran, M. H., Shin, Y. ve Smith, R. J. (2001). Bounds Testing Approaches to the Analysis of Level Relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16/3, 289-326.
- Saha, S., Gounder, R. ve Su, J-J. (2009). The Interaction Effect of Economic Freedom and Democracy on Corruption: A Panel Cross-Country Analysis. *Economics Letters*, 105/2, 173-176.
- Saha, S., Su, J-J. ve Campbell, N. (2017). Does Political and Economic Freedom Matter for Inbound Tourism? A Cross-National Panel Data Estimation. *Journal of Travel Research*, 56/2, 221-234.
- Saha, S. ve Yap, G. (2014). The Moderation Effects of Political Instability and Terrorism on Tourism Development: A Cross-Country Panel Analysis. *Journal of Travel Research*, 53/4, 509-521.
- Strömberg, D. (2004). Mass Media Competition, Political Competition, and Public Policy. *The Review of Economic Studies*, 71/1, 265–284.
- Su, Y-W. ve Lin, H-L. (2014). Analysis of International Tourist Arrivals Worldwide: The Role of World Heritage Sites. *Tourism Management*, 40, 46-58.
- Şahin, İ. (2016). Türkiye’de 1980-2015 Yılları Arası Demokrasi, Ekonomik Özgürlük ve Yolsuzlukların Ekonomik Büyümeye Etkileri. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6/2, 317-334.
- Talbott, J. ve Roll, R. (2001). Why Many Developing Countries Just Aren’t. *The Anderson School at UCLA, Finance Working Paper No.19-01*.

- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası [TCMB]. (2020), *TÜFE Bazlı Reel Efektif Döviz Kuru (2003=100)* [Veri Seti], <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/40835617-4c-dc-4d21-95ab-4e082d2dc356/TUFE.pdf?MOD=AJPERES&CACHE=NONE&CONTENTCACHE=NONE>
- The Fraser Institute (2019). *Economic Freedom Rankings* [Veri Seti], <https://www.fraserinstitute.org/economic-freedom/dataset>
- The Freedom House (2018). *Freedom of the Press* [Veri Seti], <https://freedomhouse.org/reports/publication-archives>
- The Freedom House (2020). *Country and Territory Ratings and Statuses, 1973-2020* [Veri Seti], <https://freedomhouse.org/countries/freedom-world/scores>
- The Heritage Foundation (2020). All Index Data – Turkey [Veri Seti], *2020 Index of Economic Freedom*, <https://www.heritage.org/index/explore?view=by-region-country-year&u=637245317274014985>
- The World Bank (2019). *The Worldwide Governance Indicators (WGI)* [Veri Seti], <https://info.worldbank.org/governance/wgi>
- The World Bank (2020a). GDP (Constant 2010 US\$) [Veri seti], *World Development Indicators*, <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD>
- The World Bank (2020b). International Tourism, Number of Arrivals [Veri seti], *World Development Indicators*. <https://data.worldbank.org/indicator/ST.INT.ARVL>
- The World Bank (2020c). International Tourism, Receipts (Current US\$) [Veri seti], *World Development Indicators*. <https://data.worldbank.org/indicator/ST.INT.RCPT.CD>
- The World Tourism Organization [UNWTO] (2020). *Impact Assessment of the COVID-19 Outbreak on International Tourism*, https://webunwto.s3.eu-west-1.amazonaws.com/s3fs-public/2020-03/24-03Coronavirus_0.pdf
- Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK] (2020). Giriş Yapan Yabancı ve Vatandaşlar [Veri Seti], *Turizm İstatistikleri*, http://tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1072

Ömer Seyfettin'in Hikâyelerine İktisadi Bir Yaklaşım

Mustafa Türkmenoğlu* & Sevgül Türkmenoğlu**

Öz

İktisat bilimi diğer sosyal bilimlerle olduğu gibi edebiyat ile de ilişki içindedir. İktisadın edebiyatla ilişkisini edebi eserleri inceleyerek görebiliriz. Bu çalışmada da iktisadın edebiyatla olan ilişkisi Ömer Seyfettin'in hikâyeleri üzerinden ortaya konulmuştur. Ömer Seyfettin, Türk edebiyatının önemli yazarlarından biridir ve memleket meselelerine duyarlıdır. Çalışmada yazarın 1914-1919 yılları arasında yazdığı *Makul Bir Dönüş*, *Kazın Ayağı*, *Niçin Zengin Olmamış* ve *Boykotaj Düşmanı* adlı hikâyeleri incelenmiştir. Hikâyelerin yazıldığı dönem Osmanlı'nın Birinci Dünya Savaşı'na girdiği yıllardır. Bahsedilen dönemde kaotik bir ortam ve devletin savaşı finanse etmek için başvurduğu bir takım iktisadi uygulamalar söz konusudur. Belirtilen zaman aralığında iktisadi uygulamaların ortaya çıkardığı değişimlerin toplumda nasıl yer bulduğu ve toplumu nasıl etkilediği hikâyelerde tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İktisat, Edebiyat, Ömer Seyfettin.

An Economic Approach to Ömer Seyfettin's Stories

Abstract

Economics and literature, as well as other social sciences, are intertwined. Examining literary works allows one to see the relationship between economics and literature. Through the stories of Ömer Seyfettin, the relationship between economics and literature was revealed in this research. Ömer Seyfettin is a well-known Turkish author who was concerned well about domestic affairs. The stories examined were *Makul Bir Dönüş*, *Kazın Ayağı*, *Niçin Zengin Olmamış*, and *Boykotaj Düşmanı*, which were published by the author between 1914 and 1919. The years in which the stories were published coincided with the years that the Ottomans entered the First World War. During the time period mentioned, there was a volatile environment and the government used some economic policies to finance the war. In the stories, it was evaluated how developments had found their places in society and how economic practices had affected the society over time.

Key Words: Economics, Literature, Ömer Seyfettin.

*Araş. Gör. | Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü mustafaturkmenoglu@yyu.edu.tr | ORCID:0000-0001-8556-6959 | DOI: 10.36484/liberal.925321

**Doç. Dr. | Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Bölümü se_cabaz@hotmail.com | ORCID: 0000-0002-1704-8014 | DOI: 10.36484/liberal.925321

Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 26, Sayı: 102, Bahar 2021, ss. 197-214.

Gönderim Tarihi: 21 Nisan 2021 | Kabul Tarihi: 14 Haziran 2021

Giriş

İktisat bilimi, kıt kaynakların ve sınırsız ihtiyaçların etkin kullanımı, üretim, tüketim, gelir, enflasyon, işsizlik, cari açık, borçlanma gibi konuları analiz eder. İktisat bu analizleri yaparken nerede ve hangi yüzyılda olursa olsun merkezine insan ögesini koyar. Bu sebeple de iktisat, insanın içinde yer bulduğu sosyal bilimlerin birçok alanı ile ilişki kurmaktadır. İktisadın ilişkili olduğu alanları psikoloji, sosyoloji, siyaset bilimi, tarih ve hukuk olarak ifade edebiliriz. Bu alanların dışında iktisadın ilişkili olduğu diğer bir alan ise edebiyattır. Bu ilişkiyi edebi eserleri incelerken görebilmekteyiz. Bir roman, hikâye ya da şiir yazılırken şüphesiz dönemin ekonomik şartlarından, iktisadi durumundan etkilenilmiştir. Bir kurgu eserde nasıl ki sosyolojik ve siyasi anlamda bir değişim ve dönüşüm takip edilebiliyorsa iktisadi yönden de bu değişim ve dönüşümü, bunun toplumsal yapıya nasıl yansıdığını görmek mümkündür. Hatta kurgusal eserlerde, tarihî kaynaklarda rastlanmayacak ölçüde detaylı bir biçimde toplumun dokusuna rastlanır. Sözelimi bir devrin moda anlayışını, giyim kuşamını, gündelik yaşamını tarih kitaplarında bulamayız. Buna karşılık kurgusal eserler okuruna bir dönemin panoramasını verir. Bu çalışmada da Birinci Dünya Savaşı'nın gölgesinde mali ve parasal durumun bir topluma nasıl yansıdığı; sokakta, halkın içinde nasıl karşılık bulunduğu ve bunun sade vatandaş üzerindeki tesiri ele alınacaktır. İktisat bilimine edebiyat kurgusu penceresinden bir bakış ile yaklaşma çabasında olan bu çalışmada kurguya yansıyanlar irdelenecektir.

Edebiyat iktisat ilişkisini ortaya koyan bir takım çalışmalar son zamanlarda ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu alanda yapılan çalışmalar arasında Derya Güler Aydın ve Çınla Akdere tarafından derlenen çeşitli makalelerden oluşan *Edebiyatta İktisat* kitabı dikkat çeker. Diğer bir kitap ise Mustafa Özel tarafından yazılan, dünya ve Türk Edebiyatından romanların iktisadi bir yaklaşımla ele alındığı *Roman Diliyle İktisat* adlı çalışmadır. Bunların yanında iki disiplinin ilişkisi üzerine yazılmış çeşitli makaleler de vardır.

Osmanlı Devletinin Mali ve Parasal Yapısına Genel Bakış

Ömer Seyfettin'in hikâyelerinde iktisadi unsurlara geçmeden önce Osmanlı Devleti'nin 20. yüzyıla gelinceye kadar olan süreçte malî ve parasal yapısına kısaca bakmakta yarar vardır. Osmanlı, ekonominin dengesini fütuhat, gaza malı ve toprak bağı üzerine inşa etmiştir. Ancak fütuhat olgusu, artan maliyetler sebebiyle paraya ihtiyacı artırmış ve artan ihtiyaçlar için sikke taşıması¹

1 Tağış: Bir malın içine değersiz veya daha düşük değerli başka bir madde karıştırma olayı. (Halil

klasik devir Osmanlı ekonomisinin her sıkıştığında başvurduğu aracı haline gelmiştir (Sayar, 2001: 108). Ancak, yapılan taşşışların tek sebebi fütuhatlar değildir. Devletin aslı geliri olan vergilerin kamu açıklarını kapatmakta yetersiz kalması sorunu, artan bütçe açıklarının finanse edilmesi, ticaretin genişlemesi ile ortaya çıkan para talebi gibi meseleler devlete ek gelir sağlama gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Bu uygulama ile içeriğinde daha az değerli madenin olduğu parayı basmak devletin yükümlülüklerini azaltmıştır. Sikkelerin içeriği ile oynamanın neticesi de bir süre sonra fiyat artışları olmuştur (Erdem 2006: 12). Klasik dönem sonrası devletin topraklarının genişlemesi, nüfusunun ve asker sayısının artması harcamaları daha çok artırırken yapılan harcamalar içinde yine savaşlar diğer harcamalara kıyasla açık farkla en büyük harcama kalemi olmuştur (Faroqhi, 2006: 667). Özellikle ülke sınırlarının genişlemesi fetihler için sınır boylarına gidilmesini gerektiriyordu. Mevsimler ve coğrafi şartlar göz önünde bulundurulduğunda fethedilecek yere ulaşılması epey zaman almaktaydı. Dolayısıyla askerin iaşesini ve diğer ihtiyaçlarını karşılamak devlete daha fazla malî sıkıntı yaratıyordu.

Osmanlı, 1844 yılına kadar harcamalar yönünden sıkıntıya girdikçe taşşışe başvurmuştur; ancak bu yıldan sonra malî gelir sağlamak için bu yol terk edilmiştir (Pamuk, 2017b: 111). Devletin ek gelir sağlamak için başka gelir getirici uygulamaları da mevcuttur. Bu uygulamalardan biri de iltizam² sistemidir. Bu uygulama ile başlangıçta vergi toplanmıştır. Ancak 16. yüzyılın sonlarından itibaren kronikleşen bütçe açıkları yüzünden iltizam sistemi daha çok kısa vadeli iç borçlanma aracı olarak kullanılmıştır (Pamuk, 2016: 136). Devlete gelir getiren diğer bir yöntem de eshamdır. Malikâne sistemine geçiş sonrası uygulanmaya başlanmıştır. Uzun vadeli iç borçlanma sistemini ifade eder. Esham kelimesi “pay, hisse” anlamındaki sehmin çoğuludur. 1775 yılında uygulamaya konularak 1860'lı yıllara kadar kullanılmıştır (Genç, 2012: 188). Bu sistemde devlet, vergi kaynağının yıllık gelirini önceden belirlemektedir. Bu gelir daha sonra çok sayıda büyük paylara bölünür ve alıcılara her yıl muaccele olarak isimlendirilen sabit gelirler elde edilmek için altı ile yedi kat arasında bir fiyatla satılırdı (Pamuk, 2016: 138).

Ek gelir getiren kaynaklar olarak taşşış, iltizam, eshamdan sonra diğer bir uygulama da kaime olmuştur. Kaime başlangıçta borçlanma senedi olarak

Seyidoğlu, Ekonomik Terimler Sözlüğü, Güzem Can Yayınları, İstanbul, 1999, s.566) Taşşışın buradaki anlamı, madeni para içinde değerli maden miktarını değersiz madenler katarak düşürmedir.

2 İltizam: Belli bir bölgede vergi toplama yetkisinin, önceden belirlenen sabit bir miktar üzerinden sözleşme ile kendilerine “mültezim” adı verilen özel kişilere verilmesi usulüdür. İltizam usulünün uygulanma nedeni, devlerin kendi olanakları ile vergi toplayacak durumunun olmamasıdır. (Halil Seyidoğlu, Ekonomik Terimler Sözlüğü, Güzem Can Yayınları, İstanbul, 1999, s.275).

piyasaya sürülmüş, sonrasında bugün kullandığımız anlamda para gibi kullanılmıştır. Kaimeler, ilk zamanlar metal paralarla başa baş değerle basılmaktaydı. Devlet, ek gelir elde etmenin kolaylığını gördüğü için bolca borç senedi (kaime) basmıştır. Dolayısıyla metal paralarla ilişki kopmuştur. 100 kuruşluk kaime, bir altın liraya eşitken, kaimelerin hızla basılması ve dolaşımdaki miktarların artması yüzünden 200-220 kuruşluk kaimeler 1 altın liraya eşdeğer hale gelmiştir. Böylece aşırı miktarda basılan kaimeler %100'ü aşan oranlarda bir enflasyona sebebiyet vermiştir (Aysan, 2018:107). Kaimelerin itibarının düşmesi iç piyasadan borçlanmayı da zorlaştırmıştır. Bu sebeple 1854'te Kırım Savaşı ile iyice zora giren Osmanlı, içeriden gerekli kaynakları bulamayınca Mısır vergisinin yıllık gelirinin dış borç ödemelerine ayrılması karşısında ilk defa Avrupa mali piyasalarından uzun vadeli tahvil satışı ile borçlanmıştır. 1870'lerin başına gelindiğinde borçlar yüksek miktarlara ulaşmış; dış borcun tekrar dış borç alınarak ödenmesi gibi zor durumlara düşülmüştür. Bir süre sonra 1875-76 yıllarında dış borç ödemeleri durdurulmuş, 1881'de dış borçların ödenebilmesi için ülke kaynaklarını kontrol altına alan Düyun-ı Umumiye İdaresi kurulmuştur (Pamuk, 2016:144,146).

Osmanlı'da mali ve ekonomik yapının güçlü olduğu dönemlerde para sistemi de istikrarlı olmuştur. Bu istikrarlı yapı devletin kurumsal ve siyasi gücüyle birebir ilişkilidir. Bu durumu Osmanlı'nın para sisteminin kronolojik gelişimine bakarak görebiliriz. 1326-1477 yılları arasında nispeten istikrarlı olan gümüş esaslı para sistemi uygulanmıştır. 1477-1585 yılları devletin iktisadi, mali ve siyasi açıdan güçlü olduğu bir dönemdir. Altın ve gümüş esaslı çift metalli para sistemi bu dönemde uygulanmıştır. 1585-1690 yılları arasında Osmanlı piyasalarının yabancı sikkeler ve bunların tağşişe uğramış türleri tarafından istila edildiği dönemdir. Bu sebeple para sisteminde de istikrarsızlık oluşmuştur. 1690-1844 yılları arası Osmanlı kuruşu etrafında yeni bir gümüş standardı yerleştirme girişimleri vardır ve paranın 1760'lara kadar süren görece istikrarını, şiddetli mali krizler ve sert tağşişler takip etmiştir. 1844-1914 yılları arası ise gümüş kuruş ve altın lira esaslı yeni çift metalli para sistemi uygulanırken Avrupa ile ticari ve mali alanlarda gelişmeler yaşanmıştır. Avrupa mali piyasalarına yüklüce borçlanılmış ve mali gelir sağlamak amacıyla başvuru tağşişlerden vazgeçilmiştir (Pamuk, 2006:1055,1056).

Osmanlı Devleti, tağşiş, iltizam, esham, kaime ve dış borçlanma gibi gelir getirici uygulamalarını esnek ve pragmatik bir şekilde uygulamış, bu sayede bütçe açıklarını finanse etmiştir. Ekonomik istikrarın olduğu dönemlerde tağşiş yapılmamıştır. Savaşa gidilecekse durumun kutsiyeti halk tarafından kabul edildiğinden devlet bu durumdan istifade ederek tağşişi ek gelir elde

etmede daha kolay kullanabilmiştir. Devletin eline peşin para geçtiği için il-tizamı, malikâne sisteminin gelişi ile beraber eshamı, tağşiş ile gelir elde et-menin sınırlarına ulaşınca kaimiyi, iç piyasadan borçlanma yetersiz kalınca ve dış dünya ile ticari ilişkiler geliştiği için de dış borçlanmayı gelir getirici kaynak olarak kullanmıştır.

Ömer Seyfettin'in Hikâyelerinden Yansıyan İktisadî Meseleler

Ömer Seyfettin (1884-1920), Osmanlının son dönem yazarlarından. Bir su-bay çocuğu olarak Balıkesir Gönen'de dünyaya gelir. Dağıstan göçmeni bir aileden gelen babası Ömer Şevki Bey, binbaşılığa kadar yükselen alaylı bir subaydır (Polat, 2007: 80). İlk ve orta öğrenimini İstanbul'da tamamlar. Daha sonra Harp Okulu'na devam eder. Buradan teğmen olarak mezun olur. 1908 yılına kadar İzmir'de ardından da Makedonya'da görev yapar. 1910 yılında subaylığı bırakır ve Selânik'e yerleşir. Hayatını yazı yazarak kazanır (Akyüz 1995:186) Balkan Savaşı başlayınca tekrara askerliğe döner. Yanya savunması sırasında Yunanlılara esir düşer. Bu esareti bir sene sürer. Esaretin ardından İstanbul'a döner ve bu kez askerliğe temelli veda eder. Geçimini kalemiyle ka-zanan Ömer Seyfettin, 1914 yılından ölümüne kadar Kabataş Lisesi'nde öğret-menlik yapar. Hikâyeleri Türk Yurdu, Yeni Mecmua, Büyük Mecmua ve Şair gibi dergilerde yayımlanır (Akyüz 1995:186). Otuz beş senelik kısa hayatına sığdırdığı yüzden fazla hikâyesi vardır. Hikâyelerinde daha çok Balkan Savaş-ları'nın yaşandığı, Osmanlı'nın ekonomik ve siyasi alanda sıkıntılı olduğu dö-nemleri konu alır. Diğer bir ifadeyle Ömer Seyfettin, eserlerinde dönem olarak çoğunlukla kendi yaşadığı zaman dilimini kullanmayı tercih eder. Hikâyeleri-nin konu seçiminde toplumsal faydayı ön planda tutar. Bu sebeple eserlerin-de genellikle toplumsal meseleleri ele alır. Bunda, yazarın yaşadığı dönemin payı vardır. Osmanlı çöküşü yaşarken Ömer Seyfettin de tıpkı çağdaşı olan aydınlar gibi, ülkenin kurtuluş reçetesini bulmak için çaba sarf eder. Bu se-beple de hikâye kurgularını toplumsal meseleler üzerine inşa eder. Ömer Sey-fettin'in "konularını çoğunlukla gerçek hayattan alan hikâyelerinde yapmak istediği şey millî şuuru kuvvetlendirmek ve -aksak yönleri mizah yollu tenkid ederek- Türkiye'nin medeni kalkınmasını hızlandırmaktır" (Akyüz, 1995:186). Ömer Seyfeddin'in hikâyelerinde ele aldığı meseleler dil, sosyal hayat, mil-li bilinç, eğitim gibi konulardır. Onun hikâyelerinde Balkan Savaşları ve II. Meşrutiyet Dönemi'ne denk gelen sosyal hayatın bir panoramasını görürüz.

Çalışmamızda Ömer Seyfettin'in -zaman aralığı 1914-1919 olan- *Makul Bir Dönüş*, *Kazın Ayağı*, *Niçin Zengin Olmamış* ve *Boykotaj Düşmanı* adlı hikâ-yeleri, Osmanlı'nın son döneminin iktisadi hayatı bağlamında ele alınacaktır.

Ömer Seyfettin'in incelenen hikâyelerinde para emisyonu nedeniyle oluşan fiyat artışları, devletin borçlanma kâğıtlarını alan ve bundan kâr elde insan manzaraları, çeşitli malların üretiminin yeterince yapılamaması nedeniyle fiyat artışları ve yabancı sermayeye bakış gibi yaşamı etkileyen durumlarla karşılaşmıştır. Osmanlının dağılmakta olduğu bu süreçte toplum yapısı da doğal olarak bu kaotik ortamdan etkilenmiştir. Birinci Dünya Savaşı devam ederken devlet son demlerini yaşamaktadır. Devlet ve toplum ekonomik yönden bir hayli sıkıntılı bir süreç geçirmektedir. Bu sıkıntılı sürecin, hikâyelerin ana mekânı olan İstanbul'a yansması daha çok gündelik yaşam ve bu mecranın aktığı çarşı, pazar bağlamında olmuştur. Malî durumun sokağa yansıyan, halk arasında konuşulan yönünü ele alacağımız bu kurgu eserlerde, Osmanlı İstanbul'unda o yıllardaki mali politikaların halkın nazarındaki durumunun izleri sürülmeye çalışılmıştır. Ömer Seyfettin'in iktisadî bir yaklaşımla ele aldığımız hikâyelerini şu başlıklar altında değerlendireceğiz.

Ömer Seyfettin'in Kurgusunda Yer Bulan Bir İktisadî Yenilik: Osmanlı'da Kâğıt Paraya Geçiş

Osmanlı Devleti, ekonomisinde tek bir para sistemi uygulamamıştır. Madenî paralar ile kâğıt paralar arasında zaman zaman finansman ihtiyacından kaynaklanan geçişler yapmıştır. Osmanlı'nın kâğıt para ile ilk tanışması 1840 yılında olmuştur. Sultan Abdülmecid döneminde basılan bu paraya "para yerine geçen kâğıt" anlamına gelen "kaime-i nakdiye-i mutebere" adı verilmiştir. Kaimeler bugünkü mânâda para değil mali sorunlar yaşayan devlete gelir sağlaması için çıkartılan iç borçlanma senetleridir. Osmanlı, kaimeleri 1844-1862, 1876-1878 ve 1915-1923 dönemlerinde tedavüle sürmüştür. İlk kaimelerin her biri 500 kuruş değerinde olup, vadeleri 8 yıl ve faizi de yıllık yüzde 12,5'dir. Devletin para, banka ve faiz konularında esnek davrandığı bir dönemdir. İkinci kaime uygulamasına ise Osmanlı bankası aracılığıyla, yaklaşan 1877-1878 Osmanlı- Rus Savaşı'nda orduyu finanse etmek için başvurulmuştur. Daha sonra tedavüle sürülen kaimeler ise faiz geliri sağlamayan paralar şeklindedir (Erdem, 2006: 19,22).

Osmanlı, Birinci Dünya Savaşı başladıktan sonra 1916 yılında tedavüldeki sikkelerin durumunu belirli bir standarda oturtmak için Tevhid-i Meskûkat Kanunu'nu yürürlüğe sokmuştur. Bu kanuna göre 1844 yılından önce çıkmış sikkelerin tedavülüne son verilmiş ve bütün ödemeler için bir altın liranın 100 gümüş kuruşa eşit olduğu belirlenmiştir. Böylece Osmanlı para birimi altın üzerinden tanımlanmıştır. Ancak savaş harcamaları küçük ve büyük kâğıt paralar basılarak yapıldığından bir süre sonra gümüş sikkeler piyasadan

kaybolmuştur. Osmanlı'nın arzu ettiği para düzeni bozulunca da altın sikkelele itibari değeri belirlenmiş kâğıt paralar altına çevrilemeyen kâğıt paralara dönüşmüştür (Pamuk, 2017a:214,215).

Osmanlı'nın Birinci Dünya Savaşı'na katılması neticesinde savaşı finanse edebilmek için vergilerin arttırılması gerekmiştir. Savaşın başlamasıyla birlikte tüketiciler ve işletmelerden alınan doğrudan ve dolaylı vergiler arttırılmıştır. Ancak bütün çabalara rağmen vergi gelirleri artmamıştır. Gelirlerdeki azalışın önemli bir nedeni savaşın patlamasının ardından tarım ve sanayi üretiminin ciddi biçimde düşmesiydi. Ayrıca 1915'ten sonra enflasyonun ivme kazanmasıyla, nominal vergi gelirleri fiyat artışlarının çok gerisinde kaldı. Bunun yanı sıra üretim ve gelirlerin düşmesiyle şehirde de kırsal kesimde de vergiden kaçınma eğilimi ortaya çıkmıştır. Bu dönemde harcamalar için piyasaya kâğıt para sürülmeye başlandı. 1915 yılında piyasaya sürülmeye başlanan kâğıt paraların hacmi o yılın sonunda 46 milyon, 1917 sonunda 124 milyon ve savaşın sonunda 161 milyon liraya ulaştı. Dolaşımdaki kâğıt paraların miktarı arttıkça altın lira karşısındaki kur değerleri düşmeye başladı (Pamuk, 2014:171-172).

Osmanlı'da 1915 ile 1918 yılları arasındaki gerçekleşen para arzı ve fiyat artışları Tablo 1'de gösterilmiştir. Tablo 1 incelendiğinde piyasadaki para miktarının arttırılması altın liranın kâğıt paraya karşı değerini 105'ten 438'e çıkarmıştır. Diğer taraftan, İstanbul'da tüketici fiyat artışları da yüzde 130'lardan yüzde 2.205'lere ulaşmıştır. Sonuç olarak para miktarının gereğinden fazla artırılması ve savaş şartlarında üretimin talebin gerisinde kalması yüksek oranda fiyat artışlarına yol açmıştır.

Tablo 1: 1915 ile 1918 Yılları Arası Osmanlı Devleti'nde Para Emisyonu ve Fiyatlar

Yıllar	1915	1916	1917	1918
Dolaşımdaki kâğıt para (milyon Osmanlı lirası)	8	46	124	161
Altın liranın kâğıt paraya karşı değeri (nominal:100)	105	188	470	438
İstanbul tüketici fiyat endeksi, 1914'ün yüzdesi	130	212	1.465	2.205

Kaynak: Pamuk(2014, s.173)

Tablo 1'deki bilgiler ışığında Osmanlı'da kâğıt para basımına toplumun bakışını öne çıkaran hikâye, Ömer Seyfettin'in *Makul Bir Dönüş*³ adlı hikâyesidir. Hikâyede, kâğıt paranın piyasaya sürülmesi neticesinde Osmanlı toplumunda yaşanan değişim hikâyesinin başkahramanı Câbi Efendi üzerinden

3 Ömer Seyfettin, *Bütün Hikâyeleri*, Yapı Kredi Yayınları, Haz. Nazım Hikmet Polat, İstanbul, 2020 (Makalede hikâyelerden yapılan alıntılar, eserin bu baskısına aittir.)

anlatılır. Câbi Efendi, dört yıl akıl hastanesinde izole bir şekilde yaşar. Hastaneden çıktığında Birinci Dünya Savaşı başlayalı en az bir seneden fazla zaman geçmiş, iktisadi anlamda da İstanbul’da birtakım değişiklikler olmuştur. Bu değişikliklerden biri de Osmanlı’da kâğıt para kullanımına geçilmesidir. Câbi Efendi bu değişikliği dört yıl boyunca kaldığı hastanenin doktorundan öğrenir. Hastaneden çıkarken yanında para olmadığı için doktor ona bir liralık bir banknot verir. Câbi Efendi ilk defa gördüğü bu banknot karşısında şaşkınlık yaşar:

“ (...)doktorun uzattığı kâğıt parçasını görünce “Bu ne?” diye şaşırıldı.

“Lira”

“Nasıl lira?”

“Bayağı lira işte...”

“...” (s.771)

Câbi Efendi ilk şaşkınlığı üzerinden attıktan sonra doktordan savaş süresince çok fazla miktarda kâğıt para basıldığını öğrenir. Tablo o kadar ürkütücüdür ki, Câbi Efendi, Osmanlı ekonomisinin dört yıl gibi kısa bir sürede bu kadar kötüleştiğine inanamaz. Doktorun kendisiyle alay ettiğini düşünür:

“(...) Acaba akıllanıp akıllanmadığımı denemek için mi yapıyor?” diye şüphelendi. Güldü. Lakin doktor da az kurnazlardan değildi. Onu kandırmaya çalışıyordu. Üç senedir yüz yetmiş beş milyon banknot basıldığını, ortada altın, gümüş, nikel değil, hatta eski bakır metelikler bile kalmadığını anlattı. Cabi Efendi, bu sözleri ciddi sanıp münakaşaya girişse, kendi de kendinin deli olduğuna kanaat getirecekti. Gülüyor, başını sallıyor “pekâlâ; pekâlâ!” diyordu.” (s.771).

Osmanlı’da bu derece fazla kâğıt para basılması Câbi Efendi’yi şaşırtırken yazar, Câbi Efendi üzerinden bu durumu eleştirel bir ifadeyle dile getirir. Câbi Efendi’nin iç sesi üzerinden verilen bu bölümde ekonomik anlamda yaşanan vahim tabloya dikkat çekilir. Câbi Efendi’nin en sonunda sarf ettiği sözler, yazarın bu kötü gidişata yönelttiği eleştiri ve yaşanan durumun vahametine bir göndermedir:

“Yüz yetmiş beş milyon lira... Üç sene içinde! Olacak şey miydi? Bu bizim aşağı yukarı on beş senelik bütçemizdi.” (s.771-772).

Câbi Efendi, kendi zaviyesinden haklıdır. Bir vatandaş olarak ülkesinin içinde bulunduğu ekonomik durumdan rahatsızdır. Yazar onu akıl hastanesinde izole bir hayatın içinde bekletmiş ve dört senenin sonunda ülkenin geldiği durumu Câbi Efendi üzerinden okuyucuya aktarmıştır. Câbi Efendi, hikâyede izole bir hayat yaşamasaydı adım adım girilen bu ekonomik bunalıma alışacak ve kanıksadığı için de fazla yadırgamayacaktı. Hâlbuki izole yaşaması değişiklikleri bir anda görmesine neden olmuştur. Bu durum da ülkenin yaşadığı ekonomik krizi daha çarpıcı bir şekilde yansıtır.

Birinci Dünya Savaşı Yıllarındaki Yüksek Enflasyon

Enflasyon, bir ekonomideki mal ve hizmetlerin fiyatlarında gözlenen sürekli ve genel kapsamlı artıştır ve çeşitli nedenlerle ortaya çıkmaktadır. Mal ve hizmet talebinin o mal ve hizmetin arzını aştığı durumlarda ortaya çıkan bu enflasyona talep enflasyonu denilmektedir. Eğer üretim maliyetlerinde artış yaşanmışsa doğal olarak malın arzı azalacak ve bunu takiben maliyet enflasyonu ortaya çıkacaktır. Maliyet enflasyonu, üretim için hammaddenin fiyatının yükselmesi, ücretlerde verimliliğin üzerinde bir artış yapılması, vergilendirme ya da doğal afet, savaş ve üretim faktörlerine ulaşılammaması durumlarında oluşmaktadır. Para miktarının gereğinden fazla artırılması da enflasyona yol açan diğer bir nedendir. Enflasyonun oluşumunda önemli bir unsur da beklentilerdir. Ekonomideki aktörlerin ileride fiyatların artacağı beklentisi içinde olması; ücret alanların yüksek ücret talebine, kiralarda artış ve ticari alım-satım sözleşmelerinde ileriye dönük fiyatların daha yüksek oluşmasına yol açmaktadır(<https://www.tcmb.gov.tr>, 2013).

Makul Bir Dönüş hikâyesinde Câbi Efendi, İstanbul'da dolaşırken fiyatların ne kadar arttığını görür. Bir bakkaldan erik almak istediğinde karşılaştığı yüksek fiyat karşısında şaşkınlık ve hayrete düşer:

(...) Kenarları çözülmüş bir küfenin içindeki çakal eriklerine göz attı: "Okkası kaç a bunun?"

"Doksan sekiz buçuk kuruş..."

Bakkala dik dik baktı. Bu altmış yaşında kadar, köse, suratsız bir sarıklıydı.

"Şaka etme!" dedi.

"Ne şakası? Doğru söylüyorum."

"Sen deli olmuştun..."

"Terbiyesiz, edepsiz, hayâsız, maskara! Herife bak! Deli sensin be!"

"..." (s.774)

Bu büyük fiyat artışının Câbi Efendi'yi şaşırtmasının sebebi, 19. ve 20. yüzyıllarda Türkiye'de yaşanan en hızlı enflasyon döneminin Birinci Dünya Savaşı yıllarında gerçekleşmesidir. Bunun nedeni ise Tablo 1'de gösterildiği gibi savaşın finansmanının ilk iki yıldan sonra kâğıt para basımı yoluyla yapılmasıdır. Sadece 1917 yılında fiyatlar yüzde 300 artmıştır (Pamuk 2017b: 326). Fiyatlar o kadar artmıştır ki Câbi Efendi, Atpazarı'na geldiğinde meydana "sekiz yüz lira... sekiz yüz lira..." (s.772) diye bağırarak satıcının meydanadaki kahveyi sattığını düşünür, hâlbuki satıcı "kahvenin önünde zayıf buzağısıyla bitkin bir inek" (s.773) için bu fiyatı istemektedir. Câbi Efendi'nin bu yanlış anlaması dört yılda ne derece büyük bir enflasyon yaşandığının göstergesidir.

Câbi Efendi, kulağıyla duyduğu halde bu fiyatlara inanamaz ve “(...) *Bir insanla böyle resmi bir meydanda, haraç mezat, ulu orta eğlenmek hakikaten terbiyeye muhalifti*” (s.773) diyerek kendisiyle alay edildiğini düşünür.

Câbi Efendi, sokaktaki değişiklikleri gözlemlemek için dolaşmaya devam ederken gıda fiyatlarının da bir hayli yükseldiğini fark eder. “*Yağın okkası sekiz yüz otuz, pirincin yüz elli üç, şekerin iki yüz doksan buçuk, kahvenin yedi yüz altmış iki kuruş*”a (s.777) yükselmiştir. Gıda fiyatındaki bu artış özellikle İstanbul’da daha fazladır. Düyun-ı Umumiye İdaresi’nin İstanbul için hazırladığı geçim standardı endeksine göre fiyatlar 1914 Haziran’ından 1918 yılının son çeyreğine kadar on sekiz kattan fazla artmıştır. İstanbul, savaş sırasında gıda maddelerinin arzıyla ilgili daha fazla sıkıntı çektiği için İstanbul’daki tüketici fiyatları artışının diğer yerlere göre daha fazla olması muhtemeldir (Pamuk, 2017a: 216).

Harp ve mütareke yıllarında gıda fiyatlarında dramatik artışlar olmuştur. Bu fiyat artışları seçili ürünlerin yer aldığı Tablo 2’de görülebilmektedir:

Tablo 2: İstanbul’da Bazı Ürünlerde Görülen Yıllık Perakende Fiyat Artışları(Kuruş)

Yıllar	1914	1915	1916	1917	1918
Un	1.75	2.3	12	30	45
Makarna	3	4.5	24	65	92
Pirinç	3	5	20	45	92
Şeker (Serbest)	3	7.5	30	112	195
Kahve	12	25	110	300	800
Çay	60	120	250	400	500
Soğan	0.5	1	4	8	15
Fasulye	4	7	15	40	65
Patates	1	1.6	3	14	27
Süt	2	3.5	7	15	45
Peynir, kaşar	12	20	40	100	210
Sadeyağ	10	18	30	85	170
Tereyağı	20	50	90	155	350
Zeytinyağı	8	14.5	25	88	160
Yumurta (adet)	0.5	0.8	1.2	3	6
Koyun eti	7	8.5	16	35	125

Kaynak: Eldem (1994, s. 50-51)

Tablo 2’de yer alan bütün ürünlerde artış olmasına rağmen en dikkat çekici artış kahvede olmuştur. 1914 yılında 12 kuruş olan kahve, 1918 yılında

800 kuruş gibi yüksek bir fiyata ulaşmıştır. Kahvede yaklaşık olarak altmış altı kata varan fiyat artışı söz konusu olmuştur. Bu sıkıntılı dönemde kahve tiryakileri kahveye ulaşamadıkları için nohuttan kahve yapmışlar ve kahve ihtiyaçlarını az da olsa bu şekilde gidermişlerdir. *Makul Bir Dönüş* hikâyesinde de bu duruma değinilir. Câbi Efendi, girdiği bir kahvede kahve isteyince gerçeikle yüzleşir:

“(...) Karşısına gelen çocuğa,

“Bir sade kahve oğlum...” dedi.

“Nohut mu, hâlis mi beybaba?”

“Ne demek, nohut olur mu hiç?”

“Olur ya...”

“Nasıl olur?”

“Kesesine güvenemeyen nohut içer.” (s.774-775)

Kazın Ayağı hikâyesinde işyerine misafiri gelen Afif Efendi kahve içmek isteyen misafirine: “*Kahve neredede çorbacı, nohut istersen getirteyim*” (s.1395) diyerek kahvenin pahalı olduğuna dikkat çekmek ister.

İstanbul’da savaş yıllarında un da çok zor bulunan bir gıda maddesidir. Hatta o dönemlerde Encüme-i Mahsus adı verilen bir kurul, İstanbul’daki ekmeğin sıkıntısına çare bulmak amacıyla kurulmuştur. “Oluşturulan encümenin Ticaret ve Sanayi Odasındaki ilk oturumunda, narh sorunu görüşülmüş ve 5 Ağustos 1914 tarihinden geçerli olmak üzere unun çuvalı 110 kuruş ve ekmeğin kilosu 55 para olarak saptanmıştır. Zahirecilerin bu fiyatları çok düşük bulması üzerine 12 Ağustos 1914 tarihinde ekmeğin fiyatına 5 para daha eklenerek bir kilo ekmeğin 60 paraya yükseltilmiştir. Ancak, bu fiyatı da yetersiz bulan zahireciler ellerindeki unu istif etmeye ve el altından yüksek fiyatla satmaya başlamıştır” (Korkmaz, 2020: 255).

Niçin Zengin Olmamış hikâyesi Ömer Seyfettin’in “savaşın gölgesinde yazılan hikâyelerin”inden (Koçak, 2015: 650) biridir. Bu hikâyesinde temel gıda maddelerinden un başta olmak üzere zahire ve şeker gibi ürünlerin karaborsaya düşmesi üzerinden stokçuluk sorununa değinilir ve karaborsayla zengin olan insanlara dikkat çekilir. Hikâyenin kahramanı büyük bir yoksulluk içindeyken un işi yapmaya başlayınca bir anda müreffeh bir hayata kavuşur:

“(...) Un işi yapıyoruz. Zaten bundan kârlı bir şey yok. Biraz zahireye de karışıyoruz. Şeker filan kapatıyoruz.” (s. 957)

Karaborsacılığın ve savaş ortamının kısa sürede zengin ettiği tüccarlara yer verilen bir diğer hikâye de *Kazın Ayağı* hikâyesidir. Hikâyede yer verilen Gompogolos Ağa, “*Asmaaltı’nın en nüfuzlu tüccarlarından Niğdeli alaturka bir Rum*”

(s.1395) olarak tanıtılır. Bir diğer tüccar olan Mahzûfîzâde Hacı Afif Efendi ile birlikte büyük paraları karaborsacılıktan kazanırlar. “*muharebe yüzde bin kârla, elli yılda kazanılamayacak parayı elli günde onların kasasına yığ*” ar. (s.1395)

Yine aynı hikâyede “*yerli istikraz*” meselesine de değinilir. Osmanlı 1918 yılında savaş giderlerini finanse etmek için Almanya’dan borç para ister. Almanya kâğıt paranın bir doyum noktasına ulaştığını düşündüğü için borç vermek yerine Osmanlı’ya iç borçlanmayı önerir. Bu doğrultuda Yerli istikraz “yüzde beş faiz ve yüzde bir amortismanlı istikrâz-ı dâhili kanun layihası⁴ Meclis-i Mebusan riyasetine gönderilir. Bu kanun 7 Nisan 1918 tarihinde de resmi gazete olan Takvim-i Vekayi’de yayımlanıp yürürlüğe girer. Yerli istikrazda faiz oranı yüzde beştir ve bu oran altın olarak ödenecektir. Hikâyede anlatılan ve tüccarların kâr edeceklerini belirttikleri istikraz ile Meclis-i Mebusan riyasetine gönderilen yerli istikrazın şartlarının benzer olduğu görülmektedir. Hikâyede Gompolos Ağa, Hacı Afif Efendiye yerli istikrazdan kârlı çıkacaklarını haber verir. Bunu: “*haberim yoh mu yerli istikraz yapıyor, faizi yüzde beş hem altın, yaniya ilira...*” (s.1396) ifadeleriyle dile getirir.

Ekonomik anlamda büyük bir çöküşün yaşandığına dair ipucu veren ayrıntılardan biri de Makul Bir Dönüş’te Atpazarı’nda Câbi Efendi’nin hiç hayvan görememesidir. Daha önceki yıllarda cıvıl cıvıl olan Atpazarı’ndaki meydan adeta “mezbeleye”ye (s.772) dönmüştür. Câbi Efendi, meydanda “*birkaç inek, bir iki at, eşek, keçi filan*” (s.772) gibi hayvanın dışında hiçbir hayvan göremez. Hikâyedeki bu manzaranın sebebi muhtemelen savaş döneminde “(...)tarımsal üretimde kullanılan çift hayvanlarına ordunun gereksinimleri nedeniyle el konulması”dır (Pamuk, 2014:167). Bu manzaraya benzer bir biçimde Câbi Efendi her zaman geçtiği bir yoldan geçerken hiç erkeğe rastlamamanın şaşkınlığını da yaşar. “*Dükkânlarda sararmış, zayıf kadınların; başıkabak, yarı çıplak, sıksa çocukların pineklediğini*” (s.774) görmesi de “çok sayıda erkeğin savaş nedeniyle sivil işgücünden ayrılmaları” (Pamuk, 2014: 166) ile açıklanabilir.

Savaşın, iyi bir vaziyette yaşayan, maddi sıkıntı çekmeyen insanları bir anda nasıl yoksullaştırdığına *Niçin Zengin Olmamış* adlı hikâyede değinilir. İyi bir ailenin hali vakti yerinde çocuğu olarak büyüyen hikâyenin kahramanı muharebenin başlamasıyla bir anda kendini “*korkunç bir maişet girdabının karanlıklarına*” (s.954) yuvarlanırken bulur. Evinin geçimini sağlayamaz. Çocuğuna “*okkası yarım lira*” (s.955)’ya kadar çıkan temel gıda maddesi süt bile alamaz. Kitaplarını satmak zorunda kalır. Maaşı da geçimine yetmeyecek kadar azalır. Birinci Dünya Savaşı yıllarında İstanbul’da fiyatlar on sekiz-yirmi kat artmış; fiyatlara kıyasla ücret ve maaşlardaki artışlar fiyatların çok gerisinde

4 Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, MV.211/147 (H-18.06.1336)

kalmıştır (Pamuk, 2014: 172). Bu durum İstanbul halkına da derin bir yoksulluk olarak yansımıştır. Maaş ve ücretlerdeki artışın mal ve hizmet fiyatlarındaki artışın gerisinde kalması tüketicilerin satın alma gücünü azaltmıştır. Diğer taraftan 1912-1922 yılları arasında kişi başına gelirlere bakıldığında da %30-40 arasında gerileme görülmektedir (Pamuk, 2017b: 321). Hikâyede kahramanın yaşadığı da bu durumdan kaynaklı olan yoksulluktur.

İstanbul'da epey dolaşıp her şeyin fiyatının inanılmayacak derecede arttığını gördükten sonra evine döndüğünde geçinemeyeceğini düşünen Câbi Efendi "On beş kişinin boğazına en aşağı ayda bin lira lazımdı." (s.777) diyerek evine gitmekten vazgeçer ve akıl hastanesine geri döner. Çünkü "bütün mallarını satsa ancak altı ay" (s.777) yetecektir. Câbi Efendi karakteri ile bozulmuş bir ekonomi, mali sıkıntılarla mücadele eden bir halk vurgusu yapılır. Câbi Efendi, akıl hastanesine geri dönerek gerçeklerden kaçıp dünyadan kendini izole etmek isteyen bir insanın ruh halini temsil eder. Bu ruh hali, savaş döneminin getirdiği kaçış psikolojisinin bir yansımasıdır.

Sermayenin Yabancıların Elinde Bulunması

Yabancı sermaye, bir ülkenin başka bir ülkeden sağladığı iktisadi kaynaktır. Doğrudan yatırım, portföy yatırımı ve dış krediler olarak ülkelere girmektedir. Sermayeyi elinde bulunduranlar, sermayeyi, bir karşılık elde etmeden hibe olarak, faiz geliri elde etmek amacıyla kredi olarak, üretime yönelik faaliyeti sonucunda kâr elde etmek şeklinde ya da para ve sermaye piyasalarında menkul alım satımı yaparak temettü ve faiz geliri elde etmek şeklinde gelir getirici kaynak olarak kullanırlar (Türkmenoğlu, 2012: 5). Yabancı sermayenin olumlu yanları olduğu gibi olumsuz yanları da vardır. Olumlu yanları; üretim kapasitesini artırmak, teknoloji ve üretim bilgisi sağlamak, istihdamı ve ülkenin vergi gelirlerini artırmaktır. Olumsuz yanları arasında ise ekonomi üzerinde yabancı denetiminin artması, dış ticaret kısıtlamalarının aşılması, yerli şirketler karşısında haksız rekabet üstünlüğü, teknolojik bağımlılık gibi durumlar sayılabilir (Seyidoğlu, 2001: 676,678).

Osmanlı'da üretimin tarıma dayalı olması ve sanayinin gelişmemesine karşılık ticaret, ulaştırma ve bankacılık gibi hizmetlerde devletin son 50-60 yılında sermaye birikimi oluşmuştur. Bu sektörler çok büyük ölçüde azınlık ve yabancı sermaye kontrolündedir. Ülkedeki yabancı sermayenin yaklaşık yüzde 54'ü Fransız, yüzde 33'ü Alman, yüzde 14'ü ise İngilizlere aittir (Kepe- nek, 2014: 9,12).

Tablo 3'te Birinci Dünya Savaşı öncesi Osmanlı Devleti'ne gelen yabancı yatırımların miktarları, yıllık net getirileri ve getiri oranları gösterilmiştir. Tablo 3 incelendiğinde doğrudan yatırım olarak en yüksek yatırımın demiryollarına yapıldığı görülmektedir. Diğer taraftan, alınan dış borçlar ise tek bir kalem olarak toplam doğrudan yatırımlardan daha yüksek olmuştur. Getiri oranı bakımından Tablo 3 incelendiğinde ise bankacılık ve sigorta faaliyetlerinin en yüksek getiriye sağlayan yabancı sermaye olduğu görülmektedir.

Tablo 3. Osmanlı Devleti'nde Yabancı Sermaye Yatırımları (Bin Osmanlı Lirası olarak)

Yatırımlar	Tutar	Yıllık Net Getiri	Getiri Oranı (%)
Demiryolları	53.310	1.040	1,95
Elektrik, Tramvay, Su	5.700	170	2,98
Liman ve Rihtım	4.710	160	3,40
Sanayi (Reji dahil)	6.500	560	8,61
Ticaret	2.660	----s	----
Madencilik	3.580	230	6,42
Bankacılık ve Sigortacılık	8.200	890	10,85
Devletin Ödediği Demiryolu Güvencesi (km)	----	420	----
Toplam	84.660	3.370	3,98
Devlet Borçları (Dış)	149.480	13.000	8,70
Genel Toplam	234.140	16.370	6,99

Kaynak: Kepenek (2014, s.13)

Yabancı sermayenin artması, Osmanlı'da birtakım ticari boykot hareketlerine sebep olmuştur. Osmanlı Devleti'nde ticari boykot hareketleri II. Meşrutiyet'ten sonra başlar. II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı'nın toplumsal, siyasi ve ekonomik alanda değişimler yaşadığı bir süreçtir. Bu durumun yansıması olarak ilk boykot hareketi 1908 yılında görülür. Bu boykot, Bosna Hersek'i topraklarına kattığını ilan eden Avusturya'ya karşı yapılmıştır. İkinci boykot hareketi ise 1909-1911 yılları arasında Yunanistan'ın Girit Adası üzerindeki isteklerinden vazgeçmemesi ve Rumları kışkırtarak Osmanlı'ya karşı faaliyetlerde bulunması gerekçesi ile Yunanistan'a yapılmıştır. İtalya Trablusgarb'ı işgal edince İtalyan mallarına karşı da bir boykot hareketi başlatılmıştır. Bu boykot hareketlerinin ilki olan 1908 boykotu "19.yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkmaya başlayan kitle toplumu, kitle siyaseti ve toplumsal mobilizasyon süreçleri ile çok yakından ilişkili" olmuştur (Çetinkaya, 2020: 14). Sonraki süreçlerde belli aralıklarla devam eden bu boykotlar da kitlesel

bilincin ortaya çıkışı neticesindedir. 1913-1914 yılında uygulanan boykot, Osmanlı vatandaşı olan Rumlara karşı yapılmıştır. Bu boykot, “gayrimüslimlere karşı tepkinin en açık ve yüksek sesle dile getirildiği” (Koraltürk, 2011: 41) bir hareket olarak dikkat çeker. 1913-1914 boykotunun uygulandığı süreç, Türk tarihi açısından büyük bir kayıp dönemidir. Balkanlardaki karışıklıklar, yabancı unsurların isyanı ve nihayet Balkan Savaşları ile birlikte Osmanlı'nın Balkanlardaki topraklarına veda ettiği bu trajik dönem aydınlar arasında bir milli bilinçlenme hassasiyetini geç de olsa artırmıştır. Edebî ve fikrî alanda da söz konusu boykota tam destek gelmiştir.

II. Meşrutiyet dergilerinde sermaye sorunu işlenmiş, ülkede gerçekleşen yatırımların yerli sermaye ile yapılması gerektiği vurgulanarak bu dönemde görülen millî iktisat düşüncesi nedeniyle yabancı sermayeye mesafe konulması istenmiştir (Demir, 2018:100). Ömer Seyfettin de *Boykotaj Düşmanı* adlı hikâyesinde dönemin yazarlarından Yahya Kemal Beyatlı ve Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nu hedef almıştır. Yahya Kemal, millîleşme cereyanının hız kazandığı bu süreçte *Nev-Yunanîlik* adıyla bir edebiyat anlayışı ortaya koymuştur. Yunan edebiyatının kaynaklarına inmeyi ve Türk edebiyatına buradan esinlenen bir yolla yeni bir anlayış getirmeyi esas alan bu akımın gerekçesini şu şekilde anlatmıştır:

“Bütün Avrupa'yı anlamak için ancak Yunanlılardan başlamak lazımdı. Biz coğrafyaca, kısmen de medeniyetçe Yunanlıların varisiyiz. Bu verasete din mani olmuştur. Bu hal, 1850-1860 senelerine kadar sürmüştür. Biz o tarihlerden bu yana, hep Fransızlara tabi olmuşuz. Bütün Fransızların ve onlarla beraber Avrupalıların menbaı olan Yunanlılara dönmeliyiz ki tam mânâsıyla bir edebiyatımız olabilsin. Binaenaleyh şiir ve fikir telakkimizi değiştirmek, onların telakkisini almak lazımdır.” (Yücel, 1989: 255-256)

Yahya Kemal'in Türk edebiyatına yeni bir bakış kazandırmak gayesiyle bu tür yeni fikirler öne sürdüğü düşünülebilir. Ancak tam da millî bir edebi anlayışın egemen olduğu bir ortamda Yahya Kemal ve Yakup Kadri'nin bu anlayışları hoş karşılanmamıştır. *Boykotaj Düşmanı* hikâyesi Yahya Kemal ve Yakup Kadri'ye bir tepkidir. Hikâyenin kahramanlarından Mahmut Yüsri, Yunan esatirine hayran bir gazetecidir. Evinin çalışanlarını bile Rumlardan seçer. Bir gün evinde otururken hizmetçisinin getirdiği ve Türklerden başka milletlerden alışveriş yapılmamasını tavsiye eden bir broşürü görünce çok sinirlenir. Yazar onu “*din ve bilhassa milliyet taassubundan tamamıyla kurtulmuş medeni ve centilmen bir adam*”(s.414) olarak tanıtırken üslûbuna ironi hâkimdir. Mahmut Yüsri Türklük bilincinden ve dolayısıyla millî bilinçten yoksun bir insandır. Yüsri'ye göre “*varlık, saadet, şiir, musiki, zevk, her şey, her şey Yunan'ın, Yunanlılığın idi. Bunu inkâr etmek barbarlıktı.*” (s.415).

Mahmut Yüsri boykota karşıdır. “Yunanlılara yapılan boykotaj onu delirti”r. (s.418). Milliyetperverlere kin duyar. Hikâyenin bir diğer kahramanı Nihat da tıpkı Mahmut Yüsri gibi Rum hayranıdır ve “Türkçe yazan bir Yunan şairi” (s.419) olarak tanıtılır. Ömer Seyfettin, Mahmut Yüsri karakteriyle Yakup Kadri’yi, Nihat karakteriyle Yahya Kemal’i sembolize eder. Yahya Kemal, bu hikâyede “millî bir iktisat politikasını çürüten bir adam olarak” (Alangu 1968: 285-286) suçlanır. Hikâye, iki arkadaşın bir gazinoda içki eşliğinde Nihat’ın (Yahya Kemal) “Afrodit, Afrodit” nidalarıyla şiirler okumasıyla son bulur. Yahya Kemal ve Yakup Kadri’nin Nev Yunanîlik anlayışı, zamanlamanın yanlış olmasından dolayı büyük bir tepkiyle karşılanmıştır.

Sonuç

Hikâyelerinde sosyal meselelere sıkça yer veren Ömer Seyfettin’in malzemesi daima insandır. Toplumun farklı kesimlerinden insan profillerini onun hikâyelerinde görmemiz mümkündür. Bu çalışmaya esas olan hikâyelerde de sosyal hayatın bir kesitinin yazarın kurgularına yansındığını görmekteyiz. Bu hikâyeler Osmanlı Devleti’nin son döneminin sosyal ve ekonomik yapısına ayna tutan hikâyelerdir. *Makul Bir Dönüş* hikâyesinde Câbi Efendi üzerinden devletin savaş sebebiyle satın alım gücü oluşturmak için bolca para basması neticesinde oluşan yüksek fiyatlar ve bunun sokağa yansımaya dikkat çekilir. *Kazın Ayağı* hikâyesinde temel tüketim ürünlerindeki fahiş fiyat artışlarının sebep olduğu stokçuluğa; devletin borçlanma kâğıtlarına yer verilir. *Niçin Zengin Olmamış* eserinde temel gıda maddelerinin karaborsaya düşmesi, daha önce maddi sıkıntı çekmeyen insanların savaş şartlarında nasıl yoksullaştığı anlatılır. *Boykotaj Düşmanı*’nda yabancı sermayenin ekonomiyi kontrol altına alması meselesi işlenerek Osmanlı’nın Türk ve müslüman tebaasının ekonomide kendine yer edinmemesinin devleti büyük bir çıkmaza sürüklediğine yer verilir.

İncelenen hikâyelerde, savaşın finansmanı sebebiyle aşırı şekilde basılan paranın yol açtığı enflasyon olgusu, yabancıların ekonomiyi kontrol etmesi sebebiyle duyulan rahatsızlık, borçlanma ve bu ekonomi politikalarının yol açtığı yoksulluk gibi o dönem için güncel olan iktisadi konular dikkat çeker.

Kaynakça

- Akyüz, K. (1995). *Modern türk edebiyatının ana çizgileri*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Alangu, T. (1968). *Ömer Seyfettin ülkücü bir yazarın romanı*. İstanbul: May Matbaası.
- Aysan, M. (2018). Dünyada ve Osmanlı devleti'nde enflasyon. *Accounting and Financial History Research Journal*, January,14, 92-123.
- Çetinkaya, Y. D. (2020). *1908 Osmanlı boykotu*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Demir, K. (2018). İktisat dergilerine göre Osmanlı devleti'nin iktisadî durumu (1857-1923), *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, (8), 15; 91-114.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. (2021). MV.211/147 (H-18.06.1336). Ankara: Cumhurbaşkanlığı Millet Kütüphanesi.
- Genç, M. (2012). *Osmanlı imparatorluğunda devlet ve ekonomi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Faroqhi, S. (2006). Ticaret: bölgesel, bölgelerarası ve uluslararası. Halil İnalçık ve Donalt Quataert (Ed.). *Osmanlı imparatorluğunun ekonomik ve sosyal tarihi, 2.Cilt*, içinde (s.543-562). İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Eldem, V. (1994). *Harp ve mütareke yıllarında osmanlı imparatorluğu'nun ekonomisi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Erdem, E. (2006). Osmanlı para sistemi ve tağşiş politikası: dönemsel bir analiz. *Bankacılar Dergisi*, 56; 10-27.
- Kepenek, Y. (2014). *Türkiye ekonomisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Koçak, A. (2015). Savaşın gölgesinde yazılan hikâyeler. *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, 18, 637-656.
- Koraltürk, M. (2011). *Erken cumhuriyet döneminde ekonominin türkleştirilmesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Korkmaz, E. (2020). Birinci dünya savaşı yıllarında osmanlı devleti'nde karaborsa. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 66, 241-279.
- Pamuk, Ş. (2006). *Osmanlı imparatorluğunda para 1326-1914* Halil İnalçık ve Donalt Quataert (Ed.) *Osmanlı imparatorluğunun ekonomik ve sosyal tarihi, 2.Cilt* içinde (s.1053-1088). İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Pamuk, Ş. (2014). *Türkiye'nin 200 yıllık iktisadi tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Pamuk, Ş. (2016). *Osmanlı ekonomisi ve kurumlar*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Pamuk, Ş. (2017a). *Osmanlı- Türkiye iktisadi tarihi 1500-1914*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Pamuk, Ş. (2017b). *Osmanlıdan cumhuriyete küreselleşme, iktisat politikaları ve büyüme*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Polat, N. H. (2007). Ömer Seyfeddin. *İslam ansiklopedisi*, c.34. Ankara: TDV Yayınları. 80-82.
- Sayar, A. G. (2001). *Osmanlı'dan 21. yüzyıla ekonomik kültürel ve devlet felsefesine ait değişmeler*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Polat, N. H. (Yay. Haz.) (2020). *Ömer Seyfettin'in bütün hikâyeleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Seyidoğlu, H. (1999). *Ekonomik terimler sözlüğü*. İstanbul: Güzem Can Yayınları.
- Seyidoğlu, H. (2001). *Uluslararası iktisat*. İstanbul: Güzem Can Yayınları.

Türkmenoğlu, M. (2012). *Sermaye hareketleri ve iktisadi büyüme*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.

Yücel, H. A. (1989). *Edebiyat tarihimizden*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası. (2013). *Enflasyon ve fiyat istikrarı kitapçığı* [Kitapçık].

The “New Turkey” Narrative and The Hegemonic Struggle of Justice and Development Party and Erdoğan: A Gramscian Perspective (2002-2019)

Fethi Ufuk Özışık*

Abstract

The production of legitimacy and consent has always been among the main concerns and questions of political science. The political success of Erdoğan and the Justice and Development Party (AK Parti) is based on the progress made in the process of democratization and economic development policies as much as on their ability to align the popular masses with their political orientations and visions. In this perspective, firstly, the narrative of New Turkey presents itself as a discursive and strategic instrument and as a superstructural element. Secondly, this narrative contains ideological, cultural and normative elements in that the AK Parti uses it in its hegemonic struggle against the political and cultural elites of Old Turkey. Indeed, by adopting a perspective of analysis around the narrative of New Turkey, this work aims to focus on the emergence and evolution of this narrative according to the conjunctural and contextual changes. On the other hand, the focus will be on how the political power tries to embody this narrative in political, social and cultural fields through its various actions and policies.

Keywords: Justice and Development Party, New Turkey, Old Turkey, Native-National, Hegemony, Legitimacy, Ideology.

**“Yeni Türkiye” Söylemi ve AK Parti ile Erdoğan’ın Hegemonik Mücadelesi:
Gramscian Bir Perspektif (2002-2019)**

Öz

Meşruluk ve rıza üretimi süreçlerinin incelenmesi siyaset biliminin temel araştırma konularından biri olmuştur. Türkiye’de 2002 yılından beri iktidarda olan Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) ve lideri Recep Tayyip Erdoğan, bu süre zarfında hem istikrarlı bir ekonomik büyümeyi hem de demokratikleşme yönündeki reformları hayata geçirmede önemli başarılar elde etmiştir. AK Parti ve Erdoğan’ın, geniş halk kitlelerini kendi politika hedefleri ve yönelimleriyle ilişkilendirebilmesi de önemli bir başarı olarak görülmektedir. Bu bağlamda, siyasi iktidar “Yeni Türkiye” anlatısını söylemsel ve stratejik bir araç ve üstyapısal bir etken olarak kullanmaktadır. *Yeni Türkiye* söylemi ve bunun barındırdığı ideolojik, kültürel, normatif öge ve simgeler, *Eski Türkiye* ve onun elitleriyle girilen hegemonya mücadelesinde kullanıma sokulmaktadır. Bunlardan hareketle bu çalışmada, Yeni Türkiye kavramının ortaya çıkış süreci, içeriği ve yaşamsı olduğu konjonktürel dönüşümler ele alınacaktır. Bununla birlikte, siyasi iktidarın çeşitli eylem ve politikalarıyla bu söylemi siyasal, sosyal ve kültürel alanlarda nasıl somutlaştırmaya çalıştığına da odaklanılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Adalet ve Kalkınma Partisi, Yeni Türkiye, Eski Türkiye, Yerli ve Milli, Hegemonya, Meşruluk, İdeoloji.

*Dr. Öğr. Üyesi | Marmara Üni., Siyasal Bilgiler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü Ph.D., Marmara University, Faculty of Political Sciences, Departement of Political Science and Public Administration (French Program), İstanbul, Turkey

ufuk.ozisik@marmara.edu.tr | ORCID:0000-0003-1633-5043 | DOI: 10.36484/liberal.894173

Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 26, Sayı: 102, Bahar 2021, ss. 215-240.

Gönderim Tarihi: 10 Mart 2021 | Kabul Tarihi: 15 Haziran 2021

Introduction

Initiated by American political scientist Emery Roe (1994), policy narrative analysis emphasizes the role of ideas in driving and changing public policy in helping political elites to act in situations of uncertainty, to simplify the reality in order to identify objectives and programs of action. Public policy narratives can be defined as: “less incantatory and normative than ideology, public policy narratives are scenarios that are less about what should happen than what will happen - according to the narrators - if events occur or situations change as expected. Even when their veracity is in question, these narratives are, explicitly, more programmatic than myths, and are intended to make their receivers internalize them and do something about them” (Roe, 1994: 37). In addition, the narrative of a public policy fulfills a persuasive and performative function as regards the acceptance of a program of action that underlies it. Public policy narratives “thus make social problems understandable and accessible to human action. Typically, they suggest a series of actions rather than others, linking the present to the future” (Radaelli, 2000: 257).

The *New Turkey*... A political/policy narrative? A discourse? A social construction? A project, a vision? A restoration or a revolution? It would be possible to go further in thinking about this notion that has become a phenomenon in Turkey since its first use by the Justice and Development Party (*Adalet ve Kalkınma Partisi* – *AK Parti*) and its leaders in 2013. We consider it as a narrative which aims to strengthen the political and cultural hegemony (as a *gramscian* conception) of the *AK Parti* and the conservative classes. As a policy narrative, it can also be considered as a *référentiel* by legitimizing the change in various public policies (Jobert & Muller, 1987). In fact, the “New Turkey” (“Yeni Türkiye”), represented, designed, and mobilized by the *AK Parti* and Erdoğan brings together many political, social and economic elements. The notion has a political essence because it opposes the Old Turkey (“Eski Türkiye”), by devaluing it through its democratic failures: The culture of military tutelage mobilized by an army as a defender of the secular regime, the mistrust of a state elite vis-à-vis the elected representatives of the people and the demands for social changes. It is also about social dynamics because it represents the rise of a new conservative middle class in the face of the secular bourgeoisie, and on the other hand it represents a new “spirit” of the social state which defines itself as the servant of disadvantaged social groups. It contains political elements insofar as it relies on a certain process of democratization that has been going on since 2002. The notion is all the more conceived from an economic perspective if we look at the major

infrastructure and transport projects or the economic development goals of 2023, 2053 or 2071, the centennials of the great moments of Turkish history.

Since the first use of the term “New Turkey” by AK Parti leaders in 2013, there has been enough time to make a more detailed analysis that could reveal the nature and the characteristics of this notion by considering the political, economic and international contexts that have certainly determined its evolution and meanings. It is important to place the New Turkey narrative in this line of events and political processes. The narrative thus becomes sensitive to important political developments and adapts its form as well as its substance to enlarge its legitimizing functions and capacities in political orientation and political decisions. As a result, the New Turkey narrative offers various assets to the government. By using this narrative, political power manages to stabilize the uncertainties related to changing contexts. Secondly, by its projections and its motivations for the future, the political power uses it to convince public opinion about the implementation of public policies and foreign policy decisions that would provoke reticence or important criticism besides public opinion. The construction of a large presidential palace, the realization of giant projects of construction or infrastructure representing phenomenal costs or the adoption of the presidential system in 2017, and military interventions in northern Syria since 2016 are not exempted from the legitimacy carried by the New Turkey narrative. And finally, this narrative also contributes to strengthening the discursive power of the AK Parti cognitively and ideologically in its hegemonic struggle against the “Old Turkey”, a struggle that takes place as much in a political dimension as in the social, cultural and symbolical ones.

It is also important for us to highlight the main features of political polarization in Turkey in a historical perspective. Understanding the New Turkey narrative can not be possible without reference to the hegemonic struggle of two major political camps in the country.

The New Turkey Narrative as a Tool in Hegemonic Struggle: A Gramscian Perspective

Most of the articles and studies on recent political developments in Turkey, especially since Gezi protests, that focus on AK Parti policies choose to take a very critical stance towards the current regime. Considering actual government as an *authoritarian, populist regime* or as a *dictatorship* and in the meantime praising the “democratic forces” of the opposition figure explicitly in most of these works. Furthermore, our aim is not to delegitimize scientifically

these works or open a debate with them. Indeed, in this article, beyond an effort of a categorization or a political judgement, the main interest would be to display the nature and evolution of the discourse and political orientations of the AK Parti and Erdogan through their usage of the New Turkey narrative. To do this, we have tried to concentrate on concrete facts while having the necessary care to maintain a certain political and ideological neutrality. In this regard, this work is based on a descriptive approach. This descriptive approach will consequently allows us to make an analytical approach. It is in this perspective that the adoption of the notion of hegemony in a gramscian sense takes on its full meaning.

Gramsci believed that the leading role of the dominant class must include ideology and consciousness, that is, the superstructure. The location of cultural, ideological, and intellectual variables as fundamental for the proletariat in its struggle to become a leading class is Gramsci's main contribution to Marxist theory. With it, Gramsci sought to undermine the economic determinism of historical materialism. He was acknowledging that human beings had a high degree of agency in history: human will and intellect played a role as fundamental as the economy¹.

Cultural hegemony is most strongly manifested when those ruled by the dominant group come to believe that the economic and social conditions of their society are natural and inevitable, rather than created by people with a vested interest in particular social, economic, and political orders. Gramsci developed the concept of cultural hegemony in an effort to explain why the worker-led revolution that Marx predicted in the previous century had not come to pass. Central to Marx's theory of capitalism was the belief that the destruction of this economic system was built into the system itself since capitalism is premised on the exploitation of the working class by the ruling class. Marx reasoned that workers could only take so much economic exploitation before they would rise up and overthrow the ruling class. However, this revolution did not happen on a mass scale (Cole, 2020).

Gramsci emphasizes in particular the production of an alternative political, social and cultural hegemony alternative to that of the ruling class that would give ideological and motivational substance to revolutionary political movements. This approach refers to a critique of the classical Marxist model in that it further values the struggle that should be waged in the superstructural level. In fact, it is a vision that, without neglecting the capacity and the "material and physical" strengths of the labor movement (in the Italian context),

---

1 <https://notevenpast.org/gramsci-on-hegemony/> (Juan Carlos de Orellana, "Gramsci on Hegemony")

underlines the inescapable importance of an upward ideological struggle in the social, cultural and intellectual fields. Complete achievement and maintenance of power would not be possible without overthrowing the social and cultural hegemony of the ruling class. In this perspective, the use of force is not the only way to acquire state power. Without overthrowing the cultural hegemony of the ruling class by fabricating a competing civil society, a new ideology, a new universe of meaning, emotion, values and social motivations, the conquest of state power would be unsuccessful. Indeed, to achieve this, Gramsci empowers the dominated groups to produce its own civil society that should compete and then surpass the cultural hegemony of the ruling class. And according to Gramsci, this emerging civil society can not be constituted and driven without the ideological and socio-political support of the organic intellectuals intrinsic to the revolutionary movement.

Inspired by Gramsci’s theoretical framework, an important question can be announced more concretely. To what extent can these Gramscian approaches be applied to the political and cultural antagonism that can be observed in the 21st century Turkey? Is it possible to bring together the pious part of the population, the so-called conservative bourgeoisie, and the various social, political and institutional partners of the latter in a whole, categorizing them as “dominated classes” of Old Turkey in the Gramscian sense of the term? And on the other side, is it possible to identify the Republican People’s Party (*Cumhuriyet Halk Partisi* - CHP), the Kemalist army, the secular bourgeoisie and the different social, intellectual and political partners of the latter as “a dominant class²”? This interrogation represents many nuances and demands a careful analysis insofar as in Turkey, we are already far enough from an antagonism between the “bourgeoisie” and the “proletariat”. It can be considered that, in Turkey, political and even economic cleavages crystallize not particularly in the economic field but more specifically in the fields of ideology, culture and values. Among the social categories described above, the general principles of the capitalist economic system are not disputed by the secular part or by the conservative part of society, two social categories that we prefer to consider as two opposing political camps of Turkish political life. It is possible to remember that even in the first National Assembly (*Birinci Meclis* - 1920) before the foundation of the Republic, the main political divisions were divided between *devletçi-seçkinciler* (“statist and elitist” group as *Birinci Grup* in

---

2 Prof. Hasan Bülent Kahraman describes this alliance as a “historical bloc” (*tarihsel blok*) in a gramscian sense. This historical bloc was constituted by the army, the bureaucracy and the secular and Kemalist intellectuals (*ordu-bürokrasi-aydınlar*) during the first decades of Turkish Republic. (Kahraman, 2008)

the First National Assembly) and the *gelenekçi-liberaller*³ (“traditionalist and liberal” group such as *İkinci Grup*). These two appellations contain two different worlds of meaning: Elitism refers in particular to a conception of state where the bureaucratic and military apparatus, that is to say an administrative elite, should dominate “the” political sphere and effectively delimit the governments elected by the people whose traditional values are constantly denounced as “archaic” and not compatible with the “modernist and Western” orientation of the new Kemalist regime. Statism also refers to a certain type of statist capitalism in which a “new” national and secular bourgeoisie should be created and supported by the state. This bourgeoisie should adhere to the new values and principles of the Republic: Secularism, modernism, Westernization and others. Statism covers all social, cultural, intellectual or educational life by empowering the central state in the regulation of social, public and cultural space with a top-down and unitarist logic. The challenge is to create a “new nation” through its new culture, its new alphabet, and thus its new conception of the “public” and its new secular values. And all this by reducing Islam to its sole individual practice and excluding all other social functions of religion from the public space. Whereas, tradition and liberalism refer to a political, social but also economic stance that firstly denounces the top-down approach and authoritarian practices of these new state elites. In this perspective, according to the *gelenekçi-liberaller* the new regime should alleviate its radicalism *vis-à-vis* the “tradition” by its cultural, social and even institutional orientations. On the political and institutional level, brutal breaks such as the abolition of the Caliphate or even the decision-making procedure followed for the declaration of the Republic are often criticized by these political actors. On the cultural level, mistrust of the adoption of the Latin alphabet or the choice of a model of secularism that is allergic to Islam represents some other challenges of this political camp. More specifically, liberal traditionalists envisioned a less authoritarian but more inclusive modernization process. As well as on the economic plan, this political camp took a more liberal approach in the Anglo-Saxon sense of the term, by seeking to minimize the role of the state in the economy and thus its interventionism.

The identification of the historical origins of political and ideological cleavages between the New Turkey (*Yeni Türkiye*) designed and developed by

---

3 This dualistic approach of Turkish political antagonism was proposed by Professor Emre Kongar. Kongar considers the statist and elitist camp as the founders and defenders (composed by civil and army bureaucracy) of republican and laic regime and its secular values. On the other hand, traditionalist and liberal camp is represented by provincial elites relying on religious and feudalistic values. According to Kongar, AKP is a follower of Democrat Party (*Demokrat Parti*), Justice Party (*Adalet Partisi*), Motherland Party (*Anavatan Partisi*) so all considered as the representatives of traditionalist and liberal camp. Whereas CHP is a part of statist and elitist camp (Kongar, 2016).

the AK Parti and the Old Turkey (*Eski Türkiye*) is important. Such a perspective allows us to observe the roots of this political antagonism. In fact, these historical facts still determine the dynamics of contemporary political-cultural polarization. This historical perspective could go even further by making references to the Tanzimat era (1839) or to the periods of the Constitutional Monarchy (1876, 1908) in the Ottoman Empire. The political and ideological debates and cleavages of this period, where the main interest of politicians and intellectuals were the “survival of the Empire” in one way or another, have certainly determined and fueled the ideological struggle of these two political camps. A struggle whose origins can be traced back to the 19th century and a struggle that is far from being finalized even in 21st century.

In this perspective, the first chapter will focus on the temporal and strategic aspects of the New Turkey narrative according to the political, economic and international contexts which affect its content and orientation since 2013. In this perspective, the focus will be on the role of the different contextual variables which determine the orientation and the reconfiguration of this narrative. In this sense, the analysis will examine the political alliances and political decisions that are strongly interacting with the legitimacy produced by this narrative. Within the framework of our *gramscian* perspective, in the first chapter, the objective will be to highlight the emergence and evolution of political and social alliances led by AK Parti and Erdoğan. To what extent and how are the AK Parti's political alliances formed since 2002? Is this the emergence of a new *historical bloc* led by AK Parti and Erdoğan against the elites of Old Turkey? The second chapter will focus on a more descriptive analysis which will aim to focus on the role played by President Erdogan and the pro-AK Parti media in the diffusion of New Turkey narrative. Secondly it will emphasize especially the translation of this narrative to social, cultural and symbolical fields in the context of hegemonic struggle. Indeed, it aims to question the symbolic, cognitive and substantial aspects of New Turkey narrative, beyond its political and strategical orientations. In the concluding part, the objective will be to question the functions and capacities of the New Turkey narrative. We will show that the AK Parti and Erdoğan instrumentalize strategically this narrative on several dimensions in order to gain advantages in its hegemonic struggle. Attention will also be paid to the limitations and weaknesses of this narrative.

1. The New Turkey Narrative: A Tool of Political Strategy and a Legitimacy Instrument Sensitive to Contextual Changes

In this first chapter, the aim will be to present the emergence and evolution of the New Turkey narrative according to several contexts which determine its substances and its orientations. Certainly, several political issues play a determining and decisive role in the evolution of the narrative. Therefore, the contextual facts will have important repercussions at the substantial dimension of the New Turkey narrative.

The Emergence of New Turkey Narrative - First Episode 2002-2016: The “New Turkey” as a Consequence of Democratization Reforms and Political Alliances

Following the first use of the term “New Turkey” in 2013, AK Parti leaders constantly refer to progresses and achievements made during the first ten years of their government to give meaning to this notion. This is why we have chosen to consider the period of 2002-2016 as the first phase and as the emergence of this “New Turkey”. Furthermore, we consider that the first phase ends with a large-scale crisis which is the *coup* of July 15, 2016.

The AK Parti governments, since 2002, have carried out various political, democratic, economic, social, and institutional reforms. Certainly, the frequency and intensity of these reforms have been characterized and altered in different contexts and political strategies, obviously connected with the processes of political competition. The reformist character of the AK Parti governments has attracted growing support from a fairly diverse electorate bringing together the popular classes, conservatives, nationalists, emerging Anatolian bourgeoisie, various groups of businessmen as well as some of liberal-democrats. The latter, until recently, more precisely until the Gezi protests⁴ (2013), have provided to the AK Parti a strategic support that nurtured its legitimacy among Kemalist voters and senior civil and military bureaucracy, anxious to preserve the secular and democratic character of the state. The support of these liberal democrats, -mostly from the revolutionary leftist movements of the 1960s and 1970s, was also a significant source of legitimization alongside the European Union and other international forces as

---

4 A wave of demonstrations and civil unrest in Turkey began on 28 May 2013, initially to contest the urban development plan for Istanbul's Taksim Gezi Park. (...) Subsequently, supporting protests and strikes took place across Turkey, protesting a wide range of concerns at the core of which were issues of freedom of the press, expression, and assembly, as well as the alleged “political Islamist government's erosion of Turkey's secularism.” (https://en.wikipedia.org/wiki/Gezi_Park_protests)

the United States. Furthermore, during the first mandates of the AK Parti, a concept entitled “The Second Republic” (“*İkinci Cumhuriyet*”) was mobilized by those liberal democrats⁵, praising the reforms of the AK Parti that finally allowed it to provide the Republic with a “democratic character”.

Political legitimization changed course after the Gezi protests. The support of some liberal democrats declined and even many of them have become fervent opponents of Erdogan’s regime, now described as “authoritarian”. During that break, some representatives of AK Parti also indicated that they would continue to not align with the guidelines of these liberal democrats and their legitimacy would be based more on values and aspirations of the nation called “*millet*” and/or national will (“*millî irade*”). In this sense, following this political rupture in that first alliance, it is possible to admit that the AK Parti sought to consolidate its power by relying on a more populist discourse. Indeed, the AK Parti, having consolidated its power and electorate, following many political struggles against the military tutelage and against its illegal components (the trials of *Ergenekon* and *Balyoz* etc.), had to eliminate some of its political partners highlighting a political discourse less consensual but more exclusive. The AK Parti started to favor traditional, local, nationalist, and religious values that referred especially to the legacy of the glorious past of the Ottoman Empire, and to touch the subconscious of Turkish society which always expects a country that would become a regional or even international economic force. According to the AK Parti, this would be possible by revitalizing the values and symbols of the past and rejecting the political and societal alienation caused by the authoritarian policy of Westernization implemented since the *Tanzimat* reforms (1839) and continued more radically by the Kemalist regime.

Indeed, the first years of AK Parti governments, especially until the protests of Gezi, were characterized by the promotion of democratic and liberal values in the face of bureaucratic and military opposition but also against the Kemalist ideology carried by the CHP and its electorate as well as by a broad intelligentsia. In that context, the strategy of the AK Parti was to collaborate with liberal intellectuals but also with international actors like the European Union. Indeed, the legitimacy was fueled and reinforced by quite diverse actors. Democratization and Europeanization have not only been elements of the political discourse but they are also reflected in many public policies and many democratic and structural reforms. In this perspective, one of the the greatest democratic ambition was the resolution process (*Çözüm Süreci*)

---

5 <https://www.hurriyet.com.tr/iste-2-cumhuriyet-takiminin-tam-kadrosu-7360946>

of the Kurdish problem officially declared in 2013, whose origins go back to Erdoğan's speech made in Diyarbakir in 2005. The resolution process with the Kurds presented itself as a crucial element of the New Turkey narrative.

"(...) Until AK Parti governments, the main political approach was as follows: "The survival and the interests of the state are of paramount importance, the society's preferences are of secondary importance. (...) Our Sunni brothers, Alevi brothers, Christians, Jews, all minorities, various political and ideological groups, writers, artists, thinkers... These people have suffered because the system has chosen not to listen to societal demands... (...) the state is constantly afraid of freedom, the status quo has always wanted to avoid change, the regime perceived the change as a threat to its existence. A small minority which was supported and promoted by the state, the regime and the status quo, could lead a prosperous life and increase his wealth while the masses were despised... (...) Before we came to power in 2002, political stability does not exist. Once per 16 months, the country was brought to elections. In such countries, stability and trust cannot exist. Especially if during the 12 years of our power, the Old Turkey's actors were not so resisted to the dynamics of change, the country would have been much developed... Old Turkey was perceived as an obscure Turkey for the majority of the population, except elitists and mafia gangs that had surrounded the state. We all have suffered. Today, I am pleased to declare to you that the Old Turkey no longer exists. The state is now conscious of the dynamics and change requests."

These extracts are from a speech that was made by Erdogan in July 2014 during his presidential campaign. It is possible to see the establishment of a narrative: a narrative that represents a logical and discursive practice, a narrative that leads the reader or spectator to recognise the differences between the past and the present situation, a moral stance since it sets up a critical assessment of the past and the eventual values of the present and the future, a strategic and visionary narrative that precises the preferences and objectives of a new regime.

The same contents can be observed in many speeches of Erdogan but also in those of different political actors of the AK Parti. These are repetitive speeches that take place in different spaces; political forums, televised speeches, interviews with journalists, electoral meetings etc. The challenge is clear and obvious. The aim is to create a negative imaginary of the past during which democracy and economic development were paralyzed by the mistakes of the Kemalist regime and ideology. Secondly, the focus is on the benefits of the governments of AK Parti. AK Parti is defined as "the savior" of the masses who were despised until recently, and as the reformer of a corrupted political system which is diverted of its own origins. In this sense, the New Turkey means a renunciation of the past, and a transition to a new regime that would be more democratic, more efficient, more prosperous, and more liberal in economic sense and egalitarian in social terms.

The first speech made by Ahmet Davutoglu, who had become the new Prime Minister and the new leader of the party in the AK Parti’s congress held in August 2014, allows us to observe the pillars and main objectives of the New Turkey:

(...) We are ready for the great march of the New Turkey. The psychological basis of the New Turkey is self-confidence. In 12 years, many and great revolutions were made in the policies of transportation, health, agriculture, foreign policy... This success is based largely on the self-confidence of the Turkish nation. (...)The first pillar of the New Turkey is the self-confidence. (...) Secondly, New Turkey will be based on socio-cultural integration. This shall be achieved with the process of resolution of the Kurdish problem which is defined as the “resolution process”. (...) The third restoration targets the political system. In the New Turkey, the government and the state are the servants of the nation. The democratization of the political system can be completed with the drafting of a new Constitution which even exceeds the standards of the European Union. Fourth, we have worked for the ending of bureaucratic-military tutelage over elected politicians. New Turkey will be governed not by bureaucratic, juridical and military elite but by the people and its representatives. Fifth, the restoration aimed values and moral foundations of the regime. We sought to build our power on transparency and on a style of government that cares about justice and equality. (...) Sixth, the New Turkey must restore its judicial system that had often the tendency to produce a juristocracy. Seventh field of restoration is that of our culture and civilization. (...) Eighth field of restoration is obviously that of the economy that would provide the necessary means to achieve the objectives set out above. And finally, the ninth restoration will concern foreign policy by strengthening Turkey’s status in the international arena. (...) “(The first speech made by Ahmet Davutoglu, -who became the new Prime Minister and the new leader of the party in AKP’s congress held in August 2014. *Davutoğlu’s government ruled until 2016 before the nomination of Binali Yildirim as prime minister by President of Republic, Erdoğan)

It is possible to admit that these speeches made by Erdogan and Davutoğlu in 2014 are quite representative of the conception developed around the notion of New Turkey by the two leading AK Parti leaders of the time. We can see that both speeches contain elements that affirm the struggle -still in progress- against Old Turkey, and that promote and envisage the continuation of democratic reforms.

The New Turkey Narrative, Native and National (Yerli ve Milli) (2016-2019) - A Rupture or a Second Episode? Impact of the Failed Coup (15 July 2016) and the alliance with the Nationalist Movement Party (Milliyetçi Hareket Partisi - MHP)

It must be remembered that the year 2013 was marked by the Gezi protests and the trials of 17-25 December, the manipulative judicial operation carried out by the *Gülenist* organization against the government. Erdoğan's position and reaction to the Gezi movement and the *Gülenist* parallel state (*Parallel Devlet Yapılanması - PDY*) operation provoked various political reactions. First, the majority of liberal intellectuals who had previously supported the AK Parti changed sides by denouncing and severely criticizing Erdoğan's "authoritarian drift". Secondly, the government's methods of repression served more to reinforce discontent among the secular segments of the population and to fuel political polarization in the country. Thirdly, in the AK Parti, the first big cracks between Abdullah Gül (and some other members of the party) and Erdoğan began. At the same time, it was in 2013 that the "resolution process" (*Çözüm Süreci*) of the Kurdish problem was declared and that the negotiations were started between Öcalan, the PKK and the government. It should be remembered that on the one hand in July 2015, Erdoğan declared the freeze then the decisive end of the resolution process, and that on the other hand in 2016, following his political disagreements with Davutoğlu he replaced the latter with Binali Yıldırım as the prime minister. Among the democratization reforms, the peace process with the Kurds had also played a significant role in extending the political and social hegemony of the AK Parti. The sudden end of the resolution process, the unexpected results in the elections of June 7 (2015) followed by the intensification of the fight against the *Gülenist parallel state* had irreversible effects on the discourse and the political strategy of the AK Parti and Erdoğan.

The period following these political events was marked by a reconfiguration of the political discourse of Erdoğan and the AK Parti. It seems that Erdoğan chose to interpret these political events as an "aggression" to the unity of the nation and the state. In this perspective, gradually, the inclusive, all-encompassing and consensual nature of the New Turkey narrative has drifted into a more exclusive and antagonistic stance, a stance that national and international opponents have denounced as "authoritarian drift". This "authoritarian drift" is related to a supposed policy of stigmatization and disqualification of opponents as "enemies" of the nation. Peoples' Democratic Party (*Halkların Demokratik Partisi - HDP*) with its incessant support for the PKK, the CHP which explicitly supporting the Gezi movement and implicitly the *Gülenist Parallel State* organization, and many other components of the

political opposition began to be considered as “threats” or “dangers” against the unity of the nation and the state.

The failed Gulenist *coup* (15 July, 2016) particularly accentuated the distancing of the government vis-à-vis the Western countries, in particular the European Union (EU) and the United States (USA), but also vis-à-vis the political opposition led by the CHP because of their implicit and sublime support for the Gulenist *coup*. The failed *coup* has also brought about changes in the AK Parti’s political alliances. Devlet Bahçeli (the leader of the MHP) shortly after the failed *coup* appealed for a referendum on the adoption of the presidential system. As a result, the AK Parti in line with this MHP proposal submitted this constitutional change to the referendum and Turkey adopted the presidential system in 2017, entitled “*Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi*”. However Erdoğan, following the Gezi protests and the Gulenist plots, was looking for new political alliances. One must consider the MHP’s grip on constitutional change from this perspective. The alliance formed between the MHP and AK Parti during the referendum in 2017 has since been formalized as “*Cumhur İttifakı (People’s Alliance)*” during the Erdoğan’s campaign for the 2018 presidential elections. Since then, it is possible to admit that the government has no longer been able to pursue a program of political action promoting reforms on democratization or on solving the Kurdish problem. In fact, the MHP is an ally that does not hide in any way its allergy to such types of political reforms. Moreover, it should be remembered that Erdoğan had already set the course for a nationalist and populist discourse since Gezi. He had qualified the survival of the state (“*devletin bekası*”) as a political priority against the enemies of the nation such as the Gulenist terrorist organization (*Fethullahçı Terör Örgütü – FETÖ*) and against the Kurdish separatism explicitly supported by the United States in the northern Syria. The political alliance with the MHP accelerated this nationalist and statist approach by the AK Parti.

Another reason of this shift is of an economic nature. The destabilization of the Turkish economy of the last years seems to incite the government to develop a discourse revalorizing a certain statist interventionism referring to the notion of “economic independence”. Important developments in the military industry sector or in the energy sector show us that this approach is implemented in a concrete way. Moreover, since the failed *coup* of July 15, 2016, Turkey’s relations with Western countries, particularly with the United States and the European Union, have become increasingly tense and conflictual. Erdoğan continues to denounce the implicit and / or explicit support of the United States and some of European Union (EU) countries

such as Germany and Greece for the Gulenist terrorist organization. On the other hand, the military operations started in northern Syria by Turkey (*Fırat Kalkani-2016, Zeytin Dalı / Afrin-2018 / Barış Pınarı-2019*) to fight the Syrian branches of the PKK near its borders have caused quite negative reactions to the United States. There are also disagreements between Turkey and the EU and some other countries like France, Greece and Israel, over the recent maritime operations of Turkey to carry out hydrocarbon research activities in the Eastern Mediterranean Sea. In this perspective, we can admit that the politico-economic context and the international conjuncture have certainly led the AK Parti to develop a more defensive and reactionary strategy in the face of various dynamics destabilizing its power. It is from this international and economic context that the AK Parti's political alliance with the MHP makes sense. The MHP, by its nationalist, statist and pro-security approaches, fiercely supports the aggressive and patriotic policies of Erdoğan in the fields mentioned above. Indeed, if the AK Parti receives the explicit support of the MHP this is not without consequences on the nature of New Turkey narrative.

According to this highly destabilizing political, economic and international context, for the AK Parti and Erdoğan it is therefore necessary to produce new arguments of legitimacy and consent. The political and international context after the failed *coup* is quite different from that before 15 July 2016. Indeed, the New Turkey narrative has also led to the seizure of new content or even new ideological orientations. It is in this perspective that one must study the gradual rise of new forms of populist discourse referring to the history and glorious past of the Ottoman Empire - without forgetting to make "brief" references to Atatürk-, to the religious and traditional values, but also to the great potential of the country which would be "victorious" again by taking inspiration from its traditions and its "native and national" (*yerli ve millî*⁶) characteristics in the near future. Indeed, the modified version of the New Turkey narrative is distinguished from the original version by its connotations further promoting nationalist and conservative values. While

---

6 In this study, we did not prefer to enlarge the historical, intellectual and ideological origins of these terms, *Yerli ve Milli* used especially by conservative-nationalist intellectuals in Turkey. We consider that it must be the subject of another detailed research paper. Meanwhile, Tanıl Bora's article (Bora, 2017) untitled, "Conservative Nativist Narrative" (*"Muhafazakâr Yerlilik Söylemi"*) can be suggested for a deep understanding of these terms. Cemil Meriç, Ahmet Kabaklı, Peyami Safa and İsmet Özel could be included amongst principal conservative intellectuals who have used of these terms. Above all, their main effort was the promotion of traditional, native and conservative values against the preponderant secularist and westernization values mainly brought about by Kemalist elites and establishment. Indeed, we consider that the AK Parti's use of these terms largely aligns with the vision of these intellectuals. The native and nationalist character of the New Turkey's political regime constitute also a new *raison d'Etat* by replacing westernization values and policies dictated by Kemalist elites. Furthermore, the term of "millî" implies especially the defense of state's survival (*beka*) and national unity against internal and external enemies.

the first version implied more the development of the democratic character of the state and provided a culture of deliberative democracy between the latter and different components of society, this modified version of the post-July 15 rather contains statist and nationalist elements (Aslan, 2018) by a tendency of reducing several components of political opposition to a threat against national interests or even to “domestic branches” of foreign enemies.

According to Ali Aslan, until the elections of June 7 (2015), the AK Parti put forward its politics of “civilization” (*Medeniyet Siyaseti*). The policy of civilization envisaged the integration and the cohesion between the different components of the society by making reference to the Islamic values, to the Ottoman and Seljuk Empire’s legacy against the secular and nationalist identity promoted by Kemalism. This approach, in order to discredit any policy of polarization (*kutuplaşma siyaseti*), relies on the integration of different and various components of the Turkish society. While through the “native and national” politics (*Yerli ve Milli Siyaset*), the aim is to weaken all the elements resisting to the process of democratization in Turkey. According to Ali Aslan, all these two approaches are based on conservative and pious components of the Turkish society which, henceforth, have become irreversible political subjects under AK Parti governments. The politics of civilization consisted in empowering these social classes as leading political actors. Meanwhile, the native and national politics are mainly concerned with preserving this role played by these political subjects against internal and external *threats* and *dangers*. Indeed, the politics of civilization and the native and national politics are complementary insofar as both approaches have the objective of creating and preserving a social integration and cohesion around a “reconsidered” national identity (Aslan, 2018: 95-103).

We choose to consider this evolution of the New Turkey narrative towards a more statist and nationalist posture not as a brutal break with its first conception and usage but as a “necessary” reorientation. Obviously, Erdoğan and the other AK Parti elites did not make such a break in their speeches.

“The new “native and national” consensus calls for covering all components of society. This new consensus will not be based on communitarianism, will not privilege any ideological affiliation and will not favor any affiliation to a certain elite or to a sect or to a religion. (...)The concepts of “native” and “national” have the potential to include all components of society by a democratic and egalitarian way in the functioning of the political system and in the political culture. So these concepts are capable of designating the ideological character of New Turkey. (...) Indeed, the concepts of “native” and “national” have this capacity to unite us all under one roof respecting all of our differences and particularities” (Esayan, 2016)

In this logic, the New Turkey narrative is not abandoned in its entirety. But following the decisive contextual changes, this one has to be adapted to the new political, strategic and economic conditions.

2. The New Turkey Narrative: Investments of the AK Parti and Erdoğan in the Socio-Cultural Fields

In this second chapter, the objective will be to focus on the hegemonic aspects of the New Turkey narrative. The role played by Erdoğan, the emergence and spread of pro-AK Parti media as well as the achievements observed in the social and cultural fields will be presented and discussed.

In fact, a question must be asked at this point: What do we mean precisely by the term “New Turkey”? What does this notion represent in the political, cultural, symbolical and ideological dimensions? And more importantly, if we could consider the New Turkey narrative as an element of the hegemonic struggle, how does its construction occur?

Erdoğan’s Role and Impact

In Turkey, it is possible to admit that the domination of the public space (*kamusal alan*) by the state, relying on a tradition of bureaucratic administration, has prevented the development of a civil society of the Western type. It is true that the control and regulation of the public space is a policy exercised not only by the administrative elites defending the Kemalist ideology but also by the governments elected in one way or another. Erdoğan and his governments are not exempt. For those who hold state and institutional power in Turkey, it has always been crucial to model the public space. The diffusion and / or imposition of dominant values to the masses (“*halk*” according to the Kemalists, “*millet*” according to conservative political parties) has never ceased to be applied by the holders of state power. In this sense, the strategy of Erdoğan and the AK Parti is composed by multiple modes of action.

Erdoğan can be described as a speaker par excellence by his training in a high school of *İmam-Hatip* and his own ability to raise awareness and electrify the masses. So, Erdoğan’s first modality of action is to appear on every occasion in front of multiple types of “spectators” in many platforms. Sometimes he quotes a poem sometimes he takes up his position of “religious man” by making references to the Koran. Or, he becomes the “first commander” of the army making use of military concepts and expressions. And for a while, he tries to influence business circles by taking over the role of an expert in finance and economics. Indeed, far from making a caricature, it is a question

of paying attention to one of the most influential strategies of the *charismatic leader*, that of reproducing his charismatic domination by constantly strengthening his relations with all the components of society and continuously developing political communication. If it is the form, the substance of this strategy is of greater importance because it is around these repetitive discourses that Erdoğan, beyond his title of politician, becomes again the *organic intellectual* of his political movement: He can criticize the territorial planning of a city by defining the norms of constructions that should respect the model of the Seljuks, he orders people to learn the Ottoman language (“Osmanlıca”), he announces that the youth should be pious, he pronounces himself on academic platforms by ordering the academic staff to be more sensitive to the struggle of the state against terrorism, he presents himself as a demographic planner by ordering couples to have at least three children, he becomes a historian by questioning some parts of the Treaty of Lausanne, the founding document of the Republic.

If Erdogan during electoral meetings set up a political narrative that highlights particular success story of AK Parti’s governments since 2002 through economic and social progresses, New Turkey narrative is also built through political practices that seek to activate the awareness and passions of Turkish voters. These practices are quite varied but the analysis will focus attention on particular examples.

The video clips prepared by the AK Parti are rich enough elements to understand and explain its communicative strategy. The main theme of these videos is to show a radiant and fraternal country’s image. In this direction, the first objective is to show the images relevant of all regions of the country, representing the cultural and ethnic diversity. Various local and national symbols are displayed in a refined and touching way. Second, beyond fraternal union, these videos also show the economic development of the country through images that represent the implementation of major projects: bridges, dams, highways, airports, hospitals etc. Indeed, a kind of patriotic nationalism that refers to the traditional values and historical symbols is appearing. It draws attention also to economic growth through a national solidarism. All these images contribute to the symbolization process of the New Turkey narrative.

Apart from these official videos of the AK Parti, there is also another video clips in which the *star* is particularly Erdogan. During the campaign of the presidential elections in 2014, a video⁷ was displayed for days on TV. At the end of this video, the people from all over the country arrive in Çankaya (the

---

7 Milletin Adamı, “Cumhur Başkanını Seçiyor”, <https://www.youtube.com/watch?v=tvj8XdL-A8M>

Ankara district where the presidential residence is situated), and open the doors of the residence and somehow conquest it, walking with Erdogan. It is important to emphasize that these pictures belong to a fairly strategic political symbolism. The *conquest* of the presidential residence by the *decent* people (*millet, milli irade*) refers to the change in the election procedure of the President of the Republic. Until 2014, it was the National Assembly nominated the president of the republic. While in 2014, the system changed and the election of the President of the Republic is now done by universal suffrage. In the eyes of supporters of the AK Parti, the Presidency of the Republic was as the major fortress Kemalist establishment and the status quo in Turkey. For the military and bureaucracy elite, there was no question of electing a president who was not one of them. So Erdogan's election by the people is perceived as a historical revolution in this video as well as the *last fortress of the status quo* fell and was captured by the people. Erdogan as being the charismatic and undisputed leader of the masses -which were abandoned by the Old Turkey-, has now become the President of the Republic.

It is possible to consider Erdogan as a charismatic leader whose qualities and virtues are clearly indisputable beside its stable electorate. Erdogan, based on his charismatic authority, constantly creates communication platforms to mobilize the population towards its political vision. Furthermore, touching and guiding the emotions and passions of his electorate are the other pillars of its communicational strategy.

The Role of Pro-AK Parti Medias and Intellectuals

In fact, this political communication strategy is obviously not limited to Erdoğan's personal practices alone. The media supporting the policies of the AK Parti and Erdoğan plays an important role in disseminating the orientations and visions developed by the government. The proliferation of these pro-AK Parti and pro-Erdoğan media organizations shows us that in the media sector, political power seems to have outpaced the media organizations which make criticisms against AK Parti and Erdoğan's policies. Many pro-government television channels and newspapers have reached millions of spectators and readers over the past decade. While these media organizations are mistaken as "partisans" (*yandaş*) of the government by the political opposition, it is possible to admit that in the media field the "conservative voice" seems to gain more ground and audience.

So, since the first use of the term New Turkey by Erdogan during a meeting held in Sakarya, in December 2013, the popularization of New Turkey was quickly realized. The supporters of the AK Parti did not wait too long to make

it a political slogan that immediately invaded the political communication space. Since 2013, *New Turkey* has often made the headlines and television debates. Many analysts and intellectuals are seeking to conceptualize and give a practical and/or scientific meaning to the term of New Turkey. Pro-AK Parti media and organic intellectuals, in the Gramscian sense of the term, act as *médiateurs* creating links between the political sphere and public space to legitimize and to make the New Turkey narrative efficient. The mediation role is not exclusive to the media or intellectuals. Political actors themselves, as in the case of Erdogan and other AK Parti members, are working hard to explain the benefits of the “New Turkey” to the Turkish population. However, the contribution of the media and intellectuals fulfills a more strategic and cognitive function.

Second, the support of some analysts and intellectuals is of major importance in legitimizing the New Turkey narrative. In recent years, this support has become more and more explicit. According to opponents of the AK Parti, these actors are considered not as journalists or intellectuals but as “supporters” of the AK Parti and the Erdogan regime. Some of them became members of the AK Parti after the parliamentary elections of 2011 and some of them were candidates for the AK Parti in the 2015 general elections. Indeed, with regard to these examples, the job of political scientist or journalist tends to become a political counselor or political supporting function. Their opinions and political statements tend to become an explicit political support.

The New Turkey Narrative: Reflections in the Social-Cultural and Symbolical Fields

Another preoccupation of the government and its social partners crystallizes in the field of the history. In this perspective, on the one hand, it is an incessant questioning of the “official” history (*Resmi Tarih*) written and presented by the official institutions of Old Turkey. On the other hand, this strategy is pursued by the rediscovery of *great* Turkish history, and by its reinterpretation and reinvention. The questioning of the Treaty of Lausanne or the celebration of historical victories like that of *Malazgirt*⁸ or that of *Kut-ul Amare*⁹ (until very recently ignored or forgotten by the population) are revealing examples.

---

8 The Battle of Manzikert was fought between the Byzantine Empire and the Seljuk Empire on 26 August 1071 near Manzikert, theme of Iberia (modern Malazgirt in Muş Province, Turkey). The decisive defeat of the Byzantine army and the capture of the Emperor Romanos IV Diogenes played an important role in undermining Byzantine authority in Anatolia and Armenia, and allowed for the gradual Turkification of Anatolia. Many of the Turks, who had been travelling westward during the 11th century, saw the victory at Manzikert as an entrance to Asia Minor.

9 The siege of Kut Al Amara (7 December 1915 – 29 April 1916), also known as the first battle of Kut, was the besieging of an 8,000 strong British Army garrison in the town of Kut, 160 kilometres

The criticisms about the early periods of the Republic directly and / or indirectly attack the foundations of the Kemalist regime. This is a major policy to destabilize the taboos of Old Turkey. Thus, the integration of other facts and other conservative values into the historical narrative becomes possible. It is in this perspective that we must consider the production of TV series by the official state channel (TRT) that encourages the people to rediscover “Abdülhamid II, *Ulu Hakan*,” to rejoice in the heroism of *Ertuğrul Gazi*¹⁰ or rejoice in the victory of *Kut-ul Amare* against the British army. The questioning of the official history and its rediscovery are also consolidated by the publication of history magazines (as *Derin Tarih*¹¹) and books praising “unknown” Turkish history. In this context, the aim is to remind the people that it is impossible to make a sudden break between the period of the Ottoman Empire and that of the Republic. The ignorance of the millennial history of the Turks is constantly criticized by Erdoğan. In fact, this approach begins to be part of the cultural hegemonic struggle from the moment that the reinterpretation of history also allows to reestablish bonds of the people with its glorious past but also to restore its relations with Islam. It is therefore a policy to resuscitate traditional and religious values and indeed to redefine national identity. By placing the War of Independence (*Kurtuluş Savaşı – Millî Mücadele*) among other military victories and Atatürk among other national heroes, the strategy seems quite ambitious in its search for a more encompassing conception of history.

The invention of new symbols and the mobilization of emotions play also a very important role in the creation of New Turkey. Symbols and emotions play perhaps a less explicit but more influential role in the constitution of a new *raison d’Etat*. Many processes and facts can be observed from this perspective. The failed *coup* in 2016 and all the events that followed are very revealing in terms of the analysis of politics by symbols and emotions. By pursuing the previous analytical approach concerning history, we can consider that the victory of the people and Erdoğan against the Gulenist *coup* represents significant political and ideological opportunities. Erdoğan immediately seized this victory, declaring that Turkey is conducting its “second” War of Independence in the face of multiple enemies of the nation such as

---

south of Baghdad, by the Ottoman Army. In 1915, its population was around 6,500. Following the surrender of the garrison on 29 April 1916, the survivors of the siege were marched to imprisonment at Aleppo, during which many died. Historian Christopher Catherwood has called the siege “the worst defeat of the Allies in World War I”. Ten months later, the British Indian Army, consisting almost entirely of newly recruited troops from Western India, conquered Kut, Baghdad and other regions in between in the Fall of Baghdad.

10 The heroic story of Ertuğrul Gazi, the father of Osman who founded the Ottoman Empire.

11 www.derintarih.com

the Gulenist terrorist organization or other foreign enemies. The organization of the annual celebrations of July 15, 2016 (officially recognized as the *National Day of Democracy and the Homage to Martyrs*) gathering thousands of citizens, the construction of monuments on behalf of the martyrs of July 15, the establishment of symposiums and literary contests for its commemoration certainly play a prominent role in building a reconsidered national identity. Symbolization can be seen in other modes of political action. During the reception of foreign political representatives at the new presidential palace in Ankara, part of the protocol is constituted by the display of traditional military clothes worn by warriors representing all the Turkish armies existed throughout history. The rediscovery of the “great” Ottoman-Turkish history thus reappears. Another sports activity, called the *Etnospor* festival organized by Turkey and Kazakhstan, takes place every year in Istanbul. The goal is to set up competitions in traditional Turkish sports. These festivities have managed to get the attention and interest of thousands of spectators and participants since 2016. It is interesting to see a serious and ambitious work for the revaluation of the “tradition” against the prevailing orientations and values of the Old Turkey. Another important activity is that of TEKNOFEST since 2018. The TEKNOFEST (Aerospace and Technological Festival) is organized by the Turkish Technology Team Foundation to showcase Turkey’s rapid advances in technology and to promote technology advances as a national cause. TEKNOFEST aims to promote and support national initiatives in various technological sectors, especially in that of military industry.

Yanow (1995) contends that places and physical space policy tell stories. The “New Turkey” is emerging also around big sophisticated construction projects of AK Parti and Erdogan. Firstly, we can mention the construction of the Presidential Palace in 2014. Until Erdogan’s election as President of the Republic in 2014, the presidents resided in Çankaya. In 2012, Erdogan has started the construction of the new presidential palace in Ankara. The Project was achieved in 2014. The objective of Erdogan was to build a great presidential center which would be worthy of the greatness of the “New Turkey”. Moreover, Erdogan said recently that the presidential palace will not be named as such but as “*Cumhurbaşkanlığı Kulliyesi*”. The *Kulliye* –Arabic term equaling to English “collection”-, in the Ottoman period, were as centers gathering mosques, bazaars, libraries, schools, bathhouses, the eating houses, and tombs. Indeed, this appellation is still a strong symbolism that makes a resonance in the Turkish conservatist imaginary. Erdogan pursues its strategy to touching the emotions through the use of such connotations, symbolizing a significant return to the Ottoman tradition. Furthermore, the

implementation of other big construction projects in the sectors of transport and of infrastructure reflects the ambitions of the New Turkey. The construction of the third bridge over the Bosphorus (*Yavuz Sultan Selim Köprüsü*), the construction of the Great Çamlıca Mosque in İstanbul, the construction of the new international airport of Istanbul or the Istanbul International Financial Center's project are the most significant examples of these sophisticated projects. These constructions are being presented as projects that would accentuate the economic development of the country and which would place Turkey among the most powerful countries in the world. All of it must be considered as social and cultural aspects of the New Turkey narrative against the prevailing orientations and values of the Old Turkey. Many other initiatives in those fields could be presented in another work, by a more detailed way.

Conclusion

The AK Parti and Erdoğan are governing the country since 2002. Since the governments of Adnan Menderes and the Democratic Party (1950-1960), this term of government has been a record in Turkish democracy. Indeed, it is possible to admit that winning all general elections since 2002 can be considered as a great success. This success is based on various political, economic and social achievements made by Erdoğan and the AK Parti. The *charismatic* leader and his party still retain great popular support. However, the AK Parti has always been searching for a political-ideological identity since the foundation of the party. We can go back to the declaration of the ideological profile of the party as “democratic conservative” (*Muhafazakâr Demokrat*) during the election campaign in 2002. Certainly, in a political context where the legitimacy of the AK Parti constantly challenged itself by the status quo, this research was not meaningless. During the first decade of their rule, the importance given to democratic values and reforms and to the process of joining the European Union as well as to “good” relations with the Western world have certainly strengthened the legitimacy of the AK Parti towards a large part of Turkish society but also towards the international community. The good economic performance of the country for a long period has also been used to produce a significant consent from the population. AK Parti and Erdoğan have chosen to conceptualize and emphasize this whole period of democratic advancement and economic growth as the emergence of a “new” Turkey. The questioning of the “past” (~ Old Turkey) and the stabilization of the “present time” with the promotion of democratic and economic progress constituted the first phase of the construction of this narrative. During this first period of AK Parti governments, the main objective was to overturn the military tutelage and the

politico-administrative status quo. Indeed, the adoption of the presidential system in 2017, and the election of Erdoğan as President of the Republic were the major blow against the Kemalist status quo. However, the “conquest” of political and institutional power does not mean the victory of the hegemonic struggle in the social and cultural fields. If this “New Turkey” is to have a “glorious” future with ambitious economic and social goals, it must also acquire an ideological vision that has the power to produce consent and legitimacy in order to gather different components of the society and guide them towards this future. The failed *coup* of July 15 presented a great opportunity for the AK Parti and Erdoğan to move in this direction.

While New Turkey is considered as a narrative or as the premise of an ideology, it represents both deficiencies and assets to achieve this goal. First, the economic and international contexts are factors that destabilize the government’s positioning and its political discourse. Also, depending on the political and electoral opportunities offered by the presidential system, the capacity of the various components of the political opposition to form a strong alliance is growing. The success of Ekrem İmamoğlu, candidate of the alliance formed by CHP-İyi Parti (*Millet İttifakı* (*Nation’s Alliance*, implicitly supported by the pro-Kurdish party, HDP) in the last municipal elections of Istanbul in June 2019 is quite revealing on the recomposition of new electoral strategies. In this perspective, the political opposition has been more organized than ever since 2002. How to expand the audience and the impact of the New Turkey narrative in these new conditions? A question that AK Parti’s elites have been asking since June 2019... While in the speeches of Erdoğan and Bahçeli, the stigmatization of this alliance formed by different political components continue to grow and strengthen, it seems that achieving this goal will not be easy for *Cumhur İttifakı* (People’s Alliance, AK Parti-MHP).

It is also important to precise the strong sides of the New Turkey narrative beyond the strategies of political competition. In the cultural hegemonic struggle against Old Turkey, it is possible to admit that there is a growing civil society of New Turkey, native and national (*Yerli ve Milli*) which is slowly advancing to equalize and overcome the secular and kemalist civil society elements. We have tried to present the achievements and investments of the AK Parti in the media sector, in the fields of culture, symbolism and history. Therefore, it is possible to highlight the rise of a *hegemonic bloc* through the coalition of the AK Parti with the media, conservative intellectuals and various actors working in the social and cultural fields. State resources are now serving a conservative and nationalist civil society. In the medium and

long term, this situation may reinforce this new hegemonic bloc against the persistent domination of the Old Turkey's elites in social and cultural fields.

On the other hand, we must also focus on another aspect of the New Turkey narrative. It can be seen that the narrative begins to acquire the characteristics of a *référentiel global* insofar as in many sectors of public policy, sectoral actors begin to adapt the norms, values, instruments and objectives of their sectors to the dominant conceptual referents of New Turkey. It is now possible to see the promotion of *Yerli ve Milli* as the global frame of reference defining the objectives and instruments of public action in each sector of public policy. In this perspective, many examples can be presented: The production of an automobile by national means and resources, tremendous improvements in the national military industry, the purchase of anti-aircraft (S-400) defense systems by Russia despite the American threats, the development of digital softwares by Turkish technicians and experts... Erdoğan, on every occasion, seeks to guide sectoral actors to adopt the *Yerli ve Milli* posture and vision. So, if some people question the veracity and strength of New Turkey's narrative, they should only focus on these remarkable changes in public policies.

Indeed, the New Turkey narrative fulfills many political, economic and ideological functions. Politically, around this narrative, it is about the rise of a hegemonic bloc with the coalition established between the conservatives and the nationalists (AK Parti-MHP) against a permanently stigmatized political opposition. At the economic level, it is the promotion of an economic model based more on the usage of national resources and means of production. The objective is to increase national production capacity in every sector to reduce the dependence of the Turkish economy on foreign financial and energy markets. Furthermore, on the ideological level, the New Turkey narrative represents an important potential in terms of remedying the ideological *deficit* of the AK Parti. In this sense, the narrative contributes to the development of new norms of political action and to the rise of a *cultural hegemony* while investing particularly in the social, cultural, intellectual and symbolical fields.

Finally, it is necessary to make an important adjustment between our singular analysis and the Gramscian approach of hegemony. Gramsci believes that the working class, before taking the institutional and political power, should first expand its power around the development of a civil society that would support its hegemonic struggle with the bourgeoisie. So the emergence of an "alternative" civil society would precede the acquisition of state

power. In our case, the situation must be considered according to the political and conjunctural particularities in Turkey. Although the AK Parti came to power in 2002, the latter had to face several *coup* attempts (Balyoz, Kafes and others), a party closure court trial or popular demonstrations supported by the Army (*Cumhuriyet Mitingleri*). We can even include the Gulenist failed coup in 2016 or the Gezi protests in 2013. So firstly, the AK Parti, beyond its electoral victories, had to fight to maintain its power. In fact, in a way, for a long time, the AK Parti remained in a defensive and reactionary stance in the face of its adversaries. It is in this perspective of analysis that considering the New Turkey narrative as an “offensive” by the AK Parti takes on all its meaning. While politically, the AK Parti has largely neutralized these opponents over the years, in cultural and social fields, concrete efforts have been made just recently. If the AK Parti and Erdoğan seek to keep and consolidate their political power, it seems that they have to be well aware of the importance of their hegemonic struggle in the social, cultural and ideological fields.

References

- Aslan, A. (2018). Yerli ve Milli Siyaset. İsmail Çağlar ve Ali Aslan (Ed.). in *AK Parti'nin 15 Yılı: Toplum*. (79-103) SETA Yayınları, İstanbul
- Bora, T. ve Gültekingil, M. (Ed.). (2017). *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 5 – Muhafazakârlık*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Cole Nicki, L. Ph.D. (2020). What Is Cultural Hegemony? *ThoughtCo*, Jan. 6, [thoughtco.com/cultural-hegemony-3026121](https://www.thoughtco.com/cultural-hegemony-3026121).(https://www.thoughtco.com/cultural-hegemony-3026121)
- Duran, B. (2017, 9 Eylül). Milli ve Yerli Söyleminin İçini Kim Dolduracak? *Sabah*.
- Durnova, A. ve Zittoun, P. (2013). Les Approches Discursives Des Politiques Publiques. *Revue française de science politique*, Vol.63, 569-577.
- Esayan, M. (2016, 28 Mart) .Yeni Çatımız Yerli ve Milli, *Akşam*.
- Esayan, M. (2018, 17 Şubat). Yerli ve Millîlik Halkın Korumasındadır. *Akşam*.
- Fischer, F. ve Miller, G. (Ed.) (2007). *Handbook of Public Policy Analysis, Theory, Politics and Methods*. CRC Press, Taylor and Francis Group.
- Hacısalihoğlu, Y. (2017, 2 Eylül). Yerli ve Milli Olmak Nedir? *Akşam*.
- Hajer, M. ve Wagenaar, H. (Ed.). (2003). *Deliberative Policy Analysis Understanding Governance in the Network Society*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Jobert, B. ve Muller, P. (1987). *L'Etat En Action, Politiques Publiques et Corporatismes*. Presses universitaires de France.
- Jones, M. ve McBeth, M. (2010). A Narrative Policy Framework: Clear Enough To Be Wrong. *The Policy Studies Journal*, Vol. 38, No. 2, 329-353.
- Kahraman, H.B. (2008). *Türk Siyasetinin Yapısal Analizi – I Kavramlar Kuramlar Kurumlar*. İstanbul, Agora Kitaplığı.

- Kongar, E. (2016). 21. Yüzyılda Türkiye 2000'li Yıllarda Türkiye'nin Toplumsal Yapısı. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Radaelli, C. (2000). Logiques de pouvoir et récits dans les politiques publiques de l'Union européenne. *Revue française de science politique*, 50 (2), 255-275.
- Ricci, F. ve Bramant, J. (Ed.). (1975). *Gramsci Dans Le Texte*. Editions Sociales, Paris: 1975.
- Roe, E. (1994). *Narrative Policy Analysis*. Durham, Duke University Press.
- Schmidt, V. ve Radaelli, C. (2004). Policy Change and Discourse in Europe: Conceptual and Methodological Issues. *West European Politics*, Vol.27, No.2 (March), 183-210 ISSN 0140-2382 DOI: 10.1080/0140238042000214874 © 2004 Taylor & Francis Ltd.
- Stone, D. (1989). Causal Stories and the Formation of Policy Agendas. *Political Science Quarterly*, Vol. 104, No. 2. Summer, 281-300.
- Yanow, D. (1995). Built Space as Story. *Policy Studies Journal*, September, 407-422

Terörizm ve Medya Çerçevelemesi Üzerine Bir Analiz: YPJ Örneği

Oğuzhan Yanarışık*

Öz

2011 yılından bu yana devam eden Suriye İç Savaşı, pek çok bölgesel ve küresel aktörün müdahalesine maruz kalmıştır. Bazı terör örgütleri, bu dönemde ortaya çıkan otorite boşluğu ve kaos ortamından faydalanarak Suriye’de etkin hale gelmiş ve önemli toprak kazanımları elde etmiştir. Bunların başında PKK/YPG terör örgütü gelmektedir. YPG ve özellikle de onun kadınlardan oluşan birimi YPJ, ana akım Batı medyasında epey olumlu bir şekilde tasvir edilmiştir. YPJ bir taraftan terör örgütü DEAŞ’ın antitezi olarak yüceltilmiş; diğer taraftan ütopyik bir feminizm kurgusu üzerinden kahramanlaştırılmıştır. Olumlu ve övgü dolu medya çerçevelemesi Batılı aktörlerin YPJ’yle ve onun ana çatısını oluşturan YPG terör örgütüyle iş birliği yapmasını meşrulaştırmıştır. Bu medya çerçevelemesi, aynı zamanda Batı toplumlarının farklı kesimlerinin değişen derecelerde radikalleşmesinde rol oynamıştır. Bazı kesimler sempaticen haline gelmiş; bazıları siyasi ve mali olarak destek vermiş; bazıları ise YPJ’ye gönüllü militan olarak katılacak kadar ileri gidebilmiştir.

Anahtar Kelimeler: YPJ, Medya Çerçevelemesi, YPG, Terörizm ve Medya İlişkisi, Terörizm, Uluslararası Güvenlik.

An Analysis on Terrorism and Media Framing: the Case of YPJ

Abstract

The Syrian Civil War, which has been going on since 2011, has been subject to interventions of many regional and global actors. Some terrorist organizations took advantage of the authority vacuum and chaos environment that emerged during this period and became active in Syria and achieved significant land gains. PKK/YPG terrorist organization comes first among these. The YPG, and especially its women’s unit, the YPJ, have been portrayed in a positive way by the mainstream Western media. On the one hand, the YPJ has been glorified as the antithesis of the terrorist organization DAESH. On the other hand, it has been heroized over a utopian feminism fiction. The positive and laudatory media framing has legitimized the cooperation of Western actors with the YPJ and its main body, the YPG terrorist organization. This media framing has also played a role in radicalisation of different segments of Western societies to varying degrees. Some segments have become sympathizers; some of them have given political and financial support; while some have gone so far as to join the YPJ as volunteer militants.

Keywords: YPJ, Media Framing, YPG, Terrorism and Media Relationship, Terrorism, International Security.

*Dr. Öğr. Üyesi | Polis Akademisi, Güvenlik Bilimleri Enstitüsü, Uluslararası Güvenlik Anabilim Dalı
yanarisik@gmail.com | ORCID:0000-0003-3442-4779 | DOI: 10.36484/liberal.938217
Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 26, Sayı: 102, Bahar 2021, ss.241-256.
Gönderim Tarihi: 17 Mayıs 2021 | Kabul Tarihi: 15 Haziran 2021

Giriş

2011 yılından bu yana devam eden Suriye İç Savaşı, süreç içerisinde pek çok bölgesel ve küresel aktörün müdahalesine maruz kalmıştır. Bazı terör örgütleri de bu dönemde ortaya çıkan otorite boşluğu ve kaos ortamından faydalanarak Suriye’de etkin hale gelmiş ve önemli toprak kazanımları elde etmiştir. Bunların başında PKK/YPG terör örgütü gelmektedir. YPG (Yekîneyên Parastina Gel / Halk Koruma Birlikleri), Amerika Birleşik Devletleri, Avrupa Birliği, Birleşmiş Milletler ve Türkiye tarafından terörist grup olarak tanımlanan PKK’nın (Partîya Karkerên Kurdistanê / Kürdistan İşçi Partisi) Suriye kolu olan neo-Marksist bir gruptur. 2013 yılında kurulan ve ismi “Kadın Koruma Birimleri” anlamına gelen YPJ (Yekîneyên Parastina Jin) ise YPG’nin yalnızca kadınlardan oluşan birimidir. Ana sloganı “Kadın, Yaşam, Özgürlük” olan grubun 10.000 ila 20.000 üyesi olduğu tahmin edilmektedir (Benedetta, 2017).

YPJ, kendi ifadesiyle “feminist liberter sosyalist” felsefesini PKK terör örgütünün ana ideoloğu ve kurucusu olan Abdullah Öcalan’ın yazılarına ve görüşlerine dayandırmaktadır. Öcalan’ın “Kürt halkının özgürlüğü ayrılmaz bir şekilde kadınların özgürlüğüne bağlıdır” sözünü kendisine ilke edindiğini öne sürmektedir (Tank, 2017: 419-420). PKK ele başı Öcalan ile bağlarını hiçbir şekilde gizlemeye çalışmamaktadır. Kıyafetlerinden bayraklarına kadar pek çok sembolünde Öcalan’ın resmini kullanmaktadır. Örneğin, DEAŞ terör örgütünün kontrolü altındaki Suriye’nin Rakka şehrini kontrol altına aldıktan sonra devasa bir Öcalan posterinin önünde poz verip, “Rakka zaferini Öcalan’a adıyoruz” açıklamasını yapmıştır (Reuters, 2017).

ABD’li yetkililer uzun süre YPG ile kanlı bir geçmişe sahip olan PKK arasında organik ilişki olduğu gerçeğini inkâr etmiş ve kendisinin terör örgütü olarak tanıdığı bir gruba destek veriyor olma durumunu örtmeye çalışmıştır. Fakat PKK ve YPG yetkililerinin bu ilişkiyi saklamaya çalışmadan ortak semboller ve söylemleri kullanmaları, YPG yöneticilerinin çoğunun PKK geçmişiinden gelmesi, iki grubun sahada iç içe hareket etmesi gibi sebeplerle bu inkâr sürdürülemez hale gelmiştir. Bütün bu duruma rağmen, YPG ve özellikle de YPJ, ana akım Batı medyasında gayet olumlu bir şekilde tasvir edilegelmiştir.

YPJ bir taraftan terör örgütü DEAŞ’ın antitezi olarak yüceltilmiş; diğer taraftan ütöpic bir feminizm kurgusu üzerinden kahramanlaştırılmıştır. Olumlu ve övgü dolu medya çerçevelemesi Batılı aktörlerin YPJ’yle ve onun ana çatısını oluşturan YPG terör örgütüyle iş birliği yapmasını meşrulaştırmıştır. Bu medya çerçevelemesi, aynı zamanda Batı toplumlarının farklı kesimlerinin

değişen derecelerde radikalleşmesinde rol oynamıştır. Bazı kesimler sempatan haline gelmiş; bazıları örgüte siyasi ve mali olarak destek vermiş; bazıları ise YPJ'ye gönüllü militan olarak katılacak kadar ileri gidebilmiştir.

Bu makalede öncelikle medya ve terörizm arasındaki simbiyotik ilişkidenden bahsedilmekte; ardından medya çerçevelemesi kavramı üzerinde durulmaktadır. Daha sonra YPJ'nin ana akım Batı medyasındaki çerçevelemesi analiz edilmektedir. Bu kapsamda, ana akım İngilizce Batı medyasındaki ilgili haber metinlerinden, ulusal ve uluslararası kurumların raporlarından ve ilgili akademik literatürden istifade edilmektedir.

Medya ve Terörizm İlişkisi

Literatürde genel itibarıyla terörizm ile medya arasında neredeyse simbiyotik bir ilişki olduğu görüşü yaygın olarak kabul görmektedir. Bu ilişkide terörizm medyaya haber ürününün satışına yardımcı olan heyecan verici ve şiddet içeren hikayeler sağlamaktadır. Medya ise karşılık olarak terörist gruplara mesajlarını yayma ve halk arasında korku oluşturma araçları sunmaktadır. Terörizm medyayı kamuoyunun dikkatini çekmek, bu yolla kendi davasına sempati kazandırmak ve halkta endişe ve korkuyu yaymak maksatlarıyla kullanmaktadır (Spencer, 2012: 6-8). Bu karşılıklı çıkara dayalı yakın ilişki sebebiyle, bazı gözlemciler medya organlarını terörizmin “suç ortakları” (Schmid 1989: 540) ve terörizmin “en iyi dostları” (Hoffman 2006: 183) olarak tarif etmişlerdir. İngiltere Eski Başbakanı Margaret Thatcher, medyayı terörizme “reklam oksijeni” sağlamakla eleştirmiştir (Thatcher, 1985).

Medyanın terörist eylemleri yayınlarında işleminin önüne geçerek sansür uygulamanın iki önemli sakıncası bulunmaktadır. Birincisi, bu yaklaşımın halkın haber alma hürriyetini tehdit etme potansiyeli taşımasıdır. İnsan Hakları Evrensel Beyanname'sinde de ifade edildiği üzere, “Herkesin kanaat ve ifade özgürlüğüne hakkı vardır; bu hak, müdahale olmaksızın kanaat taşıma ve herhangi bir yoldan ve ülke sınırlarını gözetmeksizin bilgi ve fikirlere ulaşmaya çalışma, onları edinme ve yayma serbestliğini de kapsamaktadır” (Birleşmiş Milletler, 1948).

Fakat, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 10. maddesinde de ifade edildiği üzere, “haber ve görüş alma ve de verme” hürriyeti sınırsız değildir:

“Görev ve sorumluluklar da yükleyen bu özgürlüklerin kullanılması, yasayla öngörülen ve demokratik bir toplumda ulusal güvenliğin, toprak bütünlüğünün veya kamu güvenliğinin korunması, kamu düzeninin sağlanması ve suç işlenmesinin önlenmesi, sağlığın veya ahlakın, başkalarının şöhret ve haklarının korunması, gizli bilgilerin yayılmasının önlenmesi veya yargı erkinin yetki ve tarafsızlığının güvence altına

alınması için gerekli olan bazı formaliteler, koşullara, sınırlamalara veya yaptırımlara tabi tutulabilir” (Avrupa Komisyonu, 1950).

Dolayısıyla, bir terör örgütünü açıkça desteklemenin, yüceltmenin ve böylelikle şiddeti teşvik etmenin basın hürriyeti veya ifade hürriyeti kapsamında değerlendirilemeyeceği tartışma götürmez bir durumdur. Margaret Thatcher’ın da vurguladığı üzere, liberal demokrasilerde her ne kadar medyaya sansür uygulanması savunulamazsa da medya organlarının terörle ilgili yayınlarında kendileri için gönüllü olarak davranış kuralları belirlemeleri hayati bir ihtiyaçtır. Ayrıca, “medyanın söyledikleri veya gösterdikleriyle teröristlerin moralini yükseltecek veya teröristlerin amacına hizmet edecek şekilde hareket etmemesini” beklemek kaçınılmazdır (Thatcher, 1985).

İkincisi, halkın erişimine açık kitle iletişim araçlarının çeşitliliği, böylesi bir sansürü tam anlamda uygulamayı pratik anlamda imkânsız hale getirmektedir (Spencer, 2012: 13). İnsanlar günümüzde sansür sebebiyle ulaşamadığı bilgiye teknolojinin sunduğu fırsatlar sayesinde internet ve sosyal medya gibi farklı mecralardan erişebilmektedir. Editöryal düzenlemenin çok daha az olduğu veya hiç olmadığı bu platformlarda teröristlerin söylem üstünlüğü çok daha güçlü olabilmektedir.

Liberal demokratik toplumlarda medyanın terör ile ilgili konularda yayın yapmasının önüne geçmek mümkün olmadığına göre, ne şekilde yayın yapması gerektiğine dair tartışmalar devam etmektedir. Terörizmle ilişkili yayınlarda kullanılan medya çerçevelemesinin önemli olduğu aşikardır. Çünkü medya kamuoyunun görüşlerinin ve tehdit algılamalarının şekillenmesinde çok önemli bir rol oynamaktadır (Woods, 2007: 15-16). Bu kapsamda, medya çerçevelemesi kavramına yakından bakmakta fayda bulunmaktadır.

Medya Çerçevelemesi (Media Framing)

1970’lerin sonlarından itibaren medyada haber üretimi, içeriği ve organizasyonuna yönelik ilgi hızla artmıştır (van Dijk, 1985: 70). Medya çerçevelemesi kavramı, geleneksel tartışmalardaki objektif olma veya önyargılı olma karşıtlığına alternatif üreten bir kavram olarak son dönemde oldukça popüler hale gelmiştir. James W. Tankard’ın ifadesiyle, öncelikle komplike bir mefhum olarak ‘olumlu’ veya ‘olumsuz’ kavramlarının ötesine geçmektedir. Medya çerçevelemesi, ilgili medya organına belirli bir meseleyle alakalı durumu tanımlama, sorunları belirleme ve tartışmanın koşullarını tayin etme imkânı tanımaktadır. Hikâyeyi sunuş biçimi, aslında o hikayeye ilgili bir tarafın alternatifleri karşısında öncelenmesini beraberinde getirmektedir. Kendi çerçevesini kabul ettiren taraf, büyük bir avantaj sağlamaktadır.

Medya çerçevelemesi, izleyici, dinleyici, okuyucu ve takipçi üzerinde güçlü etkiler bırakmaktadır. Bunu da çoğu zaman onlara fark ettirmeden yapmaktadır (Tankard, 2001: 96-97). Teun A. van Dijk'in deyişiyle, medyanın gücü genel anlamda zihinleri kontrol etme ve böylece hareketleri etkilemeyi de kapsamaktadır. Bu nedenle, medyayla ilgili çalışmalar meselenin algı ve temsil boyutunu da içermelidir (van Dijk, 1995-b: 31).

Medya çerçevelemesi, olayların ve meselelerin özellikle medya tarafından organize edilme ve anlamlandırılma şeklini ifade etmektedir. Çerçeveleme analizleri, medyanın siyasi yaşamdaki rolünü anlamada özellikle yararlı olmaktadır (Reese, 2001: 7). Robert Entman'ın ifadesiyle, çerçeveleme algılanan bir gerçekliğin bazı yönlerini seçerek ön plana çıkarıp, iletişim metninde daha belirgin hale getirmektir. Böylelikle belirli bir problem tanımını, nedensel yorumu veya ahlaki değerlendirmeyi alternatiflerinin önüne çıkarmaktır (Entman, 1993: 52). Bir başka deyişle, çerçeveleme bir yayını yaparken haberin bazı unsurlarını seçme, bazılarını vurgulama, bazılarını çıkarma ve bazılarını detaylandırma yoluyla olaya bir bağlam sağlama ve meselenin ne olduğunu belirlemedir (Tankard, Hendrickson, Silberman, Bliss ve Ghanem, 1991: 11). Yani aslında hikâyeyi anlatan aktör, hikâyenin de ne olduğuna dair çok belirleyici bir rol oynamaktadır.

Teun A. van Dijk'in vurguladığı üzere, medya tarafından uygulanan zihin kontrolü, medya kullanıcıları bu tür bir kontrolün doğasını veya sonuçlarını anlamadıklarında daha etkili olmaktadır. Ayrıca haberleri doğru olarak kabul ettikleri, habercilerin görüşlerini meşru gördükleri oranda, bu kontrolün düzeyi artmaktadır. Bu nedenle, kitle iletişim araçlarının kontrolü, çağdaş bilgi toplumlarında toplumsal gücü elinde bulundurmanın en önemli koşullarından biridir. Güçlü sosyal aktörler ve medya elitleri, yayınlardaki zamanı ve yeri, katılımcıları, izleyicileri, gündemleri, konuları, dil seçimini, üslubu ve diğer birçok faktörü belirleyerek medya söylemini kontrol edebilmektedir. (van Dijk, 1995-a: 11-12). Bazı medya organlarının sık sık kullandığı manipülatif söylem, olumsuz eylemlerin faillerinin kimliğini gizleyebilmekte, karartabilmekte veya belirsiz hale getirebilmektedir. Bu medya organları benzer şekilde, olumsuz fiiller ve olayları gizlemek için aktif çaba sarf edebilmektedir (van Dijk, 2017: 207).

Üzerinde geniş mutabakat olduğu sanılan olaylar da dahil olmak üzere her vakanın birçok alternatif çerçeveleme şekli bulunmaktadır. Örneğin, 11 Eylül 2001 terör saldırılarını gelişmiş iletişim teknolojilerinin de yardımıyla milyarlarca insan gerçek zamanlı olarak takip edebilmiştir. Ancak günün sonunda herkesin olay hakkında anlatacak kendisine özgü hikâyesi olmuştur.

11 Eylül saldırısının herhangi bir değer içermeyen yalın açıklamasında muhtemelen şu ifade geçecektir: “11 Eylül 2001’de birkaç kişinin kontrol altına aldığı yolcu uçaklarından ikisi New York’ta iki yüksek binaya çarptı; biri de Washington’da başka bir binaya çarptı.” Bu cümleye yapılacak herhangi bir ekleme, büyük olasılıkla hikâye anlatıcısının fikirlerinden, değerlerinden ve algılarından etkilenecek ve inşa edilmiş bir entelektüel arka planı yansıtacaktır.

Böyle bir hikâyenin olası bir versiyonunda bu cümle şu şekilde olabilecektir: *“İnsanlığın kara günü olan 11 Eylül 2001’de birkaç Ortadoğulu radikal İslamcı teröristin kaçırdığı iki uçak ABD’nin ekonomik gücünü temsil eden Dünya Ticaret Merkezi kulelerine ve bir uçak da Amerikan askeri gücünü temsil eden Pentagon’a çarptı.”* Öte yandan, başka bir olası hikâyedeki cümle şu şekildedir: *“11 Eylül 2001’de, kafirlere karşı cihat eden bir grup kahraman, ele geçirdiği uçaklardan ikisini Batı emperyalizminin ve sömürüsünün sembolü olan Dünya Ticaret Merkezi’ne ve birini tüm dünyadaki Amerikan zulmünün merkezi olan Pentagon’a çarptırdılar.”* O günle ilgili sınırsız sayıda alternatif anlatım şekli bulmak mümkündür. Bunların büyük bir kısmı da yukarıda verilen örnek anlatımlardan daha az duygusal ve daha az ideolojik olacaktır. Fakat günün sonunda aktörlerin maruz kaldıkları medya çerçevesi o aktörlerin olayın ardından izlediği politikaları şekillendirmiştir (Yanarışık, 2015: 80-82).

Savaş Suçları İşleyen YPJ

Uluslararası Ceza Mahkemesi’nin kuruluş statüsü olan Roma Statüsü’nde açık olarak ifade edildiği üzere, on beş yaşın altındaki çocukları silahlı çatışmalara aktif olarak katılmak için kullanmak bir savaş suçudur (Birleşmiş Milletler, 1998). Ayrıca, BM Çocuk Haklarına Dair Sözleşme’ye Ek Çocukların Silahlı Çatışmalara Dâhil Olmaları Konusundaki İhtiyari Protokol’ünde de vurgulandığı üzere, “silahlı gruplar, hiçbir koşul altında, muhasamatta 18 yaşın altındaki şahısları silahaltına almamalı ve kullanmamalıdır.” Çocukların özellikle silahlı çatışmalar esnasında tam anlamıyla korunmaları vazgeçilmez bir gerekliliktir (Birleşmiş Milletler, 2000: 3-5). Buna rağmen, YPJ açık bir şekilde çocukları militan olarak devşirmekte ve onların görsellerini paylaşmaktan çekinmemektedir.

Hatta ABD Merkez Kuvvetler Komutanlığı öncülüğünde bu konuda medya faaliyetleri yürütülmektedir. Örneğin, komutanlığın halen yayında olan bir Twitter mesajında çocuk yaşta oldukları açıkça görülen kızların fotoğrafları “Savaşa hazırlar. Yoğun istek üzerine Suriye’deki IŞİD karşıtı operasyonda görev alan dışı savaşçıların fotoğraflarını paylaşıyoruz” mesajıyla servis edilmiştir (U.S. Central Command, 2014). Türkiye’nin Kuzey Suriye’deki askeri

operasyonu esnasında etkisiz hale getirilen YPG üyelerinin kameralarından elde edilen görüntüler de açık bir şekilde YPJ'nin çocuk militan istismarını gözler önüne sermektedir (Anadolu Ajansı, 2018). Jandarma Genel Komutanlığı'nın teslim olan ve kaçan kadın örgüt üyelerinin ifadelerine yer verdiği raporda, "örgüte katılan kadınların çocuk denebilecek yaş grubu olan 10-18 yaş aralığında olduğu ve yüzde 52,8'inin ise ilkokul mezunu olduğu" belirtilmektedir (Anadolu Ajansı, 2021).

Çeşitli uluslararası kuruluşlar ve insan hakları örgütleri de YPJ'nin çocuk militan kullandığını çeşitli raporlarında teyit etmiştir. Örneğin, İnsan Hakları İzleme Örgütü yerel kaynaklara, uluslararası kuruluşların verilerine ve kaçırılan çocukların akrabalarına dayandırdığı 2015 tarihli raporunda YPJ'nin ve YPG'nin yapmamaya söz verdiği halde 18 ve hatta 15 yaş altındaki çocukları militan olarak kullandığını belirtmektedir (Human Rights Watch, 2015). Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri'nin Güvenlik Konseyi'ne sunduğu yıllık raporda, YPG/YPJ terör örgütü Suriye'deki silahlı çatışmalarda 15 yaşından küçük çocukları kullanan gruplar arasında zikredilmiştir (Security Council, 2015: 32). ABD Dışişleri Bakanlığı'nın 2016 yılında yayınladığı insan kaçakçılığı raporunda da bu durum teyit edilmekte ve YPG/YPJ'nin on beş yaşından küçük çocukları silah altına aldığı, endoktrine ettiği ve çatışmalara soktuğu ifade edilmektedir (U.S. Department of State, 2016: 358).

YPJ'nin radikal feminist ideolojisini dayandırdığı Abdullah Öcalan tarafından dile getirilen "özgürleştirilen kadınlar" söylemi de gerçeği yansıtmamakta ve kadın teröristler "örgüt içerisinde kadın-erkek eşitliğine dayalı bir yapıdan ziyade, kadınların cinsel sömürüyle karşı karşıya kaldığı bir yapıyla muhatap" olmaktadır. Kadınlar örgüt içerisinde sık sık tecavüze ve cinsel istismara maruz kalmakta ve "seks kölesi" olarak kullanılmaktadır (Bayraklı ve Alkanat, 2021: 121-122 ve 143-144). Örgüt içerisindeki mağdurların ifadelerine yer verilen İçişleri Bakanlığı raporunda, başta ele başı Abdullah Öcalan olmak üzere, özellikle yönetici kadronun kadın militanları cinsel anlamda istismar ettiği ve bu istismarları eleştirenlerin ve karşı çıkanların infaz edildiği belirtilmektedir (İçişleri Bakanlığı, 2017a: 42-45). Kadın militanlar ayrıca intihar saldırıları gibi eylemlerde de sıklıkla kullanılmaktadır. Emniyet Genel Müdürlüğü Terörle Mücadele Dairesi Başkanlığı tarafından yayınlanan rapora göre PKK içerisindeki kadın teröristlerin oranı %12 civarında olduğu halde, örgütün 1996-2010 yılları arasında düzenlediği intihar saldırılarının %55'ini kadın militanlar gerçekleştirmişti (Bayraklı ve Alkanat, 2021: 137-138).

YPJ/YPG terör örgütünün karıştığı suçlar sadece çocuk militanlarla veya kadınların istismarıyla sınırlı olmamıştır. Bu örgüt, pek çok uluslararası

kurum ve kuruluşça da tespit edildiği üzere, savaş suçları ve insanlığa karşı suçlar işlemekte ve yaygın insan hakları ihlalleri yapmaktadır. PKK/YPG/YPJ terör örgütü, kendisine muhalif gördüğü kişileri kaçırmakta, alıkoymakta veya infaz etmektedir. Ayrıca örgüt ele geçirdiği topraklarda yerel halkı mecburi göçe zorlamakta ve bazı yerleşim yerlerini tamamen tahrip etmektedir (İçişleri Bakanlığı, 2017b: 45-47).

Suriye İnsan Hakları Ağı'nın ifadesiyle, YPG kontrol ettiği bölgelerde terör ve aşırılık yanlıları ile mücadele bahanesiyle her türlü baskı, keyfi tutuklama, zorla kaybetme, adam kaçırma, yağmalama, etnik temizlik ve diğer yaygın insan hakları ihlallerini meşrulaştırmaya çalışmaktadır (Syrian Network for Human Rights, 2019). İnsan Hakları İzleme Örgütü, YPG/YPJ'nin siyasi uzantısı olan PYD'nin PKK'nın Suriye kolu olduğunu açıkça ifade ettiği 2014 tarihli raporunda, PYD kontrolündeki bölgelerde keyfi tutuklamalar, gözaltında taciz, yargı süreci ihlalleri, faili meçhul kayıplar ve cinayetler, muhalif göstericilerin öldürülmesi ve çocukların militan olarak kullanılması gibi suçların yaygın olarak işlendiğini belirtmektedir (Human Rights Watch, 2014). Uluslararası Af Örgütü ise "Gidecek Yerimiz Yok" başlıklı raporunda PYD'nin kontrol ettiği topraklarda yerel halkı zorla sürgün etme, sivillerin evleri yıkmaya, bazı durumlarda tüm köyleri yağmalama ve yakma gibi savaş suçları işlediğini vurgulamaktadır (Amnesty International, 2015).

Ana Akım Batı Medyası Çerçevelemesinde Kahramanlaştırılan YPJ

YPJ yukarıda değinilen suçları işleyen bir terör örgütü olduğu halde, ana akım Batı medyasındaki çerçevelemesinin nasıl olduğu incelendiğinde, karşımıza çok farklı bir tablo çıkmaktadır. YPJ'ye sempatisini ifade etmekten çekinmeyen Valentina Dean'ın bu örgüt hakkındaki 85 İngilizce haber metni üzerinde yaptığı metin analizi çalışması, en çok kullanılan kelimelerin "kadın", "Kürt", "savaşçı", "dişi", "mücadele" ve "İŞİD" olduğunu göstermektedir (Dean, 2019: 19). YPJ ile ilgili ana akım Batı medyasındaki metinlere bakıldığında, hiçbirinde YPJ'nin bir terör örgütü olarak tanımlanmadığı görülmektedir. Hatta birkaç istisna dışında, YPJ'nin aksi yöndeki bütün açıklamalarına rağmen, bu örgütün PKK ile olan organik bağı görmezden gelinmektedir. Bu şekilde, Batılı ana aktörler tarafından bir terör örgütü olarak tanımlanan PKK'nın kötü sicili ile YPJ'nin bağlantısı Batılı kitlelerin gözünden kaçırılmaya çalışılmaktadır. Bununla birlikte, YPJ'nin işlediği yukarıda zikredilen suçlardan özellikle bahsedilmemektir. Böylelikle, kahramanlaştırıcı medya çerçevelemesi oluşturabilmenin önü açılmaktadır.

YPG kendisini Batılı toplumlara seküler ve Batı yanlısı aktör olarak pazarlamak için özellikle Batılı tarzda giyinen ve klasik anlamda “Orta Doğulu” görünmeyen kadın figürünü kullanmaktadır. Bu anlamda YPJ militanları için özgür, eşit, eşitlikçi bir imaj çizmeye çalışmaktadır. Bu yüzden YPG'nin ezici çoğunluğu erkeklerden oluştuğu halde, bu örgütle ilgili medya yayınlarında genelde güzel görüldüğü düşünülen kadın görselleri kullanılmaktadır. Böylelikle Batılı kitlelerin oryantalist ön yargıları üzerinden etkileyici bir kahraman figürü oluşturulmaya çalışılmaktadır (Alptekin ve Eliaçık, 2021).

Ana akım Batı medyasının kadın terör örgütü militanlarına dair kahramanlaştırma çabalarının kökenleri, Suriye İç Savaşı'nın da çok öncelerine dayanmaktadır. Örneğin, İngiliz *The Guardian* gazetesinin 2003 yılında yayınladığı kadın PKK militanlarıyla ilgili röportaj dosyasında militanlar şöyle tarif edilmektedir: “Kandil Dağı'nın yüksekliklerinde 5,000 silahlı kadın özgürlük ve cinsiyet eşitliği için savaşıma hazır. Bazıları için şanlı özgürlük savaşçıları olmalarına rağmen, Batı için tehlikeli teröristler” Böylelikle, PKK'nın Batılı aktörler tarafından terör örgütü olarak tanımlanmasından yakınılmakta ve açıkça terör övgüsü yapılarak şöyle denilmektedir: “Türkiye'nin Güney Doğu'sundaki, Batı İran'daki, Kuzey Irak'taki, Doğu Suriye'deki ve diasporadaki pek çok Kürt için PKK özgürlük savaşçısıdır. Anavatanı için ve milleti olmayan bir halkın daha iyi haklara kavuşması için savaşımaktadır. PKK'nın yarıya yakını kadınlardan oluşmaktadır ve kadınların özgürlüğü amaçlarından biridir” (Burke, 2003).

İngilizce ana akım Batı medyasında YPJ'ye duyulan ilgi özellikle 2014 yılında Ayn-el Arap'ta (Kobani) DEAŞ ile girdiği çatışma ile yoğunlaşmaya başlamıştır. Google arama motorunda İngilizce “Kurdish female fighters” (Kürt kadın savaşçılar) ifadesi için Suriye İç Savaşı'nın başlarındaki 33 aylık dönem kapsamında arama yapıldığında (15 Mart 2011 ila 31 Aralık 2013) toplam 5,230 sonuç çıkmaktadır. Bununla birlikte, aynı terim için 1 Ocak 2014 ila 1 Mayıs 2015 arasındaki 16 aylık dönem kapsamında arama yapıldığında 27,500 sonuç çıkmaktadır (Tank, 2017: 406). 2014'ün Aralık ayında Amerikan haber kanalı CNN, YPJ'yi “yılın en ilham verici kadınları” listesine dahil etmiştir. “Kadın savaşçılar yıllarca eğitim aldılar; ancak bu yıl Irak ve Suriye İslam Devleti'ne (İŞİD) karşı savaştaki cesur rolleriyle dikkat çekiyorlar” notuyla ödüllendirmiştir (CNN, 2014).

YPJ militanlarına dair övgüler genelde aile bağlantıları ve kişisel mağduriyet hikayeleri üzerinden yapılmaktadır (Tank, 2017: 410). Militanlar, kişisel hayat hikayeleri üzerinden okuyucunun gözünde insani özellikleriyle ön plana çıkarılmakta, mazlumken silahlanıp kendisinin, ailesinin, etnik grubunun

ve hatta bütün insanlığın öcünü alan figürler olarak yüceltilmektedir. Örneğin, dört YPJ militanının detaylı hikayesine yer verilen “Çok Gururluyuz: Kobani’yi IŞİD’den Korurken Ölen Kadınlar” başlıklı makalede, militanlar aile üyelerinin dilinden anlatılmakta, kahraman birer “şehit” oldukları öne sürülmektedir. Kişisel travmalarına yer verilmekte ve silahlanıp YPJ’ye katılmalarının ne kadar makul ve hatta haklı gerekçelere dayandığına dair çerçeve çizilmektedir. Herkesin aslında onlara fedakarlıkları için minnettar olması gerektiği vurgulanmaktadır (Mahmood, 2015).

YPJ ile ilgili medya yayınlarında kullanılan görseller incelendiğinde, bunların çoğunlukla mutlu genç kadın görselleri olduğu görülmektedir. Bu kadınlar, uzun süren kanlı bir iç savaşın parçası olmak yerine, bu fotoğraflarda eğleniyor gibi görünmektedir. Böylelikle bu görseller oluşturulmak istenen pozitif imaja hizmet etmektedir. Zeliha Eliaçık’ın ifadesiyle, YPJ militanları Batı medyasında hayatlarından çok memnun olan kişiler olarak tasvir edilmektedir. Oysa gerçek bundan çok başkadır ve “hayatlarında sahip oldukları sadece savaş, kaos, kan, ölümdür.” Maruz kaldıkları istismarlar bu yayınlarda gizlenmektedir (Alptekin ve Eliaçık, 2021).

Batı medyasının YPJ hakkındaki çerçevelemesinin iki ana teması bulunmaktadır. Birinci ana tema YPJ-DEAŞ karşıtlığı üzerinden YPJ’nin kahramanlaştırılmasıdır. İkinci tema ise ütöpik bir feminizm kurgusu üzerinden YPJ’nin yüceltilmesidir.

Birinci ana temada DEAŞ’ın temsil ettiği baskıcı, gerici, ataerkil ve İslamcı doğulu tip ile YPJ’nin temsil ettiği liberteryen, eşitlikçi, seküler ve demokratik Batılı tip denklemi kurulmaya çalışılmaktadır (Alptekin ve Eliaçık, 2021). Hiç kimse DEAŞ’ın terör örgütü olup olmadığı konusunda doğal olarak herhangi bir şüphe duymamaktadır. Ancak, YPG/YPJ söz konusu olduğunda Batı medyası bambaşka bir tavır sergilemektedir. Bu kapsamda, DEAŞ ile YPJ’nin ana akım Batı medyasındaki çerçevelemeleri arasında çok ciddi farklılıklar bulunmaktadır. Bu iki terör örgütü arasında karşıtlık tesis ederek, biri için olumsuz diğeri için olumlu kimlik inşaa edilmeye çalışıldığı açıkça görülmektedir. DEAŞ akla gelebilecek her tür kötülüğün kaynağı ve temsilcisi olarak sunulurken; YPG/YPJ’nin onun anti-tezi olduğu söylemi yürütülmektedir. YPJ DEAŞ’a karşı mücadele eden en başarılı aktör olarak sunulmakta ve böylelikle Batılı toplumların sempatisini kazanmaktadır.

YPJ’nin medya çerçevelemesinin ikinci ana teması feminizmdir. YPJ militanları yeni bir feminist otorite modeli olarak tasvir edilmektedir. YPJ’nin kontrolündeki bölge, yeni bir toplumsal cinsiyet ilişkileri anlayışıyla birlikte yeni yolların ve yeni siyasi ve ekonomik kalkınma biçimlerinin uygulanabileceği

bir bölge olarak gösterilmektedir. Bazılarına göre YPJ “dünyanın gördüğü en feminist devrim”i gerçekleştirmektedir ve bölgedeki cinsiyet ilişkilerine dair feodal anlayışı aşmak için bir fırsattır. Hatta “Rojava modeli” kadınların her geçen gün daha fazla sorun yaşadığı Batı dünyası için bile örnek olabilecek seviyededir (Ross, 2017). YPJ’ye katılan İngiliz vatandaşı Kimmie Taylor, *The Independent*’a verdiği röportajda “İŞİD’i kadın yoldaşlarımla birlikte bitirdik; şimdiki amacımız Orta Doğu’ya feminizmi yaymak” demektedir (Ervan, 2019). YPJ militanları, yeni bir kadın olma biçiminin inşasında önemli aktörler oldukları için, Ortadoğu’da yaygın olarak algılanan kadın modelinin anti-tezini temsil etmektedir.

Moda ve Eğlence Yayınlarında YPJ

Ana akım haber medyasının yanı sıra, normalde siyasi konulara girmeyen kadın dergileri bile bu medya çerçevesine dahil olmaktadır. *Marie Claire*, *Esquire*, *Cosmopolitan*, *Elle* ve *Vogue* gibi dergilerde çocuk militanların resimleri de kullanılarak YPJ kahramanlaştırılmaktadır. Örneğin, dünyanın en bilinen kadın dergilerinden olan *Marie Claire*’in 2014 Ekim sayısında “Bu olağanüstü Kadınlar İŞİD ile Savaşıyor. Şimdi Onların Kim Olduğunu Bilme Zamanı” başlıklı makalesinde açıkça 12-14 yaş aralığında olduğu gözükken çocuk askerlerin fotoğraflarını kullanmıştır. Daha sonra gelen tepkiler üzerine bu fotoğraflar kaldırılmış, fakat makale aynen korunmuştur (Griffin, 2014). Aynı yazar tarafından bu makalenin benzer versiyonları *Esquire* ve *Cosmopolitan* dergileri tarafından da yayınlanmıştır. Çocuk istismarı gibi konularda hassas olması beklenen bu mecralarda bile YPG övgüsünün çocuk militanların fotoğrafları eşliğinde yapılabilmesi durumun vahametini ortaya koymaktadır.

Bir başka örnekte, meşhur moda ve güzellik dergisi *Elle*’de yayınlanan makaleyle YPJ saflarına katılan ve Türkiye’nin Afrin operasyonunda etkisiz hale getirilen İngiliz vatandaşı Anna Campbell’ın hikayesi bir kahramanlık öyküsü olarak sunulmaktadır. “Çok idealist”, “kararlı” ve “cesaret sahibi bir feminist” olarak tanımlanan Campbell’ın daha iyi bir dünya inşa etmek için YPJ’ye katıldığı öne sürülmektedir (O’Malley, 2018). Yine aynı dergide yayınlanan bir başka makalede YPJ militanı olan Kanada vatandaşı Hanna Bohman Suriye’de gerçekleştirildiği iddia edilen “feminist devrim”in neferi olarak yüceltilmektedir. YPJ de “eşitlik ve demokrasi” için savaşan bir kahramanlar ordusu olarak takdim edilmektedir (O’Malley, 2017).

Okur kitlesi çoğunlukla genç kızlardan oluşan *Teen Vogue* gibi moda ve eğlence yayınları, YPJ militanlarını övdükleri yazılarda “kadın” yerine “kız” kelimesini tercih etmektedir. Örneğin, “İŞİD’in En Büyük Korkusu Kızlar

Tarafından Öldürülmek” başlıklı makalede, İslam adına savaştığını düşünen DEAŞ’lıların bir Kürt kızı tarafından öldürülmeleri durumunda cennete gidemeyeceklerine inandığı öne sürülmektedir. Pek çok farklı yayında da ifade edilen bu iddia ile maskülen DEAŞ’lı ve feminen YPJ’li kimlik karşıtlığı keskin çizgilerle vurgulanmaktadır (Webster, 2015 ve Insider, 2015).

Bu terör örgütü hakkındaki “kahramanlaştırıcı” yayınların da etkisiyle YPJ militanı olmak o kadar “havalı” görülmeye başlamıştır ki 2014 yılında İsveç merkezli moda perakendecisi H&M, YPJ savaşçılarından giysilerinden ilham alan bir koleksiyon yayınlamıştır. Böylelikle bir terörist grubu “masumlaştırma” girişimi konusunda yeni bir çılgır açmıştır. Fakat YPJ taraftarları bu duruma tepki göstermiş ve bunun kendilerine yapılan bir saygısızlık olduğunu ifade etmiştir. Bunun üzerine ilgili şirket özür dilemek zorunda kalmış ve müşterilerinin görüşlerine değer verdiğini açıklamıştır (Wyke, 2014).

Film ve Belgesellerde YPJ

Yüceltici YPJ medya çerçevelemesinin haber metinlerinin çok ötesine geçtiği görülmektedir. YPJ övgüsü yapan çeşitli film ve belgeseller ödüllü yönetmenler tarafından hazırlanmakta; önemli uluslararası festivallerde gösterilmekte ve çeşitli uluslararası ödüller kazanmaktadır. Örneğin, “madem isteyen dışarıdan IŞİD’e katılabiliyor, neden ben de YPJ’ye katılmayayım diye düşündüm” diyen bir Kanadalı sivilin Suriye’ye gelmesini yücelten ve kahramanlık hikayesi olarak sunan *Biz Kadınlardan Korkun* (Fear Us Women) başlıklı ödüllü belgeselin tanıtımı şöyle başlamaktadır:

“Suriye’de kadınları özgürleştirmek ve IŞİD ile savaşmak için üç yılını Suriye’de geçiren Kanadalı bir sivilin, Hannah Bohman’ın hikayesi. Hannah’ın yürek parçalayıcı yolculuğu, IŞİD ile mücadele etmekten daha büyük bir devrimi ortaya çıkarıyor: Cesur kadın askerlerin eşitlik için mücadelesi ve Ortadoğu’da kadınların özgürleştirilmesi. Tamamen kadınlardan oluşan bir Kürt ordusu olan YPJ’nin bir üyesi olarak Hannah, dünyanın en tehlikeli ülkelerinden birinde kurtuluş için savaşan cesur kadınlara içlerinden bir bakış sağlıyor” (Darg, 2017).

Bir başka örnekte, gerçek hikayelere dayandığını söyleyen *Silahlı Kız Kardeşler* (Soeurs d’armes) başlıklı filmin yönetmeni yapımını şöyle tanıtmaktadır: “Ortadoğu’da savaşın harap ettiği bir ülkede genç bir Ezidi kaçırılır ve seks kölesi olarak satılır. Kürt direnişi kapsamında savaşan uluslararası bir kadın tugayına katılarak intikam almaya karar verir. Silah kullanmayı öğrenir ve direnişçilerin dayanışmasını görür. Kadınlar tarafından öldürülmeden korkan fanatik zalimleri cezalandırma olasılığını keşfeder. Bu film, kadınların ve Kürtlerin bizim adımıza kazandığı son Dünya Savaşı hakkındadır” (Fourest, 2019).

Milan, Montreal ve Santa Barbara uluslararası film festivalleri gibi birçok organizasyonda ödül alan *Gülistan: Güllerin Diyarı* (Gulistan: Land of Roses) isimli belgesel gibi yapımlar, YPJ ismi yerine doğrudan PKK ismine atıfta bulunabilmektedir. PKK Kanada tarafından da bir terör örgütü olarak tanınmasına rağmen Kanada Milli Film Kurulu'nun da bu belgeselin yapımına ortak olması, terör övgüsü konusunda gelinen noktanın vahametini göstermektedir. Diğer yapımlarla benzer anlatıya sahip olan bu belgesel, YPJ militanlarını şöyle sunmaktadır: “Onlar, aynı zamanda aktif bir gerilla hareketi olan, PKK'nın silahlı kanadına bağlılar. Bu kadın savaşçıların görevi Irak ve Suriye'deki Kürt topraklarını savunmak, IŞİD'i mağlup etmek ve bu arada kadınların güçlendirilmesini sağlamak. Bu kadınlar cesurca barbarlığa karşı savaşlarını sürdürüyorlar. Bu belgesel ortak bir özgürlük vizyonu ile birleşen devrimci bir grup kadının feminist yüzünü ortaya koymaktadır” (Akyol, 2016).

Bu akımın son halkalarından biri de ABD Dışişleri Eski Bakanı Hillary Clinton ve kızının sahibi olduğu HiddenLight şirketi tarafından YPJ hakkında dizi çekileceğinin duyurulması olmuştur. Dizinin Gayle Tzemach Lemmon'un yüzlerce YPJ militanı ile yaptığı röportajlardan oluşan kitabının uyarlaması olacağı açıklanmıştır. *Kobani'nin Kızları: Direnişin, Cesaretin ve Adaletin Hikayesi* (*The Daughters of Kobani: A Story of Rebellion, Courage, and Justice*) başlıklı kitabı “adalet ve eşitlik için savaşan cesur, meydan okuyan kadınların olağanüstü bir anlatımı” olarak tanımlayan Clinton, bu diziyi ilham verici kahraman kadınların hikayesini dünyanın her yerinden izleyicilere ulaştıracak olmaktan dolayı büyük bir heyecan içerisinde olduğunu açıklamıştır (MacDonald, 2021). Halbuki ABD Dışişleri Bakanı olarak görev yaparken Suriye'nin PKK için bir güvenli alan olmaması konusunda Türkiye'nin kararlılığını paylaştığını söylemiş ve bu konuda Türkiye ile yakın çalışma sözü vermiştir. (*Hürriyet Daily News*, 2012).

Sonuç

YPJ çocukları militan olarak kullanma, kadınları cinsel yönden istismar etme, kendisine muhalif gördüğü kişileri kaçırma, alıkoyma ve infaz etme, ele geçirdiği topraklarda yerel halkı mecburi göçe zorlama, bazı yerleşim yerlerini tamamen tahrip etme ve keyfi tutuklamalar yapma gibi savaş suçları ve insanlığa karşı suçlar işlemekte ve yaygın insan hakları ihlalleri yapmaktadır. Oysa buna rağmen, Batı medyasında gayet olumlu bir şekilde tasvir edilmektedir. YPJ bir taraftan terör örgütü DEAŞ'ın antitezi olarak yüceltilmekte; diğer taraftan ütöpik bir feminizm kurgusu üzerinden kahramanlaştırılmaktadır.

Yüceltici YPJ medya çerçevesinin haber metinlerine hâkim olduğu görülmektedir. Ana akım haber medyasının yanı sıra, normalde siyasi konulara girmeyen kadın dergileri bile bu medya çerçevesine dahil olmaktadır. YPJ övgüsü yapan çeşitli film ve belgeseller ödüllü yönetmenler tarafından hazırlanmakta; önemli uluslararası festivallerde gösterilmekte ve çeşitli uluslararası ödüller kazanmaktadır.

Terör örgütlerinin ana akım medyadaki çerçevesinin aktörlerin bu örgütlere dair politikalarını şekillendirmede belirleyici bir etkisi bulunmaktadır. Hâkim medya söylemi bazı politikaları savunmayı imkânsız hale getirirken, bazı gayrimeşru yöntemleri meşruiyet dairesine sokmaktadır. Olumlu ve övgü dolu medya çerçevesi Batılı aktörlerin YPJ'yle ve onun ana çatısını oluşturan YPG terör örgütüyle iş birliği yapmasını meşrulaştırmıştır. Ayrıca, ana akım Batı medyasının bir terör örgütü olan YPJ ile ilgili medya çerçevesi, Batı toplumlarının farklı kesimlerini değişen derecelerde radikalleştirmiştir. Bazılarını sempatican haline getirmiş; bazılarını siyasi ve hatta mali olarak destek vermeye teşvik etmiş; bazılarını ise doğrudan YPJ'ye gönüllü olarak katılmaya kadar götürmüştür.

Kaynakça

- Akyol, Z. (Yönetmen). (2016). *Gulistan, Land of Roses* [Belgesel]. Kanada: Periphria Productions.
- Alptekin, H. and Elicaçık, Z. (2021, 3 February). Exploiting the Female Body: The YPG Case. *Politics Today*.
- Amnesty International. (2015, October). 'We Had Nowhere Else to Go' Forced Displacement and Demolitions in Northern Syria. London.
- Anadolu Ajansı. (2018, 7 Mart). Hafıza kartlarından YPG/PKK'nın 'çocuk savaşçıları' çıktı.
- Anadolu Ajansı. (2021, 2 Mayıs). Jandarmanın raporu, kandırılarak PKK'ya katılan kadınlara HDP'nin aracılık ettiğini ortaya koydu.
- Argentieri, B. (2017, 18 August). Meet the female soldiers in Syria and Iraq fighting for gender equality as much as freedom, *The Telegraph*.
- Avrupa Konseyi. (1950, 4 Kasım). İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına İlişkin Sözleşme. Roma.
- Bayraklı, E. ve Alkanat, A. (2021). PKK'da Kadın Teröristlerin Rolü ve Örgüt İçi Cinsel İstismar. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 17(37),119-156.
- Birleşmiş Milletler. (1948, 10 Aralık). İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi. Paris.
- Birleşmiş Milletler. (1998, 17 Temmuz). *Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin Roma Statüsü*. Roma
- Birleşmiş Milletler. (2000, 20 Mayıs). *BM Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'ye Ek Çocukların Silahlı Çatışmalara Dâhil Olmaları Konusundaki İhtiyari Protokol*. New York.

- Burke, J. (2003, 11 May). Daughters of the revolution, *The Guardian*.
- CNN. (2014, 22 December). The women of the year.
- Darg, D. (Yönetmen). (2017). *Fear Us Women* [Belgesel]. ABD: RYOT Films.
- Dean, V. (2019). Kurdish Female Fighters: The Western Depiction of YPJ Combatants in Rojava, *Glocalism: Journal of Culture, Politics and Innovation*, 1, 1-29.
- Entman, R. (1993). Framing toward clarification of a fractured paradigm. *Journal of Communication*, 43(4), 51-58.
- Ervan, A. (2019, 25 March). I eradicated Isis with my women comrades – now our aim is to spread feminism across the Middle East. *The Independent*.
- Fourest, C. (2019). *Soeurs d'armes* [Sinema Filmi]. Fransa: Place du Marché Productions.
- Griffin, E. (2014, 1 October). These Remarkable Women Are Fighting ISIS. It's Time You Know Who They Are. *Marie Claire*.
- Hoffman, B. (2006). *Inside Terrorism*. New York: Columbia University Press.
- Hürriyet Daily News*. (2012, 11 August). Syria must not become a haven for PKK: Clinton.
- Human Rights Watch. (2014, 19 June). *Under Kurdish Rule: Abuses in PYD-run Enclaves of Syria*. New York.
- Human Rights Watch. (2015, 15 July). *Syria: Kurdish Forces Violating Child Soldier Ban*. New York.
- Insider*. (2015, 11 December). ISIS is afraid of girls. Erişim adresi: https://www.youtube.com/watch?v=F_Bx20bYDCg
- İçişleri Bakanlığı. (2017a, Şubat). *PKK/KCK Terör Örgütünün Çocukları ve Kadınları İstismarı*. Ankara.
- İçişleri Bakanlığı. (2017b, Mayıs). *PKK/KCK Terör Örgütünün Suriye Kolu: PYD-YPG*. Ankara.
- MacDonald, A. (2021, 26 January). Hillary Clinton set to produce TV show about female Kurdish fighters. *Middle East Eye*.
- Mahmood, M. (2015, 30 January). We are so proud – the women who died defending Kobani against Isis, *The Guardian*.
- O'Malley, K. (2017, 20 December). Meet The Canadian Who Fights ISIS Alongside 10,000 Women. *Elle*.
- O'Malley, K. (2018, 19 March). Anna Campbell Becomes First British Woman to Be Killed Fighting With Kurdish YPJ Unit. *Elle*.
- Reese, S. D. (2001). Prologue—Framing Public Life: A Bridging Model for Media Research. Stephen D. Reese, Oscar H. Gandy and August E. Grant (Eds). in *Framing Public Life: Perspectives on Media and Our Understanding of the Social World* (pp. 7-31). New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates Inc.
- Reuters*. (2017, 23 October). YPG fighters credit Ocalan with Syria victory.
- Ross, C. (2017, 24 July). The Most Feminist Revolution the World Has Ever Witnessed. *Vice*.
- Schmid, A. P. (1989). Terrorism and the Media: The ethics of Publicity. *Terrorism and Political Violence*, 1(4), 539-565.
- Security Council. (2015, 5 June). Children and armed conflict: Report of the Secretary-General. General Assembly. Sixty-ninth session. Agenda item 64.

- Spencer, A. (2012). *Lessons Learnt: Terrorism and the Media*. Arts and Humanities Research Council. Swindon.
- Syrian Network for Human Rights. (2019, 10 September). *Nearly 3,000 Individuals Are Still Detained or Forcibly Disappeared by Syrian Democratic Forces*.
- Tank, P. (2017). Kurdish Women in Rojava: From Resistance to Reconstruction. *Die Welt Des Islams*, 57, 404-428.
- Tankard, J. (2001). The Empirical Approach to the Study of Media Framing. Stephen D. Reese, Oscar H. Gandy and August E. Grant (Eds). in *Framing Public Life: Perspectives on Media and Our Understanding of the Social World* (pp. 95-105). New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates Inc.
- Tankard, J., Hendrickson, L., Silberman, J., Bliss, K. and Ghanem, S. (1991). *Media frames: Approaches to conceptualization and measurement*. Paper presented to the Association for Education in Journalism and Mass Communication, Boston.
- Thatcher, M. (1985, 15 July). Speech to American Bar Association. Erişim adresi: <https://www.margareththatcher.org/document/106096>
- U.S. Central Command. (2014, 28 February). Ready for the fight. <https://twitter.com/CENTCOM/status/836574056468082688>. By popular demand, more photos of the female fighters. <https://twitter.com/CENTCOM/status/836573860669571072>
- U.S. Department of State. (2016, June). *Trafficking in Person Report*. Washington.
- van Dijk, Teun A. (1985). Structures of News in the Press. Teun A. van Dijk (Ed.). in *Discourse and Communication* (pp. 69-93). Berlin: Walter de Gruyter.
- van Dijk, Teun A. (1995-a). Power and the News Media. David Paletz (Ed.). in *Political Communication in Action: States, Institutions, Movements, Audiences* (ss. 9-36). Cresskill, NJ: Hampton Press.
- van Dijk, Teun A. (1995-b). The Mass Media Today: Discourses of Domination or Diversity? *Javnost - The Public: Journal of the European Institute for Communication and Culture*, 2(2), 27-45.
- van Dijk, Teun A. (2017). How Globo media manipulated the impeachment of Brazilian President Dilma Rousseff. *Discourse @ Communication*, 11(2), 199-229.
- Webster, E. S. (2015, 14 December). ISIS's Biggest Fear Is Being Killed by Girls, *Teen Vogue*.
- Woods, J. (2007). What We Talk about When We Talk about Terrorism: Elite Press Coverage of Terrorism Risk from 1997-2005. *The Harvard International Journal of Press/Politics*, 12(3), 3-20.
- Wyke, T. (2014, 6 October). H&M apologises after being accused of modelling £15 khaki outfit on uniform worn by Kurdish female fighters battling ISIS, *Daily Mail*.
- Yanarışik, O. (2015). *Turkey-EU Relations and the Representation of AK Party in the Western Political and Media Discourse* (Unpublished PhD thesis). University of Warwick Department of Politics and International Studies, Coventry.

liberal düşünce Dergisi Yayın ve Yazım İlkeleri*

Liberal Düşünce Dergisi, yılda dört defa yayınlanan TR DİZİN'de (ULAKBİM) taranan akademik ve bilimsel hakemli bir dergidir.

Liberal Düşünce Dergisi'nin amacı ve kapsamı, etik kuralları yayın ilkeleri ve yazım kuralları aşağıda belirtilen şekilde düzenlenmiştir.

Dergide telif, çeviri (yazarından ve yayıncı kuruluştan izin almak koşuluyla), sadeleştirme, edisyon kritik, kitap-sempozyum değerlendirmeleri vb. çalışmalar yayınlanır.

I. Derginin Amacı ve Kapsamı

Liberal Düşünce Dergisi, sosyal ve beşeri bilimlerin teorik konularını ve güncel olaylarını liberal ilke ve değerler çerçevesinde ele alan akademik ve yarı akademik çalışmalar yayımlar.

Dergi, kapsam olarak liberalizm ve piyasa ekonomisi ile ilgili tarihi ve güncel meseleleri farklı yöntemlerle, farklı açılardan ele alan çalışmalara öncelik verir.

Liberal Düşünce Dergisi Mart, Haziran, Eylül ve Aralık aylarında olmak üzere yılda dört kez yayımlanır; yayım dili Türkçe veya İngilizcedir. Dergiye gönderilen yazıların daha önce yayımlanmamış olması gerekir. Daha önce bilimsel bir toplantıda sunulmuş olan bildiriler, bu durumun dipnotta belirtilmesi şartıyla değerlendirilmeye alınır.

Yayımlandığı tarihten itibaren 25 yıl geçmiş; önem ve etki bakımından klasik metin olarak değerlendirilebilecek yazı ve çeviriler. Yayın Kurulu'nun uygun bulması halinde tekrar yayımlanabilir. Ayrıca dergide kitap tanıtımı ve değerlendirmesi de yayımlanır.

II. Etik Kurallar

Yayımlanan yazıların fikrî sorumluluğu yazarlara aittir.

Dergiye gönderilen çalışmalarda bilimsel atıf kurallarına özen gösterilmesi gerekmektedir; makalenin yazar/lar tarafından yazılmış özgün bir çalışma olması gerekmektedir. Tüm yazarların makaleyi okumuş, onaylamış ve dergiye yayımlanması için gönderildiğinden haberdar olması gerekir.

Gönderilen makalenin bir kısmı ya da tamamı başka bir yerde yayınlanmamış ve yayınlanmak üzere başka bir yere yollanmamış olması gerekir.

Dergiye gönderilen çeviri makale çalışmalarında orijinal makalenin yazarından ve yayıncı kuruluşundan izin alındığını gösteren belgenin sunulması gerekmektedir.

Yazar/lar makalenin telif hakkını, makalenin *Liberal Düşünce Dergisi*'nde yayınlanmasına karar verildiğinden itibaren dergiye devretmiş sayılır. Yazar/lar derginin yazı işlerinden izin almadan makaleyi başka bir platformda (dergi, editoryal kitap, internet sitesi, blog vb.) yayımlayamaz.

Dergiye gönderilen çalışmalarda, etik kurul kararı gerektiren klinik ve deneysel insan ve hayvanlar üzerindeki çalışmalar için ayrı ayrı etik kurul onayı alınmış olması, bu onayın makalede belirtilmesi ve belgelendirilmesi gerekir.

III. Yazıların Değerlendirilmesi

Yazıların <https://dergipark.org.tr/tr/pub/liberal> adresine yüklenmesi gerekmektedir. Dergiye ulaşan makaleler editörler kurulu tarafından ilk olarak şekil ve içerik incelemesine tabi tutulur. Bu incelemenin uygun olması halinde makale iki ayrı hakeme gönderilir; uygun olmaması halinde ise yazara gerekçesiyle birlikte iade edilir.

Hakem inceleme sürecine geçen makaleler, "kör hakem" yöntemiyle değerlendirilir. İki hakemin görüşünün olumlu olması halinde makale yayım sürecine alınır; iki hakemin görüşünün olumsuz olması halinde makale yayım sürecinden çıkartılır. Hakem görüşlerinden sadece birisinin olumsuz olması halinde üçüncü bir hakemin görüşüne başvurulur. Üçüncü hakemin görüşünün olumlu olması halinde makale yayım sürecine alınır; olumsuz olması halinde ise makale yayım sürecinden çıkartılır.

* 102. Sayıdan itibaren geçerlidir.

Hakem değerlendirme süreci sonrasında yazara konuyla ilgili gerekli bilgilendirmeler yapılır ve hakem raporları doğrultusunda düzeltme yapılması gerekiyorsa editörler kurulu tarafından belirlenen süre içerisinde düzeltmelerin gerçekleştirilerek makalenin dergiye gönderilmesi istenir.

IV. Yazım Kuralları

Yazım dili Türkçe ve İngilizcedir. Türkçe makalelerin yazımında, noktalamasında ve kısaltmalarda Türk Dil Kurumu internet sitesindeki Güncel Sözlük ve Yazım Kuralları esas alınır. Gönderilen yazılar dil ve anlatım açısından bilimsel ölçülere uygun, açık ve anlaşılır olmalıdır.

Makalelerde Türkçe ve İngilizce başlık, öz ve abstract, anahtar kelimeler ve keywords; metin içinde bölüm başlıkları ve kaynakçanın yer alması gerekmektedir. Makale yukarıda sayılan tüm unsurları ile birlikte 4.000 ile 10.000 kelime arasında olmalıdır.

Makalelerde yer alan Türkçe ve İngilizce öz ve abstract'ın her birinin 100-150 kelime, anahtar kelime ve keywords'ün 3-7 kelime aralığında olması gerekmektedir.

Yazar adı, makale başlığının alt satırının sağ köşesine italik koyu, 11 punto olarak yazılmalı; yazarın unvanı, ORCID numarası, görev yeri ve elektronik posta adresi dipnotta (*) işareti ile 9 punto yazılarak belirtilmelidir. Diğer açıklamalar için yapılan dipnotlar metin içinde veya sayfa altında numaralandırılarak verilmelidir.

Yazı karakteri Times New Roman, 11 punto, satırlar bir buçuk aralıklı, açıklamalara ilişkin dipnotlar 9 punto ve tek aralıklı yazılmalıdır.

Kitap incelemelerinde aşağıdaki hususlara ayrıca dikkat edilmelidir;

Kitap inceleme metinleri 1.000 ile 3.000 kelime arasında olmalıdır. Değerlendirilen kitabın niteliğine göre yayın kurulu 3.000'den fazla kelime içeren bazı inceleme metinlerinin yayımlanmasına izin verebilir.

Başlık bilgilerinde tanıtım veya incelemesi yapılan eserin adı, yazarı, yayımlandığı şehir, yayınevi, yayım yılı ve ISBN numarası yazılmalıdır.

Kitap tanıtımı ve değerlendirmesi yapan yazarın adı, makale başlığının alt satırının sağ köşesine italik koyu, 11 punto olarak yazılmalı; unvanı, görev yeri ve elektronik posta adresi dipnotta (*) işareti ile 9 punto yazılarak belirtilmelidir.

Kitap tanıtımı bir eserin sırf özeti değil, eleştirel olarak değerlendirmesi olmalıdır. Kitap tanıtımı yapan yazar kitapla aynı fikirde olabilir, kitabın fikirlerine karşı çıkabilir veya kitabın sunduğu bilgilerde, yargılarda veya yapıda örnek teşkil eden veya eksik kalan yönleri belirtebilir. Ayrıca tanıtımı yapan yazarın, kitapla ilgili düşüncelerini açık bir şekilde ifade etmesi gerekir.

Kitap tanıtımı ve değerlendirmesi, bir kitapta ortaya konulan en önemli noktalara ışık tutularak bunların eleştirel olarak tartışılmasıdır. Bu süreç giriş, kitabın önemi, özeti, eleştirel tartışma ve sonuç gibi genel bir yapıyı takip etmelidir.

V. Sayfa Düzeni

Paragraf arası, ilk satır 1.25, paragraflar arası önceki 3 nk, sonra 3 nk, iki yana dayalı, satır aralığı bir buçuk olmalıdır. Makalelerde giriş ve sonuç kısımlarıyla birlikte tek düzeyli alt başlık kullanılmalıdır. Giriş, Alt Başlıklar, Sonuç ve Kaynakça başlıkları koyu puntuyla yazılmalıdır. Sayfa numaraları alt sağda verilmelidir.

VI. Atıf ve Kaynakça Yazımı

Atıf

Atıf ve kaynakça APA (American Psychological Association) 6.0 sistemine göre düzenlenmelidir. APA 6.0 kuralları hakkında detaylı bilgiye http://www.tk.org.tr/APA/apa_2.pdf adresinden ulaşılabilir. Atıflar makalede kullanılan punto ile yazılır. Bu yöntemde, metin içinde alıntı sonrasında (Yazarın Soyadı, Basım Yılı: Sayfa Numarası) parantez içinde verilir. Tablo ve şekiller de APA 6.0'a göre düzenlenmelidir. Bir konuya ilişkin açıklama yapılması istendiğinde sayfa altına dipnot verilebilir. Ancak kaynakça gösterimi sayfa altında dipnot ya da son not şeklinde yapılamaz.

Bir eserden veya mülakattan doğrudan alıntı yapılması durumunda alıntı 3 satırdan az ise cümle içerisinde kullanılır; 3 satır ve daha fazla ise ayrı bir paragrafta belirtilir. Bu paragraf tek aralıklı, 11 punto ve her iki taraftan 1.25 cm içeriden hizalı yazılır.

Atıf Örnekleri

Tek Yazar	(Yayla, 2017: 109).
İki Yazarlı	(Balaam ve Dillman, 2015: 545).
İkiden Fazla Yazar	(Dursun, Tekiner ve Tekin, 2016: 89) veya (Dursun ve diğerleri, 2016: 89).
Yazar Olarak Bir Kurum	(Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu [TÜBİTAK], 2013) İkinci ve sonraki göndermeler; (TÜBİTAK, 2013)
Editörlü Kitaptan Bölüm (Bölüm Yazarı dikkate alınır)	(Beriş, 2017: 113).
Yazarsız Çalışma	(Bilimsel Makaleler Hazırlama, 2000: 45).
Standartlar	(TS-40561, 1985: 6).
Yazarı Olmayan İnternet Dokümanı	(www.hurfikirler.com., 2017).
Aynı Yazarın Farklı Yıl Birden Çok Çalışması	(Yayla, 2015: 220; 2017: 130).
Aynı Soyadlı İki Yazar	(A. Aslan, 2000: 6; B. Aslan, 2010: 71).
Birden Fazla Kaynaktan Yararlanma	(Aytekin, 2004: 71; Küçük, 2008: 87).
Aynı Yazarın Aynı Yıla Ait Birden fazla Eseri	(Yayla, 2017a: 165) ve (Yayla, 2017b: 140).
Orijinal kaynağa ulaşılamaması durumunda	(Metin içinde bahsedilirse) İnalçık'a göre (aktaran Hanioglu, 2012: 40). (Metin içinde bahsedilmezse) (İnalçık' tan aktaran Hanioglu, 2006: 40).

Kaynakça

Kaynak künyesinde yazar(lar)ın önce soyadı sonra adının baş harfi yer alır. İki yazarlı bir kaynakta yazarlar arasına “ve” bağlacı konur. İkiden fazla yazarlı eserlerde ise yazarların arasına virgül (,) konulup son yazardan önce “ve” bağlacı konur.

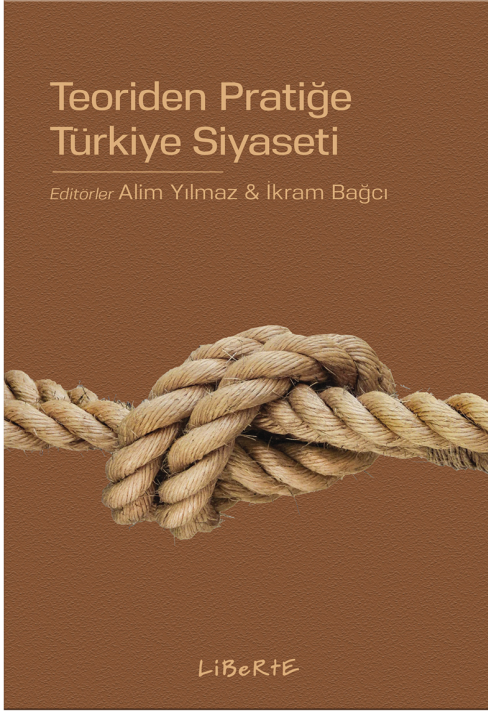
Kaynakça yazarların soy ismine göre alfabetik olarak sıralanır. Yazarların soyadlarının baş harfi ve adlarının ilk harfi büyük yazılır. İnternet kaynakları kaynakça içerisinde alfabetik sıraya göre yer almalıdır. Kullanılan kaynağın künye bilgileri açık olmalıdır. Çok basımlı kitaplarda baskı sayısı yazılır. Yabancı kaynaklarda, künye bilgilerinin tamamı kaynağın yazım dili ile yazılır, Türkçeleştirme yapılmaz.

Kaynakça Örnekleri

Tek Yazarlı Kitap	Yayla, A. (2017). <i>Liberalizm</i> . Ankara: Liberte Yayınları.
İki Yazarlı Kitap	Williamson, J. ve Mahar, M. (2012). <i>Finansal liberalizasyon üzerine bir inceleme</i> . Ankara: Liberte Yayınları.
İkiden Fazla Yazarlı Kitap	Stroup, R., Gwartney, J. D. ve Ferrarini, T. (2016). <i>Temel ekonomi</i> . Ankara: Liberte Yayınları.
Yazar Adı Olarak Kurum	Liberal Düşünce Topluluğu (2014) <i>Türkiye'nin eğitim sorunu ve özgür toplum için reform önerisi: imkânlar, zorluklar ve ara çözümler</i> . Ankara: Liberal Düşünce Topluluğu, Yayın No. 47.
Yazar Adı Yok	International Tourism Report (1997), <i>Travel and tourism intelligence</i> . No. 2.
Çeviri	Martin, G. (2017). <i>Terörizm: kavramlar ve kuramlar</i> . (çev. İhsan Çapcıoğlu ve Bahadır Metin). Ankara: Adres Yayınları.
Hazırlayan	Yılmaz, Ö. (Yay.Haz.) (2018). <i>Hür fikirler</i> . Ankara: Liberte Yayınları.
Editörlü Kitap	Büyükakıncı, E. (Ed.). (2015). <i>Savaş kuramları: temel düşüncüler ve yaklaşımlar</i> . Ankara: Adres Yayınları. Kalkan, B. ve Başdemir, H. (Ed.). (2017). <i>Siyasi ideolojiler</i> . Ankara: Adres Yayınları. Özkol, A. O., Delici, M. ve Özhan, S. (Ed.). (2009). <i>ABD dış politikası</i> . İstanbul: Küre Yayınları.

Editörlü Kitapta Bölüm	Şahin, Y. (2017). Çevre sorunları ve liberalizm. Orçun İmga ve Hakan Olgun (Ed.). <i>Yeşil ve siyaset</i> içinde (s. 219-235). Ankara: Liberte Yayınları.
Tek Yazarlı Makale	Haklı, S. Z. (2016). Cumhuriyetin ilk yıllarında sosyal liberal bir akademisyen: Prof. Dr. Ethem Menemencioglu. <i>Liberal Düşünce Dergisi</i> , 82, Bahar, 55-77.
Çok Yazarlı Makale	Yılmaz, A. ve Yazıcı, S. (2017). Sosyal bilimler felsefesinde temel sorunlar ve yaklaşımlar. <i>Liberal Düşünce</i> , 88, Güz, 57-68.
Yazarsız Süreli	<i>The Economist</i> . (2011). Trade and Wages, s. 341, Londra, 74-75.
Sempozyum ve Kongrede Sunulan Yayınlar	Yayla, A. (2018, Aralık). Beşeri ilerlemenin kaldırıcı: ihtiyaçlar ve fikirler. <i>Fikir tarihimizde Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti sempozyum tebliğleri</i> (s. 17-30) içinde. Ankara: Liberte Yayınları.
Raporlar	Çetin, Ü. (2017). Türkiye'nin 2002 sonrası büyük moderasyonu. <i>Liberal Düşünce Topluluğu</i> . Erişim adresi: https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/790376 .
Yazarsız Raporlar	Uluslararası Terörizm ve Güvenlik Araştırmaları Merkezi. (2016). <i>Türkiye'de güvenlik sektörünün dönüşümü: polisliğin yeniden yapılandırılması</i> . Ankara.
Seminerler	Yayla, A. (2017). Ekim devriminin 100. Yılında sosyalizm, <i>Liberal Düşünce Topluluğu semineri</i> , 25 Ekim 2017, Ankara.
Standartlar	TS-40561. (1985). <i>Çelik yapıların plastik teoriye göre hesap kuralları</i> . Ankara: Türk Standartları Enstitüsü.
Broşür	Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası. (2006). <i>Enflasyon hedeflemesi</i> [Broşür].
Gazete (Yazarlı)	Göka, E. (2017, 24 Ağustos). Bilgi, <i>Yeni Şafak</i> , s. 6.
Gazete (Yazarsız)	<i>Milliyet</i> . (2021, 24 Mart). Dünya Bankası'ndan yoksullukla mücadele açıklaması.
Gazete (Yazarsız ve Başlıksız)	Sabah (2019, 1 Ocak). s. 3.
Sözlük	Siyaset. (ty). <i>Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük</i> içinde. Erişim adresi: https://sozluk.gov.tr/
Ansiklopedi	Birinci, A. (1998). Hüriyet ve ihtilaf fırkası. <i>İslam ansiklopedisi</i> , c. 18. Ankara: TDV Yayınları.
Devlet Dokümanları	Genelkurmay Ateşe Başkanlığı. (2000). <i>57. Piyade alayının tarihçesi</i> (Yayın No. 19175). Ankara: Milli Savunma Bakanlığı Arşiv Müdürlüğü.
Kutsal Kitaplar	<i>Kur'an</i> . Bakara Süresi. Ayet 25. (Mealde Basımevi ve meal yazarı belirtilir).
Yayınlanmamış Tezler	Yılmaz, M. (1991). <i>Ahmet Ağaoğlu'nda liberalizm ve milliyetçilik</i> (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
Mahkeme Kararları	Yargıtay H.G.K. 19 Mayıs 1963. E. 4-39, K.59 (<i>Adalet Dergisi</i> , Mart-Nisan 1964), 3-4.
İnternette Yayınlanan Gazete Makalesi	Küçük, A. (2018, 29 Ocak). Siyasi ittifaklar zemininde Türkiye için yeni seçim sistemi önerisi. <i>Hür Fikirler</i> . Erişim adresi: http://www.hurfikirler.com/siyasi-ittifaklar-zemininde-turkiye-icin-yeni-secim-sistemi-onerisi/
Elektronik Posta	Anderson, B. (kişisel iletişim, 6 Kasım 2019).
Film ya da Video	Valdes, D. (Yapımcı) ve Darabont, F. (Yönetmen). (1999). <i>Green mile</i> [Sinema Filmi]. ABD: Warner Bros Pictures.
Televizyon Programı	Özdemir, C. (Yapımcı). (2012, 27 Haziran). <i>5NİK</i> [Televizyon Programı]. İstanbul: CNN TÜRK.
Ses Kaydı	Selçuk, M. (1999). <i>Aziz İstanbul</i> [CD]. İstanbul: YKY Müzik.
Video Kayıtları	Son darbe: 28 Şubat (2012). 2. Bölüm, 65 dak. Türkiye: CNN TÜRK.

Teoriden Pratiğe Türkiye Siyaseti

Editörler:
Alim Yılmaz
& İkrâm Bağcı

ISBN: 978-605-9823-56-2
13 X 19 | Sayfa: 290
1. Baskı, Mayıs 2021

Sosyal bilimlerin peşinde koştuğu ve anlama çabasına girdiği konular çeşitlilik arz eder. Sosyoloji ve psikoloji gibi deneyselleşen disiplinlerin yanı sıra, siyaset bilimi ve iktisadın da gittikçe sayısallaştığı ve gerçekliği nicelik bağlamında anlamaya gayret ettiği vaka olarak belirmektedir. Öte yandan çağın ruhuna uygun olarak gelişen ölçme-biçme mantığı, esasında modern bilimin dayandığı temelin ifadesidir. Bu noktada ortaya çıkan tepkiler temel yetersizliklere işaret eder. Bu yetersizliğin ana ekseni sayısallık, nicelik ya da ölçüm yaklaşımının olguyu veya fenomeni sadece görünür olan üzerinden değerlendirmesi ve buna uygun yüzeysel bilim olgusunu var etmesidir...

Zira sosyal teorinin dayandığı temel tezlerden biri olan ve gerçek hayatla felsefenin; teoriyle pratiğin mecz edilmesini ifade eden pratik bilgelik ve praxis nihai gelişmeleri anlamak, yorumlamak ve uygulamak bağlamında düşünsel ve yazınsal faaliyeti gerektirir. Bu çerçevede duyulan ihtiyaç Teoriden Pratiğe Türkiye Siyaseti başlıklı çalışmayı şekillendirmiştir. Hakikat-hakikat sonrası tartışmalardan, ütopyaya kadar incelemelerin yer aldığı çalışma, küresel bağlamda Türkiye siyasetini şekillendiren sağ ve sol, sosyalist, İslamcı ve muhafazakâr siyaset tecrübelerini değerlendirmektedir.

Totalitarizm Üzerine

George Orwell

ISBN: 978-605-9823-55-5

13 X 19 | Sayfa: 240

1. Baskı, Mayıs 2021

Bu kitap 1945 yılında yayınlanan Hayvan Çiftliği ve 1949 yılında yayınlanan 1984 adlı eserleriyle uluslararası ün kazanan George Orwell'in söz konusu kitaplarına kaynaklık eden totalitarizm eleştirilerinin işlendiği çeşitli yazılarını kapsayan bir derlemedir.

Bu derlemede yer alan yazılarında bir yandan dünyadaki mevcut büyük sosyo-ekonomik eşitsizliklere karşı tepki duyarak sosyalist düşüncelere yönelen, diğer yandan ateşli bir özgürlük sevdalısı olarak dünyadaki mevcut sosyalist pratiklere ve akımlara karşı en sert totalitarizm eleştirileri yapıp liberal değerlere sahip çıkan ve liberal düşüncelere yönelen bir kişidir, George Orwell.

Ona göre totalitarizme giden yolda atılan ilk önemli adım insanın özgürlüğü, özgür düşüncüyü kendi kafasının içinde prangaya vurması ve böylece tarafsızlığın, hatta fanatizmin gerçeğe, doğruya, akla, sağduyuya, ahlâka ve vicdana üstün gelmesidir.

Özgürlüğün Kitaplığı İnternette...

www.liberte.com.tr

